

162611

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı**

**AHTER GAZETESİ ÇERÇEVESİNDE İRAN-TÜRKİYE FİKRÎ VE
EDEBÎ İLİŞKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Farzaneh DOULATABADİ**

**Danışmanı
Yavuz AKPINAR**

İZMİR-2005

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğum Ahter Gazetesi Çerçevesinde İran-T¼rkiye Fikrî ve Edebî İlişkileri adlı yüksek doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Farzaneh Doulatabadi

İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 29/3/2005 tarih ve 2123. sayılı kararı ile oluşturulan jüri Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalı doktora öğrencisi Feriye Daulatabadi'nin Akter gazetesinde Türkiye Fikri ve Edebiyatı başlıklı tezini incelemiş ve aday 29/3/2005 günü saat 14.00 da 120 dk süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN Prof. Dr. İsmail AKA

Başarılı ☒

Başarısız ☐

ÜYE Prof. Dr. Yavuz AKPINAR

Başarılı ☒

Başarısız ☐

ÜYE Doç. Dr. İlhan GENİÇ

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Prof. Dr. Rıza FİLİZOLK ÜYE

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Doç. Dr. Fazıl GÖKÇEK ÜYE

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Not: Doktora Tezi Savunma Süresi asgari 90 dakika - azami 120 dakikadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

MODERNLEŞME AÇISINDAN İRAN VE TÜRKİYE'YE GENEL BİR BAKIŞ

1. İran Tarihi ve Modernleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış.....	1
- Avrupa İle İlk Temaslar.....	5
2. Türkiye'de Modernleşme Hareketine Genel Bir Bakış	9
3. İran Basın Tarihine Genel Bir Bakış	22
- İran Matbuatında Sansür.....	28
4. Türkiye Basın Tarihine Genel Bir Bakış	30
-Türkiye'de Gazeteciliğin Doğuşu.....	32

I. BÖLÜM

AHTER GAZETESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Şekli Özellikleri.....	38
2. Çıkışı, Kapanışı.....	40
3. Amacı ve İstanbul'da Çıkma Sebebi.....	46
4. Ahter Gazetesinin Osmanlı ve Dünya Gazeteleriyle Bağlantısı ve Ahter'e Gönderilen Mektuplar:	49
5. Ahter Gazetesinin Önemi, Diğer Gazetelerin Ahter Hakkındaki Görüşleri ve Okunduğu Bölgeler.....	52
6. Ahter'in Mizanpajı.....	55
7. Ahter'in Yazar Kadrosu.....	55
a.Muhammed Tahir Tebrizî Karacadağî	56
b. Mirza Necefali Han Tebrizî.....	59
c. Mirza Mehdi Tebrizî	60
ç. Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve.....	61
d. Mirza Ağa Han Kirmanî	63
e. Şeyh Ahmed Ruhî	64

II. BÖLÜM

AHTER GAZETESİNDE MODERN KAVRAMLAR

1. Uygarlık-Medeniyet.....	66
2. Millet, Ümmet, Devlet ve Vatan	70
3. Hürriyet	75
4. Ahter Gazetesinde Kanun	
a.Ahter’de Kanun Anlayışı.....	78
b. İran’da Modern Kanunun Ortaya Çıkışı, Yusuf Han Müsteşarüddeve ve Melküm Han.....	81
c. Ahter ve “Yek Kelime”	83
ç. Emir Kebir ve Kanun	85
d. Mirza Hüseyin Han Kazvinî ve Kanun	87
e. İran’da Devlet Teşkilatı.....	89
f. Kanun ve Ebubekir Ratip Efendi.....	90
g. Osmanlı Anayasası’nın İlânı.....	91
ğ. Osmanlı Ceza Kanunları ve Ahter.....	99
h. Ahter ve Osmanlı Anayasası’nın Tercümesi	101
i. İstanbul Konferansı - Adalet, Hürriyet ve Eşitlik.....	108
ı. Kanun Yönünden İran ve Türkiye Karşılaştırılması	112
k. Ahter’de Meşrutiyet Anlayışı.....	116
5. Ahter’de Eğitim Hayatı	
a.Türkiye’de Modern Eğitim.....	118
b. İran’da Modern Eğitim	121
c. Mirza Hasan Rüşdiye ve Ahter’in Eğitimdeki Önemi.....	123
ç. Ahter’de Alfabe Islahı ve Dilde Sadeleşme Meseleleri.....	131
d. Ahter ve Yeni Okullar.....	135
e. Ahter ve Kütüphaneler.....	140
f. Ahter ve Dünyada Eğitim.....	141
g. Ahter ve Anadili Meselesi.....	143

III. BÖLÜM

AHTER GAZETESİNDE İSLÂM BİRLİĞİ

1. XIX.yy Başlarında İslâm Ülkelerinin Genel Durumu ve Yakınlaşmaları	146
2. İttihad-ı İslâm Kavramı ve Pan Hareketleri.....	147
3. Ahter'in İttihad-ı İslâm Birliğindeki Mevkii.....	148
4. Şii Sünnî Tartışması.....	151
5. Ahter'de İslâm Birliği Çağrısı.....	167
6. Cemaleddin Afganî ve İttihad-ı İslâm.....	171
7. Türkistan ve Orta Asya Müslümanları ve İslâm Birliği.....	177
8. Hindistan ve Afganistan'da İslâm Birliği.....	183

IV. BÖLÜM

AHTER GAZETESİNDE EDEBİYAT, DİL VE TARİH KONULARI

Edebiyat - Modern Nesir.....	190
- Tercüme	
- Télémaque Romanı.....	190
a. Télémaque Romanını Tercüme Sebebi.....	192
b. Télémaque Çevirisi Hakkında.....	194
- Nesir	
-Modern Tarih.....	196
- Ahter'de Modern İran Tarihi.....	197
- Ahter'de Dil Meselesi	
a. Ahter'de Kullanılan Bazı Kelimeler.....	200
b. Ahter'in Yabancı Kelimeler Hakkındaki Yorumları.....	202
SONUÇ	206
BİBLİYOGRAFYA	210

ÖNSÖZ

Araştırmamızın konusu olan 1876-1896 yılları arasında İstanbul'da Farsça olarak yayımlanan, Ahter gazetesidir. Bu gazeteyi yayımlayanların, ekseriyeti İran vatandaşı Azerbaycan Türkleri idi. Bunların yanında birkaç Fars yazarın da katkıları olmuştur. Ahter, İran'ın Osmanlı'daki sefirliği veya zaman zaman Türkiye devleti tarafından desteklenen bir gazetedir.

Ahter gazetesi, İstanbul'da çıkmasına rağmen Türkiye'de tanınmayan ve şimdiye kadar incelenmeyen bir gazetedir. İran'da ise, bu gazete hakkında birkaç küçük makale hariç, yapılmış geniş ve tahlilî bir araştırma görülmemiştir; yalnız, "Huriye Saidi" adlı bir araştırmacı Ahter'in koleksiyonunun fihristini hazırlamıştır. Bu araştırma da henüz yayımlanmamıştır. Azerbaycan, Amerikan ve İngiliz kaynaklarında da ancak ansiklopedik mahiyette bilgiler bulunmaktadır.

Türkiye'nin İran'ın modernleşmesinde etkili olduğu, bilim çevrelerinde çok az bilinen bir gerçektir. İran'da ise, bu gazetenin önemine işaret edilmesine rağmen, geniş açıdan bu gazete ele alınmamıştır.

Kaçar dönemindeki İran ve Tanzimat ve İstibdat dönemindeki Türkiye, arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Ahter gazetesi, bu etkileşimin en güzel belgesidir. Araştırmamızda bu etkileşimi, Ahter'in ilk beş yıllık çerçevesi içinde belirlemeye çalıştık. Bu araştırmamızı hocam Prof. Dr. Yavuz Akpınar'ın tavsiyesiyle yüksek lisans aşamasında incelemek istedik; fakat, yüksek lisans süresi, bu geniş araştırma için yeterli olmayacağı anlaşıldıktan sonra, yüksek lisansımızda bir başka konuya çalışarak, Ahter için bilgi ve belge toplamaya başladık.

Bu gazetenin, İstanbul, Ankara ve Tahran kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Araştırmamız için gerekli olan kaynakları ve ilk beş yılın koleksiyonunun fotokopisini İran Millî Kütüphanesi'nden temin ettik. Gazetenin sayıları tarandıktan sonra konumuz açısından yazıları fişledik ve gerekli görülen Farsça yazılar Türkiye Türkçesi'ne kısmen veya tamamen tercüme ettik. Türkiye-İran ilişkilerini çeşitli yönleriyle ve gazete materyaline göre değerlendirdik. Daha sonra elde edilen bilgi ve belgeler ışığında tezin planı son şeklini aldı. Çalışmamızda önemli gördüğümüz yerleri

Türkçe'ye tercüme ettik; hatta, bazı notları orijinal olarak teze aldık. Ana yazıların önemli bir kısmını da mahiyeti itibariyle özetlemek zorunda kaldık.

Çalışmamızda mecbur olmadıkça transkripsiyon yöntemini kullanmadık. Ahter'de yayımlanan yazılarda genel olarak imza bulunmamaktadır. Bu mesele araştırmamız sırasında epeyce problem çıkarttı. Bu sebepten dolayı "Ahter", "Ahter yazarı" veya "Ahter'de şöyle deniliyor" şeklinde ifadeler kullandık. Ahter'deki yazıların genelde imzasız olmasının sebebinin de yazarların İran devleti tarafından baskı altında olmalarından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Çalışmamız sırasında "İran Çağdaş Tarih Araştırma Merkezi" [Müessesesi-i Tahkikât-i Tarih-i Muasır-i İran] yetkilileriyle görüşüp fikirlerini aldık. Bu arada Ahter'le ilgili bazı önemli belgeleri de "T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü"nde tespit ettik.

Bu araştırmanın sonucunda, Nasireddin Şah ve Sultan Abdülhamit dönemine ait olan ve şimdiye kadar araştırılmayan sosyal ve kültürel ilişkiler ortaya çıkmaktadır.

Ahter yazarlarının özellikle İstanbul'da Osmanlı Türk siyaset, fikir ve edebiyat hayatından büyük ölçüde etkilendikleri göz önünde tutulursa, bu gazetenin, Türkiye-İran fikir ve kültür ilişkilerinde önemli bir rol oynadığı, Türk yenileşme hareketlerini ve en geniş anlamda yeni Türk zihniyetini İran'a taşımakta bir köprü olduğu görülmektedir. Kaçar dönemindeki İran'ı ve Tanzimat dönemi Türkiye'nin, Ahter gazetesindeki bilgiler dahilinde ele alarak her iki ülkede yaşayan aydın kesimin karşılıklı etkileşimini incelemeye çalıştık.

"Ahter Gazetesi Çerçevesinde İran-Türkiye Fikrî ve Edebî İlişkileri" adlı bu araştırmamız, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde modernleşme açısından İran ve Türkiye'yi genel bir çerçevede ele aldık. Çünkü, Türkiye'de yayımlanan ve Farsça olan Ahter gazetesi, her iki ülkenin matbuat tarihi içerisinde yer almaktadır. Ahter gazetesi ve genel olarak XIX. yy. ortalarındaki gazete faaliyetleri modernleşme hareketinin tabîî bir sonucu olduğu için, Türkiye ve İran'daki modernleşme hareketlerini ana hatlarıyla özetlemek gereğini hissettik. Her şeyden önce Ahter, bir gazete olduğu için, özellikle matbuat faaliyetlerini daha geniş bir şekilde ele almaya çalıştık. Bu kısımda kullandığımız, İran'da ve Türkiye'de yayımlanan ve modernleşme hareketlerini ele alan kaynaklar, açıkça belirtilmiştir.

Araştırmamızın I. Bölümünde, Ahter gazetesi ve yazarları hakkında genel bilgiler verdik. Bu bölümde, gazetenin çıkışı, kapanışı, önemi, yayımlanma amacı ve İstanbul'da çıkma sebebi, bu gazetenin diğer gazetelerle bağlantısı, Ahter'e gönderilen mektuplar, diğer gazetelerin Ahter hakkındaki görüşleri ve okunduğu bölgelerden söz edilmiştir. Ahter gazetesi hakkında, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ndeki araştırmamız sırasında elde ettiğimiz belgelere de yer verdik.

II. bölümde, Ahter gazetesinde uygarlık, medeniyet, millet, ümmet, devlet, vatan, hürriyet, kanun ve eğitim gibi modern kavramları ele aldık.

III. bölümde, Ahter gazetesinde, İslâm birliği konusunu ele aldık. Çünkü bu konu hakkında bir hayli yazıyla karşılaştık. Türkiye, Kafkasya, İran, Hindistan, Afganistan ve Türkistan'a hitap eden Ahter, Hristiyan Avrupa ve Rusya karşısında Müslüman dünyasını bir bütün olarak ele alır ve bu ülkelerde yaşayan Müslümanları bir araya toplamaya çalışır. Bu bakımdan İstanbul'da çıkan bu gazete, yalnız İran ve Türkiye ilişkilerini değil o dönemdeki tüm Müslüman ülkeler arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Araştırmamızda Ahter gazetesinin, İslâm dünyasına yaptığı etkiyi de inceledik.

Bu bölümlerin hazırlanması için gazetenin tarama, fişleme ve tercüme işlerinin yanında dönemin İran ve Türkiye tarih, fikir ve edebiyat kitaplarını okuduk ve her konuyu çeşitli kaynaklardan da yararlanarak değerlendirdik.

IV. bölümde ise, Ahter gazetesinde, edebiyat, dil ve tarih konularını ele aldık. Bu bölümü, araştırmamızı kapsayan Ahter'in ilk beş yılında yayımlanan edebiyat ve tarihle ilgili yazıları inceleyerek oluşturduk. Ahter gazetesi, her şeyden önce siyasî ve sosyal bir gazete olarak karşımıza çıkar ve daha çok fikrî konularla ilgili yazılar yayımlar; ama, bunun yanında edebiyat ve tarih konularından da uzak kalmaz ve bazı tercümelere de yer verir. Ahter'de doğrudan doğruya edebiyatla alakalı fazla yazı bulunmamaktadır; fakat, İran edebiyatçılarının gözden kaçırdıkları bir nokta vardır. Farsça ilk roman tercümesi ilk defa Ahter'de yayımlanmaktadır. Ahter, İran'ın modern tarihçiliği açısından da önemli sayılmaktadır. Ahter'de genel olarak, bir İran tarihi serisiyle karşılaştık. Bu bölümde Ahter'de dil ve sadeleşme meselesini de inceledik.

Ayrıca, araştırmamızda, klasik edebiyat konulu bazı örneklere de rastladık. Araştırmamızın konusu daha çok modern edebiyat ve yenileşme hareketleri olduğu için bu örneklere işaret etmedik.

Son olarak araştırmamızda kullandığımız eserlerin bir bibliyografyasını ekledik.

Ahter gazetesinin fihristini hazırlayan Huriye Saidi'ye araştırması yayımlanmamasına rağmen, ilk 3 yılın disketini kullanmamız için bize verdiğinden dolayı teşekkür ediyoruz.

Burada çalışmamın hazırlanmasında büyük emekleri ve katkıları olan tüm hocalarıma özellikle bana yol gösteren sayın hocam Prof. Dr. Yavuz Akpına'a teşekkürlerimi bildirmek istiyorum..

Farzaneh Doulatabadi

İzmir, Mart 2005

GİRİŞ

MODERNLEŞME AÇISINDAN İRAN VE TÜRKİYE'YE GENEL BİR BAKIŞ

1. İran Tarihi ve Modernleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış

Şah İsmail Safevî'nin İran'da 1501'de (907) kurduğu Safevî devleti, iki yüz otuz beş sene devam eder. İran, bu hanedanın idaresinde uzun bir devre barış içinde yaşar. Daha sonra yine Türk soyundan olan Nadir Şah Afşar, on beş sene içinde ülkeyi yabancı istilacılar ve iç kavgalardan temizleyerek 1735'de (1148) İran'ın idaresini eline alır. 1747'de (1160) Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesinden sonra İran tahtına, Kerim Han Zend geçer ve otuz üç sene hakimiyeti elinde bulundurur. Tarihçiler bu devri, İran tarihinde en buhranlı ve karanlık günler olarak adlandırmışlardır. Sonra Kaçar Türklerinden, Ağa Muhammed Han İran'da yönetimi eline geçirerek "Kaçar" hanedanının ilk şahı olur (1779 / 1193).

Böylece, yüz kırk altı sene boyunca Kaçar sülalesi İran'da hüküm sürer. Ağa Muhammed Han devrinin en önemli olayı, 1795 yılında İran'a bağlı olan Gürcistan prensinin, Rusya İmparatoriçesi İkinci Katerina'nın himayesi altına girip, topraklarını hukuken Rus çarlığına terketmesi üzerine, Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'e girerek, Hristiyan halk üzerinde baskı kurmasıdır. Bu olayı bahane eden Rusya ordusu, Kafkasya'ya girerek Gürcistan ve Kuzey Azerbaycan'ı işgal etmiştir.

Şuşa şehrinde öldürülen Ağa Muhammed Han'dan sonra, yeğeni Fethali Şah tahta geçip, otuz yedi sene hüküm sürer (1797-1834 / 1211-1250). Bu sürede, Fethali Şah, birçok iç ve dış olaylarla karşı karşıya kalır. O, tahta geçmeden bir kaç sene önce Fransız İhtilal'i (1789) olmuş ve ardından Avrupa'daki sosyal ve bilimsel değişimler hız kazanmıştı.

Ruslar, yavaş yavaş İran'ın kuzeyinde ilerlemeye başlar. Böylece, Birinci İran-Rusya savaşı 1804'te başlar ve 1813'e kadar devam eder. Napolyon'un azametini duyan Kaçar şahı, savaşta Napolyon'dan askerî yardım ister. İran yoluyla, Hindistan'ı almak isteyen Napolyon ise, önce Osmanlılar ile antlaşma imzalar (Ocak 1803 / Şevval 1217). Bu antlaşmaya göre, Fransa, Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçme imkânını elde

eder. Daha sonra Fransa, İran ile Polonya'da "Finkenstein Antlaşması"nı imzalar (Nisan 1807 / 25 Safer 1222). Bu antlaşmaya dayanarak, Napolyon, Rus ordusunu İran toprakları ve Gürcistan'dan çıkarmaya yardım edecek, İran ordusunu güçlendirmek için, silahlar ve askerî uzmanlar gönderecektir. Bunun karşılığında İran, Fransa'nın İngiltere ve Rusya'ya karşı yaptığı savaşlarda Fransa'nın müttefiki olacak, derhal İngiltere'ye savaş açacak, idaresi altında bulunan Afganlıları, Hindistan harbine zorlayacak, Fransız ordusunun İran üzerinden Hindistan'a geçmesine izin verecek, gerek duyulursa, Basra Körfezi'ndeki liman ve sahilleri Fransız denizcilerinin kullanımına açacaktı.

1807 yılında General Gardanne başkanlığındaki Fransız heyeti, henüz yoldayken Napolyon, Tilsit'te Rusya'yla barış imzalar (Tilsit Antlaşması: 9 Haziran 1807 / 26 R. Sani 1222).¹ Böylece, Fransa, İran ve Osmanlı'ya verdiği tüm vaatleri unuttur.

Bu kez İngiltere temsilcisi, Fethali Şah'a hediyeler sunarak, Mücmel Antlaşması'nı imzalar (12 Şubat 1809 / 25 Muharrem 1224). Bu antlaşmaya göre, İngiltere, İran ile Rusya arasında savaş çıktığı zaman, İran'a yılda 120,000 Sterlin verecektir. Buna karşılık, İran ve İngiltere, Rusya karşısında birleşeceklerdi. İran ve İngiltere arasında yeniden bir başka antlaşma imzalanır (Müfassal Antlaşması 14 Şubat 1812 / 29 Safer 1227). Rusya'yla dokuz sene süren ardı ardına savaş, İran için ağır şartlar taşıyan Gülistan Antlaşması'yla 12 Eylül 1813'de (29 Şevval 1228) son bulur ve eskiden İran'a tâbi iken Nadir Şah'ın ölümünden sonra bağımsızlıklarını ilân etmiş bulunan sekiz eyalet -Bakû, Derbend, Şirvan, Karabağ, Gence, Muğan, Karadeniz sahillerindeki iller ve Gürcistân- Rusya'ya bırakılır. Ayrıca, Hazar denizinde gemi işletme ve donanma bulundurma hakkı Rusya'ya terkedilir. İran, on beş sene sonra yeniden Rusya'yla savaşa başlar (1825-1827). Bu kez de İngiltere aracılığıyla, Türkmençay Antlaşması 10 Şubat 1828'de (5 Şaban 1243) imzalanır ve İran, bu defa Revan [İrevan], Nahçıvan ve Ordubad hanlıklarını da kaybeder.

Azerbaycan valisi ve İran veliahdı olan Abbas Mirza, 1833'de (1249) Horasan'da vefat eder. Bir sene sonra Fethali Şah İsfahan'da ölür. Abbas Mirza'nın oğlu Ağa Muhammed Şah, tahta geçerek, ondört sene İran'a hükmeder (1834-1848 / 1250-1264). Ağa Muhammed Şah, hükûmetinin ilk yıllarında, şahın en güçlü veziri ve ona en

¹ Yahya Ariyenpur, Ez Saba Ta Nima, İntişarat-i Zavvar, Tahran, 1375, C. 1, s. 3.

çok yardımcı olan Mirza Ebulkasım Kaimmakam'ı işinden azlederek, öldürtür (1835 / 1251) ve yerine Hacı Mirza Ağasi'yi getirtir. Muhammed Şah'ın ömrünün son yıllarında Babîler ayaklanır. Kendinin Onikinci İmam, Mehdi olduğunu ve zuhur ettiğini söyleyen Seyyid Ali Muhammed Bab'ın başkanlığında Babîlerin ayaklanması Muhammed Şah'dan sonra da devam eder. Babîlerin Horasan ve Mazenderan'daki ayaklanmaları, vezir Emir Kebir'in gayretleriyle bastırılmış, daha önce Azerbaycan'daki Çehrik kalesine hapsedilmiş bulunan reisleri, Seyyid Ali Muhammed, Tebriz'e götürülerek öldürülmüştür. Onun yerine geçmek isteyen ve baba tarafından kardeş olup Subh-i Ezel unvanıyla tanınan Mirza Yahya ile Mirza Hüseyin Ali Bahaullah 1817-1892 arasında mücadele başlar. Sonuçta Subh-i Ezel'e bağlı olan Ezelîler azınlıkta kalırlar.

Muhammed Şah'ın ölümünden sonra (5 Eylül 1848) Kaçar sülalesinin dördüncü şahı, Nasıreddin Şah, tahta geçer (1848-1896 / 1264-1313). Nasıreddin Şah'ın elli yıl süren hâkimiyeti sırasında eski rakipler yani Rusya ve İngiltere, İran'daki nüfuzlarını artırmaya çalışırlar. Nasıreddin Şah, Rusya ve İngiltere'nin isteklerini yerine getirmek için her şeyi yapar. Bu arda, İran'a hiç bir yararı olmayan Hacı Mirza Ağasi azledilir ve İran'ın en meşhur vezirlerinden biri olan ve ülkeye yenilikler getiren, sonraları "Emir Kebir" [başvezir] unvanıyla şöhret kazanan, Mirza Taki Han, sadrazam olur. Muhammed Şah'ın zamanından beri devam eden ve daha da şiddetlenen Babî ayaklanması, Mirza Taki Han'ın çabalarıyla bastırılır. Bu devirde, Nasıreddin Şah tarafından İngilizlere verilen tütün (reji) imtiyazı halkı ayaklandırır. Başta Tebriz olmak üzere, Tahran ve İsfahan bu imtiyaza karşı çıkar ve Nasıreddin Şah imtiyazı geri almak zorunda kalır.

Nasıreddin Şah'ın 1873, 1878 ve 1889 (1290, 1295, 1306) yıllarında Avrupa'ya yaptığı gezilerin de yenilik hareketlerine katkısı olduğu söylenebilir. İlk seyahati, sırasıyla, Rusya, Prusya, Belçika, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Türkiye ülkelerinde gerçekleşmiştir. 17 Mart 1873'de (21 Sefer 1290) İstanbul'a gelen Nasıreddin Şah, burada Sultan Abdülhamit ile görüşür ve birkaç gün kaldıktan sonra İran'a döner.

Nasıreddin Şah, Avrupa'ya seyahat eden ilk İran şahıdır. Nasıreddin Şah, saltanatının elliinci yıl kutlamalarına dört gün kala, 1896'da Seyyid Cemaleddin

Afganî'nin öğrencisi olan Mirza Rıza Kirmanî tarafından öldürülür. Ülkenin idaresi, Müzaffereddin Şah'a kalır (1896-1907). Böylece, senelerden beri amaçlanan ıslahât hareketleri Muzaffereddin Şah'ın hükûmeti devrinde Meşrutiyet hareketi olarak ortaya çıkar.

1906'daki İran Meşrutiyet devrimini doğuran sebepler, siyasî ve ekonomik ağırlıklı olup bunların en önemlisi yönetimdeki gevşeklikti. Müzafereddin Şah, hükûmeti, Nasıreddin Şah zamanında olduğu gibi, devlet mefhumunun sosyal sorumluluklarını idrâk etmediği için, topluma karşı bir tutum takınır. Bu tutum, halkın devlete karşı tepki göstermesine yol açar. Bunun üzerine, 1896-1906 yılları arasında örgütlü bir hareket başlar.

Meşrutiyet devrimini hazırlayan sebeplerin başında, idarî uygunsuzluk, suiistimaller, fakirlik, işsizlik, cehalet, İranlıların hariçle münasebetlerinin artması ve bu sayede bir dereceye kadar Avrupalılaşma, Rusya'da ve bilhassa İran'ın yanı başındaki Kafkasya ve Azerbaycan'daki uyanma hareketidir.²

Meşrutiyet'in ilanından önce, birbiri ardından olaylar cereyan eder. Tahran hakimi olan Alaüddevle, tüccarlardan ve seyitlerden bazılarını şeker fiyatlarını arttırmak suçuyla tutuklar (1905 / 14 Şevval 1323). Bu hadise, Meşrutiyet isteyenler için bir bahane olur. Böylece, 8 Ekim 1906'da (14 C. Ahir 1324) şahın da katılımıyla Meşrutiyet ilân olunur ve I. Meclis açılır. Müzeffereddin Şah ömrünün son günlerinde hazırlanan anayasanın 51 maddesini imzalar. 1 Aralık 1906'da (24 Zilkade 1324) Müzafereddin Şah ölünce, oğlu veliaht Muhammed Ali Mirza, tahta geçer.

Meşrutiyet ilân edilmekle, halkın temel sorunları çözülmemişti. Mecliste bulunan Azerbaycan milletvekilleri, yeni şahı Tebriz'den tanıdıkları için ona güvenmiyorlardı. Her ne kadar Muhammed Ali Şah, 1907'de Meclis'e giderek bağlılık yemini etse de yine sözünde durmaz ve 1908'de Tahran'daki Rus-Kazak birliğinin komutanı albay Liyakof komutasında Meclis'i kuşatarak topa tutar. Meclis'in bombalanmasını müteakip 13 ay sürecek olan kısa bir istibdat devri başlar.

Bu dönem içinde, Tebriz, devrimcilerin toplandıkları bir merkez haline gelir. Bu hal İran'ın diğer bölgelerine de sıçar. Bu olayların sonucunda Kaçar hanedanının son

² Ahmet Ağaoğlu, İran ve İnkılabı, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941, s. 77-78.

padişahı olan Ahmet Şah, 1914 yılında taç giyer. Birkaç ay sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı, İran'ın durumunu değiştirir. Hükûmet naibi olan İzüddevele eski kanunuesasîyi ihya eder ve Meşrutiyet usulü İran'da tekerrür eder; fakat, Ahmet Şah Avrupa sefahatlerine dalmış iken Kazak alayından olan Rıza Han, hükûmeti ele geçirir ve taç giyer (25 Nisan 1926). Böylece, İran'da 1979'a kadar sürecek olan baba-oğul "Pehlevîlerin" yönetimi başlamış olur.

- Avrupa İle İlk Temaslar

İran'ın Batı'yla temaslarının tarihinin çok eski dönemlere, dayandığı bilinmektedir; fakat, bizim burada göz önünde tuttuğumuz XIX. yy. ikinci yarısından sonra genel olarak Orta Doğu'da görülen "modernleşme" kavramı çerçevesindeki ilk temaslardır.

İran, Avrupa'da meydana gelen siyasal ve ekonomik değişmelerden uzun bir zaman etkilenmedi; fakat, Avrupa'yla kurulan irtibat İran'da yeni düşüncenin zeminini hazırladı. İngiltere'yi ziyaret eden ilk diplomat, Nakt Ali Bey, rivayetlere göre, Antony Charl'la refakat ederek o ülkeye gitmiştir. 1714 (1126) yılında İran şahı tarafından Paris'e gönderilmiş olan Muhammed Rıza Bey, ilk önemli İranlı diplomatik şahsiyet olarak kabul edilir.

İran'ın Avrupa'daki diplomatik faaliyetleri tam anlamıyla XIX. yy.'da başlar. Diğer taraftan Rusya'nın ilerlemesi, İran hükümdarlarını harekete geçirir ve dışa doğru özellikle Batı dünyasına doğru açılımlarını zorunlu hâle getirir. İran'ın Batı'ya gönderdiği temsilciler içersinde yer alan önemli elçilerden biri, 1809'da (1224) Londra'ya gönderilen Ebülhasan Şirazî'dir.³

Avrupa'nın siyasî ve ekonomik sahalardaki hızlı değişmesi, Fransız İhtilal'i ile millî temellere dayanan güçlü devletlerin ortaya çıkışı; modern savaş silahlarının istihsalı ve Rus-İran savaşları gibi sebepler, çeşitli ilmî, sanatsal ve siyasî boyutlarda uyanmanın başlangıç dönemiydi.

Türkiye ve Rusya ile komşu olan Azerbaycan, İran'ı geniş ölçüde etkileyen ve Batı ile temas halinde olan ilk mekân olmuştur. Böylece, diğer yerlerdeki yeni fikir ve

³ Bernard H. Lewis, Müslümanların Avrupa'yı Keşfi, Birey Yayıncılık, Erzurum, 1997, s. 162.

değişikliklere İran'ın da içinde olduğu geniş bir coğrafyada ilk olarak Azerbaycan kapısını açar. XIX. yy. boyunca, Azerbaycan'daki birçok insan, İran'daki yeni fikirlerin ve ilerlemenin öncüleri olarak temayüz eder.

Azerbaycan hakimi ve Fethali Şah'ın veliahdı olan Abbas Mirza, 1798-1833 (1214-1249) Azerbaycan'a 35 yıl hükmetmiş ve birinci Kaim-i Makam Mirza İsa ve oğlu Mirza Ebülkasım Ferahanî gibi yeniliğe açık kişiler onun hizmetinde olmuşlardır. Mahbubî Erdekanî, “Tarih-i Müessesât-i Temeddüni-i Cedid Der İran” adlı eserinde Fransız ordusundan olan ve o dönemde İran'da bulunan “Gaspard Drouville”den naklen Abbas Mirza hakkında şöyle der:

“Abbas Mirza, Avrupa dillerini bilmiyor, buna rağmen bazı Fransızca terimleri özellikle askerî terimleri öğreniyordu. Değişik silahlar, resim tabloları, gravürler ve haritalar toplamayı seviyordu. Onun bu koleksiyonu, tüm Asya'da eşsiz bir koleksiyon olabilir. Abbas Mirza, maharetle tüm silahları kullanmayı biliyor, o, Fransızların imâl ettikleri, silah, top, barut gibi malzemeyi ve askerî yapı ve cephanelikleri bizzat kontrol ediyor, ordunun düzenlenmesi için elinden gelen maddî ve manevî gayreti esirgemiyordu.

Abbas Mirza, Fransız mühendislerinden olan Lami'den matematik dersi alıyor, Guibert'in yazdığı ordu hakkındaki kitaplar, yine onun isteği üzere tercüme olunuyordu. Harita çizme konusunda, gayet maharetli ve başarılıdır. Abbas Mirza, yalnız teorik bilgilerin yararı olmadığına inanıyor ve buna dayanarak orduyu düzenlemek istiyordu.

Abbas Mirza, İran-Rus savaşları sırasındaki her bir yenilgi, bana yeni bir güç ve tecrübe kazandırıyor” diyerek daha da güçleniyordu. Abbas Mirza, Asya'nın en cesur şehzadesi ve İran yenileşme hareketinin temelini atan kişidir diyebiliriz.”⁴

O dönemde, şehzadeler Tebriz'de valilik yapıyorlardı ve İran'ın en gelişmiş şehri de Tebriz idi. Azerbaycan tüccarları Kafkasya, Türkiye ve Rusya'ya gelip gidiyorlardı. Bu durumda Rusya ve Osmanlı ülkeleri ile komşu olan Azerbaycan, yenilik arayan kişilerin faaliyet sahası olur ve Tebriz, siyasî ve askerî merkez olarak tanınır.

⁴ Hüseyn Mahbubî Erekanî, Tarih-i Müessesât-i Temeddüni-i Cedid Der İran, İntişarat-i Danişgah-i Tahran, Tahran, 1377, s. 51-53.

Abbas Mirza'nın veziri ve Mirza İsa'nın, oğlu olan Mirza Taki Han Emir Kebir 1779'de (1193) doğar. Mirza Taki Han ilk önce şehzade Abbas Mirza'nın katibi olarak işe başlar.

Babası işten çekilince, Mirza Taki, onun yerine geçer 1821 (1237) ve babasının yarım bıraktığı işleri tamamlamaya çalışır. Emir Kebir [başvezir] unvanını alan Mirza Taki Han, İran-Osmanlı sınırlarının problemlerini halletmek amacıyla Erzurum konferansına (1843) gönderilir. 1842-1847 yılları arasında İstanbul'da İran Büyük Elçisi olarak çalışır. Elçilik döneminde, Tanzimatçılarla tanışan Emir Kebir, İran'da da değişimler yapılması gerektiğine inanır. Feridun Ademiyet, Emir Kebir ile Reşit Paşa'nın ilişkileri olduğunu, hatta mektuplaştıklarını söyler.⁵ İstanbul'dan dönünce Emir Kebir, Azerbaycan valisi tayin olunur. Bu kısa süre içinde, ülkenin ilerlemesi yolunda yararlı adımlar atar. İngiliz nüfuzuna karşı olan Emir Kebir, İngiliz yanlısı olan kişileri, devlet işlerinden uzaklaştırır; maliye ve ordu işlerine düzen verir. Onun isteğiyle Darülfünûn 30 Aralık 1851'de (5 R. Evvel 1268) açılır. Hatta İran'ın ilk gazetesi onun himmetiyle Şubat 1851'de (5 R. Ahir 1267) çıkartılır. "Ruzname-i Ahbar-i Darülhilafe-i Tahran" adıyla çıkan bu gazete, ikinci sayıdan itibaren, "Ruzname-i Vakayi-i İttifakiye" adını alır ve Meşrutiyet dönemine kadar yayıma devam eder.

Abbas Mirza ve Emir Kebir, Avrupa medeniyetini İran'a yerleştirmek için bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Onlar, İran'ın ilerlemesi için gereken ihtiyaçlarının ne olduğunu anlamışlardır. Bu ihtiyaçlar şöyle sıralanmaktadır:

1. İran ordusunda ıslahât yapılarak, ordu modernize edilmeye başlanır. Bunun için, Fransa ve İngiltere'den uzmanlar getirilir. Askerlikle ilgili kitaplar tercüme edilir.

2. Avrupa'ya öğrenci gönderilerek değişik sahalarda uzmanlar yetiştirilir. Endüstri kolları ile ilgili bilim yavaş yavaş İran'a girmeye başlar.⁶

⁵ Feridun Ademiyet, Emir Kebir ve İran, İntişarat-i Harezmi, Tahran, 1378, s. 182.

⁶ Abbas Mirza, gençleri, Avrupa'ya okumak için göndermenin, İran'ın yararına olacağını anlayan ilk kişi idi. 1811 yılında, Londra'ya dönen İngiliz büyükelçisi Ser Harford Jones'a, kendisi ile birlikte iki genç İranlı beraberinde İngiltere'ye götürmesini istemişti. Bu öğrencilerden biri olan Kâzım, resim eğitimi-askeri haritalar ve diğeri Hacı Baba Afşar da tıp eğitimi almak için gönderilmişti. İkinci grup öğrenci, 1815 yılında gönderilmiştir. Bu beş öğrenci, topçulukta Mirza Rıza Sultan, mühendislikte Mirza Cafer, kimya alanında Mirza Seyyid Cafer, zanaat için Muhammed Ali Çakmaksaz ve daha sonra İran'ın ilk gazetesini çıkaran Mirza Salih Şirazi de dil eğitimi için gönderilmişlerdir (Mahbubî Erekanî, Tarih-i Müessesâtı Temeddüni-i Cedid Der İran, İntişarat-i Danışgah-i Tahran, Tahran, 1377, s. 122-132.).

3. Rusya, Fransa ve İngiltere ile İran arasındaki siyasî, askerî ve ekonomik faaliyetler sonucunda top dökümhaneleri, barut ve silah fabrikaları, dokuma atölyeleri kurulur.

4. Matbaanın kurulmasına, gazete çıkarılmasına, posta, telgraf ve telefon teşkilatının tesisine çalışılır.

5. Yargı mahkemeleri ve hukuk sisteminin yenilenmesi için çalışılır.

Meşrutiyet'ten önceki yıllarda, kültürel bakımdan değişime uğrayan İran'daki aydın gruplar tarafından yayımlanan bazı eserler ve dergiler, yenileşme hareketini daha da hızlandırır. İran'ın içinde ve dışında olmak üzere iki grupta toplanan bu kişiler şunlardır:

Rızagulu Hidayet, Muhammed Hasan Han İtimadüssaltana, Muhammed Tahir Mirza, Mirza Ali Han Eminüddeve ve Yusuf Han Müsteşarüddeve İran'ın içindeki grubu oluşturmuşlardır. Maddî ve manevî yoksulluğu hisseden diğer aydınlar ise, İran dışındaki kitaplar ve dergiler aracılığıyla amaçlarına hizmet etmeye çalışmışlardır.

Dışişleri Bakanlığı'nda görevli olan Mirza Melküm Han (1833-1908) Londra'da Kânun gazetesini çıkarır. Batılı fikirler, İran'a direk Avrupa'dan veya Osmanlı ülkesi aracılığıyla girer. Bunun yanında, Batılı fikirler İran'a Rusya yoluyla da ulaşır. Rusya'nın büyüyen politik ve ticarî nüfusu, birçok İranlının dikkatini o tarafa çekmiştir. Bunların arasında, babası aslen Tebrizli olan, Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) ve Mirza Abdurrahim Talibof (1834-1913) da bulunuyordu. Tiflis'te yaşayan Mirza Fethali Ahundzade, Komediler (1850-1856), tenkitler ve eğitici makaleler yazar. "Kitab-i Ahmed" ve "Mesalikülmühsinin"nin yazarı, Mirza Abdurrahim Talibof, kitaplarında sosyal sorunları sâde bir anlatımla dile getirir. Hacı Zeynelabidin Marağai (1839-1910) İstanbul'da bulunduğu sıralarda, Farsça yazılan ilk roman olan, "Seyahatname-i İbrahim Bey" kitabını yazar. Türkiye, Mısır ve Hindistan'da Ahter (İstanbul), Hikmet (Kahire) ve Hablülmetin (Kalküta) gazeteleri yayımlanır ve bu gazeteler İran fikir ve edebiyat hayatının modernleşmesinde büyük rol oynar.

Yenileşme sebeplerinden bir başkası da Türkiye, Kafkasya ve İran arasında ticaret yapan tacirlerdir. O sırada, Rusların Japonlara karşı beklenmedik yenilgisi, İranlıların siyasal düşüncelerinde ve dünya görüşlerinde çok etkili olur. Ayrıca, Seyyid

Cemâleddin-i Afganî'nin 1886 (1304) ve 1889 (1307) yıllarında İran'a yapmış olduğu seyahatler kamu oyunun uyanmasına yardımcı olur.

Avrupa medeniyetini, İran'a sokan diğer sebeplerden biri de Nasıreddin Şah'ın Avrupa seyahatleriydi. Nasıreddin Şah'ın Avrupa'ya yaptığı üç seyahat sonunda İran'da Avrupayî moda ve icatlar yaygınlaşmaya başlar.

O sıralarda, Rus-Japon savaşı devam etmekteydi. Rusların Japonlara karşı yenilgisi İranlıların siyasal düşüncelerine ve dünya görüşlerine çok etkili olur.

Meşrutiyet İnkılabı'ndan yaklaşık bir yıl önce gerçekleşen 1905 Rusya İnkılabı, İran halkının fikrî uyanışında önemli bir rol oynar. Molla Nasreddin gazetesi vasıtasıyla bu hadiseden haberdar olan İran aydınları, daha sonra İran'da çeşitli gazeteler yayımlamaya başlarlar. Gazete ve kitapların yaygınlaşması, halkın, değişmekte olan düşüncesini, yeni bir idare sistemi kurulmasına sevkeder. Böylece, eski düşüncenin fazla devam edemeyeceğine inanan halk, sosyal hayatın değişmesini isteyerek, Meşrutiyet İnkılabı'nın temelini atarlar.

2. Türkiye'de Modernleşme Hareketine Genel Bir Bakış

III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut Türk modernleşmesi yolunda ilk adımları atan padişahlardandır. Modernleşme politikasının ilk bilinçli hareketleri, Osmanlı devletinin, Avusturya ve müttefikleri tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmaları sonucunda başlar.

İlk reform teşebbüsüne girişen Osmanlı devlet adamı, 1716'da sadaret kaymakamı ve 1718'den 1730'a kadar sadrazam olan Damat İbrahim Paşa'dır. Barış sağlanır sağlanmaz 1719'da Viyana'ya bir elçilik heyeti yollar. 1721'de de Paris'e Yirmisekiz Mehmet Sait Efendi "vesait-i umran ve maarifine dahî lâıyıkıyla kesb-i ıttıla ederek kabil-i tatbik olanların takrirî" talimatıyla elçi olarak gönderilir. Sözü edilen bu eğitim araçlarından biri matbaaydı.⁷

⁷ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 46-47.

1789 ile 1807 yılları arası, Osmanlı ülkesinin Batı'ya açılma yollunun ikinci safhasıdır. Aslında bu on sekiz sene, Osmanlı devletinin Batılılaşma ve yenileşme fikirlerinin asıl kökleşme yıllarıdır.⁸

Nizam-i Cedid (1789-1807) dönemi adlandırılan bu dönem, III. Selim'in bazı devlet erkânı ile tasarladığı bir hareket olup, Batı'nın her yönden üstünlüğünü kabul eden bir dönem olmuştur. Bu dönemde, dünya büyük hadiseler sahne olmakta idi. Kara ve deniz yollarının keşfi, zamanla feodal yapıyı zayıflatıp; yerine kuvvetli bir orta sınıf halk tabakası, oluşmaya başlar. Sanayide büyük gelişmeler olur. Müstemlekeler, istiklâllerine kavuşmaya ve demokrasiyi tecrübe etmeye başladılar. Bu dönemin diğer bir önemi de Fransız İhtilâli'nin tüm dünyayı sarsmasıdır. Fransız İhtilâli ortaya çıktığında, Amerika ve İngiltere'de siyasî inkılaplar da sonuna ulaşmakta idi.

Osmanlı devletine gelince, bu gelişmelerden etkilenmekte idi. 1789'da Fransız İhtilâli başladığı zaman III. Selim'in Padişahlığı dönemi idi. III. Selim, ıslâhat hareketine, ricâl arasında yaptığı bir anketle başlar.⁹ O hükümdarlığının ilk yıllarında Rus ve Avusturya savaşları sırasında Osmanlı hükûmetinde, adaletin temini ve maliye işlerinin düzeltilmesi çarelerini konuşmak üzere bir meşveret meclisi toplar; fakat, savaşın verdiği imkânsızlıklar içinde olan bu meşveret meclisinden olumlu sonuç alamaz.

III. Selim, Fransa'daki rejim hakkında bilgi edinmek için, XVI. Louis ile yazışıyor ve Avrupa'nın büyük başkentlerine elçiler gönderiyordu. III. Selim, bu yönüyle de Avrupa'ya askerî bilgiler edinmek için elçiler gönderen ilk Osmanlı sultanı olmuştur.¹⁰ O, günün ihtiyaçlarına göre ve Batı'dan ilham alarak askerî ıslâhat yapmak ister. Bu yüzden, 1794'te Nizam-i Cedid adıyla yeni bir piyade sınıfı kurar. Bu piyade sınıf, aslında Fransız, İngiliz ve Alman subaylarının Avrupa usulüne göre, talim yaptırdığı, kendilerine ait, malî olanaklarla donanmış olan, Anadolu'dan toplanan kimselerle oluşturulmuş bir askerî birlikti.

Askerî olmayan reformlardan birinin ve en önemlisinin, Avrupa'dan alınan matbaa tekniği olduğunu biliyoruz. Her ne kadar XIII. yy.'da İran'ın Moğol

⁸ Ahmed Hamdi Tanpınar, 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 2001, s. 52.

⁹ a. g. y.

¹⁰ Robert Mantran, (Çev.: Sever Tanilli), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Adam Yayınları, İstanbul, 1995, C. II, s. 14.

hükümdarları Çin örneklerinin taklidi olarak kâğıt para basmak için matbaa sanatını kullansalar da bu sanat çoktan beri unutulmuştu. III. Ahmed zamanında Yirmisekiz Mehmet Sait'in oğlu Sait Çelebî, babasının gezisine katılarak 1721'de Paris'e gider ve Türkiye'ye dönüşünde İstanbul'da bir Türk matbaası kurar.¹¹

III. Selim'in reformlarından biri de diplomasi reformuydu. XVIII. yy. sonlarına kadar, Osmanlı devleti yabancı ülkelerde, sürekli olarak diplomatik temsilci bulundurmamıştı. Zaman zaman bazı yabancı başkentlerde özel amaçla elçiler gönderiliyordu; fakat, 1792'den sonra düzenli ve sürekli Osmanlı elçiliklerinin kurulmasına karar verilir. İlk elçilik, 1793'de Londra'da daha sonra Viyana, Berlin ve Fransa'da diğer elçilikler açılır.

Elçilerin görevleri, Avrupa'da olup bitenleri bu artan tabii sosyal, siyasî ve sınaî yenilikleri yakından izlemektir. Bir diğer görevleri ise gittikleri ülkelerde kurumları, incelemek ve devletin hizmetkârlarına yararlı dilleri, bilgileri ve bilimlerini öğrenmektir.¹²

Mayıs 1807'de III. Selim hal'edilir ve yerine IV. Mustafa tahta geçer. Kısa bir süre sonra 1808'de yeni düzenlenen ordunun komutanlarından biri olan Alemdar Mustafa¹³ ve arkadaşları, Rusçuk'tan Edirne'ye yürüyüp kuvvetlerini sadrazamınkiyle birleştirip birlikte İstanbul'a yürüyüp kentin kontrolünü ele geçirirler. Onların, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak niyetini öğrenen Sultan IV. Mustafa, III. Selim'i öldürmek suretiyle bu işi engellemek istedi. Kendisi de hemen tahttan indirildi ve kardeşi Mahmut padişah oldu.

II. Mahmut zamanı, Batılılaşma tarihinde tamamiyle ayrı ve yeni bir devrin başlangıcıdır. Çünkü, bu dönemde yapılan reformlar ve bu reformların yarattığı tesirler, gelecek devirleri belirlemiştir. II. Mahmut devri, Türkiye modernleşmesinde merkezîyetçi reformların yapıldığı, modern devlet anlayışına hazırlık oluşturan önemli bir dönemdir.¹⁴ Bu dönemde yapılan reformları kısaca şöyle sıralayabiliriz.

II. Mahmut her şeyden evvel devletin kuvvet ve nüfuzunu iade etmek, çözülen bağları kuvvetlendirmek arzusundaydı.

¹¹Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 51.

¹²a. g. e, s. 62.

¹³a. g. e, s. 76.

¹⁴a. g. e, s. 62.

¹⁴Nevin Yazıcı, Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 7.

III. Selim ve I. Mahmut zamanında, aslen Fransız olan Humbaracı Ahmet Paşa Bonneval ile başlayan ordunun çağdaş teknikle düzeltilmesi teşebbüsü, bu devirde daha da kuvvetle ele alınır. II. Mahmut “Nizam-i Cedid” ile askerî reformu yapar ve Yeniçeri Ocağı’nı büyük bir irade gücüyle 15 Haziran 1826’da ortadan kaldırır ve uzun sarsıntıdan sonra Türkiye askerî reform hareketini başarıya ulaştırır. Yeni ordunun, en ciddi eksikliklerinden biri subay eksikliği idi. Bu ihtiyaçların giderilmesi için yüksek rütbeli Prusya subayları çağırılır ve bu olay Türkiye Ordusu’nda Alman tesirinin başlangıcı olur.

II. Mahmut eğitime de önem veriyordu. 1773’te kurulan Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve 1793’te kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun bu dönemde yeniden canlanarak çalışmaya başlamışlardır. II. Mahmut, etraftan gelen muhalefetlere rağmen 1827’de Paris’e dört öğrenci gönderir.¹⁵ Bu kişiler dönüşlerinde Osmanlı ülkesinin değişmesinde büyük rol oynamışlardır. 1827’de İstanbul’da bir tıp okulu açılır. Bu okulun amacı yeni ordu için hekim yetiştirmektir. Bu okullarda okutulan ders kitapları Galenus’un ve İbn-i Sina’nın eserleriydi. Dersler kısmen Türkçe ve kısmen Fransızca veriliyordu. 1831 ve 1834’te ikisi de askerî amaçlı iki okul, iki “Mekteb-i Mızıka-ı Hümayun” ve diğeri “Mekteb-i Ulûm-i Harbiye” açılır. Mekteb-i Ulûm-i Harbiye’de genellikle Fransızca ders veriliyordu.

Bunun yanında, yeni kurulan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak ve bu arada Osmanlı ekonomisine yardım etmek için kumaş fabrikaları tesis edilir. Bu sayede Avrupa’dan getirilen kumaşlar da sınırlanır. Ayrıca, Müslüman tüccarlar ile Avrupalı tüccarlar arasında ticarî münasebetler kurulmasına teşvik edilir.

II. Mahmut, eğitim reformları içerisinde ilk defa, sivil eğitim sorununu ele alır ve 1838’de “Rüşdiye” okullarının açılmasını planlar. Daha sonra Sultan Ahmet ve Süleymaniye Camilerinde “Mekteb-i Maarif-i Adliye” ve “Mekteb-i Ulûm-i Edebiye” adlı iki orta dereceli okul açılır. Bu okulların amaçları, devlet memuru ve tercüman yetiştirmektir.

Merkezî yönetimin bir diğer reform politikası, modern vasıtaların getirilmesiydi. Haberleşmenin en önemli aracı olan gazete, 1831’de “Takvim-i Vakayi” adıyla

¹⁵ Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s. 84.

yayınlanır. Sultan'ın reformlarından biri de posta sisteminin 1834'te kurulmasıydı. Daha sonra 1855'de telgraf hatları ve 1866'da demiryolları geliştirilir.

Bu dönemde, muhtevadan ziyade değişmelerin tarzı, nevi gerçekleştiği şartlar bakımından özellikle mahiyeti itibarıyla önceki dönemlerden ve yeniliklerden ayrılmaktadır. Çünkü bu devir, serbest değişmeler çağının sona erdiğini, mecburî olan, devlet tarafından yapılan reform hareketlerinin başladığını ve artık bu şekilde devam edip gideceğini göstermekte idi.¹⁶

II. Mahmut 1839'da vefat edince yerine oğlu Abdülmecit geçer. II. Mahmut döneminde, çeşitli diplomatik ve resmî görevler sebebiyle Mustafa Reşit Paşa Londra'da bulunuyordu. Abdülmecit babasının yolunu devam ettirmeye kararlıydı. Bunun için Mustafa Reşit Paşa'yı Osmanlı ülkesine çağırır ve kendisine başvekillik [sadrazamlık] verir. Mustafa Reşit Paşa Osmanlı tarihinde "Tanzimat" diye bilinen büyük ıslahât fermanını yazıp 3 Kasım 1839'da millete hitaben okur.

"Gülhane Hatt-ı Hümayun"da ırk, din ve mezhep farkı ne olursa olsun, bütün tebaanın eşitliği, fertlerin hukukî serbestliğini ilân ediliyordu. Fermanda, tebaanın hayatı, namus ve mülkiyet güvenliği, iltizamı ve ona ilişkin bütün suiistimallerin kaldırılması, silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınması, suçla itham edilenlerin âdil ve açık muhakemesi ve kanunların uygulanmasında bütün dinlere eşit davranılması gibi ilkeler, devlet adına açıklanıyordu.¹⁷

Tanzimat fermanının okunmasıyla başlayan reform hareketi, bazı yeni kurumların oluşturulmasını zorunlu hale getiriyordu.

A. H. Ongunsu, "Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış" adlı eserinde Tanzimat hareketini değişik surette tarif etmiştir:

1. Tanzimat, temin ettiği salah ve tekamül bakımında her şeyden önce, öncekilere nispeten daha şümullü yeni bir ıslahât hareketidir.

2. Siyasî rejim bakımından, Tanzimat, keyfî ve müstebit mutlakıyetle millî hakimiyet rejimi arasında bir intikâl devresidir.

3. Haricî siyaset tezahürlerine göre, Tanzimat devrimi, Şark meselesinin barış yoluyla ve siyasetle halledilmesine çalışan yeni bir safhası veya devletin kalkınmaya

¹⁶ Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, M Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 149.

¹⁷ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 107.

imkân bulmak üzere haricî hakimiyet ve istiklalinden fedakârlık ederek, kendisini Avrupa'nın müşterek bir nevi himayesine terk ettiği bir merhalesi diye tavsif olunur.

4. Dahildeki icraâta, vazolunan kanunlara, kıyafetteki ve yaşayıştaki az çok değişikliklere bakarak, Tanzimat'ı Doğu medeniyeti dairesinden Batı medeniyeti dairesine geçiş devresi diye tarif edebiliriz.

5. Osmanlı devleti, oldukça uzun ve felaketli bir tecerrüt devresinden sonra, yeni teşkilâta ve değişikliklere teşebbüs ediyordu. Bu tecerrüt devresinde, Avrupa yeni şartlar elde etmiş, bütün dünyada siyâsî ve iktisadî tefevvuk ve hakimiyetini kabul ettirmişti. Yaşayabilmek ve kuvvetlenmek için yeni şartlara intibak etmek, Osmanlı devleti içinde gerekirdi.¹⁸

1826'dan sonra yapılan hareketlere bakılırsa ortada bir programın mevcut olmadığı görülür. İlk reform hareketleri, en az imkânlarla yapılmıştır; fakat, daha sonra yeni düşünceli aydınların yetişmesiyle reformlar, belirli ve planlı hedefler doğrultusunda yapılır.

II. Mahmut'un mirasçıları, sarayı modernleşmenin merkezi haline getirirler. Reform hareketlerinin önderi, Gülhane Hatt-ı Hümayun'un okuyucusu olan Mustafa Reşit Paşa¹⁹ (1800-1858) dir. Tanzimat'ın diğer önderleri ise, Mehmet Emin Âli Paşa²⁰

¹⁸ A. H. Ongunsu, Tanzimat I, "Tanzimat ve Milletlerine Umumî Bir Bakış", M E B Yayınları, İstanbul, 1999, s. 9.

¹⁹ Mustafa Reşid Paşa (1800-1858): Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu bizzat kaleme alarak bütün Türkiye halkına can, mal ve namus emniyeti vermiştir. Reşid Paşa, II. Mahmut zamanında Türkiye'nin siyâsî ve askerî meseleleriyle meşgul olmuş; 1834-1837 yılları arasında Paris'te ve Londra'da elçilik yapmıştır. Reşid Paşa, bu yıllar içersinde, dünya siyasetini iyi kavradığı için, Türkiye'de o güne kadar yapılmayan daha geniş ve esaslı bir ıslâhat lüzumunu hissetmiş ve II. Mahmud'u buna inandırmıştır. 1838'de Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı ticaret antlaşmasında İngilizler lehine epey taviz vermiştir (Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB Basımevi, İstanbul, 1998, s. 817-818).

²⁰ Mehmet Emin Âli Paşa (1815-1871): İstanbul'da Mercan'da doğdu. Molla mektebindeki ilk tahsilini bitirdikten sonra Arapça dersler aldı. 1830'da Divan-i Hümayun Kalemî'ne girdi ve Âli mahlasını aldı. 1835'te Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'ın tahta çıkışını tebrik için, gönderilen heyette ikinci başkatip olarak Viyana'ya gitti. Burada kaldığı birbuçuk yıl içinde Fransızca öğrendi. 1837'de Petersburg'a gönderildi. 1838'de Londra elçisi olan Mustafa Reşit Paşa ile birlikte elçilik müsteşarı sıfatıyla Londra'ya gitti. 1841'de Londra büyükelçiliğine getirildi. Üç yıl sonra döndünce Meclis-i Vâlâ azası oldu. 1846'da Reşit Paşa'nın sadrazam olması üzerine önce Hariciye Nazırı, bir süre sonra vezaret rütbesiyle Paşa oldu. Âli Paşa 1852'de Reşit Paşa'nın yerine sadrazam oldu. 1855'de ikinci defa sadrazamlığa tayin edildi. Kırım Savaşı sonrası Paris'te toplanan konferansta Osmanlı Devleti'ni temsil etti. Âli Paşa, Tanzimat devrinin kıymetli devlet adamlarından biridir (Kemal Beydili, İslam Ansiklopedisi, "Âli Paşa" maddesi Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 425-426).

(1815-1871), Mehmet Fuat Paşa (1815-1869), Mithat Paşa²¹ (1822-1884) olarak sayılabilir.²²

1830'dan sonra yapılan reformlar, merkezî idare ile yerel idareye ilişkindir. Babıâli olarak adlandırılan merkezî hükûmet, belli bir zaman için Başvekil unvanını alan sadrazam tarafından yönetilir. Hükûmet ise, bakanlıklara bölünmektedir:

İçişleri:

1. Sadaret kethüdası adlandırılan sadrazamın yardımcısı yetkisindedir ve 1836'da "Umur-u Mülkiye Nazır"ı ve 1837'de Vekil-i Dahiliye ihdas olunur.

2. Nezâret-i Deavi'nin yerine Nezâret-i Adliye, arkasından da Vekâlet-i Adliye kurulur.

3. Nezaret-i Umur-i Maliye, daha sonra da Vekalet-i Maliye içinde bir araya toplanır.

Dışişleri:

1. Reisül-küttaba bırakılan bu yetki, 1836'da Vekâlet-i Hariciyeye verilir ve dış ticaret işleri de bu bakanlığa bağlanır. Bu yıldan sonra, çeşitli devletlerle Avrupa ticaret anlaşmaları tarzında anlaşmalar imzalanır.

2. 1838'de Meclis-i Ziraat ve Ticaret kurulur.

3. Bakanlıkların etkinlikleri, "Meclis-i Vükelâ"da incelenip Sultan'a yani "Meclis-i Hass"a verilir. 1838'de görevi kanun önerilerini incelemek olan "Dar-i Şura-i Babıâli" kurulur.

1 Temmuz 1839'da II. Mahmut vefat eder ve onaltı yaşında olan oğlu, I. Abdülmecit onun yerine geçer ve Husrev Mehmet Paşa²³ Sadrazam olur. Abdülmecit'in tahta çıkışından birkaç ay sonra 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun ilân edilir. Bu olay, Osmanlı hükûmetinin tarihinde bir dönemeç sayılır. Buna göre, Türkiye'nin kurumsal, iktisadî ve sosyal görünümü, reform programıyla değişir.

²¹ Midhat Paşa (1822-1884): Osmanlı devlet adamı, sadrazamı ve I. Meşrutiyet'in kurucusudur.

²² Robert Mantran, (Çev.: Server Tanilli), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, s. 63.

²³ Husrev Mehmet Paşa: (1756-1855) II. Mahmud'un vefatıyla birlikte Osmanlı sadrazamı olmuştur. Devlet memuriyetinde iken birçok değişiklik yapmıştır. Vaktiyle kendisine rüşvet suçu bahanesiyle yapılanlara karşılık önceki hesapların tamamını incelemeye tâbi tuttu. Küçük Taksim'deki harbiye mektebini açtı. Yeni Türk ordusunu başta o kurmuş, birçok kumandanlar ve devlet adamları yetiştirmiştir (İslam Ansiklopedisi, "Husrev Paşa" maddesi, Eskişehir, 1997, C. 5/1, s. 609-615).

Abdülmecit'ten sonra kardeşi Sultan Abdülaziz 25 Haziran 1861'de tahta geçer ve reformların başarıya ulaşmasına çalışır. Bununla beraber, Âli ve Fuat Paşalar bu iktidarı reform için kullanmaya yetenekliydiiler. 1867 Şubat'ında, İngiltere ve Avusturya'nın da desteklediğı Fransız hükmeti, Babıâli'ye daha etkin bir reform politikası isteyen ve ayrıntılı tavsiyeler ileri süren bir nota verir. Bundan sonra Osmanlı devletini, üç yıl Âli ve Fuat Paşalar yönetirler. Böylece, yeni kanunlar ve kurumlar ortaya çıkar.

1867'de Paris Uluslararası Sergisi'ni ziyaret için III. Napolyon'dan gelen çağrı, Sultan'a Avrupa'ya bir ziyaret yapma fırsatını verir. Bu seyahat, bir Osmanlı sultanının ziyaret amaçlı ilk Avrupa -Paris, Viyana ve Londra- seyahatidir.²⁴

1868 ve 1869 yılları reformları, iki büyük problemi oluşturan hukuk ve eğitim sahalarıyla ilgiliydi. 1868'de Meclis-i Vâlâ yeniden düzenlenerek iki yeni kuruluşa ayrılır. Bunlar, Divan-i Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet'ti. Aynı yıl Galatasaray Sultanî Mektebi açılır. Müslüman bir hükmet tarafından açılan bu mektepte, Müslüman ve Hristiyan öğrenciler ayırım yapılmadan yan yana öğrenim görme imkânı bulur. Bu da en azından dinî ayrılığın ortadan kaldırılmasına sebep olur.

Tanzimatçılar, daha sonra yapılacak modernleşmenin temelini attılar. Hukukî ve idarî reformlar yapılır; demir yolları ve telgraf hattı Osmanlı devletinin eski feodal yapısını değıştirir. Bu dönemde, en büyük başarı eğitimde oldu. 1871'e varıldığı zaman, reform hareketleri geri dönmeyecek kadar yol almış bulunuyordu.

II. Mahmut ve ondan sonraki sultanların yaptıkları reformlar doğrultusunda, aydın gruplar gelişir ve Batı bilgilerini, Osmanlı ülkesine aktarırlar. Hükmetin ve toplumun değışmesi onlara yeni fırsatlar ve arzular verir. Avrupa eserlerinin çevirileri ve taklidi, onların zihinlerinde yeni fikirler yaratır. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, Sultan ve nazırlarının gittikçe artan istibdadı, aydınların başlattığı siyasî mücadele dönemi olacaktır.

1861'de ölen Sultan Abdülmecit'in yerine Abdülaziz geçer. Abdülaziz'in tahta çıkmasını, halk çok iyi karşılar ve hükümdarlığından büyük ümitler bekler. Abdülaziz, ilk yıllarda memleket olaylarıyla yakından ilgilenmeye başlar; ama, daha sonra ilgisizliği ortaya çıkınca ümitlerin boşa çıktığı anlaşılır.

²⁴Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 121.

Osmanlı devletinin bu dönemdeki iç ve dış siyaseti, aydınların tepkisine sebep olur. Devletin faaliyetlerini açık ve sistematik bir şekilde eleştiren grup, 1860'larda ortaya çıkar ve bu gruba "Genç Osmanlılar" adı verilir.²⁵ Genç Osmanlıların teşekkülü ve bu dönemde yaşanan buhranlar ve baskılar, daima ön safta gelecek bir âmil olarak ve ondan sonraki Türkiye fikir hayatının temeli olacaktır.

Genç Osmanlıların ortaya çıkışında ilk ve en önemli tesir, 1860'da başlayan eğitim ve basın faaliyetleridir. O dönemde, Osmanlı devletinin resmî organı olarak neşredilen, "Takvim-i Vakayi" ve yarı resmî olarak çıkan "Ceride-i Havadis" gazetelerinden başka önemli bir gazete yoktu. Bu yüzden Genç Osmanlıların çıkardıkları gazeteler önemli bir hareket sayılır. 1860'dan sonra neşriyat artar. Genç Osmanlıların çıkardıkları gazetelerde, her şeyden önce halka hizmet amaç edinir. Bu gazeteler sayesinde, halk, Osmanlı ülkesi içinde ve dışında meydana gelen olaylardan haberdar olma fırsatı bulur. Genç Osmanlılar, gazetelerinde yazdıkları yazıları yüzünden sürgüne gönderilmişlerdir.

Genç Osmanlıların, Osmanlı dışındaki basın faaliyetlerini, matbuat bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatacağımız için burada yeniden anlatmaya gerek görmedik.

Genç Osmanlıların 1876 Haziran'ında Osmanlı'ya dönme izni verilince, aydınlar Osmanlı ülkesi içinde faaliyetlerini sürdürmeye başlarlar.

Meşrutiyet'i ilân etmek isteyen, Genç Osmanlıların çabalarına 3 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz hal'edilir ve yerine V. Murat geçer. V. Murat'ın tahta çıkmasıyla birlikte Türkiye'deki siyasî atmosfer de değişir. Genç Osmanlıların, en çok kullandıkları "hürriyet" ve "vatan" kavramları, Sultan'ın ilk beyannamesinde de yer alır.

Kanunuesasî ve Meşrutiyet konusundaki ilk büyük toplantı, bütün nazırların, askerlerin ve bazı aydınların katılımıyla 8 Haziran 1876'da yapılır.

V. Murat'ın padişahlığı fazla uzun sürmez ve 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamit tahta geçer. II. Abdülhamit, devamlı Genç Osmanlılar ile irtibat halinde idi ve hürriyetçi davaya sempati duyuyordu.

Namık Kemal, Şinasî, Ali Suavî ve Ziya Paşa ve onların çevresinde toplanan ve Genç Osmanlılar adıyla adlanan bu grup, hükûmeti, biraz ihtiyatlı bir dille,

²⁵ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi Makaleleri 4, "Baticılık", İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 13.

gazetelerinde eleştirirler. Daha sonra gizli bir dernek kurulur.²⁶ Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu "hürriyet", "millet" ve "vatan" fikirlerini tartışan Genç Osmanlılar, devrin ilim ve kültür topluluğunu oluşturan paşa konaklarında toplanıyorlardı. Bu siyasî konaklardan en önemlisi, Samî Paşa'nın konağıdır. Konak, genç aydınlar arasında mektep görevini yapıyordu. Bu konakta, en az yüz nüfus bulunuyordu. Ayrıca, Hindistan'dan, Irak'tan ve Basra'dan gelen misafirlerin mekanıydı. Konağın en mühim müdavimleri arasında Namık Kemal ve Ali Suavî bulunuyordu.²⁷

Genç Osmanlıların faaliyetlerinin en önemlisi, 1860'da başlayan basın faaliyetleridir. İlk özel ve Türkçe gazete olan "Tercüman-ı Ahvâl" 1860 yılında Şinasî ve Agâh Efendi tarafından çıkar. Şinasî, söz hürriyetinin kısıtlandığını görerek "Tercüman-ı Ahvâl"den ayrılır ve 1862'de "Tasvir-i Efkâr"ı yayımlamaya başlar. Namık Kemal, önce "Mırat" sonra da "Tasvir-i Efkâr"de yazmaya başlar ve Osmanlı hükûmeti ve devletini eleştirir. Diğer taraftan da Ali Suavî "Muhbir" gazetesinde radikal yazılar yazar. Genç Osmanlıların yazıları, yeni bir umumî efkârın oluşturulmasına sebep olur.

Genç Osmanlıların çıkardıkları gazeteler ışığında, halk, meydana gelen olaylardan haberdar oluyordu. Hükûmet ise, casusları aracılığıyla, teşekkülün faaliyetlerini anlar. Dolayısıyla 1876'da grubun liderlerinden olan Ali Suavî, Anadolu'dan Kastamonu'ya sürülür; Namık Kemal ve Ziya Paşa da Kıbrıs memuriyetlerine atanırlar.

Mustafa Fazıl Paşa hürriyetçi ve terakkici gençleri Avrupa'ya çalışmaya davet edince, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavî, Agâh Efendi, Nurî Bey, Reşat Bey, Memet Bey ve Kanî Paşazade Rıfat Bey, Paris'te toplanıp faaliyetlerine oradan devam ederler. Genç Osmanlılar, Avrupa'daki basın faaliyetleri dört gazete etrafında toplanır:

1. Namık Kemal ve Ziya Paşa, 1868'de Paris'te çıkardıkları "Hürriyet" gazetesinin ilk sayılarında itibaren, iki önemli noktaya işaret ederler. Bu konular, "vatan" ve "meşveret"tir.²⁸

²⁶ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 152.

²⁷ Nevin Yazıcı, Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, s. 50.

²⁸ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 153.

2. Ali Suavî 1868'de Muhbir gazetesini çıkarır; ama, daha sonra "Muhbir'i kapatarak Paris'te "Ulum" gazetesini çıkarır. Ali Suavî, Muhbir'in ilk sayısını "Muhbir doğru söylemek, yasak olmayan bir memleket bulur yine çıkar"²⁹ cümlesiyle başlar.

3. "İttihad" gazetesi, 1869'da Paris'te yayın hayatına başlar. Bu gazetenin yazılarını, Ali Suavî ve Reşat Bey yazıyordu. Hukuk, hürriyet ve eşitliği ilân etmek "İttihad" gazetesinde çıkan yazıların konularıydı.

4. "İnkılab" gazetesi, 1870'de Genevre'de çıkar. Bu gazetenin yazılarını Mahmut Bey, Hüseyin Bey ve Ratip Bey yazar.

Eylül 1871'de Âli Paşa vefat eder. Mahmut Nedim Paşa, sadarete geçer. Böylece, Genç Osmanlıların, Avrupa'daki faaliyetleri de sona erir. İlk önce, Namık Kemal ve arkasından diğer aydınlar 1871 ve 1872'de dönüş yaparlar. Genç aydınlar, Türkiye'ye döndükten sonra bu defa faaliyetlerine Türkiye içinde devam ederler.

O zamana kadar İstanbul'da birçok Türkçe gazete çıkıyordu. Namık Kemal ise, Türkiye'ye döndükten sonra 1872'de "İbret" gazetesinin idaresini ele alır. Meşrutiyet'i ilân etmek isteyen Genç Osmanlıların çabalarıyla 3 Mayıs 1876'da Abdülaziz hal'edilir ve yerine V. Murat tahta geçer. V. Murat'ın tahta çıkmasıyla birlikte Türkiye'deki siyasi atmosfer değişir; fakat, Genç Osmanlılar için zafer gibi görünen bu dönem uzun sürmez ve 31 Ağustos 1876'da V. Murat aklî yetersizlik nedeniyle hal'edilir ve yerine Abdülhamit geçer. Abdülhamit'in hükümdarlığı 33 yıl sürecektir.

Bu dönemde, Balkanlarda tebaa isyan halinde idi. Sırbistan ve Karadağ ile savaş yapılıyordu. Avrupa, Türkler kendilerini idare etmek kabiliyetine sahip olamazlar düşüncesini ısrarla söylemekte idi. Büyük devletler, Hristiyan tebânın lehinde yeni bir idare şekli tespit etmek için hükûmete müdahale etmeye hazırlanıyorlardı. İstanbul'da gazeteler, kanunuesasî tartışmalarına başlamışlardı. Abdülaziz'in ve V. Murat'ın arka arkaya tahttan indirilmesi, Türkiye'de bir buhran yaratmıştı.

27 Ağustos 1876'da Mithat Paşa, hürriyetçi davaya önceden sempati gösteren Abdülhamit'in yanına girmiş ve 1875'den beri hazırladığı kanunuesasînin bir taslağını göstermişti. Böylece, Abdülhamit, tahta çıkar çıkmaz anayasanın ilânı istenilir ve Mithat Paşa'nın Sultan Abdülhamit tarafından tekrar sadarete atanmasından sonra 23 Aralık

²⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 232.

1876'da Kanunuesasî ilân edilir. Bu anayasa, XIX. yy. anayasalarının pek çoğu gibi, 1850 tarihli Prusya ve 1831 tarihli Belçika anayasalarından etkilenmiştir.³⁰

120 milletvekilinden oluşan ilk Osmanlı Parlamentosu, 19 Mart 1877'de toplanır ve 28 Haziran 1877'de sona erir. Yeni seçimlerden sonra 13 Aralık'ta ikinci defa toplanan Meclis Meşrutiyet'e kadar bir daha toplanmaz. Şerif Mardin'e göre, II. Abdülhamit devri 1876-1909 "Batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başladığı bir devre"dir.³¹ II. Abdülhamit, Batı'yı bir model olarak alır ve Batıcılığı, Batı'nın tekniğini, idarî sistemini ve özellikle askerî teşkilatını ve eğitimini benimsemeye, bunun yanında Müslümanlığı da tebaası arasında güçlendirmeye çalışır.³²

II. Abdülhamit'in en önemli ıslahâtlarından biri eğitim alanındadır.³³ Modern anlamda ilk defa 1864'te İstanbul'da ve sonra diğer şehirlerde "Rüşdiye"ler açılmıştı. 1875'ten itibaren, yüksek askerî Rüşdiye okulları açılır. Bu dönem, eğitim reformları alanında en önemli simalardan biri, Sait Paşa'dır. Sait Paşa'nın görüşünde, eğitim reformu bütün diğer gelişmelerin ön şartıdır.³⁴ Kanunuesasî, ilân edildikten sonra sürgüne gönderilmiş olan siyasi suçluların, İstanbul'a dönmelerine müsaade edilir. Matbuatın bir hürriyet havası içinde, neşriyat yapımlarına izin verilir.

1875'ten 1878'e kadar, Osmanlı, malî, siyasi ve diplomatik yönlerden büyük buhranlar geçirir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'yla Osmanlı devleti, Balkanlarda önemli toprak kaybına uğrar ve burada devletlerin varlığını kabul eder. Bosna-Hersek'i, Avusturya işgal eder ve Bulgaristan özerk bir prenslik olur. Kıbrıs Adası, İngiltere'ye terk edilir. Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya kendi illerine katar.

1881'de Tunus Beyliği, Fransız himayesine girer. 1885'de Mısır'da İngiltere ve Osmanlı ortak idaresi kurulur. 1886'da Doğu Rumeli Eyaleti Valiliği, Bulgar Prensiği'ne verilir. 1898-1899'da Girit meselesi ve isyanlarında Girit, Osmanlı devletinden ayrılır.

³⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 163.

³¹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleleri*, s. 15.

³² a. g. y.

³³ Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, s. 134.

³⁴ a. g. y.

Yukarda zikrettiğimiz olaylar, devrin önemli siyasî olaylarını teşkil eder. Araştırma konumuz olan Ahter gazetesinin 1876-1880 (1292-1296) yıllarını ele aldığımız için, II. Abdülhamit döneminin son devrelerine sadece kısa bir işaret etmekle iktifa edeceğiz. Bu dönemin reform hareketlerine dikkat edersek sırasıyla, eğitimde reform, adlî ve hukukî reform ve basın ve yayın reformları en önemli reformlar olarak önümüze çıkar.

Bu dönemin en gözcücü başarısı, hem okul hem öğrenci sayısının önemli ölçüde artmasıdır.³⁵ 1859'da devlet memurlarının eğitim merkezi olarak kurulan Mülkiye Mekteb'i özellikle üst sınıflarda 1877'de yeniden düzenlenir ve ders programları modern kanunları kapsamak üzere değiştirilir.

II. Abdülhamit devrinde, ilk defa olarak sadrazam Sait Paşa, malî bilgilere sahip kimseler yetiştirilmesi maksadıyla Divan-i Muhasebât binasında "Mekteb-i Fünûn-ı Maliye" kurulmasını temin eder; fakat, plansızlık yüzünden bu mektep yalnız üç yıl faaliyet gösterir.³⁶

Osmanlı'nın iki temel reform konusu olan eğitim ve ordunun gelişimine bakılırsa, eğitim, devletin elinde olduğu için, İslâmiyet temellerine dayandığı görünür. Yalnız bu eğitim, Müslüman halka göre düzenleniyordu. Ordu ise, Yeniçeri Ocağı idi. Yeniçeri Ocağı, kanunnamelerinin ruhuna uygun olarak geliştiği vakitler, devletin kurulmasının ve genişlemesinin başlıca âmillerinden biri olmuştu; fakat, XVII. yy.'dan sonra Yeniçeri Ocağı'nın örgütü bozulur ve sürekli savaş halinde olan Osmanlı, yenilgiye uğrar. Padişah ise, Yeniçeri Ocağı'nın düzene gireceğine inanmadığından, yeni bir ordu kurmak teşebbüsünde bulunur.

XIX. yy. dünyasında, Türkiye ya modernleşmek ya da mahvolmak durumundaydı. Tanzimatçılar ise, bütün başarısızlıklarıyla birlikte, daha sonra yapılacak olan daha köklü modernleşme için zorunlu temeli kurdular. Hukukî ve idarî reformları çok kez yanlış anlaşılmış ve yeteneksiz olarak uygulanmıştı; fakat, demiryolları ve telgraflar dünyasında Türkiye, eski feodal yapısıyla yaşayamazdı ve değişmeye mecburdu.

³⁵Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 179.

³⁶Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, T T K Yayınları, Ankara, C. IV, s. 396.

1889'da Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılında Jön Türk hareketi doğar. İstanbul Askerî Tıbbiye Mektebi'nin öğrencileri, Abdülhamit rejimine karşı, bir muhalefet oluştururlar.

Bu öğrencilerin gönülden haykırdıkları "yaşasın sultan"dan çok "yaşasın Anayasa"dır. Jöntürk hareketi, Türkiye dışında, sanstürden ya da uzak bir eyalet kentindeki sürgünden kaçmak zorunda kalır. Böylece, Kahire'de, Londra'da ve özellikle Paris'le Genevre'de oluşmuş çekirdekler vardır.

1902 Şubat'ında Paris'te, Abdülhamit'in siyasetine karşı çıkan elliye yakın kişi bir araya gelip bir kongrede toplanırlar. Türkiye liberallerinden oluşan bu grup, Jön Türklerin ilk kongresi diye adlandırılır.

1905-1906 yıllarında, Türkiye'nin tarihi birden hızlanır ve dışardan gelen bazı olaylar, Türkiye'de derin yankılar yapar. Böylece, Meşrûtiyet hareketinin temeli atılır.

3. İran Basın Tarihine Genel Bir Bakış

Yeni edebiyat tarihi, gazetecilik ve basın sanatıyla birebir bağlantılıdır. Matbaanın kurulması, kitap baskısından sonra XVIII. yy. ihtiyaçları sebebiyle gazeteciliği gündeme getirmiştir. Gazeteciliğin Doğu'da ortaya çıkışı XVIII. yy.'ın sonları ve XIX. yy.'ın başlarının en önemli olaylarından biri sayılır. Matbaanın kurulması, umumî efkârı uyandırmak ve halkı aydınlatmak için, bir vesile idi ve edebiyat sahasında da büyük gelişmelere sebep olmuştur. Bunlardan önemlisi, nesir türündeki gelişmelerdir.

Nasireddin Şah'ın (1848-1896) kardeşinin oğlu ve aynı zamanda Azerbaycan'ın veliahtı olan Abbas Mirza, İlk defa olarak matbaacılık sanatını geniş bir çerçeve içersinde İran'a getirtti ve İran'da sosyal, siyasî ve kültürel sahalarda değişiklikler yaratmayı başardı.

Müslüman ülkelerde, hat sanatına ne kadar önem verildiği herkesce malûmdur. Matbaacılık sanatı, ortaya çıktığı zaman, Tipography (kurşun basma) tekniğinin estetik yönden, hat sanatıyla rekabet edemeyeceği çok açıktı. Bu nedenle XVIII. yy.'ın sonlarında İran'da uzun bir süre Litography (taş basma) tekniği tercihen kullanılır.

Fars yazılı edebiyatı, eski dönemlerden gelen bir âdete dayanarak saraya ve özel tabakaya hitap eden bir edebiyat olarak bilinmektedir. Şair ve yazarlar, eserlerini genellikle padişah ve çevresindeki büyüklere hitaben yazıyorlardı.

Basın sanatının ortaya çıkmasının amacı, halk kitlesini ve umumî düşünceyi aydınlatmak ve milletin fikrî ihtiyaçlarına cevap vermektir. Her ne kadar amacı, halkı bilgilendirmek ve edebiyatı umumîleştirmek olsa da matbaacılık uzun bir süre İran'da başarılı olamamıştır.

İran, kapısını Batı'dan, yeni düşüncelere açmış bulunuyordu ve İran'ın Rusya'yla savaşları ve İngiliz emperyalizmine direnmesi, Kaçar dönemi İran için değişik bir bakış açısı yaratmıştı. Bir taraftan, Batı'dan gelen yeni maarif ve medeniyet, diğer taraftan Avrupa siyaseti, İran'ın eski usul ve yöntemlerle kalamayacağını bildirmekteydi.

İkinci Katerina döneminde, Rusya, bütün Kafkasya'yı ele geçirmek için savaşıyor, İngilizler ise, İran ticaretini ele geçirmeye çalışıyordu. Diğer yandan Fransa, İngilizlerle rekabet etmek için, İran yoluyla Hindistan'a ulaşma emelindeydi.

İran, bu çerçevede üç türlü siyasetle karşı karşıya kalmış ve Avrupa medeniyetini benimsemek ve bu yolda bazı ıslâhatlar yapmadan hayatını sürdürmeyeceğini anlamıştı. Nitekim, Osmanlılar da yıllar önce fikrî, edebî ve siyasî değişiklikleri yapmayı başlamışlardı. Bu yüzden Osmanlı reformları, İran için bir örnek sayılabilir. Bu arada, Osmanlı'nın, İran'la olan tarihi, kültürel bağları oldukça eskiye dayanmakta idi. Azerbaycan ise, Rusya ve Osmanlı ülkesine komşu olmasının yanında Batı'ya açılan ilk Şark muhitlerinden biri olmasıyla dikkati çekiyordu.

Fethali Şah'ın dördüncü oğlu olan Abbas Mirza, 1799'da (1214) İran veliahdı olarak Tebriz'e gider ve o tarihten itibaren, İran'ın ilerlemesi ve yenileşmesi için ciddiyle çalışan ilk şehzade olarak adını tarihe geçirir. Abbas Mirza, herşeyden önce İran'ın düzenli ve Avrupai usûlde eğitim görmüş bir orduya ihtiyacı olduğunu anlar. Avrupa'dan askerî uzmanlar getirtir; İngiltere ve Rusya'ya öğrenciler gönderir. Avrupa'dan ve Rusya'dan çeşitli makineler getirterek top, tüfek imalathaneleri ve kumaş fabrikaları açtırır ve bu arada İran'daki ilk matbaayı da kurdurur.

XIX. yy. başlarında iki tür matbaanın İran'a getirildiği biliniyor. Telif ve tercüme işlerine şahsen özel bir alaka gösteren Abbas Mirza, Tebriz'de bir matbaanın

kurulmasını planlar ve Mirza Zeynelabidin Tebrizî'yi³⁷ basım tekniğini öğrenmesi için Rusya'ya gönderir. Mirza Zeynelabidin, 1811'de (1226) Tebriz'e dönerek "Tipography" matbaayı kurar³⁸ ve bu matbaa 1840'a (1245) kadar çalışmaya devam eder.³⁹

İran-Rus savaşları esnasında kurulan bu matbaada, dönemin ihtiyaçları sebebiyle, aynı yılın Ramazan ayında Azerbaycan kaymakamı olan Mirza İsa'nın "Risale-i Cihadiye" adlı eseri basılır.

Samed Serdariniya, "Tebriz Şehr-i Evvelinha" adlı kitabında Said Nefisi'den alıntı alarak "Risale-i Cihadiye" adlı eser hakkında şöyle yazar:

"Risale-i Cihadiye, Tebriz'de kurulan Tipography matbaasında basılan ilk eserdir. Kitabın başında müellif kendi adını açıklar. Buradan Mirza İsa'nın Emir Kebir'in babası olduğunu anlarız. Bu kitabın ilk baskısı 1817'de(1233) ve ikinci baskısı ise Eylül 1819'da (17 Zilhicce 1234) darülintiba'da basılır."⁴⁰

Her iki baskı da "Darüttabaa" adlandırılan Tebriz'de yapılmıştır. Bu adlandırmadan açıkça anlaşıldığı gibi İran matbaacılığı, Tebriz'de başlamıştır.

Hüseyin Mahbubî Erdekanî'ye göre, "Kaçar döneminde kurulan ilk İran matbaası 1817'de (1233) veya daha önceler, Abbas Mirza'nın himayesi ve Ağa Zeynelabidin Tebrizî'nin çabalarıyla kurulan bir matbaadır. Bu matbaa, kurşun basma [Tipography] harflerle çalışıyordu ve ilk basılan kitap "Fethname" idi.⁴¹

Hüseyin Mahbubî Erdekanî, aynı eserde "Fethname"den sonra "Cihadiye" adlı risaleye de işaret eder ve yazarını "Mirza İsa Kayim-i makam" yazarak basıldığı aynı risalenin sonundaki bir kayda işaret ederek şöyle açıklar:

"Kuddimü kitabülcihadiyetu ala yedi azafülibadi Muhammed Ali bin Hacı Muhammed Hüseyin Elaştıyanî elmemuru biamelüttabı mineldevleti aliyetilkaçariyeti fi darilintibailvakıati fi beledi Tebrize be tarihi hamsu ve aşrine şehri Ramazanülmübareki seneti 1233 hicriyeti ve kuddimülkitabülcihadiye ala yedi akallülhalayikulabdülmüznibilmeraciülmühtacu gafuru bihilkerimi Zeynülâbidin bin Melik Muhammedültebrizi elmemuru mineddevletilkaçariye fi darilintibailvakıati fi

³⁷Zeynelabidin'in hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

³⁸ Samed Serdariniya, Tebriz Şehr-i Evvelinha, Kanun-ı Ferheng ve Hüner-i Azebaycan Yayınları, Tebriz, 1381, s. 28.

³⁹ Hüseyin Mahbubî Erdekanî, Tarih-i Müessisat-i Temeddüni-i Cedid Der İran, C. 1, s. 212

⁴⁰ Samed Serdariniya, Tebriz Şehr-i Evvelinha, s. 29.

⁴¹ a. g. e., s. 211.

darissaltanatri Tebriz fi yevmi sabii şehri Zilhiccetülharami erbau ve selasine ve meatine bade elfi minelhicretilnebeviyeti.⁴²

Matbuat tarihi araştırmacılığın yazılarına dikkat edilirse, Zeynelabidin Tebrizî, matbaayı tam olarak hangi tarihte kurup çalıştırdığı ve ilk olarak hangi eserin basıldığı münakaşalıdır.

Samed Serdariniya, Hüseyin Ümid'in "Tarih-i Ferheng-i Azerbaycan" adlı kitabından naklen bu konuya işaret etmiştir. Ona göre, Risale-i Cihadiye'den önce 1817'de (1233) Mirza Abülkasım Kayim-i makam, Abbas Mirza'nın zaferleri ve Gülüstan Antlaşmasını⁴³ konu alan "Fethname" adlı eserini, Tebriz'in Tipography matbaasında bastırmıştır.

Tebriz matbaasında basılan ikinci kitap 1825'de (1241) Abdürrazak Necefgulu Dünbüli'nin yazdığı "Maasır-i Sultaniye" adlı eserdir. Üçüncü kitap, Muhammaed Refi Vaiz Kazvinî'nin "Ebvabülcihan" adlı eseridir. Dördüncü kitap "Kerametali bin Rahmetali"nin Mirza Abdülkasım'a hediye ettiği "Aruz ve Kavafi" adlı eseridir. Son kitap, Karme adlı İngiliz yazarın ve Muhammed bin Abdülsabur Hoyî'nin tercüme ettiği "Risale-i Talimname Der-Amel-i Abelezeden" adlı eserdir. Bu eser, 1829'da (1245) basılmıştır.

1824 (1240) tarihinde Zeynelabidin Tebrizî, şöhreti sebebiyle Fethali Şah tarafından Tahran'a davet edilir. Zeynelabidin Tahran'da sonraları "Mutamedüddeve" lakabıyla tanınacak olan Menuçehr Gürcü'nün yardımlarıyla bir Litographya [taş Basma] matbaası kurar.⁴⁴

İran'da ilk matbaa, Tebriz'de kurulduğu ve ona "basmahane" adı verildiği için Tahran'da da kurulan matbaaya yine aynı ad verilir.⁴⁵

Tahran'da basılan ilk kitap Molla Mehdi Nerakî'nin "Muharrikül-kulûb" adlı eseridir. Bu kitap, İran'da basılan dördüncü Farsça kitap olarak bilinmiştir.

⁴² Hüseyin Mahbubi Erdekanî, Tarih-i Müllesesat-i Cedid Der İran, C. 1, s. 212. (Mahbubî Erdekanî bu yazıyı Muhammed Ali Terbiyet'in "Tarih-i Matbaa ve Matbuat-ı İran", Talim ve Terbiye Dergisi S: 11, Yıl: 3, Behmen 1930 / 1313, s. 657 kaynaklı yazıdan almıştır.)

[Tebriz'de 25 Ramazan 1233 tarihinde Zeynülâbidin bin Melik Muhammed Tebrizî tarafından kurulan matbaada Cihadiye adlı kitap sizin zayıf kulunuz ve Kaçar ricalından olan Hacı Muhammed Hüseyin Aştıyan'nın oğlu Muhammed tarafından basıldı]

⁴³ Gülüstan Antlaşması: 12 Şubat 1813 / 16 Zilkade 1223.

⁴⁴ Hüseyin Mahbubi Erdekanî, Tarih-i Müllesesat-i Cedid Der İran, C. 1, s. 215

⁴⁵ Samed Serdariniya, Tebriz Şehr-i Evvelinha, s. 33. Çap=Çav (Moğolca)

İran'da matbaa, kurşun basma tekniği ile başlar; ama, daha sonra yerini taşbasma tekniği ile değiştirir. Arap ülkeleri ve Türkiye'de ise, tam tersi olarak kurşun basma tekniği ile başlayan matbaa aynı teknikle devam eder. İran matbaasının diğer komşu ülkeleri gibi kurşun basma tekniği ile başlaması, ama bu teknikle devam etmemesinin sebepleri kurşun basma makinesinin parçalarının ithalinin zorluğu ve en önemlisi yıllardan beri hattatların hattına alışkın olan halkın bu harflerle ve yazılarla yazılan kitapları küfr ve günah alametleri olarak yorumlanmasıdır. Hattatların ve bazı kesimin itirazlarına maruz kalan Abbas Mirza, 1824'te (1240) Mirza Cafer Tebrizî'yi⁴⁶ taş basma tekniğini öğrenmek ve taşbasma makinesinin bazı alet ve edevatını İran'a getirmesi için Moskova'ya gönderir.

Taşbasma matbaalarında, hattatların yazıları, taşın üzerine yazılarak basılıyordu. Bu yöntem, uzun yıllar -matbaanın kuruluşundan az sonradan Meşrutiyete kadar- devam etmiştir.⁴⁷

Taşbasma matbaası, Tebriz'de kurulduktan sonra birçok Farsça ve Türkçe eserler basılmaya başlar. Nezaket Rıza Qızı'ya göre, "çap sanatı Tebriz'de tesis olunan kimi ilk çap olunan kitaplardan biri dahi Şair Muhammed Füzûlî'nin 1819'da (1234) basılmış olan Leyli ve Mecnun poeması olmuştur."⁴⁸

Böylece, Tahran taşbasma matbaası da Tebriz'in arkasından kurulur ve ilk olarak Hafız Divanı 1838'de (1254) yayınlanır.⁴⁹

İran'ın ilk gazetesi ise, Muhammed Şah'ın saltanatı devrinde çıkar. Abbas Mirza tarafından İngiltere'ye gönderilen beş öğrenciden biri olan Mirza Salih Şirazi, İngiltere'de baskı sanatını öğrenir ve dönüşte kendisiyle getirdiği matbaayı Tahran'da kurar ve "Kağaz-ı Ahbar" adlı ilk gazeteyi Aralık 1836'da (4 Ramazan 1252) çıkarır. İsimsiz olarak çıkan bu gazetenin ilk sayısının konuları "Ahbar-i Memalik-i Şarkîye" ve

⁴⁶ Mirza Cafer Tebrizî, 1230'de İngiltere'ye gönderilen ilk öğrenci grubunda yer alan beş öğrenciden biriydi. Mirza Cafer mühendislik, matematik ve topculuk ilimlerini öğrenir. O, sonralar İran'ın Osmanlı sefiri olur ve "Müşirüddeve" lakabını alır. 1275'de Nasreddin Şah Avrupa ülkelerinden takliden meşverethane açtığı sırada, Mirza Cafer'i meşverethanenin reisi olarak tayin eder. Mirza Cafer, "Kitabçe-i Gaybi veya Defter-i Tanzimat" adlı eserini 1276'da yazar. Bu konuya, ayrıca, Kanun bölümünde işaret edeceğiz.

⁴⁷ Samed Serdariniya, Tebriz Şehr-i Evvelin, s. 37.

⁴⁸ Nezaket Rıza Qızı, Varlıq, "Varlığın Yarattığı Şerayit ve Anadili", Tahran, 1375, S: 101-2, s. 118.

⁴⁹ Yahya Aryenpur, Ez Saba Ta Nima, C. 1, s. 234; Hüseyin Mahbubî Erdekanî, Tarih-i Muessisat-i Cedid Der İran, C. 1, s. 217.

“Ahbar-i Memalik-i Garbiye”den oluşur. Sonraki sayılarda ise, bu gazeteye “Kağaz-ı Ahbar” adı verilir.⁵⁰

Mirza Salih Şirazi, İngiltere’de olduğu sırada 1815-1816 (1331-1334) yazdığı “Sefername”sinde gazetenin önemine şöyle değinir:

“İngiltere’de alelhusus Londra’da haber bilgilerini aceleyle tüm vilayetlere gönderiyorlar. Ayrıca dünyadaki olup bitenleri İngiltere halkına hatta, Hindistan’daki İngilizlere de bildiriyorlar...”⁵¹

Farsça’daki “ruzname” kelimesine gelince bu kelime, İslâm’dan sonraki Fars kaynaklarında, günlük raporlar anlamında kullanılmıştır. Ruzname daha sonra gazete anlamında kullanılmaya başlar. Gazetenin, İran’da ortaya çıkışında kullanılan “kağaz-ı ahbar” tamlamasının İngilizce’deki “newspaperin” tercümesi olduğu açıktır.⁵² Avrupa dillerinin birçoğunda kullanılan “gazet” گزت [gazete] kelimesi ise, “kağaz-ı ahbar” kelimesiyle aynı dönemde Farsça’ya girer ve kullanılır. Bu kelime, İran, Kafkasya ve Türkiye’de çıkan Farsça gazetelerde ve yayınlarda kağaz-ı ahbardan daha çok kullanılmıştır.⁵³ Araştırmamızın konusu olan Ahter gazetesinin ilk sayısında (14 Janviye 1876 / 17 Zilhice 1292) “Ruzname ve Gazete” روزنامه وگازت başlığını görebiliriz.

Matbuat kelimesi ise, birçok terim gibi Türkçe’den Farsça’ya girmiştir. “Matbuat Dairesi” Türkiye’de kurulduğu zaman gazetecilik işlerini kontrolü altına alır. İran da Türkiye’den etkilenecek 1836’da (1280) “Devlet Matbuat Dairesi” [ادارة مطبوعات دولتی] açılır. Matbuat terimine gelince, bu terimi ilk olarak kullanan ve Fars diline kazandıran, Ahter gazetesi olmuştur.⁵⁴

İran’da çıkan ikinci Farsça gazete, Azerbaycan valisi olan Abbas Mirza’nın veziri olan Mirza Taki Han Emir Kebir’in isteğiyle çıkar “Vakayi-i İttifakiye” isimli bu gazetenin ilk sayısı 7 Fevriye 1851 (5 Rebiüsanı 1267) tarihinde yayınlanır ve on yıl boyunca devam eder. İlk sayısı isimsiz olarak çıkan bu gazeteye “Ruzname-i

⁵⁰ Hüseyin Mahbubî Erdekani, Tarih-i Mütessisat-i Cedid Der İran, C. 1, s. 222. (Kısa bir süre içinde çıkan bu gazetenin bir sayısı İran’da; iki sayısı ise, Britanya Kütüphanesi’nde mevcuttur.)

⁵¹ Nasreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsi Nevisan, Merkez-i Neşr-i Danışgahî, Tahran, 1377, C. 1, s. 124.

⁵² Yahya Aryanpur, Ez Saba Ta Nima, C. 1, s. 235

⁵³ Nasreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsi Nevisan, C. 1, s. 25.

⁵⁴ a. g. e., s. 27.

Darülhilafe-i Tahran" adı verilir. Mühit-i Tabatabayî, "Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran" adlı eserinde "Vakayi-i İttifakiye" gazetesinin adının, İstanbul'da çıkan "Takvim-i Vakayi" ve Kahire'de çıkan "Vakayi-i Mısıriye"den alındığını yazar.⁵⁵ "Vakayi-i İttifakiye"nin müdürlüğünü, aslen Azerbaycan Türklerinden olan Hacı Mirza Cabbar Tezkereci ⁵⁶ üstlenmiştir.⁵⁷

İran'ın üçüncü Farsça gazetesi, 1859-1862 (1275-1278) yılları arasında Behram Mirza Müizzüddeve döneminde Tebriz'de çıkar. Bu gazetenin yayın dönemi kısa olsa da İran'da ilk defa olarak aynı dönemde iki Farsça gazete çıkması açısından önem taşımaktadır. Kaynaklarda bu gazete hakkında fazla bilgiye rastlanmamıştır. Nasıreddin Pervin, "Tarih-i Ruzname Negari-i İraniyan ve Diğer Parsinevisan" adlı eserinde bu gazete hakkında şöyle yazar:

"Bu gazetenin, hiçbir nüshasına ulaşamadık ve onun özellikleri hakkında bilgiye sahip değiliz; fakat, Vakayi-i İttifakiye gazetesinin Şubat 1859 (13 Recep 1275) tarihindeki sayısında, bu gazetenin yayın haberi verilmiştir."⁵⁸

İran'da "Kağaz-i Ahbar" ve "Vakayi-i İttifakiye" gazetelerinden sonra 1851-1852 (1268-1288) yılları arasında "Vakayi-i Devlet-i Âliye-i İran", "İlmiye-i Devlet-i Âliye", "Millet-i Sünniye" ve "Milletî" adlı gazeteler sırayla yayınlanmışlardır.

- İran Matbuatında Sansür

XIX. yy. başlarında İran'ın siyasî gücünü teşkil eden yönetim, basının kurulmasına teşvikçi olur. Hatta, darülfünun kitapları ve devlet gazetelerinin yayınlanmasında maddî destekte de bulunur; fakat, devletin kurduğu matbaa kendi denetimi altındaydı.

⁵⁵ Muhammed Mühit-i Tabatabayî, Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran, İntişarat-i Be'st, Tahran, 1375, s. 26.

⁵⁶ Hacı Mirza Cabbar Tezkereci: Hacı Seferali Hoyî'nin oğlu olan Hacı Cabbar, bir süre Azerbaycan vilayetinin tezkirecisi, bir süre de Bağdad konsolosu olarak görev yapmıştır. 1850'de (1267) Nazımülmaham lakabını alarak İran fabrikaları ve madenleri kontrol etme görevini üstlenir. Tebriz'de, cam fabrikası açar. Mirza Taki Han 1850'de (1267) Vakayi-i İttifakiye gazetesini yayınlamaya başladığında, gazetenin müdürlüğünü, basın evinin de sahibi olan Hacı Cabbar üstlenir (Mehdi Bamdad, Şerh-i Hal-i Rical-i İran, İntişarat-i Zavvar, Tahran, 1378, C. 1, s. 233.)

⁵⁷ Nasıreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsi Nevisan, C. I, s. 137.

⁵⁸ a. g. e., C. I, s. 138.

İran matbuatına sansürü ilk defa “Vakayi-i İttifakiye” gazetesinin müdürü olan İngiliz asıllı Eduard Burgess getirir. Burgess⁵⁹, gazetede yayınlamak için tercüme ettiği tüm yazıları önce Şah’a okutup sonra yayınlıyordu. Basit bir şekilde de olsa Burgess gazetesinde sansürü uygulamıştır.⁶⁰

“Darüttıbaa-i Küll-i Memâlik-i Mahrusa-i İran”, “Eğitim Bakanlığı”nın [Vezaret-i Ulûm] bir şubesi olarak 1871’de (1287) açılır. Bu kurumun ilk işi, Tahran’da çıkan üç gazetenin kapatılmasıydı.⁶¹ Matbaaların denetimi, ilk olarak Ebülhasan Han Nakkaşbaşı’ya verilir. Böylece, tüm kitaplar ve gazetelerde, “Sanîülmülk-Görüldü” [صنيع الملك - ملاحظه شد] kaydı bulunan küçük mührüyle mühürleniyordu.⁶² Sansür yasası ilk olarak “Ruzname-i Devlet-i Âliye-i İran” gazetesinin 552 sayısında yayınlanır. Bu yasaya göre, tüm yayınlarda ahlaka ve dine uygun olmayan yazıların yazılması yasaklanır. Böylece, ilk önce İran içinde yayınlanan yayınlara uygulanan sansür daha sonra İran’a dışarıdan götürülen tüm kitaplar ve yayınlara da uygulanmıştır.⁶³ Darüttıbaa dairesinin yerini 1882’de (1300) “İntibaat” dairesi alır.

Bu dönemde çıkan gazeteler, sıkı bir kontrolden geçtikleri için, yalnız kısa haberlerden oluşuyorlardı ve halkı aydınlatmak ve bilgilendirmek amacını taşıyorlardı. Bu yüzden, bazı yazarlar ve aydınlar, İran’da, gazetecilik faaliyetlerine imkan bulamazlar ve İran’ı terk etmek zorunda kalırlar.

İnsanlar, arzuları ve haklarını kitap veya gazeteler vasıtasıyla yaymaktadırlar. Bu ancak, basın özgürlüğü ile gerçekleşir. Bu özgürlük, öğrenmenin en önemli bir vasıtasıdır.

Bu yüzden, Ahter gazetesi yazarları, İran’ın içinde faaliyet edemeyeceklerini hissedince İran dışını tercih ederler. Ahter gazetesi, İran dışında çıkan ilk Farsça gayr-i resmî gazete olarak önem taşımaktadır.

⁵⁹ Eduard Burgess: İlk matbaayı Tebriz’de açıldığı sırada, matbanın işletmesinde yardımcı olmak amacıyla Abbas Mirza tarafından Tebriz’e davet edilir. Abbas Mirza’nın vefatından sonra Tahran’da bir dükkan açarak ticarete meşgul olur. Nasıreddin Şah döneminde Dışişleri Bakanlığı’nda mütercim olarak çalışır. O, 1861’de (1277) Tebriz’de vefat etmiştir (Yahya Aryenpur, Ez Saba Ta Nima, C. 1, s. 227-228.)

⁶⁰ Cihangir Sülhcu, Tarih-i Matbuat-ı İran ve Cihan, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1348, s. 95.

⁶¹ Nasıreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsi Nevisan, C. I, s. 176.

⁶² Mühit-i Tabatabayi, Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran, s. 47.

⁶³ a. g. e, s. 48.

4. Türkiye Basın Tarihine Genel Bir Bakış

Avrupa'da kitap basma teşebbüsü, 1440'da başlamış; matbaa, hurafeleri yıkarak yeni bir inkişaf devrine sebep olmuştur. Matbaa ve basın faaliyetleri ilk olarak Yahudiler tarafından 1494'te Doğu Avrupa'dan, Osmanlı ülkesine getirilir. İstanbul, 1453'de Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğinde bu topraklarda yaşayan Bizanslı halk içindeki Yahudi, Ermeni ve Rum azınlıklar, matbaayı biliyor ve ondan faydalanıyorlardı; ama, Müslüman Türkler, üç asır bu nimetten yararlanamamışlardır.

Osmanlı ülkesine ilk matbaanın girişi, Yirmi Sekiz Çelebizade Mehmet Efendi'nin Paris'teki elçiliğinin olumlu sonuçlarından biridir. Yirmi Sekiz Çelebizade Mehmet Efendi, Paris'e giderken oğlu Sait Mehmet Efendi'yi de yanında götürür. Bunlar Paris'te matbaa ve onun yararlarını bizzat görüp, Türkiye'ye döndüklerinde matbaa kurmak istemişlerdir. Said Mehmet Efendi, İbrahim Müteferrika'yla konuştuğundan sonra matbaa kurulması konusunda, bir layiha⁶⁴ hazırlayıp sadrazama verir. Layiha, olumlu karşılanır. Nihayet Sait Mehmet Efendi ile İbrahim Müteferrika, alet ve makineleri satın almaya, harfleri döktürmeye ve matbaayı Sultan Selim semtindeki İbrahim Müteferrika'nın konağına kurmaya başlarlar.⁶⁵

Bu matbaada basılan ilk kitap, medrese talebeleri için hazırlanan Vankulu Lügati'dir (31 Ocak 1729). Böylece 1796 (1210) yılında, Hasköy'de yeni âlet ve yeni harflerle Mühendishane matbaası tesis edilir. 1802'de (1217) yine devlet tarafından Üsküdar'da Selimiye mahallesinde Darü'ttîbaa adıyla bir matbaa kurulur. Mühendishane matbaasında ders kitapları ve Darü'ttîbaa'da umumî neşriyât yayınlanmaktaydı.⁶⁶ Bundan sonra Tühfetülkibar fi esfarülbihar, Tarih-i seyyah, Tarih-i Hind-i garbî, Tarih-i Timur-i Gürgen, Tarih-i Mısır-i kadim ve Mısır-i cedid, Gülşen-i hülefa, Gramaire Turque, Usûlülhikem, Füyuzât-i mıgnatîsiye, Cihannüma, Takvimuttevarih, Tarih-i

⁶⁴ İbrahim Müteferrika imzasıyla verilen ve "Vesikatüttîbaa" adı verilen bu layihada, matbaacılığın fennî ehemmiyetleri zikredilmiştir (Server R. İskit, Türkiye Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, MEB Basımevi, Ankara, 2000, s. 18).

⁶⁵ Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi), Yeni Adım Matbaası, s. 42-38.

⁶⁶ Ergülbüz, Şerif, Matbaacılığın Tarihi, ?, İzmit, 1947.

Naimâ, Tarih-i Râşid, Asım Tarihi, Ahval-i Gazavât der diyar-i Bosna, Lisanülacemülmüsemma beferheng-i Şuurfî gibi on yedi eser bu matbaada çıkar.⁶⁷

İkinci Türk matbaası, 1747'den 1755'e (1160-1168) kadar İstanbul'da işletilen Kadı İbrahim ve Kadı Ahmet matbaasıdır. Müteferrika'nın veresinden ve Fransız Sefaretinden bunun satın alınacağı duyulunca divan-ı hümayun, beylikçilerden Raşit Mehmet ve vakanüvis Vasıf Efendiler, bu matbaayı satın alırlar. Matbaanın yeni sahipleri 1783'de (1189) Sami, Süphi ve Şakir tarihini basarlar. Raşit Mehmet Efendi, daha hayatta; fakat, matbaa artık tamamen muattel bir haldeyken, 1796'da (1210) Hasköy'de Mühendishane açılır. Mühendishane'de ilk olarak Burhan-i Kati basılır. 1802'de (1216) Abdürrahman Efendi tarafından Üsküdar matbaası, 1821'de (1236) Mısır'da Bulak matbaası, 1831'de (1247) İstanbul'da Takvim-i Vakayi matbaası kurulur. 1831 tarihinden sonra matbaacılık, Türkiye'nin her tarafına yayılmaya başlar.⁶⁸

Mayıs 1849 tarihli (27 Recep 1265)ve 407 sayılı Takvim-i Vakayi gazetesinde neşredilip Hariciye Nezareti tarafından bütün sefaretlere gönderilen bir tamimde matbaa açmak isteyen yabancıların da hükûmetten izin almaları edyana ve devlete dokunur bir şey basmayacaklarının da temin olunması gerektiği bildirilmiştir.⁶⁹

Türkiye matbuat tarihçileri, Türk matbuat tarihini ve faaliyetlerini beş devreye ayırarak incelemişlerdir:

İlk Devre: Tanzimat dönemi 1831-1876: İlk devre kendisi 1831-1864 ve 1864-1876 yılları arasında olmak üzere iki ayrı devreye ayrılır.

İkinci devre: Birinci Meşrutiyet ve Abdülhamit dönemi 1876-1908: Kısa ömürlü olan Birinci Meşrutiyetin ardından gelen istibdat devri, Türk gazeteciliğinin sönük ve cansız yıllarını teşkil eder.

Üçüncü devre: İkinci Meşrutiyet dönemi 1908-1918: 24 Temmuz 1908'de Kanunuesası'nın yeniden yürürlüğe girmesiyle Türk matbuatı 8-9 aylık sınırsız bir serbestliğe kavuşur.

Dördüncü devre: 1918-1923: Mütareke ve kurtuluş savaşı dönemi

⁶⁷ Hüseyin Gazi Topdemir, İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 39-49.

⁶⁸ Server R. İskit, Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine Bir Bakış, MEB Yaynevi, Ankara, 2000, s. 29-32.

⁶⁹ a. g. e., s. 37.

Beşinci devre: (1923'ten sonraki gazeteler): Cumhuriyet dönemi⁷⁰

Türkiye'de basın ve matbaacılık tarihini incelediğimizde, tarihsel olarak, araştırmamızın konusu olan Ahter gazetesinin yayımlandığı ilk yılları kapsayan yılları 1876-1880 (1292-1296) araştırmayı tercih edeceğiz. Ahter gazetesinin yayımlandığı döneme denk gelen birinci devrenin sonu ve ikinci devrenin başında, Tanzimat reformları bir hayli gelişme göstermiş ve Türkiye gazeteciliği, siyasî, iktisadî hadiseler karşısında halk kitlesini aydınlatmak, umumî efkâra istikâmet vermek yolunda cemiyetçe bir ihtiyaç haline gelmişti.

-Türkiye'de Gazeteciliğin Doğuşu

II. Mahmut zamanında, 11 Kasım 1831'de (25 C. Evvel 1247) Türkçe çıkan "Takvim-i Vakayi" gazetesi, Türkiye basın tarihinin başlangıç noktasıdır. Bu tarihten önce, Osmanlı ülkesinin bazı bölgelerinde, Tuna vilayetinde ve Mısır'da bazı gazeteler çıkıyordu. Mısır valisi olan "Kavalalı Mehmet Ali Paşa" 1829'da "Vakayîül-Mısıriye"yi yayımlamaya başlamıştı. Takvim-i Vakayi'den önce İzmir'de 1830 Alexandre Blacque'in "Moniteur Ottoman" adlı resmî haberleri duyuran Fransızca gazetesi de neşredilmişti. Bu gazetenin başarılı olması İstanbul'da Takvimhane-i Amire'nin kurulmasına ve Esat Efendi'nin Takvim-i Vakayi'i çıkarmasına sebep oldu. Sultan II. Mahmut'un kendi girişimi ile çıkan Takvim-i Vakayi, haftada bir sayı olarak çıkar ve 1840'a kadar devlet işleri ile ilgili bilgi veren tek resmî Türkçe gazete olarak devam eder.⁷¹

Takvim-i Vakayi'den sonra 1 Ağustos 1840'da William Churchill İstanbul'da, "Ceride-i Havadis" adlı yarı resmî bir gazete çıkarır. Bu gazetede ilk defa olarak ufak roman ve oyun özetleri de yayımlanır. Takvim-i Vakayi gazetesinden pek farklı olmayan Ceride-i Havadis, 1860'a kadar devam eder. Ceride-i Havadis, bu süre içerisinde birkaç defa kapatılır; yalnız, hükûmetin maddî yardımları sayesinde yayını sürdürür.

⁷⁰ Vedat Günyol, İslam Ansiklopedisi "Matbuat Maddesi", MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 1997, C. 7. s. 367.

⁷¹ Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi, s. 48.

Takvim-i Vakayi ve yarı resmî sayılan Ceride-i Havadis'ten sonra, ilk özel ve önemli fikir gazetesi 27 Ekim 1860'da Şinasî ve Çapanzade Agâh Efendi'nin çıkardığı "Tercüman-i Ahvâl" dır. Bu gazetenin amacı, gazetenin önsözünde de açıklandığı gibi "kâlen ve kalemen kendi vatanının menfaatine dair beyan-i efkâr" etmektir. Bundan sonra Şinasî, aynı düşünceyle 27 Haziran 1861'de Tasvîr-i Efkâr gazetesini çıkarır. Tercüman-i Ahvâl'de istediğini yazamayan Şinasî, tek başına Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkardıktan sonra "hürriyet" fikrini açıkça dile getirir. Böylece, bu gazete, devrin en önemli konularından biri olan hürriyet fikrini, yayımladığı için önem taşımaktadır. Tasvir-i Efkâr gazetesi, 200. sayıdan sonra Namık Kemal'in yazılarını yayımlamaya başlar. Bu gazete, 1866'da kapanmıştır.⁷²

1864 yılından itibaren, Türkiye'nin politikasında meydana gelen gelişmeler, Türk matbuatı üzerinde sıkı bir yönetimin kurulmasına sebep olmuştur. Hükûmet baskısı, artınca gazeteler bu tutum karşısında yeni tavırlar almışlardır. Bu yüzden, Âli Paşa tarafından neşriyâtı susturmak amacıyla, 27 Mart 1867 tarihli kararname çıkarılır. Bu kararnameyle, hükûmet matbuat hakkında, idarî tedbirler almak yetkisine sahip olur. Basın özgürlüğü, sınırlandırılır ve hükûmetin istediği an gazeteler kapanır.

Bu kararname, vaziyeti tahammülsüz bir hale getirir; gazeteciler ve aydınlar, Türkiye'yi terk ederek başka ülkelerde faaliyet göstermek zorunda kaldılar. O dönemde, gizli olarak kurulan ve amacı demokratik bir yönetim kurmak olan "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"⁷³ kurulur. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Agâh Efendi, Mehmet Reşat ve Rifat Beyler, Avrupa'ya kaçanların başta gelen isimlerinden idiler. Bu şahıslar, aynı zamanda dönemin tanınmış gazetecileri ve fikir adamları idiler.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin istekleri, özgürlük ve eşitliği sağlamak, meşrutiyeti ilân ettirmek ve Millet Meclisi'ni açmaktı. Bu cemiyetin üyeleri, yaptıkları faaliyetlerden dolayı sürgünlere maruz kalırlar. Bu nedenle, isteklerini fiile geçirmekte zorlanınca Avrupa'ya kaçıp, orada çeşitli yayınlar çıkararak faaliyetlerini sürdürürler.

Böylece, Yeni Osmanlıların muhaceretteki basın hayatı da başlamış oldu. Türkiye'de ilk basın hürriyeti, 1862'de kabul edilen "Matbuat Nizamnamesi" ile

⁷²Vedad Günyol, İslâm Ansiklopedisi, "Matbuat Maddesi", s. 368.

⁷³Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu adlı eserinde, Yeni Osmanlılar hareketinin tek ayrıntılı tarihinin Ebûzziya Tevfik tarafından yazıldığını ve 1909'da Yeni Tasvir-i Efkâr'da yayımlandığını söylemektedir.

meydana gelmiştir. Daha önce, matbuat işlerine bakan bir kurum yoktu. Şinasî ve Ağâh Efendi, 1860'da Tercüman-i Ahvâl gazetesini çıkardıklarında izin alacakları bir kurum bulamadıkları için "Maarif-i Umumiye Nezaretine" baş vurmuşlar ve istekleri, "Meclis-i Maarif"ten geçtikten sonra Padişah'a sunulmuştu.

Matbuat idaresi, 1877'ye kadar "Maarif Nezaretine" ve bir müddet de "Hariciye Nezaretine" bağlıydı. Bu kurumların görevi, aslında 1864 tarihli Nizamname'ye göre, yalnız gazetenin çıkartılması için izin, yani ruhsat senetleri vermektir. Çıkacak gazetelerin sahipleri ve mesul müdürlerinin yerli ve yabancı olmalarına göre, "Hariciye Nezaret"i veya "Maarif-i Umumiye Nezaret"i onlara ruhsat veriyordu.⁷⁴

1867'de Ali Suavî, Londra'da "Muhbir"i ve 1869'da Paris'te "Ulûm" adlı gazeteleri çıkarır. Ulûm, Ali Suavî'nin Türkçülük düşüncelerini ortaya koyan ilk gazetedir. Bu gazete, 1870'de kapatılır. 1868'de Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ağâh Efendi Londra'da "Hürriyet" gazetesini neşrederler. 1870'de Hüseyin Vasfi Paşa ve Mehmet Bey'in, Genevre'de çıkardıkları "İnkılâb" dergisi, Sultan Abdülaziz rejimini tamamen baskı altında tutar. 1868-1872 yılları arasında İstanbul'da "Terakkî", "Basiret", "İbret" ve "Hadika" gibi gazeteler çıkartılıyordu.⁷⁵

1875 yılından 1908 yılına kadar geçen süre, yani I. Meşrutiyet'in ardından gelen dönem, Türkiye basınının zor günleri olmuştur. Bu yıllar, özellikle basın hayatında sönük ve cansız yıllardır.⁷⁶

Bu devirde, Tevfik Bey ve Ahmet Efendi, 1877'de "Hakikat"i, Şemseddin Sâmî 1878'de "Tercüman-i Şark"ı, yine aynı yıllarda Ahmed Mithat Efendi ve Mehmet Cevdet Bey "Tercüma-i Hakikat"⁷⁷ gazetelerini çıkarırlar.

Burada amacımız, gazetelerin listesini vermek değil. Araştırma konumuz olan, Ahter gazetesinin hangi atmosfer içerisinde çıktığını yansıtmaya açısından, bazı önemli Türkiye gazetelerine işaret etmenin gerekli ve yararlı olduğunu düşünüyoruz. 1876'da çıkan Ahter gazetesinin neşredilmesinden önce, Türkiye'deki matbuat nizamnamesinden ve basın yasalarından söz etmek de konumuz açısından yararlı görülmektedir.

⁷⁴Vedad Günyol, İslâm Ansiklopedisi, "Matbuat" Maddesi, C. 7. s. 377.

⁷⁵Hülya Baykal, Türk Basın Tarihi (1831-1923), Afa Matbaası, İstanbul, 1990, s. 67.

⁷⁶a. g. e. s. 81.

⁷⁷Tercüman-i Hakikat, Rüşdiye talebelerine mahsus, haftalık gazete idi. Tercüman-i Hakikat gazetesini, bu yönüyle Ahter gazetesine benzer.

Dünyada basın hürriyetinin kaynağı olarak, Fransız İhtilâli'nde neşredilen "İnsan Hakları Beyannamesi"⁷⁸ gösterilebilir. 1791'de neşredilen beyannamede "her vatandaş serbestçe söyleyebilir, yazabilir, basabilir" denilmekte idi.⁷⁸

1858'de çıkartılan "Ceza kanunu"na basın suçları hakkında üç madde eklenmiştir. Bu ceza kanununun 139. maddesinde şöyle deniliyor:

"Adab-i umumîyeye muhalif olarak nazmen ve nasren hezel ve hicive dair şeyleri veyahut edebsizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve neşreden kimseden bir Mecidiye altından beş Mecidiye altına kadar nakdî mücazât alınır ve yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis olunur."⁷⁹

Bundan sonra Türkiye'de yöneticiler pek dikkate almasalar veya zaman zaman yok saysalar da ilk basın hürriyeti, 1862'de kabul edilmiş ve "Matbuat Nizamnamesi"nde yer alır. 1864'te "Matbuat Nizamnamesi" daha kuvvetli olarak yaygınlaşır. Bu nizamname, Fransa'da III. Napolyon döneminde çıkartılan Matbuat Kanun'undan tercüme edilmiştir. Sadrazam Fuat Paşa zamanında, meydana gelen bu nizamname, 1909 tarihine kadar yürürlükte kalır. Ali Suavi'nin, "Muhbir" gazetesinde, basın hakkında yazdığı makaleler gerekçe gösterilerek, Âli Paşa 1867'de basın hakkında yeni bir kararname çıkarır ve bu kararnameye göre, basına sıkı bir kontrol getirilir. Artık hükûmet gerekli gördüğünde gazeteleri kapatma yetkisine sahip olmuştur. Böylece, basın özgürlüğü kısıtlanır ve gazeteleri kapatma salahiyeti verilir. Bu duruma dayanamayan aydınlar, Avrupa'ya kaçarak gazeteler çıkarmaya başlarlar.

1875'de (1292) Esat Paşa'nın sadaretinde, Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırı olduğu dönemde, Temmuz 1875 tarihinde (12 C. Ahir 1292) zararlı görülen haricî neşriyâta karşı sansür tedbirleri alınır.⁸⁰ Mart 1876 tarihinde (28 R. Evvel 1293) sadrazam Muhammed Nedim Paşa tarafından, bir emirname daha çıkarılır. Bu kararname 1875'de çıkan kararnamenin tamamlayıcısıydı. Bu nizamname daha çok Türkiye'ye gelen yabancı neşriyâtın teftişi hakkındaydı.⁸¹

⁷⁸ Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1971, s. 265.

⁷⁹ a. g. y.

⁸⁰ Server R. İskit, Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine Bir Bakış, s. 34.

⁸¹ a. g. e., s. 36.

Ahter gazetesi de kanunla ilgili her türlü yeniliği takip ettiği için (27 Mars 1876 / 1 R. Evvel 1293 S: 47, Yıl: 2, S: 2) tarihinde bu konu hakkında bilgi verir. Bu kararnameye göre, İstanbul'da Osmanlı idaresindeki ülkelerde, çeşitli dillerde çıkan gazetelerin, neşredilmeden önce, İstanbul'da matbuat idaresince, eyaletlerde ise, hususî memurlarca teftiş edilmesi kararlaştırılıyordu. Bu çerçeve içersinde, Ahter gazetesi de Osmanlı matbuat idaresi tarafından kontrole tâbi olmalıydı.

1876 Mayıs'ında (1292) Abdülaziz tahttan iner ve V. Murat üç ay padişahlık ettikten sonra II. Abdülhamit, Osmanlı tahtına geçer ve I. Meşrutiyet'i ilan ederek 1876'da (7 Zilhicce 1293)"Kanunuesasî"ye yemin eder.

Kanunuesasî'nin 12. maddesinde "Matbuat, kanun dairesinde hürdür. Osmanlı tebaası kanun dairesinde şirketler teşkil edebilir" deniliyordu; ama, fiilen yürürlükte olan, 1864 senesinde çıkan matbuat nizamnamesiydi. Bu nizamnameye göre, gazete çıkarmak için hükûmetten izin almak gerekiyordu. Hatta verilen imtiyazlar geri alınabiliyordu. Bu sebeple, Kanunuesasî'nin basın hürriyetine bir şey kazandırmadığını görüyoruz. Yalnız bu devirin başında, bir yıl kadar 1875-1876 araları tam bir matbuat serbestliğinin bulunduğu söylemek gereklidir.⁸² Bu yıllar, Ahter gazetesinin yayına başlama dönemidir. Belki de Türkiye-İran arasında ticaretle meşgul olan Ahter gazetesinin müdürü, Muhammed Tahir-i Karacadağı-i Tebrizî, gazetesini çıkarmak için böyle bir fırsatı bekliyordu.

Bundan sonra Sultan Abdülhamit, I. Osmanlı Meclisi'ni kapatır ve hükûmet bir biri ardından matbuata sıkı tedbirler almaya başlar. 19 Mart 1877'de (4 R. Evvel 1294) yeni bir basın kanunu kabul edilir. Bu kanunda, 25 yaşını bitiren her vatandaşın gazete çıkarabileceği bildirilir. İzin hükûmet tarafından verilir ve gazetede yayımlanan her şeyden, mesul müdürü sorumlu tutulur.⁸³

1877 yılında, Matbuat idaresi, Dahiliye Nezaretine bağlanır. Matbuat Müdürlüğü'nün bu tarihlerdeki vazifeleri arasında matbaalara nezâret işi yok idi. Bu işi, 1881'de Maarif Nezareti'nin "Teftiş ve Tercüme Cemiyeti" ile "Matbaalar Dairesi" birleştirerek kurulan encümen, teftiş ve muayene yapacaktı. Bir sansür heyeti olan bu

⁸² Vedad Günyol, İslâm Ansiklopedisi, "Matbuat" maddesi, s. 375.

⁸³ Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın, s. 265

encümenin vazifesi, matbaalara nezaret etmekten başka, bir de gazeteler ve kitapları neşredilmeden önce incelemektir.

Ahter gazetesi, (13 Mars 1877 / 17 Sefer 1294; Yıl: 3, S: 9, s. 35)'de bu konuyla ilgili bir haber yayınlar:

“Anayasanın 12. maddesinde “matbuat kanun çerçevesinde serbesttir” yazılmıştır. Matbuat nizamnamesi yeni yazıldığı için, eski nizamname ıslah olunmamış ve resmen ilân olunmamıştır. Bu sebeple, Matbuat Dairesi'nin yayımladığı kanunun 118. maddesine göre, yeni nizamname ilân ve icra olana kadar, 2 Şaban 1281 tarihinde ilan olunan matbuat nizamnamesi icra olunacaktır.”

Ahter, bu haberin devamında şöyle der:

“Devlet, bu nizamnamenin ıslahı ve değişmesini gerekli buluyor; lakin, bilemiyoruz, bu değişimden amaç, matbuat sahasını genişletmek mi yoksa daraltmak mıdır?”

Görüldüğü gibi Ahter gazetesi, Türkiye matbuatının bir parçası olarak Türkiye’de uygulanan yasalara hep bağlı olmuş ve bu konular hakkında sık sık bilgiler vermiştir.

1888’de matbaalara ait kanun çıkartılır. Bu kanunda, sansür daha kuvvetli bir hale konulmuştu. Bir eser basılmadan önce incelenecek sonra basılacaktı. 1894’te “Telif Hakkı Kanunu” çıkar. Bu kanunla, telif ve tercüme eselere, Encümen-i Teftiş’in muayene etmesi esası kabul edilir. Bu sebeple ne kitap yazılıyor ne de yeniden bir gazete ve mecmua çıkıyordu. 1898’de yine matbaalara ait bir kanun daha çıkarılır. Bundan sonra 1905’e kadar yeni bir gazete neşrolunamadı. 1901’den 1908’e kadar Türkiye gazeteciliğinin en sönük devrini yaşar. Buna sebep de sansür olmuştur.

Böylece, Türkiye’de çıkan basın kanunlarına baktığımızda, Ahter gazetesinin, ilk çıktığı yıl hariç, diğer yayın süresinde sıkı bir denetim altında olduğunu görüyoruz. Meselâ 1876’da çıkan kanunda, bir resmî tebliğde, matbuat idaresinden verilmeyen harp havadislerinin neşri yasak ediliyordu. Ahter gazetesinin, bu tarihte savaşla ilgili yazılarının denetlendiğini düşünmek gerekir. Hatta, Ahter’in 2. yılın 60. sayısındaki kapanma sebebi de basın kanunnamesine uygun olmayan yazıların basılmasındandır. Böylece, Ahter gazetesinin, ister İran’da isterse Türkiye’de olsun bazı baskılara ve sansürlere maruz kaldığı açıktır.

I. BÖLÜM

AHTER GAZETESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Şekli Özellikleri

Ahter gazetesi, Hicri Kameri takvimle 22 yıl ve Miladî takvimle 20 yıl boyunca İstanbul'da ilk sayısı 13 Janviye 1876 (16 Zilhicce 1292) tarihinde, son sayısı 8 Eylül 1896 (30 R. Evvel 1314)'de⁸⁴ tarihinde çıkmıştır. 1876-1896 (1292-1314) yılları arasında yayımlanmış Farsça bir gazetedir.

Siyasî, ekonomik ve edebî bir gazete olan Ahter'in başlığında şöyle yazıyordu: "Bu gazete, çeşitli olayların; siyaset, politika, ticaret, ilim, edeb ve umuma ait olan diğer umumî menfaatlerden söz edecektir."⁸⁵ Bu ifade, uzun yıllar Ahter'in başlık klişesi altında yer almıştır.

Ahter, ilk 61. sayıya kadar –ilk kapanma devresine kadar- pazar ve cuma günleri hariç, her gün, dört büyük sayfada yayımlanır. Bir müddet sonra haftada bir veya iki sayı cumartesi ve çarşamba günleri, boyut olarak biraz daha küçülerek sekiz sayfa çıkar. Gazete ikinci döneme başladığında 48. sayıya kadar haftada iki gün –Çarşamba ve Cumartesi- 48. sayıdan sonra haftada bir gün Çarşamba günleri, çıkmıştır.

Ahter, 3. yılın 43. sayısında, bu gazetenin haftada bir gün yayımlanmasına, Osmanlı-Rus savaşı ve posta işlemlerinin aksaklığa uğramasını sebep gösterir. Gazete 4. ve 5. yıllarda da haftada bir sayı olarak çıkmıştır. Gazetede sayıların azalmasıyla ilgili haber de (13 Avril 1876 / 18 R. Evvel 1293; Yıl: 1, S: 59, s. 1) tarihinde "İhtar-i Mahsus" başlıklı yazıda açıklanır:

"Gazetemiz umduğumuz gibi İstanbul'da okuyucu bulamadığı için bundan sonra dışarıdaki yani İran, Hindistan, Sind⁸⁶ ve Kafkasya'daki müşterilerimize göndermek amacıyla çıkacaktır. Bu yüzden, gündelik haberlerin yazılması ertesi gün okuyucuların işine yaramadığı için günlük haberler vermemizin yararı olmayacaktır. Şimdilik gazetemizi, çarşamba ve cumartesi günleri yani posta günleri çıkarmayı hedefliyoruz."⁸⁷

⁸⁴ Son sayıya ait bilgi, Tahran Üniversitesi'nin Merkezî Kütüphanesi'ndeki katalog kaydından alınmıştır.

⁸⁵ «این گزیت از حوادث گوناگون و از سیاسیات، پولتیک و از تجارت و علم و ادب و دیگر منافع عمومیه سخن خواهد گفت.»

⁸⁶ Sind: Endüls veya Pakistan'a deniliyordu. (Dehkhoda Sözlüğü CD'si)

⁸⁷ «چون این گزیت در اسلامبول در حالت حاضر در نزد اهل مملکت بطوریکه میبایست بشود نشد و آب و رونق پیدا نکرد و عمده مشتریان و خواهان آن منحصر بخارجها و ایران و هندوستان و سند و قفقازیه گردید و برای ایشان صفحات اختر را بعض و زواید و

Ahter gazetesi, son yıllarda haftada veya on beş günde bir sayı ve kurşun basma olarak çıkar. Ahter'i, ilk Farsça çıkan günlük gazete olarak sayarsak, Fars matbuatının ilk günlük⁸⁸ ve kurşun basma⁸⁹ gazetesidir diyebiliriz.

Gazetenin, nestalik hattı "اخر" serlevhası altında ilk yayım yılını gösteren "1292" rakamı bulunur. Sağda yayın yeri olan Valide Hanı'ndaki matbaa ve tarih, solda gazetenin fiyatı yazılmıştır. Gazetenin serlevhası 16. yılın 18. sayısından sonra değişir. Serlevha bundan sonra simetri şeklinde olan iki "اخر" [Ahter] yazısıdır.

Gazetenin matbaa adresi, 2. yılın 61. sayıdan sonra "Babıâli'nin aşağısında, Ebüssuûd caddesinde, no: 62" olarak değişir. Bu adres, yine 3. yılın 47. sayısında "Vükela caddesi, no: 25" olarak belirtilir.

Ahter gazetesi, ilk 60 sayıda 34 x 47 cm, bu tarihten sonra 28.5 x 41.5 cm ve 18. yıldan sonra 20 x 28 cm boyutlarında çıkmıştır.

Gazetenin ilk yılında sol tarafında, yıllık 8, altı aylık 4 Mecidiye ve tek 30 Paradır yazısı görülür. Posta ücreti dahilinde 3 ve dışarıda 6 Mecidiye olarak açıklanmıştır. Bu bilgiler zaman içinde değişmiştir.

Ahter gazetesinin nüshaları, İran ve Türkiye kütüphanelerinin birçoğunda bulunmaktadır. İran'da, Çağdaş Tarih Araştırmaları Merkezi [Müessese-i Tahkikâti-i Tarih-i Muasır-ı İran] ve Millî Kütüphane'nin çabalarıyla, son yıllarda bu gazetenin tüm sayıları -10. yıl hariç- toplanmış ve araştırmacılar için şimdiye kadar ilk 7 yılı yeniden tipkibasım olarak yayımlanmıştır.

Türkiye'de bu gazetenin bazı yıllarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:⁹⁰

- 1 Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi: 1890
2. İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi: 1893
3. Ankara Millî Kütüphane: 1877
4. Ankara Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi: 1876

مکررات که فردای آفریز حکمی نخواهد داشت ... لهذا قرار داده شد که تا معلوم شدن تکلیف آینده و استقرار حال این گزات تنها در روزهای چهارشنبه و شنبه که روزهای پوستها است هفته دو بار این گزات طبع و نشر شود.

⁸⁸Nasreddin Pervin, Tarih-i Ruzname-Negari-i İraniyan ve Diğer Parsînevisan, C. 1, s. 248.

⁸⁹Samed Serdariniya, Varlık Dergisi, "Ruzname-i Ahter", Ordîbehîşt 1361 / Mayıs 1982, No: 36, s. 79.

⁹⁰Hasan Duman, Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928), Özkan Matbaacılık, Ankara, 2000, C.1, No: 0034.

2. Çıkışı, Kapanışı

Bu gazete (13 Avril 1876 / 18 R. Evvel 1293; Yıl: 2, S: 59)'a kadar düzenli bir şekilde çıktıktan sonra (11 Janviye 1877 / 25 Zilhicce 1293)'e kadar 8 ay kadar kapanır. Matbuat tarihçileri, Ahter'in ilk kapanma sebebini, gazete yazarının Rusya aleyhinde yazdığı sert bir yazıdan olduğunu söylemişlerdir. Bu tarihten sonra Ahter gazetesi, şirket [kompani] hâlini alarak İranlı ve Türkiyeli ortaklara sahip olur. Nitekim buna (11 Janviye 1877 / 25 Zilhicce 1293; Yıl: 2, S: 61, s. 1)'de de işaret etmiştir:

“Bu tatil süresi içersinde himmet erbabları, terakkî sever ve gayretli kişilerin yardımlarıyla bu gazete muteber bir şirket [kompani] halini aldı...”⁹¹

Gazetenin 60. sayısı hiçbir yerde bulunmamaktadır. Büyük bir ihtimalle bu sayı, yayımlandıktan sonra toplatılmış olmalıdır.

Ahter gazetesi 59. sayıdan sonra –görünüşte maddî problemlerden dolayı– kapatılınca Sultan Abdülhamit, bu gazetenin yeniden açılmasını isteyerek İran'ın Osmanlı Sefiri olan Muhsin Han'la konuşur ve Muhsin Han İran Darü'ttebaası'na şöyle bir mektup yazar:

“Sultan'ın isteği üzere 16 Ocak 1877 (28 Muharrem 1294) tarihinde Ahter yeniden açıldı. İlk nüshasını Sultan'ın huzuruna gönderdim. 55 nüsha abone oldular ve parasını da gönderdiler. Yirmi nüsha Dışişleri Bakanlığı'na; 20 nüsha Maarif Bakanlığı'na; 10 nüsha saraydakilere, 5 nüsha da şehzadelere ayırdılar. Bir de kendilerinin okumaları için istemişlerdir. Galiba Ağa Muhammed Tahir'e bir de bağış göndermek istiyorlar.”⁹²

Ahter gazetesinin (5 Juan 1877 / 24 C. Ahir 1294; Yıl: 3, S: 43, s. 306-207) tarihli ve “Arî Be-ittifak Cihan Mi-tevan Gereft” [Evet Birlikle Dünyayı Alabiliriz] başlıklı yazısında, Sultan Abdülhamit'in bu gazeteye yaptığı yardımından söz edilir:

“Lâcerem iyi niyetle neşrolunan bu gazete rey-i mukaddes-i âliye muvafık görüldüğü için, alâhazret Padişah tarafından muavenet-i lâzıma icra ve sâdır olunmuştur.”⁹³

⁹¹ « به همت جمعی از ارباب هم از نیک خواهان ترقی و خیرت کیشان ملت یک کمپانی معتبری بر پا شده »

⁹² Nasreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenegari-i İranîyan ve Diğer Parsinevisan, s. 253.

⁹³ « لاجرم این روزنامه گرانی که بیک نیت پاک بنا کرده شد . موافق رای مقدس عالی افتاده باجرای معاونت لازمه هم از جانب منی الجوانب اعلی حضرت اقدام پادشاهی اراده منیه شرف صدور یافت. »

İran sefiri yine aynı mektupta: “Gazetenin kapatılması, Osmanlı vatandaşlarının gazeteye ortak olmaları ve hükûmetin de ona nezaret etmesi sebebiyle imkansız olduğunu söyler.”⁹⁴

Ahter’i, İran hükûmetinin devamı için bir tehlike olarak gören Nasıreddin Şah, gazeteyi sık sık kapattırmak istemiştir. Ahter gazetesi sahibi ise, İran hükûmetinin gazeteye olan kontrolünü azaltmak ve gazetenin yeniden kapatılmasını engellemek için böyle bir yönteme baş vurduğu muhtemeldir.

Ahter gazetesi, ikinci defa olarak (4 Ağust 1880 / 27 Şaban 1297; Yıl: 6 S: 34)’den sonra maddî problemlerden dolayı 2 ay süreyle kapatılır ve yeniden (7 September 1880 / 2 Zilkade 1297)’de 35. sayıyla yayına devam eder. Gazetede, bu sayının başında okuyuculara ve Ahter gazetesinin vekillerine şöyle sitem edilir:

“Diyebiliriz ki, Tebriz ve Horasan vilâyetleri hariç İran’ın diğer vilayetlerinden alacağımız ücretleri düzenli alamadığımız için gazetemizi iki ay boyunca kapatmak zorunda kaldık.”⁹⁵

Gazete, üçüncü defa, 9. yılında deprem bahanesiyle bir buçuk yıl boyunca kapalı kalır.⁹⁶

Ahter gazetesinin yazarı, 1891’de (1309) İran’da Reji⁹⁷ imtiyazının sahibi olan Cerald Talbot’la yaptığı röportajı (1890 / 27 R. Evvel 1308; Yıl: 14, S: 21) tarihinde yayımlar. Bu sayı, çıktıktan sonra İran’ın Osmanlı sefiri olan Muhsin Han Münülmülk sefirlik görevinden alınır. Muhammed Tahir Tebrizî tutuklanır. Ahter’in İran’a gönderilmesi yasaklanır ve gazete de dördüncü defa olarak 7 ay süreyle kapatılır.

Bir süre sonra İran’ın yeni Osmanlı sefiri olan Mirza Esedullah Han Tabatabayî Diba Nazımüddeve, Aralık 1891’de (14 C. Evvel 1309) İran vezirine mektup yazarak Ahter’in yeniden yayımlanmasını ister. Nasıreddin Şah, Cemaleddin Afganî’nin İslâm

⁹⁴Nasıreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenegari-i İraniyan ve Diğer Parsinevisan, s. 253.

⁹⁵ « می توان گفت که بجز از دار السلطنه تبریز و خراسان از سایر ممالک ایران وجه سال نود و شش اختر هم نرسیده است و این معنی موجب تعطیلی اختر شده بود. »

⁹⁶ T. C. Osmanlı Başbakanlık Arşivinde yaptığımız araştırmada, Ahter’in bu kapanmasıyla ilgili bazı belgelere rastladık, maalesef bazı nedenlerden dolayı bu belgelere ulaşamadık. Burada yalnız bu belgelerin Başbakanlık Arşivi’ndeki künyesinin vermek istiyoruz. 1. Tarih: 28. B. 1306, Dosya No: 1129, Gömlek No: 88173, Fon Kodu: İ.DH.. “Desaadet’te tab ve neşr edilmekte olan Ahter gazetesinin muamele-i tatiliyesinin arzı.”; 2. Tarih: 09. Ş. 1306, Dosya No: 1134, Gömlek No: 88501, Fon Kodu: İ.DH.. “Dersaadet’te tab ve neşr olunan Ahter gazetesinin sebeb-i tatili”

⁹⁷Nasıreddin Şah’ın tönbeği imtiyazını, İngiliz şirketi sahibi olan Cerald Talbot’a vermesi sebebiyle, İranlı aydınlar ve ulema tarafından itirazlarda bulunmuştur. İran Devleti bu itirazlar karşısında fazla dayanamadığı için, Reji İmtiyazı adıyla meşhur olan bu antlaşmayı geri almıştır.

birliğı fikrine karşılık Ahter'i bir araç gibi kullanılabilir düşüncesiyle, Ahter'in yeniden yayımlanmasına izin verir ve her türlü maddî destekte bulunabilirsiniz emrini verir.⁹⁸ Bu mektupta, Ahter'in maddî gücünün çok kötü olduğu, bu sebepten dolayı sıkıntı yaşadığı yazılmaktadır.

Muhammed Tahir Tebrizî, bu tarihten sonra tutumunu değiştirir. Ahter'in yazarlar gurubunda yeniden bir değişiklik yapar ve gazetenin çizgisini tamamen değiştirir.⁹⁹ Böylece, muhteva açısından zengin olan Ahter, önemini yitirir. Bu yıllarda, Ahter'de, Osmanlı ülkesindeki haberler ve İran gazetelerinden alıntı alınan resmî haberler dışında başka bir bilgi yoktur. Gazete, 20. yılın 8. sayısında 4 Ağust 1896'da bir yanlışlık üzere, üç hafta daha kapatılır. Bu hususta, bilgimiz yoktur.

Ahter gazetesi, son defa olarak Nasıreddin Şah'ın Cemaleddin Afganî'nin müritlerinden olan Mirza Rıza Kirmanî tarafından öldürülmesinden sonra 8 Eylül 1896'da (30 R. Evvel 1314) bir daha yayımlanmamak üzere Osmanlı devleti tarafından kapatılır. Palmira Brummett, "İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm" adlı eserinde İran meşrutiyetini "Osmanlı'nın devrim ve meşrutî yönetim deneylerine örnek teşkil"¹⁰⁰ ettiğini savunurken, Ahter gazetesinin kapatılmasını bu sebebe bağlar ve "bu müşterek zulüm duygusunun simgesi belki de Fars gazetesi olan Ahter'in kapatılmasıdır"¹⁰¹ der.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivi'nde yaptığımız araştırmada¹⁰² elde ettiğimiz belgelere göre, 1896'da gazetenin son kapanmasından sonra Muhammed Tahir Tebrizî, Osmanlı devletine baş vurarak gazetenin yeniden çıkarılması isteğinde bulunarak Osmanlı devletinden izin talep etmiştir. Tabii, o, bu çabaları sonucunda gazetenin yeniden yayımlanması için izin almayı başarmıştır; fakat, Osmanlı devleti hiçbir yardımda bulunmama şartıyla Muhammed Tahir'e bu izni veriyordu. Böylece,

⁹⁸Ahmet Han Melik-i Sasanî, Siyasetgeran-i Devre-i Kaçar, adlı eserinde bu mektubun fotokopisini yayımlamıştır. (Ahmet Han Melik-i Sasanî, Siyasetgeran-i Devre-i Kaçar İntişarat-i Mogestan, Tahran, 1379, s. 224.)

⁹⁹Rehim Reisniya, Cihan-i Kitab Drgisi, "Ahter ve Mukaddeme-i An", Tahran, 1380-1381, S: 21-24, s. 22-24

¹⁰⁰Palmira Brummett, İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm, İletişim Yayınları, 2003, s. 166.

¹⁰¹a. g. y.

¹⁰²Elde ettiğimiz belgeler, "Ferheng ve Edeb" dergisinde Türkçe'den Farsça'ya tercüme edilerek yayımlanmıştır. Farzaneh Doulatabadi, Ferheng ve Edeb Dergisi, "Pertevi Taze-yafte Ez Ruzname-ye Ahter" Tebriz, Azer 1382 / Kasım 2003, s. 39-50.

Muhammed Tahir bundan sonra, devletten izin almasına rağmen Ahter gazetesini yeniden çıkarmayı başaramamıştır.

Burada, bu belgeye dayanarak Ahter'in zaman zaman Osmanlı devleti tarafından maddî destek gördüğü de ortaya çıkmaktadır.

[1] Babıâli

Nezaret-i Celile-i Dahiliye

İdare-i Matbuat

Aded: 76

Arıza-ı vücudiyesi sebebiyle bilihtiyar tatil eylediği Ahter gazetesinin tekrar neşrine ruhsat itası şahib-i imtiyazı Muhammed Tahir Efendi tarafından vuğu bulan istida ve ol babda sabak eden işar üzerine Zaptiye Nezaret-i Âliyesi'nden cevaben vârid olan tezkirede müsteda-ı mumaileyhinin aleuşûl kefaletle raptolunduğu ve alınan kefalet senedin gönderildiği bildirmiş ve mezkûr gazete için hükûmet-i seniyeden iane ve tahşîşât namıyla hiçbir şey talep edilmeyeceğine dair uşûl-i müttahizaya tevfiķen ayrıca mumaileyhden bir sened alınarak hıfzettirilmiş olduğundan zikrolunan gazeteye tekrar ruhsat itası nezd-i âli cenab nezaretpenahîlerinde tensib buyurulduğu halde keyfiyetin arz ve istizanı babında emr ve ferman hazret-i ululemrindir.

5 Zilhicce 1315 / 14 Nisan 1314

Matbuat-i Dahiliye Müdürünün imzası¹⁰³

¹⁰³ T. C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Tarih: 8 Muharrem 1316, Dosya No: 93, Gömlek No: 12, Fon Kodu: Y. A. RES.

[2] Babıâli

Daire-i Umûr-i Dahiliye

Mektubi-i İlmi

Aded: 852

Huzur-i Âli-i Hazret-i Şadaretpenahî

Maruz-ı çakirineleridir ki,

Bir müddetten beri ihtiyar ile tañil eylediği Añter gazetesinin tekrar neşrine ruhsat itası şahib-i imtiyazı Muhammed Tahir Efendi tarafından istida edilmiş ve kefalet rabt ile hükûmet-i seniye den iâne ve tahşışât namıyla hiçbir şey talep edilmeyeceğine dair yedinden ayrıca bir de sened ahz kalemine olduğundan bahişle mezkûr gazeteye tekrar ruhsat itası hakkında matbuat-ı dahiliye-i müdiriyet-i âliyesinden verilen tezkere maan taqdim kılınmıştır. İfa-i muktezası ray-ı sami-i cenab-ı vekâletpenahilerine olbabda emr ve ferman hazret-i ululemrindir.

27 Zilhicce 315 / 7 Mayıs 314

Nazır-ı Umûr-i Dahiliye imzası¹⁰⁴

[3] Atufetli Efendim Hazretleri

Bir müddetten beri ihtiyar ile tañil eylediği Añter gazetesinin tekrar neşrine ruhsat itası şahib-i imtiyazı Muhammed Tahir Efendi tarafından istida edilmiş ve hükûmet-i seniye den iâne ve tahşışât namıyla hiçbir şey talep etmeyeceğine dair mumailyheden bir kıta sened ahz ile beraber hakkında muamele-i nizamiye ifa olunmuş olduğundan bahişle ruhsat-ı matlubenin itası hususuna dair Dahiliye Nezaret-i Celilesi'nden gelen tezkire arz ve taqdim olunmakla ol sebeble her ne veçhile irade-i seniye-i cenab-ı hilafetpenahî şeref şüdüür buyurulur ise, manzuma-i âlisi infaz olunacağı beyanıyla tezkere-i şenaverî tarķim olundu efendim.

8 Muharrem 316 / 17 Mayıs 314

Sadrazam imzası¹⁰⁵

¹⁰⁴ T. C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Tarih: 8 Muharrem 1316, Dosya No: 93, Gömlek No: 12, Fon Kodu: Y.. A.. RES.

¹⁰⁵ a. g. y.

Ahter gazetesi, yayın süresi boyunca maddî problemle karşı karşıya idi. Bu konu hakkında da birçok yerde yazmıştır. Mesela, (31 Janviye 1877 / 16 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 3 s. 7)'de "Arz-ı Mahsus" başlıklı yazıda maddî problemini dile getirmiştir.

Ahter gazetesi, yayın hayatı boyunca maddî problemlerinin yanında, devamlı Osmanlı sansürüne ve İran'ın yasaklarına maruz kalmıştır. Osmanlı devletinin matbuata uyguladığı sansür hakkında, Muhammed Tahir, (8 Me [May] 1878 / 6 C. Evvel 1295; Yıl: 4, S: 18, s.143)'da Gazipur şehrinin Adalet Bakanı Muhammed Abdülsamed'den gelen bir mektuba yazdığı, "Cevabname-i Şammame" başlıklı yazısında şöyle der:

"Matbuat özgürlüğü, bu başkentte sınırlıdır. Evet, hâla tamamlanmış ve mükemmel bir nizamname yazılmamıştır. Devlet-i Âliye de her zaman, özellikle politik meseleler söz konusu olduğunda, gazetelere bilgi vermiyor. Haberleri elde eden gazeteler de özgürce o bilgileri yayımlayamıyorlar. Bu sebeple, bazı önemli bilgiler, Avrupa sefirlikleri vesilesiyle Avrupa'ya gönderilip, onların gazeteleri aracılığıyla bizlere geri dönüyor... Ayrıca bu başkentteki matbuâtın bazı kusurları vardır... Osmanlı parlamentosunda konuşulacak önemli konulardan biri matbuât nizamnamesidir... Hatırlatmamız gereken konu şu ki İstanbul'da basılan her bir gazeteden bir sayı, önce matbuat dairesine gönderiliyor ve orda inceleniyor. Sonra yazılan yazılar, Devlet-i Aliye'nin siyasetine uygun görülür ise, yayıma izin veriliyor; yoksa o yazı, tekzip olunuyor, gazete de kapatılıyor veya ceza veriliyor."¹⁰⁶

Ahter müdürünün yazdığı gibi, bu gazete devamlı Osmanlı hükûmeti kontrolünde olmuştur. Bu sebeple, gazetenin neden bu kadar telgraf haberlerine yer verdiği de anlaşılmaktadır.

« میدان آزادی مطبوعات در این پایتخت محاط و محدود است بل نظامنامه مفصل و کافی هنوز نوشته نشده است. همه وقت خاصه¹⁰⁶ در هنگام مشغولی دولت علیه مسائل و مطالب عمده و مهمه پولتیکی و مانند آنها را غالباً به روزنامه ها اطلاع نمی دهند و اگر کسی آگاهی یابد به آزادی نمی تواند بنویسد. این است که پاره ای نوشتجات مهمه و اخبار عمده به واسطه سفارتخانه های دول متحابه به اروپا می رود و از آنجا در مطبوعات باستانه علیه بر می گردند... گذشته از اینها امر مطبوعات این پای تخت اعظم معایب و نقایص دیگر هم دارد... و از جمله مطالبی که باید در مجلس عمومی یعنی پارلمنت عثمانی قرار داده شود نظامنامه مطبوعات است... هر چه اخبار نامه در اینجا منطبع می شود فوراً به اداره بهیه مطبوعات که در باجعالی است یک نسخه فرستاده می شود »

3. Amacı ve İstanbul'da Çıkma Sebebi

Osmanlı ülkesi, özellikle İstanbul, eski zamanlardan beri Azerbaycanlıların kalmak için tercih ettikleri yer olmuştur. XIX. yy.'ın başlarında İran'ın dünya gelişmelerinden uzak olduğu bir dönemde, bir grup Azerbaycanlı genç ticaret veya İran hükûmtinin baskılarından uzaklaşmak amacıyla, İstanbul'a gelerek yeni bir faaliyette bulunmuşlardır. 1876'da (1292) bir grup İran Türkü tarafından İstanbul'da yayımlanmaya başlayan Ahter gazetesi, 20 sene boyunca basın dünyasında parlar ve bir çok gelişmeye ışık saçar. Ahter gazetesi, İstanbul'da çıkan ilk Farsça gazete değildir. Ahter'den bir kaç yıl önce "Türkistan"¹⁰⁷ ve "İttihad-ı İslâm"¹⁰⁸ adlı gazeteler de İstanbul'da çıkmışlardır; fakat, hiçbirisi Ahter gazetesi kadar başarılı olamamıştır. Ahter, (13 Janviye 1876 / 16 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 1, s. 1)'de "Lacerem" başlıklı yazıda Ahter gazetesinin, İstanbul'da çıkma sebebini şöyle açıklar:

"Büyük bir İslâm devletinin başkenti, terakkî etmiş ülkelerin gözü ve nuru, ilim ve marifet deryası olan İstanbul'da, değişik dillerde gazeteler neşrolunuyor ve insanlar onlardan yararlanıyorlar. Farsça, eski ve müstakil, güzel dillerden biri ve Doğu ülkelerinde yaşayan birçok milletin dilidir. Buna rağmen, şimdiye kadar İstanbul'da, bu dilde bir gazete çıkmamış¹⁰⁹ ve birçok Farsça bilen¹¹⁰ bu büyük nimetten mahrum kalmıştır. Terakkî halinde olan dünyada, ancak bilgi sayesinde ilerleme fırsatı bulabiliriz. Medeniyete ulaşmak, dünya gelişmelerinden haberdar olmak ve rahata ermek için, dünyada olup bitenleri ve devrin ihtiyaçlarını bilmek gerekir. İhtiyaçlarımızı elde etmek için, o ihtiyaçlara ulaşma yollarını öğrenmeliyiz; yoksa, bu imkansız bir olay olacaktır. Bu başkent, Batı devletleri ve milletlerinin politika merkezidir. Kezalik, Doğu ülkelerinin de terakkî vasıtasıdır. Bu sebeple, bilgi ve önemli ihtiyaçların tahsilinin de

¹⁰⁷Türkistan gazetesiyle ilgili fazla bilgi yoktur.Yalnız Han Melik-i Sasanî, Yadbudha-i Sefaret-i İstanbul adlı kitabında, Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve'nin 1864'te (1281) bu gazeteden bir nüsha İran Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiğini söyler.

¹⁰⁸ İttihad-ı İslâm gazetesi hakkında da fazla bilgi yoktur.

¹⁰⁹Ahter gazetesi yazarı, bu yazısında, Matbuât tarihçilerinin iddialarını reddediyor. Bu durumda Türkistan ve İttihad-ı İslâm gazeteleri hakkında müşahhas bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır.

¹¹⁰Ahter gazetesinin fihristini hazırlayan Huriye Saidî, Ahter'in ilk üç yılının fihristini disket olarak kullanmamız için verdiğinde, bazı hatalara rastladık. Bunlardan biri, Farsidanan "فارسی دانان" [Farsça bilenler] kelimesidir. Huriye Saidi, "Farsidanan" kelimesini "Farsi zebanan" "فارسی زبانان" [Fars dilliler] olarak okumuştur. Bu yanlış devamlı tekrarlanmaktadır. Ahter'in söz ettiği "Farsça bilenler"dir, "Fars dilliler" değildir.

merkezi olmuştur. Ayrıca birçok Doğu milletinin bu şehirle olan önemli bağları ve münasebetlerini de unutmamalıyız.

Böylece bu muazzam başkentte, Farsça bilenler için dünya haberleri ve gelişmelerini bildirecek bir gazete olmaması doğru olmamalıdır. Ayrıca, bugün bizim için Doğu ülkelerinin münasebetlerini sağlamlaştıran bir vasıta ve araç olması fazlasıyla gereklidir. Bu durumda, bu hizmeti kendimize şeref ve saadet olarak kabul ediyoruz ve bu gazeteyi çıkarmaya gayret sarf ediyoruz. Vatan kardeşlerimiz ve Farsça bilenleri tebrik ederiz.”¹¹¹

Ahter gazetesinin yayımlanma amacı, gazetenin başlığındaki “çeşitli olaylardan, siyasiyât ve politik ve ticaret ve ilim ve edeb ve diğer umumî menfaatlerden söz eder”¹¹² cümlesinden de anlaşılmaktadır.

Ahter gazetesi, siyasi ve sosyal haberleri vermenin yanında okuyucularının bilgi seviyesini de yükseltmeyi amaçlayarak çağın ihtiyaçlarına göre, birçok makale yayımlar. Ahter gazetesi yazarları, bu konuya sık sık deyinmişlerdir. Mesela, Ahter’de (12 Fevriye 1876 / 16 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 20, s. 1) tarihli vr “İhtar-i Mahsus” başlıklı yazıda “gazetenin, doğruluk, dürüstlük, iyi niyet beslemek, vatan ve vatan evlatlarına hizmet etmekten başka bir niyeti olmadığı”¹¹³ yazılmaktadır. Veya Ahter gazetesinin (5 Juan 1877 / 14 C. Ahir 1294; Yıl: 3, S: 43, s. 305)’de “Arz-ı Mahsus” başlıklı yazısında “Bu gazetenin asıl amacı Doğu ülkelerinde yaşayan insanları bilgilendirmek ve vatandaşlarımızın ihtiyaçlarını karşılamaktır”¹¹⁴ denilir.

Ahter gazetesi yazarlarının, bu gazeteyi çıkarmaktan amaçları bir de Doğu milletleri ve devletlerinin yakınlaşması özellikle İran ve Osmanlı ülkeleri ve evletleri arasındaki münasebetleri iyileştirmek, bu iki ülke arasında dostluğu arttırmaktı. Bu konuya, araştırmamızda ele aldığımız Ahter gazetesinin ilk beş yılının birçok yazısında açıkça görmekteyiz. Özellikle bu yıllar ittihad-ı İslâm fikrinin en güçlü dönemleri olduğu için, bu gazetenin de görevi pek ağır olmalıdır, düşüncesindeyiz.

«دارالسلطنه اسلامبول که امروز به نیک بختی پای تخت یک دولت بزرگ اسلام است و چشم و چراغ ممالک متمدنه طوایف انام در این مرز و بوم که مجمع بحرین معارف علوم است بالسنه چند و لغت‌های گوناگون گزتها و روزنامه طبع و نشر شده و اهل آن اساتفا از مطالعه آنها حصدمند می باشند و با اینکه زبان پارسی ار بهترین و شیرین ترین زبتهای قدیمه.....»¹¹¹

این گزت از حوانث گوناگون و از سیاسیات و پولتیک و از تجارت و از علم و ادب و دیگر منافع عمومیه سخن خواهد گفت¹¹²

«این روزنامه بطور راستی و استقامت و از روی صدق نیت و خلوص عقیدت بجز خدمت به وطن و زاده های وطن یعنی اساتفا¹¹³ و اطوار اساتفا منصور دیگری ندارد.»

«پوشیده نیست که مقصود اصلی از این روزنامه گرمی بجا آوردن خدمتی است برای مرق زمین که آگاهی داده می شود هم وطنان¹¹⁴ اینای جنس را از آنچه در این زمان محتاج بدانستن آن هستیم.»

Ahter gazetesi, bu meseleyi, (10 Oktaber 1878 / 19 Şevval 1295; Yıl: 4, S: 41, s. 329-330)'da "Müferrehülkülüb" gazetesinin bir yazısına verdiği cevapta, açıklar:

"Bu gazete [Müferrehülkülüb], bunca yıl içinde, kutsal olan gazetemizin tesisinden asıl amaç, İslâm devletleri ve milletleri, özellikle İran ve Osmanlı ülkeleri arasında birlik yaratmak olduğunu anlamamıştır. Hatırlatmalıyız ki Ahter gazetesi, Sultan Abdülhamit Han'ın emri ve iradesi üzerine bu başkentte, tab ve neşrolunmaktadır..."¹¹⁵

Ahter gazetesinin İslâm birliği fikrini sağlamak amacıyla çıktığını, Ahter'le aynı dönemde çıkan İstanbul gazeteleri de yazmışlardır. Bu yazılardan bazıları Farsça'ya tercüme edilerek Ahter'de yayımlanır. (13 Mars [Mart] 1878 / 8 R. Evvel 1295; Yıl: 4, S: 10, s. 76) tarihli ve "Basiret - Faslı-ı Mahsus" başlıklı yazıda, Basiret gazetesinin 2371 sayılı yazısından alınan yazıya işaret edilir. Basiret gazetesi yazarı, İslâm birliği ve Nadir Şah Afşar'ın İslâm birliği fikri hakkındaki çabalarını yazdıktan sonra gazetelerin, özellikle Ahter'in rolünün daha ağır ve önemli olduğunu şu cümlelerle bildirir:

"Ahter'in şimdi yaptığı bu küçük hizmetlerinin, gelecekte daha büyük başarılar getireceğini göreceğiz. Gerçekten Ahter'in üstlendiği bu meslek, Osmanlılar ve İranlılar için yararlı sonuçlar getirecektir."

Ahter gazetesi, okuyucularının aydınlanma ve ilerlemesinde büyük rol oynamıştır. İran Şahları ise, kendi mevkilerini tehlikede hissettikleri için, bu gazetenin İran'a girmesine karşı çıkmışlardır¹¹⁶; ama, tüm yasaklara rağmen yine Ahter, tüccarlar, yolcular, sefirler vs... vesilesiyle okuyucularına ulaşmayı başarmıştır. Bakı'da yayımlanan "İrşad", Londra'da çıkan "Kanun" ve Mısır'da çıkan "Hikmet" gazeteleri de Ahter gibi İran'a sokulmaları yasak olmasına rağmen okuyucularına ulaşmayı başarmışlardır.

¹¹⁵ «این نادان بی اطلاع در این مدت دو سال و بیشتر نفهمید که این اخبار نامه ی مقدس که برای تأسیس اساس کمال یگانگی و اتیلاف ملل و دول اسلامیّه خصوصاً دولتین علیتین عثمانی و ایران بنا نهاده شده است بامر و اراده ی مخصوصه اعلی حضرت اقدس همایون پادشاه اسلامپناه سلطان عبدالحمید خان غازی طبع و نشر کرده می شود.»

¹¹⁶ Mirza Aliasker Han Atabey Azam'in, İran'ın Resmî Gazetesi'nin 990. sayısında (10 Zilhicce 1318 / Mart 1891) bu yasaklamayla ilgili bir duyurusu yayımlanır.

4. Ahter Gazetesinin Osmanlı ve Dünya Gazeteleriyle Bağlantısı ve Ahter'e Gönderilen Mektuplar

Ahter, hem İstanbul gazetelerinden hem de Avrupa gazetelerinden haberler alıp, Farsça'ya tercüme etmiştir. Böylece, dünyanın dört bir yanındaki olayları ve gelişmeleri yayımlayarak, Doğu ülkelerini Ortaçağ uykusundan uyandırmaya çalışmış; İran halkını Meşrutiyet hareketine hazırlamıştır. Ahter gazetesinde, Vakit, Tercüman-ı Ahval, Sabah, Basiret, İstikbal, Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Selanik, Standard, Morning Post, Times, Monitör, Novosti, Elharam ve Elfelah Müferrehülkülûb, Şemsülahbar ve Nusretülahbar gibi gazetelerden alınan yazılar sık sık görülmektedir. Ahter gazetesi yazarı, diğer gazetelerden aldığı yazıları direk tercüme ettikten sonra, yazılara "Ahter" başlığıyla bir de yorum ilave eder.

Ahter'deki (6 Mars [Mart] 1878 / 1 R. Evvel 1295; Yıl: 4, S: 9, s. 68)'de "İbaret-i Vakit" başlıklı yazıda "Vakit" gazetesinin Ahter hakkında yazdığı bir yazı Türkçe yayımlanır:

"...Heyet-i tahririyesinin bu maksad-i mukaddese hizmeti asâr-ı adide ile sabit bulunan Ahter gazetesine zaten müteşekkirimiz; fakat, teessüf ederiz ki ahali-i İraniye bu gazetenin bakâ ve temâdi-i intişarına medâr olabilecek muavenet ve hüsni teveccühlerini diriğ ediyorlar."

Ahter gazetesi yazarı, (24 Janviye 1876 / 27 Zilhicce 1292, Yıl: 1, S: 8, s. 1)'de Takvim-i Vakayi gazetesinin 1873. sayısında yazdığı yazıya karşılık olarak bir teşekkür yazar.

Ahter gazetesi, 21. yılında İzmir'de çıkan "Ahenk" gazetesinin yayım hayatına başlamasını da tebrik eder:

"Bu günlerde İzmir'de Ahenk adlı bir gazete, basın meclisinde tağannî etmeye başlamıştır. Bu gazetenin ilk sayısı, Sultan Abdülhamit'in doğum günü münasebetiyle nazım ve nesir şeklinde çıkmıştır."¹¹⁷

Ahter, bir başka sayıda, Japonya'nın ilerlemesi konusunda "Ahenk" gazetesinden bir alıntı yapılır:

¹¹⁷Ahter, 5 Mart 1895, Yıl: 21, S: 33.

“Bir kaç zamandır ki tüm gazeteler büyük devletlerin arasında yer alan bir genç devletten söz ediyorlar. Akıl gücüyle medeniyet âlemine adım atan bu devlet Japonya’dır...”¹¹⁸

Ahter 12. yılda da “Tercüman-ı Hakikat”te Muallim Nacî’nin “Saadet” adlı gazetesinin yazarlar grubuna seçilmesi dolayısıyla bu gazeteyi, tebrik eder.¹¹⁹

Ahter gazetesi yazarları, İstanbul gazetelerindeki bazı yazıları, Farsça’ya tercüme etmekle kalmazlar, bazen de bu gazeteler arasında çıkan tartışmalar hakkında bilgi ve haber verirler. Meselâ (12 Avril 1876 / 17 R. Evvel 1293; Yıl: 2, S: 58, s. 3)’de “Tavassut ve İhtar-i Biraderane” adlı yazıda “Basiret” ve “İstikbal” gazeteleri arasındaki problemi şahsî mesele olarak değerlendirir ve bunu gazetecilik mesleğine uygun bulmaz.

Ahter’de (13 Mars [Mart] 1876 / 17 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 41, s. 2)’de Bakı’da çıkan “Ekinci” gazetesinden alıntılar yayımlar. Veya yazar, (4 Avril 1876 / 9 R. Evvel 1293, Yıl: 2, S: 53, s. 4)’te “Ekinci” gazetesinin Tebriz divanhanesi hakkında yazdığı bir haberin doğru olmadığını bildirir. Ekinci gazetesi ise, (15 Mart 1876 / 1 R. Evvel 1293; Yıl: 2)’de Ahter gazetesinde yayımlanan haberin bir kısmını aynen alır ve yazısına şöyle devam eder:

“Egerçi İstanbul şcherinde Müslümanlar için çox gazete çap olunur, ama, onlar Osmanlı dilinde olduğu için bizim üçün éle lezzet élemez, lâkin “Exter” gazetesi Fars dilinde çap olunduğuna ve Fars dili bizim vilâyetlerde çox işlendiğine ümidvarız ki, onu bizim tereflere getirden çox ola. Eger géyri memleketlerin sakinleri “Exter” gazetin getirtmek isteyeler, onlara meslehet ederik ki, onu bir baş İstanbul’dan getirtsinler.”¹²⁰

Tercüman-ı Hakikat gazetesi, 11 Kasım 1878, No: 166’da Ahter gazetesinde Tercüman-ı Hakikat’ten bir yazı tercüme edilirken bir kelimenin yanlış yazılması üzerine bir yazı yayımlar. Veya İsmail Gaspıralı’nın çıkardığı Tercüman gazetesinde, 1888, No: 45’de İngilizlerin Karun nehri üzerinde gemi işletmesi hakkındaki yazının devamında, Ahter hakkında da şöyle bilgi verir:

“Farsîyülibare “Ahter” gazetesi bu işten bahsedip Kafkasya demiryolu ile Frengistan’dan İran’a ve İran’dan Frengistan’a mal köçürmek Rusya hükûmeti

¹¹⁸Ahter 11 June 1895, Yıl: 21, S: 48,

¹¹⁹Ahter 2 December 1885, Yıl: 12, S: 20.

¹²⁰ Ekinci Gazetesi (1875-1877), Tüm Metin, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı, 1970, s.135-136.

tarafından men' olunduğu halde ikinci taraftan yol açmak İran için gerek olduğunu yazıyor.”

“İzmir” gazetesi de 1. yılının 3. sayısında “Ahter ve Lisan-i Farsî” başlıklı yazısında Ahter gazetesi ve yazarı hakkındaki görüşünü bildirir:

“Dersaadet'te lisan-i şirin-beyan-i Farsî ile tezyin-i saha-i matbuat etmekte bulunan “Ahter” refikimizin bu hafta vasıl-ı yed-i mubahatımız olan bir nüshasında gazetemizin tebrik-i intişarı ile devlet-i âliye ve millet-i mukaddese-i İslâmiye hakkında birinci maksad-i acizânemiz olan ifâ-i hizmet hususunda muvaffakiyetimiz temennisine dair istihkakımızdan pek çok ziyade taltifât-i teşvikkarâne müsadif-i nazar-i ibtihacımız oldu.

Ahter, âlem-i matbuatta neşriyat-i cedidesi ve muharririnin iktidar-i mükemmeli ile bir mevki-i refi tutmuş bir gazetedir. Hakkımızda şu suretle izhar-i teveccühatta bulunması da bizce mucib-i fahrdır.”

“İzmir” gazetesi, Ahter'in tebrikine karşılık yazdığı bu yazının devamında Osmanlı gençlerinin de Ahter gazetesine abone olmalarını ve bu gazeteyi okumalarını ister.

Ahter gazetesinde, Rusya ve Hindistan ve Afganistan gazetelerinden de haberler alınmış; hatta, bazen onlarla tartışmaya da girilmiştir.

Ahter'deki bazı makaleler, bu gazetenin Türkçe gazetelerle tartışmalar yaptığını da gösterir. Bu gazetelerden biri “Ceride-i Havadis”tir.¹²¹ Ahter, 7. yılında gazeteye gelen bazı Türkçe mektuplardan söz eder.

Ahter'e gönderilen Türkçe mektuplarda, gazetenin neden Türkçe yazı yazmadığından hatta mektuplarının cevapsız kaldığından şikayet edilir. Ahter ise, bu mektuplarla ilgili bir makale yazıp, konuyu şöyle açıklar:

“Bizden şikayet eden Türkçe ahbarnamelerin başta geleni Ceride-i Havadis'tir ki Hindistan, Asya ve başka yerlerde hatta Osmanlı'da bile fazla okuyucusu yoktur. Ama, Ahter'in Farsça kullanmasının nedeni Farsça'yı tüm Müslümanların ortak dili olarak kabul etmesindendir. Ahter, her hafta Hindistan. Kafkasya ve Asya'nın bir çok noktasına gönderilir. Biz, Müslümanlar arasında, nefret ve ayrılık yaratmak

¹²¹Ceride-i Havadis, 1840 senesinde İstanbul'da çıkmıştır.

istemediğimiz için, bu mektupları yayımlamıyoruz. Müslümanların birleşmesini arzu eden insanlardan, bu mazeretimizi kabul etmelerini ümit ederiz.”¹²²

O dönemde, birçok gazete sahipleri gazetelerinde, Ahter’in yayına başlamasını tebrik edip gazeteye mektuplar yazmışlardır. Ahter gazetesi ise, karşılıklı olarak onlara teşekkür etmiştir. Ahter gazetesi, devrinde önemli gazetelerden biri sayıldığı için, devamlı diğer gazetelerle temasta bulunmuştur. Ahter, çeşitli gazetelerden iktibaslar yazmış, gerekli olduğu yerde onlara cevap da vermiştir. Burada, o mektuplar veya gazetelerin hepsinden söz etmek istemiyoruz; sadece, Ahter gazetesinin Osmanlı ve dünya gazeteleriyle olan bağlantılarından birkaç örnek göstermek istedik.

5. Ahter Gazetesinin Önemi, Diğer Gazetelerin Ahter Hakkındaki Görüşleri ve Okunduğu Bölgeler

İran’ın ilk modern gazetesi olan Ahter’in 1. sayısı “Ruzname ve Gazete” başlığı altında olan bir makaleyle başlar ve gazetenin önemi, şu cümlelerle ifade edilir:

“Gazete, medeniyet ufuklarına ışık saçan, mülk ve memleketi yükseliş ufuklarının kühlül-cevheridir. Bilgi sahasında parlayan ay, sanat feleğinin güneşidir. Gerçeği arayanlar için eserlerin mecmuası, geçmiş ve şimdiki olayların takvimidir. Gazete, garezsiz haberci, hainlik yapmayan mahrem, sadık dost ve nutuklu tarihtir...gazetenin yararları ve özelliklerinden ne kadar bahsedersek yine azdır.”¹²³

Edward Brown, Ahter gazetesi hakkında: “Bu gazete Farsça önemli gazetelerden biri sayılırdı, özellikle telgraf haberleri başlığı altında verilen dünya haberleri, İran halkını dünya olaylarından haberdar etmiştir. Meşrutiyet hareketi de bu haberler sayesinde oluşmuştur. Bu yüzden, İran Meşrutiyeti’nin ortaya çıkmasını da Ahter gazetesi yazarları ve müdürünün faaliyetlerine bağlamamız mümkündür,¹²⁴ yazmıştır.

¹²² Ahter, 30 December 1880, Yıl: 12, S: 4.

¹²³ « روزنامه و گزیت روشنایی بخش آفاق مدنیت است و کل الجواهر آفاق ترقی ملک و مملکت، فلک دانش را ماهی است تابان، آسمان هنر را مهری است درخشان، راستی جویان را مجموعه لطایف آثار است. آگاهی خواهان را جریده خلاصه افکار، تقویم وقایع گذشته و حال است. مصاحبی است بی نفاق، مخبری است بی غرض، خادمی است با ارادت، مجرمی است بی خیانت، همدمی است بی ریا، رفیقی صدیق، ناصحی است مشفق، تاریخی است ناطق... »

¹²⁴ Muhammed Sadr-i Haşimî, Tarih-i Cerayid ve Mecellat-i İran, İntişarat-i Kemal, İsfahan, 1363, C. 1-2, s. 63.

Edward Brown, Tarih-i Edebiyat-i İran adlı kitabında, yine “Ahter” gazetesinin önemiyle ilgili şöyle derv: “1887-1888 yılındaki İran seyahatimde, İran’da gördüğüm tek okunacak olan Farsça gazete Ahter idi. Bu gazete, haftada bir gün İstanbul’da yayımlanıyordu.”

Edward Brown, başka bir kitabında ise, “bu gazete, kısa bir zaman içinde İran’dan başka, Kafkasya, Irak ve Hindistan’a da nüfuz etti. Kafkasya’da bazı insanlar arasında gazete okumak suç, günah sayıldığı bir devirde, bazıları Ahter gazetesini zevkle okuyor ve bu grup “Ahterî Mezheb” diye anılıyordu.”¹²⁵

Görüldüğü gibi Edward Brown, Ahter’in öneminden bahsederken gazetenin okunduğu bölgelere de işaret etmiştir.

Ahter gazetesinin okuyucularından biri olan Muhammed Ali Terbiyet de bu konuyla ilgili şöyle yazar:

“O dönemde, Ahter gazetesi, İran’da büyük bir önem kazandı. Çoğu toplantılarda günün olayları Ahter’e dayanarak konuşuluyordu. Medeniyet ışıltısı Ahter sayfalarından parlıyor, topluma gazete okuma zevki veriyordu.”¹²⁶

Londra’da çıkan “Kanun” gazetesi, İran dışında çıkan Farsça gazetelerin öneminden bahsederken Ahter hakkında şöyle der:

“Yeni bir Farsça gazete yayımlandığında, İran milletini yani kendimizi tebrik ediyoruz; ancak, doğru düşünmekle terakkiye ulaşabiliriz. Zira doğru düşüncüyü araştırıp yaymak için gazeteden üstün bir araç yoktur...Bu devirde bir muteber gazetenin etkisi bir ordudan üstündür...Ahter gazetesi ise, devletine ve milletine yetmiş vezirden daha çok hizmet etmektedir.”¹²⁷

Türkiye’de çıkan İzmir gazetesi, yayımlanınca Ahter’de bu gazete hakkında bir tebrik yazısı yayımlanır. Bunun üzerine, İzmir gazetesinde 1. yılının 3. sayısında “Ahter ve Lisan-i Farsî” başlıklı bir yazı çıkar ve Ahter’in ve Farsça’nın Osmanlı ülkesindeki önemi anlatılır:

“Lisan-i Farsî bizim için Arapça’dan sonra olmak şartıyla, Fransızca’dan pek çok lüzumlu bir lisandır. Fransızca, bugün bir lisan-i umumî olup ticaretimizin terakkisi

¹²⁵Edward Brown, (Tercüme-i Muhammed Abbâsî), Tarih-i Matbuat ve Edebiyat-i İran Der Devre-i Meşrutiyet, İntişarat-i Kanun-ı Maarifet, Tahran, 1340, C. 1, s. 146.

¹²⁶a. g. e., s. 146.

¹²⁷Kanun gazetesi, Ramazan 1307 S: 3, s. 3.

noktasından tahsili elzem bulunmakta ise de ulûm ve maarif ve edebiyat-i İslâmiye'nin ayine-i musavveri, hazine-i ihtifası lisan-i Farsî'dir. Edebiyat terakkiyât-i mutlakanın üssül-esası addolunduğu surette bizim lisan-i Farsî'ye olan ihtiyacımız için, başka tafsilâta lüzum kalmaz. Vaktiyle Fransa, İngiltere, Almanya üdebâ ve hükemasının hatırlarına gelmeyen hikemiyât-i ahlakiye ve edebiye bu lisanda telif edilmiş olan kitaplarda mevcuttur.

Ahlak-i milliye ve kavmiyemizi tasvir eden bu kitapları okuyup anlamak ve eslaflarımızın tuttukları tarik-i cedid-i terakkiye sâlik olmak için Arapça ile Farsî lazımdır. Buralarda lisan-i Farsî'nin kavaidi pek güzel okunur; fakat, temrin ve temerrün için "Ahter"i okumak icâb eder."

Ahter gazetesi, İran basınına dar ve çerçeveli gazetecilikten uzaklaştırıp, halka ait olan siyasi gazeteciliği ortaya çıkardığı için önem taşımaktadır.¹²⁸

Ahter'de birçok sayıda gazete hakkında bilgi verilirken gazetenin okunduğu ülkelerle de işaret edilir. Mesela, (24 5 Juan 1877 / C. Ahir 1294; Yıl: 3, S: 43, s. 306-207)'de "Arî Beittifak Cihan Mitevan Girift" [Evet Birlikle Dünyayı Alabiliriz] başlıklı yazıda, Ahter okuyucularının, İstanbul ve diğer vilayetlerde birkaç okuyucudan fazla olmadıkları; bu gazetenin, yalnız rüşdiye mektepleri öğrencileri ve İstanbul'da yaşayan İranlılar tarafından alındığı ve gazetenin büyük bölümünün İran, Hindistan ve Kafkasya'ya gönderildiği bildirilir.

Ahter gazetesi, birçok sayısında, gazetenin satıldığı mekanları belirtir. Meselâ, (1 Juliye 1879 / 12 Recep 1296; Yıl: 5, S: 27, s. 111) tarihli ve "Esami-i Vükela-i Ahter Der Hariç" başlıklı yazıda, Tahran, Reşt, İsfahan, Şiraz, Hemedan, Senendeç, Erzurum, Beyrut, Tebriz, Bağdat, Kalküta, İzmir, Kirmanşah, Halep, Karaçî, Benglor, Madras, Lekenhu ve Haydarabad" şehirlerinde bulunan Ahter bayilerinin isimleri ve adresleri verilmektedir.

Araştırmamızı kapsayan Ahter'in ilk beş yılı sayılarını incelediğimizde, günlük olarak yayımlanan bu ilk Farsça gazetenin, İran ve Osmanlı ülkelerinde okuyucu kitlesi bulmayı amaçladığını görüyoruz; fakat, ilk defa kapatıldıktan sonra gazetenin yayın programında bir değişiklik olduğu görünüyor. Ahter gazetesi, her ne kadar Sultan Abdülhamit tarafından desteklense de Osmanlı ülkesinde fazla okuyucu bulamaz.

¹²⁸Samed Serdariniya, Varlık Dergisi, "Ruzname-i Ahter", Mayıs 1982 / Urdıbehişt 1361, No: 36, s. 79.

Ahter gazetesinin, İran, Türkiye, Irak, Kafkasya, Hindistan gibi ülkelerin yanında Avrupa'da da okuyucuları vardı. (17 Avril 1878 / 14 R. Evvel 1295; Yıl: 4, S: 15, s. 120)'de ve "Çeşmüdaşt Ez Himmet-i Ulema-yi Pakdin-i İran" [İran Ulemasının Himmeti ve Gayretinden Beklentiler] başlıklı yazıda, Ahter gazetesinde gerekli görünen bazı yazılar hakkında: "bu gazete, İran'ın yanında Avrupa ülkelerinin birçoğuna da gönderildiği için, bazı münderecatı Doğu halkına göre fazla ve gereksiz görünebilir"¹²⁹ denilmektedir.

6. Ahter'in Mizanpajı

Bu gazetenin yazıları yedi gruba ayrılır:

1. Başmakale: edebî-fikrî makaleler
2. Dahiliye haberleri (Osmanlı haberleri)
3. Hariciye haberleri (İran haberleri)
4. Dünya haberleri (Telgraf haberleri)
5. İlanlar
6. Tefrika şeklinde çıkan roman ve tarih yazıları
7. Çok az sayıda klasik Fars edebiyatı türünde şiir ve nesir.

7. Ahter'in Yazar Kadrosu

Ahter gazetesi yazılarına bakıldığında –araştırmamızı kapsayan ilk beş yılı içersinde- yazarların mücadelelerinin, müesseseleri yenileştirmek ve cemiyeti değiştirmek olduğu görülmektedir. Bunun için de birçok tenkit ve teklif yazısı yazılmıştır. Onlar sadece bir gazeteci değil, fikir adamı ve politikacı, hatta devrimcidirler. Yarattıkları eserler, sâde edebiyattan ziyade sosyal ve politik bir

« این جریده همچنانکه به ایران می رود با کسر ممالک فرنگستان هم که در آنجا مکاتب شرقیه هست و فارسی دانان بسیار هستند ¹²⁹ فرستاده می شود. لهذا پاره مندرجات آن ممکن است در مذاق اهل شرق زاید به نظر آید...»

edebiyattır. Bu insanlar, başta meşrutiyet olmak üzere, okunduğu ülkelerle –özellikle İran’a- yeni bir şekil vermek için ıslahât yapılması ve bu ıslahâtın, öz ve millî değerler korunarak Avrupa medeniyetine uygun olması fikrini savunmuşlardır. Çünkü, onlara göre, uygulanacak olan reformlar çağın sosyal ve siyasi zaruretlerinden doğmaktadır.

Ahter, ilk çıkışında, İran’ın İstanbul sefiri olan Muhsin Han Müinülmülk’ün yardımları ve teşvikleri, İran’ın Osmanlı Sefirliği’nde birinci tercüman olan Necefali Han Hoyî ve Mirza Mehdi Han Tebrizî’nin yazarlığı ve Muhammed Tahir Tebrizi’nin müdürlüğüyle yayımlanır. Sonraki yıllarda Mirza Habib Destan, Mirza Ağa Han Kirmanî ve Şeyh Ahmed Ruhî de Ahter’de yazılar yazmışlardır.

Mirza Yusuf Han Müşirüddeve gibi tanınmış şahsiyetler de imzalı veya imzasız olarak Ahter’de makaleler yazmışlardır. Ahter’in diğer yazarlarından, Mahmud Ganîzade Salmasî ve Mirza Hasan Han Habirülmülk’ten de söz edebiliriz. Ahter’in son yıllarında ise, Muhammed Tahir Tebrizî’nin oğlu Hüseyin Bey de bu gazete de yazılar yazmıştır. Biz burada Ahter’in ilk beş yılını araştırdığımız için daha çok ilk yıllarda gazetede yazılar yazan yazarları tanıtmaya çalıştık. Bunun yanında, Mirza Ağa Han Kirmanî ve Şeyh Ahmed Ruhî’ye de kısaca işaret ettik.

a. Muhammed Tahir Tebrizî Karacadağî

Ahter gazetesinin sahibi ve müdürü ve Hurşid matbaasının sahibi olan Muhammed Tahir Tebrizî, ticaret amaçlı gittiği İstanbul’da 1876’da (1292) Ahter gazetesini çıkarmıştır. Matbuat tarihçilerinin çoğu, Muhammed Tahir’in, gazetenin sahibi ve müdürlüğünden başka bir görevi olmadığını savunmuşlardır; fakat, Nasıreddin Pervin’in Paris Kütüphanesi’nde yaptığı araştırmaya göre, Muhammed Tahir’in Mirza Melkum Han’a yazdığı mektupları, onun, gazete müdürlüğünün yanında, gazetede yazılar yazdığı da anlaşılmaktadır.¹³⁰

Muhammed Muhit-i Tabatabaî, “Tarih-i Tahlili-i Matbuat İran” adlı eserinde, “Ahter gazetesinin yazı işleri, Mirza Necefali ve müdürlüğü, daha önceden de

¹³⁰ Nasıreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsi Nevisan, C. 1, s. 250

matbaa işleriyle ilgilenen Muhammed Tahir Tebrizî tarafından idare olunuyordu”¹³¹ yazmıştır.

Gazetenin her sayısının sonunda, “Tahir” imzası görülmektedir. Ahter’in ilk iki yılında “Tahir” imzasından başka bir imza yoktur. Araştırmamızı kapsayan Ahter gazetesinin ilk beş yılında “Muhammed Tahir” imzasını, her sayının sonu hariç, 3 yerde tespit ettik. Muhammed Tahir, (8 Me [Mayıs] 1878 / 6 C. Evvel 1295; Yıl: 4, S: 18, s. 143)’de Gazipur şehrinin Adalet Bakanı olan Muhammed Abdüssamed’den gelen bir mektuba, “Cevabname-i Şammame” ve “Elabd Muhammed Tahir” imzasıyla cevap yazar. Bu yazıda, Osmanlı’daki matbuat kanunları çerçevesinde, Ahter gazetesinin faaliyetleri ve sınırlandırılması açıklanmıştır.

Muhammed Tahir, (15 Me [Mayıs] 1878 / 13 C. Evvel 1295; Yıl: 4, S: 19, s. 147) tarihinde “Arz-i Teşekkür” başlıklı yazısında Tebriz veliahd’na Ahter’e gönderdiği Kirman şalından dolayı teşekkür yazısı yazar. Bir başka imzalı yazı da (10 Juiye 1878 / 9 Receb 1295; Yıl: 4, S: 27, s. 213) tarihindeki Arabistan ve Loristan hükümdarından gelen hediyelerden dolayı yazılan teşekkür yazısıdır.

İran tarihçilerinin, büyük bir kısmı, ciddî bir delil veya kaynak göstermeden, “Muhammed Tahir’in, gazetede yazarlık yapmak için gerekli bilgiye ve yeteneğe sahip olmadığını, devamlı etrafında birkaç yazar bulundurduğunu” iddia ede gelmişlerdir. Bu iddiaların Muhit-i Tabatabaî’nin “Tarih-i Tahlili-i Matbuât-ı İran” adlı eserindeki belgesiz, kaynaksız iddialara dayandığı kanaatindeyiz.

Muhammed Tahir Tebrizî, (Juan 1892 / 3 Zilhicce 1309; Yıl: 18, S: 39, s. 307-308) tarihinde Bombay’da neşrolunan “Kevkeb-i Nasırî, gazetesinin yazarına verdiği cevap bu iddianın reddi için önemli olabilir:

“Filvaki, Ahter’in baş muharriirlik görevini, ilk yıllarda Hacı Mirza Necefali Han üstlenmişti. Biz de bundan dolayı çok gururluyuz ve hep ona karşı minnettarız; fakat, o, devlet görevlerinde yükseldiği için gazete yazarlığını bıraktı ... Bunu da unutmamak gerekir ki şimdi de olduğu gibi, Ahter gazetesinin hep iki üç yazar ve muharriiri vardı. Kevkeb gazetesinin sahibinin bilmesi gereken bir konu vardır: hiçbir gazetenin sahibi, gazetede çıkan yazıların hepsini kendisi yazmaz. Dünyanın en meşhur gazetelerinin

¹³¹ Muhammed Muhit-i Tabatabaî, Tarih-i Tahlili-i Matbuât-ı İran, s. 82.

sahibi, gazetesinde hatta bir kelime bile yazmaz; belki, gazetenin sahibi düşünce ve isteklerini, yazarlarına iletir ve yazarlar o çerçevede yazılar yazarlar...”¹³²

Muhammed Tahir, her ne kadar ticaretle meşgul olsa da İran ve Osmanlı devletlerinin getirdikleri bazı sınırlamalara karşı, bu gazeteyi 20 yıl boyunca çıkarmayı başarmıştır.

Muhammed Tahir Tebrizî, Ahter gazetesi kapatıldıktan sonra Ahter matbaasını idare eder. Muhammed Ali Terbiyet Haziran 1912 'de (C. Ahir 1330) Muhammed Tahir'i İstanbul'da ziyaret etmiştir. “Amuzgar-i Parsî” 1906 (1324) ve “Destaviz-i Farsîhanan” 1907 (1325) onun eserlerindendir.¹³³

İstanbul'da uzun yıllar matbuât hayatı içersinde bulunan ve “Amuzgar-i Parsî” ve “Destaviz-i Farsîhanan” adlı iki Farsça kitap yazmış ve Ahter'i 20 yıl çıkarmış bulunan bir kişinin, kendi gazetesindeki birkaç açık imzalı yazı dışında yazmamış olması, o şahsın gazete yazarı olamayacağı anlamına gelmez. Aksine kendisinin de belirttiği gibi birkaç yazarda imzadan başka görmediğimiz bu uzun ömürlü gazetede, imzasız yazıların ve haberlerin büyük bir çoğunun bu şahıs yani Muhammed Tahir tarafından yazılmış olabileceğini akla getirir. Çünkü, o dönemde ve o şartlarda gazete sahibi, telif hakkı verebilecek durumda değildi. Nitekim Mirza Rıza Kirmanî de telif hakkını alamadığı için gazeteyi terk etmiştir. Mirza Rıza Kirmanî, 1885'de (1303) Ahter grubuna katılır; fakat bir yıl sonra telif hakkını alamadığı için gazeteyi terk eder. Mirza Rıza bu hususta Melkum Han'a bir mektup yazarak ayrılma sebeplerinden birinin Muhammed Tahir'in ona veremediği 12 lira telif hakkı olduğunu yazar.¹³⁴

Bizce Muhammed Tahir Tebrizî, hem ticaretle meşgul olmuş hem de çeşitli fedakarlıklara katlanarak 20 yıl boyunca Ahter gazetesini çıkarmayı başarmıştır.

¹³² «فی الواقع از اول انتشار اختر مندی سر محرری اختر در کف کفایت مرحمت و غفران پناه حاجی میرزا نجفعلی خان بود و ما هم به وجود آن مرحوم مشارالیه به مراتب عالییه و ماموریت های بزرگ دولتی نایل آمد. .. این یکی را هم بیان می نمایم که اداره اختر همه وقت دو سه نفر منشی و محرر داشته و حال نیز دارد. کوکب بداند که صاحب هیچ روزنامه خود همه محررات او را نمی نویسد، بلکه روزنامه هایی که بسیار مشهور است صاحبانش یکی حرف هم نیز نمی نویسند بلکه صاحب روزنامه آرا و افکار خود را به محررش تلقین می نماید. محرر مزبور موافق مقصود صاحب روزنامه حرکت می کند و آنچه مامور است می نویسد...»

¹³³ Rehim Reisniya, İran ve Osmanî, İntişarat-i Sütûde, Tebriz, 1374, C. 1, s. 424-425.

¹³⁴ Nasireddin Pervin, Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsinevisan, C. I, s. 250.

b. Mirza Necefali Han Tebrizî (?- 1893)

Mirza Hasanali'nin oğlu ve Daniş takma adını kullanan Mirza Necefali Han, 1856'da (1273) Tebriz'den İstanbul'a gelir ve bir süre İran'ın Osmanlı Sefirliği'nde Türkçe tercüman olarak çalışır. O, 1879-1883 (1295-1299) yılları arasında İran'ın Osmanlı Başkonsolos'u [serkarperdaz] olarak çalışır. 1883-1888 (1299-1304) yılları arası sefir yardımcısı ve I. tercüman olarak çalışır. Bu tarihten sonra 3 yıl İran'ın Mısır başkonsolosu olur. Necefali Han, 1889'da Muhsin Han Münülmülk'le birlikte Stockholm'da yapılan "Şarkşinaslık" kongresine katılır.¹³⁵ Bu haber, Ahter gazetesinin (2, 9, 16 September / 5, 12, 20 Muharrem 1307; Yıl: 16, S: 1, 2 ve 3) tarihlerinde çıkan nüshalarda bildirilmiştir.

1892'de (1308) İran'ın Osmanlı Sefiri olan Muhsin Han, sefirlik görevinden alındığında, Necefali Han da Mısır sefirliğinden alınır ve Tahran'da Dışişleri Bakanlığı'nda yüksek memur olarak atanır. Necefali Han, 1893'de (1309) Tahran'da vefat etmiştir.

Necefali Han'ın, İstanbul'da olduğu sıralarda, Muhammed Ali Senglah Habuşanî'yle dostluğu olmuş ve onun şiirlerini toplayarak 1859'da (1276) "Mecmaül-evsaf" adıyla yayımlamıştır. Necefali Han 1871'de (1288) İstanbul'da "Mizanülmevazin Fi Emri Din" adlı eserini de yayımlar. Necefali'nin eseri hakkındaki ilânı, Ahter gazetesinin (15 Janviye 1876 / 18 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 2)'den itibaren hemen hemen her sayıda görürüz. 1872'de (1288) İstanbul'da basılan bu kitap, Henry Marten'in "Mizanülhak" adlı eserine karşılık ve onu reddetmek için yazılmıştır. Gazetede karşımıza çıkan ilân şöyledir:

"Kitab-i Müstetab Mizanülmevazin Fi Emri Din" birkaç yıl önce İran'ın Osmanlı Sefirliği'nde çalışan bir memur tarafından yayımlandı. Bu kitap, değişik dinleri muhakeme etmek ve Mizanülhak kitabındaki iddiaları reddetmek amacıyla yazılmış ve

¹³⁵ Rehim Reisniya, Cihan-i Kitap Dergisi, "Ahter ve Mukaddeme-i An", Tahran, Yıl: 6, S: 21-26, 1380-1381, s. 22-25.

Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Askerî Misafirhanenin altındaki kitapçıda bir Mecidiye'ye satılır."¹³⁶

Necefali Han'ın diğer bir eseri de "Mişkâtülhayat Fi Tefsirilayât"tır. Ahter gazetesini, (29 Juliye 1879 / 10 Şaban 1296; Yıl: 5, S: 31, s. 244)'te "İlânlar" kısmında bu kitap hakkında bilgi verir:

"Hacı Necefali Han'ın diğer eserlerinden Türkçe yazılan "Mişkâtülhayat Fi Tafsirülayât" risalesidir...."¹³⁷

Necefali Han, Muhammed Tahir'le birlikte Ahter gazetesini tesis etmiştir. Ahter'in ilk iki yılındaki önemli yazılarının birçoğu Necefali Han'ın dır.¹³⁸ O, 1. yılın 60. sayısında, Rusya aleyhinde yazdığı bir yazıdan dolayı bir süre sefaretteki görevinden uzaklaştırılır ve gazete de bir müddet kapatılır.¹³⁹ Ahter'in ilk iki yılında yazılan makalelere bakıldığında Necefali Han'ın siyasî ve sosyal konulardaki geniş bilgisi anlaşılmaktadır. Bu yazılarından özellikle, vatan, millet, devlet hürriyet, eğitim vs. gibi konular dikkati çeker.

c. Mirza Mehdi Tebrizî (1839-1908)

Mirza Mehdi, 1839'da (1255) Tebriz'de Hiyaban mahallesinde doğar ve 24 yaşında İstanbul'a göç eder. İstanbul'da Hurşid matbaasını tesis eden Mirza Mehdi, Ahter'in yayına başlamasında Muhammed Tahir'e ve Necefali'ye de yardım eder. Mirza Mehdi Ahter gazetesinde yazdığı yazılardan dolayı "Ahter" lakabını almıştır. Mirza Mehdi 1907'de (1325) İstanbul'da Kadıköy'de vefat etmiştir.¹⁴⁰

Mirza Mehdi Tebrizî Ahter yayımlandığı müddette Muhammed Tahir'in yanında bulunmuş ve Ahter gazetesinin baş muharriri olarak çalışmıştır. Ahter gazetesinde yazılan yazılar Mirza Mehdi'nin bilgisi ve düşüncesinin göstergesidir.

¹³⁶ « کتاب مستطاب میزان الموزاین فی امرالدین که در چند سال پیش از جانب یکی از مأمورین سفارت عالیہ ایران در خصوص محاکمه ادیان مختلفه و رد بر رساله میزان الحق نام پروتستانی تالیف و در مطبعه عامره طبع شده بوده در مغازه کتاب فروش در تحت مسافر خانه عسکری در یک مجیدیه سفید فروش می شود. »

¹³⁷ « نیز از جمله تالیفات سر کار معزی الیه مقرب الخاقان حاجی میرزا نجفعلی خان رساله ایست موسم به مشکلات الحیات فی تفسیر الایات که به لغت ترکی در تفسیر باطن آیت کریمه ... فرموده. »

¹³⁸ Nasreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenegari-i İraniyan ve Diğer Parsinevisan, C. 1, s. 250.

¹³⁹ Muhammed Muhit-i Tabatabai, Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran, s. 83.

¹⁴⁰ Sadr-ı Haşimî, Tarih-i Cerayid ve Mecellat-i İran, C. 1-2, s. 63.

ç. Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve (1822 – 1895)

Mirza Kazım Mahadmahinî Terbizî'nin oğlu olan Mirza Yusuf 1822'de (1238) Tebriz'de doğar.¹⁴¹ Tebriz'de Arapça ve dinî ilim eğitimi alan Mirza Yusuf, ilk önce İngiltere Konsoloslugu'nda çalışır; fakat, Kısa süre sonra işinden istifa eder ve Dışişleri Bakanlığı'nda memur olarak çalışır.

Mirza Yusuf Han, 1853-1862 (1270-1279) yılları arasında Hacı Tarhan'da İran konsolu olur. 1862'de (1279) İran'ın Petersburg konsolu (karperdazı) ve sonra Tiflis konsolu olur. 1866'de (1283) Hasanali Gerusi yerine İran'ın Paris sefiri¹⁴² olarak İstanbul yoluyla Fransa'ya gidip üç yıl kadar orada hizmet eder. Yusuf Han, Paris'te olduğu müddette dört defa Londra'ya seyahat etmiştir¹⁴³ ve bu süre içerisinde “Yek Kelime” adlı eserini yazmıştır¹⁴⁴ 1869'da (1286) yeniden İran'a dönen Mirza Yusuf Han, fazla kalmadan yeniden İran'ın Paris Konsolu olarak Paris'e döner. Fransa'dan döndükten sonra 1874'te (1290) Horasan'a sürülür ve Horasan'da, Rusya'da gördüklerini “Kitapçe-i Benefş” veya “Risale-i Rah-ahan” adlı kitapta toplar.¹⁴⁵

1882'de (1299) Yahya Han Kazvinî Müşirüddeve, Adliye Bakan'ı olduğunda, Mirza Yusuf Han'ı da kendi yardımcısı olarak tayin eder. Mirza Yusuf'un Adalet Bakan'ı yardımcısı olarak tayin olunmasını, Aher gazetesi (9 Ut [Agust] 1881 / 23 Ramazan 1299; S: 38, s. 8) tarihinde vermiştir:

“... Adalet Bakanlığı işlerinde başarılı olan cenab-i Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve [Nasireddin Şah] tarafından tirme başlık ve özel hırka hediye aldı.”

Yahya Han'ın dürüst çalışmaması ve Adalet Bakanlığı'ndan uzaklaştırılması, Mirza Yusuf Han aleyhinde de şüpheler uyandırır. O dönemde, Aher'de yayımlanan, İran bakanlıkları hakkındaki eleştiriler, özellikle adalet konusundaki yazıların çoğu, Mirza Yusuf Han'a aittir.¹⁴⁶ Bu yüzden, Mirza Yusuf da Adalet Bakanlığı görevinden alınır ve bu onun Tebriz'e dönmesine sebep olur.

¹⁴¹ Muhammed Sadık Feyz, Yek Kelime ve Yek Name, İntişarat-i Sabah, Tahran, 1382, s. 13.

¹⁴² Charge D'affaires: کارپرداز

¹⁴³ Muhammed Sadık Feyz, Yek Kelime ve Yek Name, s. 14.

¹⁴⁴ Bu esere “Kanun” bölümünde ayrıca işaret edeceğiz.

¹⁴⁵ Yahya Aryenpur, Ez Saba Ta Nima, C. 1, s. 282.

¹⁴⁶ Muhammed Sadık Feyz, Yek Kelime ve Yek Name, s. 16

Mirza Yusuf, Tebriz’de “Azerbaycan Vilayeti Dışişleri Görevi”nde çalışmaya başlar ve 1888’de (1306) yine veliaht Müzeferüddin Mirza’ya yazdığı bir mektupta İran’ın siyaset ve kanununu eleştirir. Mirza Yusuf’un yazdığı bu mektup¹⁴⁷ ve “Yek Kelime” adlı eseri, Nasıreddin Şah’ın eline geçer geçmez 1891’de (1308) Mirza Melikum Han’la birlikte, İran Şahı aleyhinde faaliyet yaptığı suçlamasıyla görevden alınır ve Kazvin’de hapsolunur. Uzun süre Kazvin’de hapiste kalan Mirza Yusuf, Tahran’a döner; ama, orda da fazla kalamaz ve Kazvin’de yaşamayı tercih eder (1892 / 1309). Mirza Yusuf 1895’de (1313) vefat etmiştir.

Mirza Yusuf’un birçok eseri vardır. “Remz-i Yusufi”, “Kitab-i Talim-i Etfal”, “Kitab-i Hesab”, “Gencine-i Daniş”, “Tabakatülarz” ve “Risale-i Islah-ı Hatt-ı İslâm” onun eserlerindendir.¹⁴⁸

Mirza Yusuf Han’ın yazdığı eserlere dikkat edilirse, “kanun” ve “eşitlik” konularının yanında İran’ın ilerlemesi için eğitim konusunda da eserler yazdığını görüyoruz. Ahter gazetesindeki yazılara baktığımızda (4 Mars [Mart] 1876 / 8 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 35, s. 1) tarihinde “Meşk ve Ser-meşk” başlıklı yazı da Mirza Yusuf’un yazılarından biri olabilir, düşüncesindeyiz. İran’daki eğitim özellikle Türklerin yaşadığı bölgelerdeki eğitim problemlerine değinen bu yazı, büyük bir ihtimalle onun yazısıdır.¹⁴⁹

Mirza Yusuf’un, Alfabe ıslahı hakkındaki düşünceleri, Meşhed şehrinin müçtehidinden aldının fetvayla birlikte Ahter gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁵⁰

Yusuf Han, Tiflis’te Fethali Ahundzade ile de tanışır. Mektuplaşma yoluyla pekişen bu arkadaşlık, Ahundzade’nin vefatına kadar 1878 (1295) devam eder.¹⁵¹ Rehim Reyisniya “İran ve Osmanî” adlı eserinde bu iki şahsiyet arasındaki mektupların bazılarının söz etmiştir. Mirza Yusuf Han, Ahundzade’ye “Kemalüddeve Mektupları”nı Azerbaycan Türkçesi’nden Farsça’ya çevirmekte de yardımcı olmuştur.

¹⁴⁷ Mektubun tamamı Yahya Aryanpur’un “Ez Saba Ta Nima” adlı eserinin C. 1, s. 283-286. sayfada mevcuttur.

¹⁴⁸ Muhammed Sadık Feyz, Yek Kelime ve Yek Name, s. 22.

¹⁴⁹ Bu makaleye ayrıca “Eğitim” bölümünde işaret edeceğiz.

¹⁵⁰ Kazım Muevi Bocnurdî, Dayiretülmâarif-i Büzürg-i İslâmî, “Ahter” maddesi, Tahran, 1375, s. 165-166.

¹⁵¹ Rehim Reyisniya, İran ve Osmanî, C. 1, s. 460-461

Mirza Yusuf ve Ahundzade, bu tercüme için, 1866 (1283) yılında aralarında bir şartname de imzalamışlardır.¹⁵²

d. Mirza Ağa (Rıza) Han Kirmanî (1855-1898)

Mirza Abdürrehim Müşizî'nin oğlu ve Mirza Ağa Han adıyla tanınan, Mirza Abdülhüseyin Kirmanî 1854 (1270) yılında Kirman'da doğar. Babası Mirza Abdürrahman Ehl-i Hakk (Gulat-ı Şii'den bir fırka) inancındaydı. Mirza Ağa tahsilini Kirman'da -hesap, hikmet, mantık, irfan- yaptı. İngilizce ve Fransızca öğrenir. 1886'da (1302) Kirman hakiminin baskılarından dolayı Şeyh Ahmed Ruhî ile birlikte Kirman'dan çıkıp bir süre Tahran, Yezd ve Reşt şehirlerinde kaldıktan sonra 1887'de (1303) İstanbul'a göç eder. İstanbul'da İran'ın Osmanlı'daki eski sefirlerinden olan Mirza Hasan Han Habirülmülk ile tanışan Mirza Ağa ve Şeyh Ahmed, Cemaleddin Afganî'nin taraftarlarından olurlar. Bu sıralarda, Cemaleddin Afganî, Sultan Abdülhamit'in davetiyle İstanbul'da bulunuyordu. Mirza Hasan Habirülmülk, Mirza Ağa Han Kirmanî ve Şeyh Ahmed Ruhî "ittihad-ı İslâm" fikrini yaymak için birçok yere mektuplar yazmışlardır.

Mirza Ağa, İstanbul'a geldikten iki ay sonra Şeyh Ahmed Ruhî ile birlikte Babî mezhebinin lideri olan Yahya Nurî 1830-1912 (1256-1330) ile görüşürler ve onun kızlarıyla evlenirler. Bu iki arkadaş 10 yıl kadar İstanbul'da kalmışlardır. 1895-1896 yıllarında Ermenî olayları esnasında, Sultan Abdülhamit'in onlardan şüphelenince her üçü -Mirza Ağa Han, Şeyh Ahmed ve Mirza Muhsin Han Habirülmülk- Trabzon'a sürgün edilirler. 1898'de (1313) Nasıreddin Şah öldürülünce İran devletinin isteği üzerine bu üç kişi İran devletine teslim edilir ve Tebriz'de öldürülürler.

Mirza Ağa Han İstanbul'a gelir gelmez yaptığı ilk iş, Ahter gazetesinin yazarlar grubuna dahil olmaktır. Mirza Ağa Han, Ahter gazetesinin 11. yılında 1887 (1303) bir yıl kadar yazılar yazar. Daha sonra maaşı ödenmediği için Ahter grubundan ayrılır ve uzaktan Londra'da çıkan Kanun gazetesine yazılar gönderir.¹⁵³

¹⁵² a. g. e., s. 464.

¹⁵³ Nasıreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsî Nevisan, C. I, s. 250.

Mirza Ağa Han'ın Ahter gazetesinden ayrılması haberi, Ahter'in (Eylül 1893 / 22 R. Evvel 1311; Yıl: 20, S: 12) tarihinde ve "İhtar" başlıklı yazıda bildirilir:

"Bir yıldan beri Ahter idaresinde çalışan, Mirza Ağa Han Kirmanî'nin, bu aydan sonra idaremizle ilişkisi kalmadığı ve bu idareyle hiçbir bağlantısı olmadığı bildirilir."¹⁵⁴

Bazı araştırmacılara göre ve Mirza Rıza Han'ın Melkum Han'a yazdığı mektuplardan yola çıkarak, Muhammed Tahir Tebrizî, dönemin İran veziri olan Mirza Aliasgar Han'dan Ahter için maddî yardım talebinde bulunduğu ve Mirza Aliasgar Han da bu isteğe sıcak baktığı sırada, Mirza Ağa Han, Ahter'den ayrılmaya karar vermiştir.¹⁵⁵

"Rızvan", "Reyhan-i Bostan Efruz", "Fenn-i Güften ve Nevešten", "Name-i Bastan", "Ayin-i İskenderî", "Name-i Suhanverân", "Tekvin ve Teşri", "Se Mektub" ve "Sad Hitabe", Mirza Ağa Han'ın eserlerindendir.¹⁵⁶ Ayrıca "Ayîn-i Suhanvarî" adlı makaleleri Ahter gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁵⁷ Mirza Ağa Han'ın "Se Mektup" adlı eseri, Fethali Ahundzade'nin tesirinde olduğunu ve "Kemalüddeve Mektupları"ndan etkilenerek yazdığını gösterir.¹⁵⁸ İrec Parsînejad, "Ruşangaran-i İranî ve Nakd-i Edebî" adlı eserinde Ahundzade'nin "Kemalüddeve Mektupları"nı ve Mirza Ağa Han'ın "Se Mektubu"nun bazı bölümlerini karşılaştırmıştır. Burada, Mirza Ağa Han'ın yazıları Ahundzade'den nicelik açısından daha geniş ve açık görülmektedir.¹⁵⁹ Bu konu araştırmamızın dışında kaldığı için bu konuya fazla temas etmedik.

e. Şeyh Ahmed Ruhî (1855-1898)

Ruhî takma adını alan Ahmed Kirmanî, 1855'de (1272) Kirman'da doğar. Ahmed Ruhî doğduğu şehir olan Kirman'da eğitimini tamamladıktan sonra Kader

¹⁵⁴ «عالیجاه مجتد همراه میرزا آقا خان کرمانی که از یک سال به این طرف در اداره لکتر سمت محوری داشت از نمره همین ماه ربیع الاول با مب قطع رابطه نموده و در اداره لکتر به هیچ وجه صفت و سمتی ندارد.»

¹⁵⁵ Nasîreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsinevisan, C. I, s. 250-251.

¹⁵⁶ İrec Parsînejad, Ruşangaran-i İranî ve Nakd-i Edebî, İntişarat-i Suhan, Tahran, 1380, s. 121-148.

¹⁵⁷ Muhammed Muhit-i Tabatabai, Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran, s. 85.

¹⁵⁸ a. g. e., s. 86.

¹⁵⁹ İrac Parsînejad, Ruşangaran-i İranî ve Nakd-i Edebî, s. 133-136.

arkadaşı olan Mirza Ağa Han Kirmanî ile birlikte önce İsfahan, Tahran ve daha sonra İstanbul'a göç eder.

Ahmed Ruhî, Farsça ve Arapça'yı İran'da, Türkçe, Fransızca ve İngilizce'yi de İstanbul'da öğrenir.¹⁶⁰

Ahmed Ruhî, 1877 yılında Ahter gazetesinde yazılar yazar. En önemli eserlerinden biri olan "Heşt Behişt", Ezelilerin¹⁶¹ Bâbiye¹⁶² tarikatinden ayrıldığı noktalarını açıklayan bir kitaptır.

¹⁶⁰ Mehdi Bamdad, Şerh-i Hal-i Rical-i İran, C. 1, s. 80.

¹⁶¹ Subh-i Ezel adıyla tanınan Mirza Yahya Nuri'nin taraftarları.

¹⁶² Kendini babullah diye tanıtan Seyyid Muhammed Ali Bab taraftarları.

II. BÖLÜM

AHTER GAZETESİNDE MODERN KAVRAMLAR

A. Ahter’de Yeni Kavramlar

1. Uygarlık - Medeniyet

XVIII. yy.’da Batı’da başlayan “Hristiyanlık dünyası” veya “Hristiyanlık birliği” gibi terimler daha sonra yerini “uygarlık” kavramına vermiştir. “Civilization”¹⁶³ terimi, XVIII. yy.’ın ortalarında önce, Fransa’da az sonra da İngiltere’de kullanılmaya başlar. Avrupa’da Batı uygarlığının başlanması Napolyon savaşlarından sonra buhar gücünün ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Buhar gücünün keşfi, dünyayı Müslüman-Hristiyan veya Batı-Doğu karşılaştırılması ve üstünlük gösterisi haline getirir. Hatta bu karşılaştırma “medeniyet” anlamı olan “civilization” terimi karşılığı olarak kullanılır.¹⁶⁴

XVIII yy.’da Batı’nın uygarlığını gören veya varlığını uzaktan öğrenenler, Batı’nın bu uygarlığını mükemmel ve ideal bir uygarlık olarak biliyor ve Doğu’nun geri kalmışlığı karşısında “terakkî” kavramını kullanıyorlardı. Bu dönemde, Batı’nın Doğu hakkında verdiği bir hüküm vardı: Müslümanlar veya Doğulular medenileşemezler, değişemezler ve ilerleyemezler. Böylece, dünya ikiye ayrılıyor.

Bu dönemde, Avrupa’yı görenler, Batı ve Doğu arasındaki temel farkları görmeye başlamışlardır. Aydınlar, Batılıların, Doğulular hakkındaki kanısının zıddına yani Batı’nın “Doğu ilerleyemez” kanısına karşıt olarak “Doğu ilerleyebilir, ilerlemelidir, ilerlemezse yaşayamaz”, dediler. Tanzimat döneminde, başta Namık Kemal olmak üzere, birçok aydın bu düşüncüyü savunmuştur. Ahter gazetesi etrafında toplanan bir gurup İranlı Türk aydın da İran dışında yaşayan aydınlar olarak, bu düşüncüyü savunmuşlardır. Ahter gazetesi yazarları, Batı’nın ilerlediğini, Batı gazeteleri ve kitaplarını takip ederek veya Avrupa’yı yakından gören bazı aydınları izleyerek hissediyor ve Doğu’nun da değişmesi gerektiğine inanıyorlardı. Batı’nın hızla değiştiği bir dönemde çıkan Ahter, bu değişimi İranlı okuyucularına bildiren ilk gazete olmuştur.

¹⁶³ Bu terim, Fransa’da 1766’da ve İngiltere’de 1722’de lügatlere girmiş bulunuyor.

¹⁶⁴ Niyazi Berkes, Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31.

Ahter gazetesi, (1 Fevriye 1876 / 5 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 14, s. 1) tarihli ve “Esas-i Vazife-i İnsaniyet” [İnsanlık Görevinin Esası] başlıklı yazıda, Avrupa’da buhar gücünün ortaya çıkmasını ve çeşitli fabrikaların kurulmasını bildirir:

“Avrupa ahalisi, bir vapur bulmuşlardır. Yani, bu bulunan gücün hizmeti, dünya medeniyetinde tecdit olunmayacak bir güçtür... İnsanların her türlü ihtiyaçlarını karşılayan fabrikalar, vapur ve buhar gücüyle çalışıyor... Ayrıca kısa zamanda, dünyanın her tarafından haber veren telgraf da bulunmuştur.”¹⁶⁵

Avrupa’nın bu ilerlemesi karşısında ise, Doğu’nun hâla gaflet uykusunda olduğunu anlatan Ahter: “doğuştan, kabiliyetli, zeki ve istidatlı olan Doğu halkına, yazıklar olsun” der.

Ahter gazetesi, yine (9 Mars [Mart] 1876 / 14 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 39, s. 1) tarihli ve “Tevangerî” [Zenginlik] başlıklı yazıda, dünya zenginliğinden ve Doğu ülkelerinde yaşayan insanların Batılılardan zeka ve yetenek yönünden hiçbir farkları olmadıklarını, Batı medeniyeti karşısında olan Doğu halkları ilerleyebilir ve ilerlemelidir şiarını kullanır. Ahter’in düşüncesi: Doğu, Batı’ya göre “daha verimli topraklara, uygun hava şartlarına ve insanî güce sahiptir.” Böylece, medeniyet sahibi olması gereken halk, Doğu olmalıdır.

Ahter gazetesi yazarına göre, Doğu insanı Batı medeniyetiyle karşı karşıya geldiğinde iki farklı düşünce ortaya çıkar: Birincisi, Batı uygarlığına imrenip yalnız medeniyet alametleri olan tüketim maddelerini düşünür veya tüketim maddelerinden ziyade, yaşayış biçimine, usuller ve prensiplere bağlı olmayı tercih eder. İkinci seçenek ise, Batı medeniyetinin gerçek anlamını anlayıp, önemine vakıf olur ve üretmeye başlar.

Ahter gazetesi, (14 Mars [Mart] 1876 / 18 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 42, s. 1), tarihli ve “Himmet Müşkülha Ra Asân Kuned” [Himmet Zorlukları Kolaylaştırır] başlıklı yazıda bu konuya değinerek “en azından yiyecek, içecek, giyecek ve süs eşyalarında ihtiyacımız olduğu kadarı alınmalı ve bundan fazlasını dışardan getirtmekten

¹⁶⁵ «امالی اوروپ یک واپور پیدا کرده اند، یعنی قوه بخاریه که خدمت آنرا در جهان مدنیت تجدید نمیتوان کرد... کارخانات که برای رفع هر گونه احتیاجات و تجملات انسانهاست... و همچنین تلگراف که در آنک مدتی از همه جای دنیا بنی نوع را اسباب آگاهی و اطلاع است.»

çekinmeliyiz. Veya dışardan ithal ettiğimiz eşya kadar, dışarıya ihracât yapılmalıdır. Belki bu şekilde dengeyi kurup perişanlıktan kurtulabiliriz.”¹⁶⁶

Ahter gazetesi yazarı, (15 Mars [Mart] 1876 / 19 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 43, s. 1) tarihli ve “Aferineş Berayi Abadi-i Cihan Est” [Yaratılış Dünyanın Mamurluğu İçindir] başlıklı yazıda yanlış tüketime karşı olduğunu, İran’ı ve İran’da tüketilen şekeri örnek gösterir:

“İran evlerinde, ekmekten fazla kullanılan bu şeker, genelde Avrupa fabrikalarında ve Avrupa’da yetişen pancarlardan üretiliyor. İran milleti, onun karşılığında bin bir zahmetle elde ettiği parasını veriyor; fakat, dikkat edersek pancar İran’da da yetişebilir. Hatta, İran’da şeker fabrikaları da kurulabilir... Veya Avrupa’dan getirilen süs cam eşya yerine İran’ın kendi ürettiği camlar da kullanılabilir...”¹⁶⁷

Ahter’in ileri sürdüğü bu düşünce, yıllar sonra yani İran meşrutiyeti sırasında, İran halkının ayaklanmasına ve İngilizler tarafından yönetilen şeker fabrikalarının kapatılmasına sebep olmuştur.

Batı ve Doğu dünyasının karşı karşıya geldiği XIX. yy.’da, Türkiye’de ortaya çıkan Genç Osmanlılar gibi, Ahter gazetesi etrafında toplanan aydınlar da Batı uygarlığını, kişilere birey olarak özgürlük ve mutluluk veren ve devleti güçlü yapan bir unsur olarak görüyorlardı. Onlara göre, amaçlara ulaşmak için araçlara ulaşmak gerekirdi.

Ahter gazetesi, (28 Mars [Mart] 1876 / 3 R. Evvel 1293; Yıl: 2, S: 48, s. 1) tarihli ve “Çinanki Tavanım Bayad Bekuşım” [Yapabileceğimiz Kadar Çalışmalıyız] başlıklı yazıda, Batı medeniyeti karşısında, Doğu ne yapmalıdır sorusuna cevap vererek şöyle bir sonuca varılır:

“Velhasıl, yapacağımız iş büyük bir iştir. Bizim yeteri kadar malzememiz olmadığı için, şimdilik gelecek her türlü olumsuzluğa karşı rahat ve asûde oturmamalıyız. Hepimiz elimizden geldiği kadar söylemek, okumak, çalışmak ve

¹⁶⁶ «اقل چیزهایی را که قوت غالب و پوشاک و اسباب تجمل ما است طوری نماییم که بقدر امکان احتیاجات خودمان را از خارج کم کنیم و در آنچه نلچاییم عجلاناً از خارج بیاریم. در عوض آن هم چیزی داشته باشیم که اقل اخالات و اخراجات ملک و مملکت ما را موازنه حاصل آید و روز به روز پریشان تر نشویم.»

¹⁶⁷ «این قند که در اکثر خاتهای ایران زیادتیر از نان صرف می شود غالباً از چغندرهای فرنگستان ساخته شده و بچه زحمتهای بار کرده بممالک ایران میبرند و در مقابل آن پولی که از کیسه ی اهالی ایران میاید بچه زحمتهای بدست آورده شده است. حال آنکه آن چغندر را در ایران هم میتوان بعمل آورد و کارخانه های قندریزی در اکثر شهرهای ایران هم میتوان براه انداخت . همچنین شکرها که از حلویات ساخته می شود و دیگر ماکولات و ملبوسات و اسباب تجمل و جام و شیشه و بلور و چینی و غیر ذلک. حال آنکه در ایران چینیهای قدیم ساخته شده است که الان در فرنگستان از چینیهای قدیم چین زیادتیر مرغوب و گرانبهاتر است.»

encümenler düzenlemeli ve ülkenin mamurluğu için himmet sarfetmeliyiz... Böylece, cehalet, eksiklik ve vahşilikten kurtulan Batı ülkeleri gibi, Doğu ülkeleri de cehalet, eksiklik ve vahşilikten kurtulup şeref ve ikbalini elde edebilecektir.”¹⁶⁸

II. Abdülhamit döneminde “medeniyet” anlayışı, açık değildi. Aslında bu kavram, Osmanlı aydınları için de henüz belirli bir manâ kazanmamıştı. Sözlüklerde “medeniyet” kelimesine yer verilir. Genel olarak “medine” büyük şehir, “medenî” de “bedevinin” karşıtı olarak büyük şehirde oturan manasında kullanılırdı.

Mustafa Reşit Paşa, Paris elçiliği esnasında, İstanbul’a göndermiş olduğu mektuplarda Avrupalıların medeniyetinden bahsederken “sivilization” kelimesini kullanmıştır.¹⁶⁹

Görüldüğü gibi Ahter gazetesi, Osmanlı gazetelerinin birçoğunda, tartışma konularından biri olan “medeniyet” kavramı üzerinde durarak okuyucularını bu hususta bilgilendirmeye çalışır. Bu hususta, Ahter’in ilk çıktığı sayılardan itibaren ilk kapanma dönemine –59. sayıya- kadar birçok yazıya rastlamak mümkündür; fakat, daha sonraki sayılarda özellikle “sivilize” kavramını kullanarak bu konuya değinir.

Avrupa medeniyetini, ulaşılması gereken en üst nokta olarak gören Ahter, Osmanlı- Rus savaşı sırasında bu görüşünü değiştirir ve (18 Juan 1877 / 7 Recep 1294; Yıl: 3, S: 45, s. 321) tarihli ve “Dikkat Der Vaz-ı Frengistan” [Avrupa Durumuna Dikkat] başlıklı yazıda Avrupa devletlerinin durumuna dikkat etmek gerektiğini ileri sürer.

“Dünyanın ilerlemesi ve adaletin umumîleşmesini istediğini düşündüğümüz Avrupa devletleri hakkında, biraz daha dikkatli olmamız gerekir. ... Daha önce ilerleme yolunda olan Batı, şimdi gerileme yoluna girmiştir. Avrupalılar, eski âdetlerin bazılarını, cehalet ve barbarlık adı veriyorlar ve şimdi kendi özelliklerinin ve âdetlerinin tamamen değiştiğini söylüyorlar. Bunu da hepimiz “medenî” ve “sivilize” olmuşuz diyorlar; ama, insafli olsalar şimdiki durumlarının değişmediğini; belki, daha da kötüye

«والحاصل مقصود تفصيل نگاری از اینها نبود. عجالتاً تکلیف ما این است که بخیالات واهی و بواهمه اینکه این مطلب مقدمات زیاد می خواهد و کار بزرگی است و اسباب فراهم نیستو نباید آسوده حال و فارغ بال نشسته منتظر بلاهای گوناگون بشویم. بلکه هر کسی بهر طوری که میداند و چنانکه می تواند بگفتن و نوشتن و کار کردن و ترتیب محفلها و انجمن ها برای تمهید مقدمات علمی و عملیه آبادی و ثروت و توانگری باید تمامی همت خود را مصروف دارد تا آنکه مقدمات کار و محسنات مساعی کم کم بروز کرده و کار ترقیات بالا رود و همان طوری که در ممالک غریبه و متمدنه از حال جهل و نقصان و وحشیگری و ذلت و بیچارگی رهایی جسته درجه برتری بر اهالی مشرق زمین را یافتند ما ها نیز جهد کرده شرف و اقبال خود را بنمست آورده و سعادت و نیکیختی دو جهانی را بیمن مساعی و مجاهدت کافیه مالک باشیم.»

¹⁶⁹ Enver Ziya Karal, Bütük Osmanlı Tarihi, C. IV, s. 250.

gittiğini göreceklardır. Batı'nın vahşiliği ve barbarlığı bir yönden azalsa da diğer yönden artmıştır.”¹⁷⁰

Veya (29 U [Agust] 1877 / 19 Şaban 1294; Yıl: 3, S: 51, s. 371) tarihli ve “İtikad-i Medeniyet ve İnsaf Der Hakk-ı Ehl-i Avrupa Tağyir Yaft” [Avrupa Halkı Hakkındaki Görüşlerimiz Değişti] başlıklı yazıda yine Avrupa halkının gerçekten değişmediğini, belki daha da medeniyetsiz olduğunu açıklarken, “eğer Avrupalılar, Şark milletlerini kendi oldukları gibi “sivilize” etmek istiyorlarsa Allah yardımcımız olsun demeliyiz”¹⁷¹ der.

Böylece, Tanzimat döneminde ortaya çıkan Batı hayranlığının, bu yıllarda gerileme yolunda olduğunu ve Batı'ya karşı şiddetli bir tepki gösterildiğini görebiliriz. Ahter gazetesi de birçok Türkiye gazeteleri gibi, her ne kadar ilk sayılarında, Batı medeniyetine karşı hayranlık duysa da daha sonra Avrupa emperyalizmine karşı tepki göstermiştir.

2. Millet, Ümmet, Devlet ve Vatan

Modernleşme, toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreçti. Avrupa'da feodalizmin çöküşü ile başlayan bu süreç, sanayileşme ve siyasî hakların yayılması gibi unsurları peşinden getirir. Bu gelişme esnasında toplumların bazı fonksiyonları merkezde toplanırken, öte yandan siyasî gruplar birbirinden ayrılır; fakat, bu ayrılığın yanında yeni yapılar da gelişir. Vatandaşlık kavramı ve millî kültür gibi yapılar, merkezin ve yeni ortaya çıkmış olan sosyal yapıların birbirine bağlanmasını sağlar.¹⁷²

«راست است بعض اطوار و آداب زمانهای پیش را حالا اهل فرنگستان منسوب بوحشیگری و نادانی و عبادت خودشان بارباری و بی تربیتی میدانند و وضع خودشان را اکنون تمام بتربیت و مدنیت و اتمانیات می‌شمارند و طوری بیان می‌کنند که هر کسی می‌تواند تصدیق کند که حقیقت وضع حال با آن زمانها بوجهی قیاس پذیر نیست. الحمد الله حالا مردم هم مدنی و سولیزه شده اند. ولی اگر انصاف را بدقت همراه کنیم خواهیم دید که وضع حالایی با آن وقت فرقی نکرده است سهل است که بدتر شده است...»
«اگر مردم اروپا اهل مشرق زمین را باینطورها که خودشان هستند می‌خوانند مدنی کرده سولیزه نمایند خدا نکند که بمقصود خودشان برسند.»

¹⁷² Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi Makaleleri, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 28.

İran ve Türkiye, bu modernleşme sürecinde söz konusu olan bağlayıcı yapıları yerleştirmekte epey sıkıntı çekmişlerdir. Panislamizm, Osmanlılık, uhuvvet, vatandaşlık ve millî kimlik gibi kavramların ortaya çıkışı, büyük ölçüde bu sebepten dolaydır.

Aydınlanma dönemi, yeni bir toplum ve devlet anlayışını şekillendirmiştir. Bu anlayış, hareket halinde işleyen kâinat görüşü üzerine temellendirilmiştir. (Galileo-Newton) Bu özel sistem anlayışında yer alan toplum ve devlet ise, karşılıklı bağlantılardan oluşan, mekanize tarzda hareket eden bir sistem olarak görülüyordu. Kısaca, toplum ve devlet kâinat gibi iyi işleyen bir makine olarak algılanmakta idi.¹⁷³

Tanzimat dönemi aydınlara göre, uygarlığın vereceği mutluluk toplumda değil, sadece kişilerde olabilirdi; çünkü, ulus veya toplum kavramları yerine “camia-yi insaniye” gibi kavramlar kullanılıyordu. “millet” kavramıyla “ümme” kavramları da eş anlamlıydı. O dönem anlayışına göre, bir millet, ortak bir tarih, ortak bir kültür ve coğrafyanın ürünüdür. Bunun için de Müslüman milletler için ortak tarih, İslâm tarihi idi. Namık Kemal, millet anlayışını, “ortak bir kültürden” veya “ortak bir tarihten” ziyade “ortak vatan” üzerinde temellendirmiştir.¹⁷⁴

Atayurdu anlamında kullanılan “vatan” kelimesini ilk defa, yaygın bir şekilde Namık Kemal kullanmıştır. Namık Kemal’e göre, vatan sadece coğrafi bir birlik değil, aynı zamanda içinde ecdadın hatıralarının yaşadığı, tarihî ve kültürel birliğin izlerini taşıyan bir mekândır.¹⁷⁵

Ahter gazetesi yazarları da “devlet” “millet”, “ümme”, “vatan” ve “vatanseverlik” kavramlarını açıklamak ve okuyucularına bildirmek için birçok açıklamalı yazılar yazmışlardır. Ahter, bu makalelerle cehalet ve gaflet dolu bir dünyada yaşayan Müslümanları, “ittihat ve ittifak camiası” içerisinde ve “vatanseverlik” bayrağı altında toplayabilmek için hissesine düşeni yapmaya çalışmıştır.¹⁷⁶

İran’ın modernleşme süreci içerisinde önemli bir yeri olan Ahter gazetesi, bu dönemde ortaya çıkan “millet”, “ümme” “devlet” ve “vatan” kavramları üzerinde sıkça durur. Bilindiği gibi bu kavramlar, Hristiyan Batı karşısında varlığını belirlemeye

¹⁷³ Mehmet Zeki İçsan, Muhammed Abdur’ın Din ve Siyasî Görüşleri, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 337.

¹⁷⁴ a. g. e., s. 339.

¹⁷⁵ Nevin Yazıcı, Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, s. 110.

¹⁷⁶ Ahter, 24 Janviye 1876, Yıl: 1, S: 8, s. 1.

çalışan Müslüman Doğu varlığı ve birliği fikrinin, gündeme gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Ahter gazetesi, (14 Janviye 1876 / 17 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 1, s. 1)'de gazetenin yayımlanma amacını "gerçek düşünceleri birleştirmek ve insanları emniyet ve güven altında "hubbülwatan" camiası içersinde toplamaktır" der.

Ahter'e göre, ortak bir coğrafyada yaşayan insanların her ne kadar, mezhep, kültür ve hatta din farklılıkları olsa da birlik ve dostluk kurmaları gerekir; çünkü, vatan, hakların korunduğu, güvencenin ve özgürlüğün bulunduğu yerdir.

Millet şuuru ise, bir vatani paylaşanlar arasında, kamu hak ve görevlerin yerine getirilmesi demektir. Ahter'e göre, aynı vatan için çalışan insanlar, eşit haklara ve sorumluluklara sahiptirler. Bu yüzden, Ahter, birlikteliğin sağlanması için millet anlayışını geliştirmek istemiştir.

Ahter gazetesi, (10 Mars [Mart] 1877 / 24 Sefer 1294; Yıl: 3, S: 11, s. 49) tarihli ve "Diyanet Ez Hubbülwatan Amad Dürüst / Pes Vatan Bişnas Ey Hace Nuhust" [Dindarlık Vatan Sevgisinden Doğar / Öyleyse Ey Yüce İnsan Vatanını Tanı] başlıklı yazıda, bu konuyu açık bir şekilde ifade eder:¹⁷⁷

"Vatan, ümmetlerin heyet-i mecmuaları, tavırları, dahilî ve haricî münasebetleridir. Vatan, insanın kendisi ve ona taalluk ettiği ve edeceği şeyden başka bir şey değildir. Bir vatanın üyesi olan kişi, bütün varlığıyla, o vatanın parçası ve temsilcisidir."¹⁷⁸

Veya Ahter yazarı, (14 Fevriye 1876 / 18 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 21, s. 1)'de ve "Hubb-i Vatan" başlıklı yazıda, vatan hakkında şöyle der:

"İnsanların birkaç vatanları vardır. İnsanlar, vatanlarını severler ve bu sevgilerini yaşatırlar; çünkü, vatan onların kendisidir. Vatan, onun davranışı ve hareketleridir; vatan, onun aslıdır; vatan onun dış görüntüsüdür; vatan, onun geleceği, şerefi ve iftiharıdır; vatan, onun hayatı, mirası ve yaşamının kefilidir."¹⁷⁹

¹⁷⁷ Namık Kemal'in de, "Hubbülwatan Mineliman" adlı bir yazısı "Hürriyet" gazetesinin 13 Temmuz 1868, No: 3, s. 1'de yayımlanmıştır.

¹⁷⁸ « وطن همانا هیات مجموعه امنها و مساکن آنها و شؤونات و اطوار آنها و مناسبات و رابطه های داخلی و خارجی آنهاست و مع ذالک وطن بجز خود آدمی و آنچه تعلق باو دارد و تواند داشت چیز دیگری نیست و یک شخص از افراد وطن با همه احوال و اوضاع خود که بالفعل و بالقوه دارد باینکه جزو وطن است نماینده کل وطن تواند بود. »

¹⁷⁹ « آدمی وطنهای چند دارد که همه آنها را طبعا دوست میدارد و دوست داشتن آن وطنها نیز در نهاد و فطرت اوست. زیرا وطن خود اوست. شئون اوست. اطوار اوست. اصل اوست. ماده اوست. صورت اوست. بقای او و شرف و افتخار اوست و کافل حیات و وارث زندگانی اوست. »

Ahter, insanların vatana ait olduklarını söylediğinde, kişi ve onun vatani arasındaki hak ve hukukundan da bahseder.

Ahter, (16 Fevriye 1876 / 20 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 23, s. 1) tarihli ve “Baz Ez Vatan Guyim” [Yine Vatandan Söyleyelim] başlıklı yazıda, “vatan nedir?” sorusuna şöyle cevap verir:

“Vatan, bir toprak parçası mıdır? Vatan, bu toprak üzerinde yaşayan kavimler veya milletlerin mecmuası mıdır? Vatan, bu cemiyetleri yöneten ve onlara hükmeden güç müdür?

Vatan, cemiyetleri ve toplulukları düzenleyen ve onlara kefil olan şariatlar, yasalar, kanunlar ve nizamlar mıdır? Vatan, bir toprak üzerinde yaşayan, cemiyetler ve kavimlerin münasebetleri midir?

O zaman vatan nedir? Bahsettiğimiz konuların hiçbirisi tek başına vatan anlamını vermiyor; fakat, hepsi bir arada vatan demektir....”¹⁸⁰

Ahter gazetesi, okuyucularına vatan ve millet anlamlarını açıkladıktan sonra, (17 Fevriye 1876 / 21 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 24, s. 1) tarihli ve “Vazayif-i Ferzendan-i Vatan” [Vatan Evlatlarının Görevleri] ve (19 Fevriye 1876 / 23 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 25, s. 1) tarihli ve “Nuhustin Teklif-i Vatandarî” [Vatandaşlığın İlk Görevleri] başlıklı yazılarda, vatani ihya etmek, geliştirmek ve eski gücüne kavuşturmanın yollarını açıklar. Yazar, bu makalelerde toplumun tüm kitlesine hitap etmektedir. Ahter gazetesi, bu defa (14 Mars [Mart] 1876 / 18 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 42, s. 1) tarihli ve “Himmet Müşkilha Ra Asân Kuned” [Himmet Zorlukları Kolaylaştırır] başlıklı yazıda, ülkenin gelişmesi ve ilerlemesi için “devlet” ve “millet”in görevlerini ayırarak her ikisinin de “aslı görevleri” olduğunu açıklar.

Ahter, “vatan” içinde yer alan “devlet” [yöneten] ve “millet” [yönetilen] arasındaki bağları da güçlendirmekten yanadır. Ahter, bilinçli bir millet ve devletin var olması gerektiğine ve bu vesile ile vatanın ilerlemesinin daha kolay ve hızlı olacağına inanmaktadır.

¹⁸⁰ «وطن چیست؟ آیا خاک و پارچه ای از خاک را وطن گوئیم؟... وطن هیأت مجموعه از طوایف و مال در قطعات خاک است؟... وطن قوه ی حاکمه و مربیه و مدیره جمعیتها و قطعات مسکونه آنها است؟... ون شریعتها و یاساها و قوانین و نظامات است که کهفل و ناظم امور جمعیتها و قطعات مسکونه میباشد؟... وطن مناسبات موجوده در میان جمعیتها و قومها در پارچه ای از خاک با همدیگر و خارج است؟... پس وطن چیست؟ و چگونه باید آنرا تعریف کنیم؟ وطن نه تنها جمله مذکورات است بل جمله مذکورات است...»

Mesela, Ahter, (22 Janviye 1876 / 25 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 7, s. 1) tarihli ve “Rastkarî ve Nikbâhtî” [Doğruluk ve Mutluluk] adlı yazıda, devleti, vatanın ruhu, milleti ise, vatanın cismi olarak açıklar ve ikisini de bir bütünün parçası olarak tanıtır:

“Devlet, vatanın ruhu, halk ve millet ise cisimleridir... Eğer insan vücudunda, bir illet ortaya çıkarsa o hastalık tüm vücudu, hatta ruhu da etkileyecektir... Velhasıl ilerleme için birlikte çaba göstermeliyiz. Bunun için de ilk önce birey, daha sonra toplum değiştirilmelidir.”¹⁸¹

Ahter, beden ve ruh arasında nasıl bir ilişki varsa, devlet ve millet arasında da öyle bir ilişki olduğuna inanır. Ülkenin ilerlemesini isteyen Ahter, bu ilişkilerden bahsederken, yeni bir millet ve devlet anlayışını açıklamak ister.

Ahter gazetesi, (12 September 1877 / 3 Ramazan 1294; Yıl: 3, S: 53, s. 385)’de “Dahili Haberler” bölümünde Osmanlı-Rus savaşına hazırlık yapan, Osmanlı askerlerinden haber verirken, “bu hazırlık vatanseverlik ve millet severlik usulüne gayet uygundur. Dinî farize olan cihad da tüm Müslümanlara farzdır...”¹⁸² ifadesini kullanır.

Ahter, bu haberde “vatan” anlayışını şöyle açıklar:

“Bizim iki vatanımız vardır: Birincisi zahirî vatan ve kincisi de daimî vatan olan İslâmiyet’tir.”¹⁸³

Görüldüğü gibi, Ahter, milleti, insanlık ve geniş İslâm ümmeti içersinde belirlemektedir. Ahter, millet olmak için İslâm âlemine üye olmayı savunur.

Ahter gazetesi yazarları da, Genç Osmanlılar gibi ortak vatan, ortak çıkar, ortak idareyi savunmuşlardır. Ahter, “ümme” veya “millet” adı verdiği gruba “devlet” tarafından eşit hakların sağlanmasını, “meşrutiyet” rejiminin kurulmasını ve “vatanseverlik” hissiyle bu insanların birbirine bağlanmasını istemiştir.

Genç Osmanlılar, hürriyet, anayasa, meşrutiyet, vatan ve vatanseverlik gibi siyasî ve sosyal düşüncüyü, Türkiye halkına kazandırdıkları gibi, Ahter gazetesi de bu düşüncüyü Kafkasya, Hindistan, Irak, Türkistan ve özellikle İran halkına kazandırmayı

¹⁸¹ «جولت روح وطن است، هیات مجموعه اهالی و ملت جسدان است که مرکب است از جوارح و اعضای افراد آنها. اکنون لگر علنی نمی و یا خود در عضوی از اعضای آن حادث گردد جمله بدن و زیادت از همه روح متأثر خواهد بود. ولی تمام بدن در رفع در بدن آن نا خوشی می کوشد...والحاصل باید متفکانه در اصلاح حال خود متفکانه کوشیم و نخست از تعدیل حال و طور خود گرفته ... از استقامت لجزا به استقامت هیات و جمعیت بریم تا آنکه عموم ملت را علی التدریج بمعاونتهای صوریه و معنویه دولت بتوانیم دید.»

¹⁸² «این معنی در انتظار خارجه بغایت مؤثر و مستحسن می باشد و امیدواری تمام است که بقاعده وطن داری و ملت پرستی و باقتضای فریضه دیانتی که جهاد بر عامه مسلمانان فرض میباشد»

¹⁸³ «ما دو وطن داریم. یکی وطن ظاهری است و وطن دوم اسلامیت است»

başarmıştır. Seyyid Hasan Takizade de “Ahz-i Temeddün-i Haricî, Azadî, Vatan, Millet ve Tesahül” adlı risalesinde “vatan” ve “millet” gibi kavramların Osmanlı ülkesinden İran’a girdiğini yazmaktadır.¹⁸⁴

Ahter gazetesinin, İran milletinin bir millet olma şuurunun oluşmasında önemli bir katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Ahter, millet olmayı, insanlığa ve İslâmlığa bağlı olma düşüncesi ile özdeşleştirme yoluna girmiştir.

3. Hürriyet

V. Murad’ın tahta çıkmasıyla birlikte Osmanlı ülkesindeki atmosfer değişmeye başlar. Yeni sultanın ilk beyannamesinde “vatan” ve “hürriyet” gibi kelimelerin kullanılması ilk işaretlerdendir.¹⁸⁵ Bu iki kelime Genç Osmanlıların sık sık kullandıkları kelimelerdendir. Hürriyet taraftarı olan Genç Osmanlılar, anayasa ve devlet idaresinin kontrol mekanizmasına sahip olması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁸⁶

Meşrutiyet’e¹⁸⁷ kadar, aydınların idealindeki kavram “devrim” değil de “hürriyet”ti. Meşrutiyet olayına, “inkılap” denmesi Meşrutiyet’ten sonradır.¹⁸⁸

Genç Osmanlıların fikirlerinin kaynağı Montesquieu, Rousseau ve Smith gibi Batılı yazarlardı.¹⁸⁹ Namık Kemal, “vatan”, “millet” ve “terakkî” kavramlarının yanında “hürriyet” hakkında da fikirler ileri sürmüştür. Namık Kemal’in fikirleri, Osmanlı birliğinin sağlanmasını ve Osmanlı devletinin izleyeceği dış politikada Şark Meselesi’ni ortaya koymuştur. Namık Kemal, eşit hak ve hürriyetin verilmesini, medeniyet ve terakkî için eğitim ve öğretime önem verilmesini istiyordu. Namık Kemal, Londra’da çıkardığı gazeteye verdiği “Hürriyet” ismiyle, gazetesini zenginleştirmiştir.

¹⁸⁴ Seyyid Hasan Takizade, Ahz-i Temeddün-i Haricî, Azadî, Vatan, Millet ve Tesahül, İntişarat-i Başgah-i Mührigan, ?, 1339, s. 30.

¹⁸⁵ Nevin Yazıcı, Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, s. 85.

¹⁸⁶ a. g. e., s. 100.

¹⁸⁷ İran Meşrutiyeti 5 Ağustos 1906 (14 C. Ahir 1324) ve Osmanlı Meşrutiyeti 3 Temmuz 1908’de gerçekleşmiştir.

¹⁸⁸ Niyazi Berkes, Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Gerçek., s. 74.

¹⁸⁹ a. g. e., s. 101.

Namık Kemal'e göre, "insan hür doğar; hürriyetine taarruz, insanlığa ve ona bu hürriyeti bahşeden ulûhiyete taarruzdur."¹⁹⁰

Ahter gazetesi yazarları da birçok sayıda, devrin önemli meselelerinden olan "hürriyet" konusu üzerinde durmuşlardır. Ahter, (31 Janviye 1876 / 4 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 13, s. 1)'de ve "Azadî ve Hürriyet" başlıklı yazıda "hürriyet" in anlamını şöyle açıklar:

"Hürriyetin Birinci anlamı, gerçek adalet ve hakşinaslıkla elde edilir. İkincisi ise, kayıtsız şartsız özgürlüktür. Bu tür özgürlük, toplumda, düzensizlik yaratır."¹⁹¹

Ahter gazetesi yazarı, aynı sayıda, hürriyetin anlamını açıkladıktan sonra, "düşünce özgürlüğü" hakkında da şöyle yazar:

"...Evet! Bir kavim veya cemiyet işlerinin temeli özgürlük üzerinde kurulursa ve özgürlük camiası çevresinde toplanılırsa, yakinen cümle noksanlardan uzak kalacaklardır... Çünkü doğruluk şartıyla uygulanan düşünce hürriyeti, eşitlik ve hukukun sağlanmasına sebep olur... Düşünce özgürlüğü itibar ve şeref getirir; zeka ve gayret yaratır..."¹⁹²

Ahter gazetesi, (24 Janviye 1876 / 3 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 12, s. 1) tarihli ve "Azadî-i Efkâr" [Düşünce Özgürlüğü] başlıklı yazıda düşünce özgürlüğünün, ancak eğitimle elde edilebileceğini bildirir. Ahter, (10 Fevriye 1876 / 14 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 19, s. 1) tarihinde yayımladığı "Rastî ve Azadî" [Doğruluk ve Özgürlük] başlıklı yazıda, "adaletten eşitlik doğar; eşitlikten ise, hürriyet doğar. Hürriyet ve eşitlik kanun yaratır"¹⁹³ düşüncesini savunur.

Ahter, bu konuyla ilgili birçok makale yayımlamıştır. Hatta, (7 Mars [Mart] 1876 / 11 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 37, s. 1) 'de "Azadî-i Efkâr" [Düşünce Özgürlüğü] adlı makalede, Avrupa devletlerinin, düşünce özgürlüğü fikrinden bahsederken bu ülkelerde

¹⁹⁰ Ahmed Hamdi Tnpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 425.

¹⁹¹ « چنانکه در دیگر اوصاف و اطوار هم مقرر است معنی عادلانه حقوق دانی و حق شناسی معنی حقیقی آزادی است. دومی بی قیدی و مطلق العنانی و بی شرمی است که موجب هرج و مرج در اطوار جمعیت بشریه است. »

¹⁹² « بلی اگر قومی یا خود جمعیتی از روی راستی و استقامت مبنای کار خودشان را بازادی بگذارند و بکلمه جامعه آزادی جمع شوند و نتایج آنرا سر مشق امور و منافع اجتماعیه خودشان سازند یقیناً از جمله عیبها و نقصانها عاری و بری خواهند بود ... چه حریت افکار بشرط استقامت و اعتدال موجب تساوی و رعایت حقوق است و باعث حصول اعتبار و شرافتها؛ مشوق صرف نکا و غیرت است. »

¹⁹³ « همچنانکه از عدل برابری خیزد از برابری حریت زاید و این دو یعنی حریت و مساوات قانون عدالت را نگاه دارد. بی مساوات و آزادی عدالت متصور نشود. »

de tam anlamıyla gelişme sağlanmadığını savunur ve Avrupa devletlerinin de bu konuda eksiklikleri olduğunu bildirir.

Ahter'e göre, devlet ve milletin varlığının sebebi, hürriyettir. Hürriyet olmazsa, bir devletten ve bir vatandan bahsetmek mümkün olmayacaktır. Millette düşünce özgürlüğü olursa, o millet, eyleminde mutlak söz sahibi olmasını gerekli kılar. Özgür insan ise, özgürlüğünün sınırlarını bilmesi gerekir. Burada siyasî hürriyetten bir siyasî ahlâka dönüş görülmektedir.

Ahter gazetesi, (14 Mars [Mart] 1877 / 28 Sefer 1294; Yıl: 3, S: 12, s. 58) ve "Azadî" [Özgürlük] başlıklı yazıda özgürlüğün ahlâkî boyutlar içersinde olması gerektiğini savunmaktadır:

"Özgürlük, istediğimiz her şeyi söyleyip ve yapmak; insanlık ve dindarlık çerçevesi dışında davranmak değildir. Özgürlük, ilim ve eğitimin sonucu, insanlığın esası, medeniyetin koruyucusu ve kanunların sermayesidir."¹⁹⁴

Ahter'in amacı Avrupa rejimini, parlamentosunu, kanununu ve hürriyetini süzgeçten geçirerek almaktı; fakat, o, taklitten ziyade bütün bunları İslâmî bir prensip ve gelenek içerisinde uygulamak taraftarıydı. Modernleşme süreci içinde ortaya bir zaruret olarak çıkan Osmanlı Anayasası'nın temeli, Avrupa ülkelerindeki anayasalar gibi eşitlik ve özgürlük kavramlarına dayanmakta idi. Ahter gazetesinin temel konularından birinin kanun olduğunu biliyoruz. Bunu da Osmanlı Anayasası'na verdiği önemden dolayı ilk defa Farsça'ya tercüme eden Ahter olmuştur. Bu bağlamda Ahter, "adalet" için "hürriyet" in varlığını şart koşar.

Anayasanın temel esasının, hürriyet olduğuna inanan Ahter, (24 Mars [Mart] 1877 / 9 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 14, s. 73-73) tarihli ve "Esas-i Müselmanî – Kanunuesasî" başlıklı yazıda:

"Her insan, kendi medeniyet ve milliyetini anlamalıdır. Bir devleti oluşturan milletler ise, ister aynı kavimden, dinden ve mezhepten olsunlar veya olmasınlar, ilk önce "adalet" daha sonra "hürriyeti" sağlamakla kendi devam ve bekalarını sağlamaları gerekir"¹⁹⁵ sözlerini söyleyerek açıkça bu konuya değinir.

¹⁹⁴ «آزادی این نیست که هر که هر چه بخواد بگوید و هر چه بخواد بکند و بکارهای خارج از آداب ادیان و قوانین انسانیّت اقدام نماید. آزادی نتیجه علم و ادب است و رکن محکم انسانیّت. آزادی حافظ مدنیّت است و سرمایه قوم نظم...»

¹⁹⁵ «...وضع تمدن و ملیّت خودمان را بفهمیم و آنچه را برای نگهداشتن تمدن و ملیّت لازم داریم بدانیم...یک هیأت اجتماعی که نگهداری آن و حقوق آن را دولتی در عهده دارد خواه یک ملت و یک قوم بوده و دین و مذهب آنها هم یکی باشد و خواه از اقوام مختلفه

5. AHTER GAZETESİNDE KANUN

a. Ahter'de Kanun Anlayışı

Kanun, bir devlette, yetkili kanun organı tarafından çıkarılan, uygulaması zorunlu, genel, sürekli ve soyut hukuk kuralları anlamında bir hukuk terimidir.¹⁹⁶ Devlet ve hukukun kuruculuğu, bazen kanunun hazırlanması ve medeniyetin ortaya çıkmasıyla esas bulur. Kanun, demokrasi ve medeniyet arasında üçlü bir bağ görmektedir.

Yasaları daha da sağlamlaştırmak ve vatandaşların ruhunu belirlenmiş esaslara dayandırarak eğitmek için medeniyetin büyük bir etkisi vardır. Yüksek seviyede bir medeniyete ulaşmak, yalnız insan hakları ve demokrasiye göre şekillenmiş, kanun çerçevesi içersinde mümkün olur.

Ahter'in yayına başladığı dönem 1876 (1292), hürriyet ve kanun çağıdır. O dönemde, siyasî yönetimin, hürriyetçi bir rejim olması isteniyordu. Ahter gazetesi yazarlarının, kanun hakkında yazdığı yazılara dikkat edersek bunların 1870'lerden itibaren Türkiye'de faaliyet gösteren ve Genç Osmanlılar olarak tanınan aydınların, özellikle Namık Kemal'in, düşünceleri ve fikirleriyle örtüştüğünü görebiliriz.

Ahter yazarları da Genç Osmanlılar gibi, Avrupa parlamentosunu, kanununu ve hürriyetini taklitten ziyade, bütün bunları İslâmî bir prensip ve gelenek içerisinde uygulamak taraftarı idiler.

Osmanlı devletinin adalet ve teşkilâtında yeni bir düzen kurulmasına, Tanzimat arifesinde başlanmıştır. Bu hareketin başlıca sebebi, yeni hukuk prensiplerinin kabul edilmesidir. 1876'da Osmanlı Anayasası hazırlanırken, devrin büyük problemlerinden biri olan ve sıkça tartışılan, kanun meselesi, aydınları iki gruba ayırır. Bazıları Namık Kemal gibi İslâmî parlamentoyu bazıları ise, doğrudan doğruya Avrupa kanunlarını, almayı savunuyorlardı.

و اصحاب ادیان و مذاهب متنوعه مرکب گردد، بدو چیز قایم و پایدار نتواند شد یکی عدالت دومی حریت است و این دو شرط متلازمان هستند که هیچکدام بی وجود دیگری صورت نتواند بست.

¹⁹⁶ İslam Ansiklopedisi, "Kanun" maddesi, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, C. 6, s. 168.

Namık Kemal'e göre, kanun "her milletin kendi coğrafyasına, tarihine, örf ve âdetlerine, kendi zaruretlerine göre teşekkül eder. Her millet, kendi kanunlarını yapmalı, başkalarından iktibasta bulunmamalıdır".¹⁹⁷

Ahter'deki (2 Mars 1876 / 6 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 34, s. 1) "Kanun-ı Pâk-i İslâm" başlıklı yazı, Avrupa kanunlarıyla İslâm kanunları karşılaştırılacak:

"Evet, kanunlarımızın esası olacak kurallar ve esaslar eski çağlarda kitap halinde yazılmıştır. Usûl-i fikhiye denilen bu kurallarımız varken, Avrupa kanunlarını kullanmaya mecbur olmayacağız"¹⁹⁸ denilmektedir.

Yazar, şer'î kanunlarla Avrupa kanunlarını karşılaştırdığı zaman dikkatli ve bilinçli olmayı tavsiye eder. "Muvazene"yi yani ölçülü olmayı birçok yazısında sık sık tekrarlayan yazar, hangi konuda olursa olsun ölçülü olmalıyız der. Özellikle, ele aldığımız kanun konusunada, Ahter, "İslâm kanunu (şariat) ve Avrupa kanunlarını ele alıp, dosta düşmana sunulabilecek bir kanun tasarlamak gerektiğini" bildirir:

"... Delilsiz, burhansız ve bilinçsiz kavânin-i İslâm'ı mükemmel kanun olarak tanıtip savunmamız ve Avrupa kanunlarını kusurlu ve eksik olarak tanıtmamız gerekmiyor. Dünya gelişme çağındadır... İlim öğrenerek kanunları incelemek ve karşılaştırmak gerekir."¹⁹⁹

Ahter'deki aynı yazıda, Avrupa görmüş ve Avrupa kanunlarını aynen almayı savunan aydınlar, İslâm'ın gerçeklerini görmemekle suçlanır:

"... Bizler gibi Avrupalılarla devamlı ilişki içinde olan bazı aydınlar, İslâm'dan uzaklaşmışlardır. Bunun da sebebi, İslâm'ın gerçeklerini bilmemekten kaynaklanıyor..."²⁰⁰

¹⁹⁷ Birol Emil, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, "Namık Kemal'in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet-İdare", Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. 16.

¹⁹⁸ «آری قواعد و اصول چند مقرر داریم که علاوه بر آن کتابهای تدوین شده در زمانهای پیش ما را اساس قانون تواند بود و هیچ لازم نکرده است به وجود آن اساسها که اصول و قواعد کلیه فقهیه گفته می شود مجبور بشویم به مراجعت کردن بقانونهای فرنگستان و مانند آنها.»

« نه اینکه بدون دلیل و برهان و بدون آگاهی از هیچ کدام از اوضاع طرفین بگوئیم که بلی قانونهای اسلام بهترین قانونهاست و قانونهای دیگر همه معیوب و ناقص اند و یا آنکه مضر بحال مدنیتها است. با آنکه می دانیم این سخن تنها در میان خائهای خودمان تواند ماند سهل است از این قرار که وضع جهان بالا می رود در میان خائها هم نتواند ماند و رفته رفته به کلی محو و ناپدید هم تواند شد.»

²⁰⁰ « اینست که بعضی مردمان بعضی معتبر از ماها که جزعی معاشرت با اهالی مال خارجه کرده کمال ضعف و مستی در عقاید او حاصل شده و عظم اسلام از نظرش بر داشته میشود و جهت آن نیست مگر عدم آگاهی از حقیقت اسلام و آداب اسلام.»

Yine Ahter'de, (12 Avril 1876 / 17 R. Evvel 1293; Yıl: 2, S: 58, s. 1) tarihli ve "İlm-i Siyaset-i Mudun" adlı yazıda kanundan söz edilirken, İslâm kanunları ve Avrupa kanunları karşılaştırılır ve kanun hakkında bilgi verilir:

"Kanundan söz edilince doğrudan doğruya Avrupa kanunlarından söz ettiğimizi, İslâm'ın örf ve adetlerine karşı gelmek zorunda olduğumuzu düşünmeyiniz. Aslında bunların arasında çok fark olduğunu belirtmeliyiz. İslâm âlimleri, İslâm dininin ahkâm, örf, ibadet, usûl ve fîrû'unu araştırmak, incelemek ve bu konular hakkında kitaplar yazmakla zamanlarını geçirmişlerdir; ama, bunları anlamak kolay değildir."²⁰¹

Yazar, Avrupa kanunları ve İslâm kanununu karşılaştırdığında çağımızın değiştiğine işaret ederek:

"... Eski devirlerde sosyal durumlar farklıydı. Haricî münasebetlerimiz yoktu. Çevremizi terakkiyât sarmamıştı. Dünyayı bizim ilmimiz aydınlatıyordu. Diğer kavimlere vahşi ve barbar diyorduk. Kendimizden başka medenî kimseyi tanımıyorduk; ama, şimdi durum değişmek üzere, hayır değişmiştir ve biz hâlen gaflet uykusundayız."²⁰²

Yukarıda da görüldüğü gibi, yazar, İslâm kanununun, Avrupa kanunlarına üstün olduğunu söylemektedir; fakat, bunu ifade ederken Müslüman toplumlarını eleştirmekten de kaçınmaz.

Ahter, "milletlerin başarısı ve mutluluğu, adaletli kanunlar yaratmak ve bu kanunları uygulamakla gerçekleşir"²⁰³ der ve imalı bir şekilde İslâm ülkelerinde uygulanan kanunların, adaletli olmadığına hatta adaletli uygulanmadığına işaret eder.

«مقدمات و اسباب این مطلب در نظر اکثر خردمندان بطور وضوح آشکار است. ولی آنچه در این موقع در نزد بعضی همشهریهایی 201 ما قدری قریب بنظر می آید لفظ قانون است و تصور می کنند همینکه قانون گفته شد ناچار باید بر روی قانونهای فرنگستان و مخالف اصول و آداب دین پاک اسلام و قواعد شرایع اسلامی بوده باشد و حال آنکه خیلی فرق میان آنها و واقع این مطلب هست.» «به علت اینکه در زمانهای پیش تکالیف محدود و وضع اجتماعات ما بطورهای دگر بود و مناسبات خارجی هم نداشتیم سهل است 202 اطراف ما را ترقیات احاطه نکرده بود و آن وقت بود که همه جهان را روشنائی علم و فنون ما را راهنمایی می کرد و علم سر افراز را در بالای سر خود داشتیم. اقوال دیگر را به چشم تحقیر می دیدیم و آنها را وحشی و بیابانی می دانستیم... بر خلاف حالا که نزدیک است قضیه بر عکس بشود بل شده است و از غفلت ویی اطلاعی است...» «سعادت و نیکبختی ملتها بگذشته شدن قوانین عادلانه و اجرای آن قوانین بطور مساوات و متفق شدن عموم اینای وطن در حفظ آن 203 قوانین است و پس.»

b. İran'da Modern Kanunun Ortaya Çıkışı, Yusuf Han Müsteşarüddeve ve Melküm Han

Devrin en önemli ihtiyaçlarından biri olan yeni kanunlar, Ahter yazarlarının, önem verdiği bir konu olarak görülmektedir. Sık sık rastladığımız makalelerde yeni kanunlar konusu ele alınmıştır. “Vatan ve milletin mutluluğu için sığınacak yer ve dayanacak tek dayanak kanundur”²⁰⁴ diyen Ahter yazarı, İran ricalinden birinin yazdığı “Yek Kelime” [Tek Söz] adlı risaleyi de tanıtır.²⁰⁵

XIX. yy. İran aydınlarından olan Mirza Yusuf Han'ın birçok eseri vardır. En önemli eserlerinden biri “Yek Kelime” adlı risalesidir. O, bu eseri, Fransız Anayasası'ndan esinlenerek yazmıştır. Bu şahsın tutuklandığı sırada, eli kolu zincirle bağlanıp Yek Kelime adlı kitabıyla kafasına vurularak işkence edildiği söylenmektedir.²⁰⁶ O, Yek Kelime'yi 1881'de (1287) Paris'te yazar. Mirza Yusuf'un amacı, Fransız Anayasası'nı İslâm kanunlarına uygulamaktır.²⁰⁷

O dönem İran aydınlarından biri olan, Melküm Han Nazımüddeve 1858'de siyasi faaliyetlerine başladığı yıllarda 10 yıl (1862-1871) boyunca İstanbul'da bulunur. Bu yıllar arasında Namık Kemal, Mithat Paşa, Fuat Paşa ve Âli Paşa'yla tanışan Melküm Han, hükûmet reformu hakkında bir risale yazar. “Defter-i Tanzimat” veya “Kitapçe-i Gaybî” adlı bu eserdeki asıl amaç, ıslahât düşüncesini yaymaktır.

1888'de devlet görevinden uzaklaştırılan Melküm Han, Londra'ya gider ve “Kanun” adlı bir gazete çıkarır. “Kanun”, Nasıreddin Şah ve o dönemdeki İran sistemini açık bir şekilde tenkit eden bir gazetedir.²⁰⁸

Melküm Han “Kitapçe-i Gaybî” adlı eserini, Nasıreddin Şah'a sunmak için “Dartüşşura-i Kubrâ” reisi olan Mirza Cafer Han Müşirüddeve'ye verir. Ona göre, millet ve devlet arasındaki tek bağ kanun olmalıdır. Melküm Han, “Defter-i Tanzimat”

²⁰⁴ Ahter, Yıl: 2, S: 58, s. 1.

²⁰⁵ Bu kişi hakkında Ahter'in yazarları bölümünde bilgi verilmiştir. Yazıların çoğunun imzasız olarak yayımlayan Ahter, bu kişi hakkında bilgi vermemektedir.

²⁰⁶ Mehdi Bamdad, Şerh-i Hal-i Rical-i İran, C. 4, s. 490-493

²⁰⁷ Samed Serdariniya, Tebriz Şehr-i Evvelin, s. 565

²⁰⁸ İrec Parsinejat, Roşengaron-i İranî eve Nakd-i Edebî, s. 155-157.

adlı eserinden otuz yıl sonra çıkardığı “Kanun” gazetesinin ismini, Mirza Yusuf’un “Yek Kelime” adlı eserinden esinlenerek koymuştur.²⁰⁹

Yek Kelime’nin yazarı Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve’ye göre, Batı medeniyetinin temeli 19 prensibe dayanmaktadır. Bunların hepsinden önce padişah veya kralın şartnamesi gelir. Padişah bu şartnamedeki usûlleri tanır, onaylar ve onların kefil olur.

Firidun Ademiyet’e göre: “... Müsteşarüddeve’nin, İran fikir özgürlüğü hareketinde özel bir yeri vardır. Ona göre, devletin gücü, temelde milletin iradesine bağlıdır.”²¹⁰

Damganî de bu düşünür hakkında: “Yek Kelime kanun anlamını açıkça yazar. Mirza Yusuf’a göre, Batı ülkelerinde terakkî ve ilerleme varsa telgraf, demiryolu ve buhar gemisi gibi yeni teknolojinin gelişmesinden değildir; tam tersi bu gelişmeler onun sonucunda ortaya çıkmıştır. İlerlemenin sebebi, bir tek kelimeye gizlidir. O kelime de kanundur.”²¹¹ der.

Mirza Yusuf Müsteşarüddeve ve Mirza Melküm Nazımüddeve, İran’ın o dönemdeki aydınlarından olarak kanun ve adaletin sağlanması için birçok faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mirza Yusuf ve Mirza Melküm, Azerbaycanlı düşünür Mirza Fethali Ahundzade ile devamlı mektuplaşmışlardır.

Ahundzade, Mirza Yusuf Müsteşarüddeve’ye yazdığı mektupta “Yek Kelime” hakkında şöyle der:

“İlk önce Adliye Bakanlığı’na bağlı olan mahkemelere, millet tarafından tayin olunmuş âlimler ve fakihler yerleştirilebilir ve onlara maaş bağlayabiliriz... Bu mahkemelerde kullanılan kitap da (kanun kitabı) şer’î hükümlere dayanarak yazılır. Bu kitap, umum milletin isteklerini kapsamalı ve değişik görüşlerden uzak olmalıdır. Kitap yazılırken, devrin ihtiyaçları ve şer’î hükümler bir yerde ele alınabilir. Nitekim “Yek Kelime” risaleniz de bu şartları içinde bulunduruyor.”²¹²

²⁰⁹ Muhit-i Tabatabaî, Tarih-i Tahlil-i Matbuat-ı İran, s. 82.

²¹⁰ Samed Serderiniya, Tebriz Şehr-i Evvelin, s. 564.

²¹¹ a. g. e., s. 566.

²¹² Maksut Ferasethah, Serağaz-i Nevendişi-i Muasır Dinî ve Gayr-ı Dinî, Şirket-i Sahami-i İntişar, Tahrân, 1377, s. 74.

c.Ahter ve “Yek Kelime”

Yukarıda hakkında kısmen bilgi verdiğimiz “Yek Kelime” 1870 yılında Mirza Yusuf Han Tebrizî tarafından Paris’te neşrolunmuştur. Mirza Yusuf Han, İran halkları arasında felsefî fikirlerin ve demokratik ideallerin yayılması işinde, dikkate layık bir rol oynamıştır. O, kanun karşısında “herkes beraber olmalı, halkın iradesi devletin kuvvet membaini, kabul olunan hükûmet tedbirleri ise, bu iradenin esasını teşkil etmelidir” diyen ilk müelliftir.²¹³

Ahter gazetesindeki (12 Avril 1876 / 17 R. Evvel 1293; Yıl: 2, S: 58, s. 1) “Siyaset-i Mudun” başlıklı yazıda Yek Kelime’nin 19 maddesi yayımlanır:

“On dokuz Maddenin Beyanı”

1. Mahkemelerde adalet sağlanmalı ve kanun hükümleri uygulanmalı,
2. Liyakatli insanların devlet görevlerine getirilmesinin önündeki engeller kaldırılmalı,
3. Birey özgürlüğü: Herkes serbesttir ve diğerlerinin hukukuna tecavüz edemez,
4. Can, ırz ve mal yönünden tamamen emniyet sağlanmalı,
5. Herkes zulüm karşısında direnme hakkına sahip olmalı,
6. Matbuat serbestliği: Herkes kanun hükümleri çerçevesinde yazı yazmak ve basmak özgürlüğüne sahip olmalı,
7. Cemiyetler Serbestliği: Zarar vermeme şartıyla hiçbir cemiyet yasaklanmamalı,
8. Bir milleti kabul etmek hükûmetin esas görevi olmalı,
9. Siyasî hürriyet: Milletin devlet karşısında milletvekili seçme özgürlüğü olmalı,
10. Servet ve gelir hesabı üzere, istisna ve fark gözetmeden vergi yasaları tayin edilmeli,

²¹³İran ve Türkiye Tarih Meseleleri (XIX. Asır Sonu, XX. Asrın Evvellerinde İran’da Maarif’in İnkişafı Hakkında; M. N. Şemsî), Azerbaycan CCP Elmler Akademiyası Şerksünaslık Enstitüsü, Bakû, 1986, s.66

11. Yıl boyunca, devletin hazinesine paranın giriş ve çıkış miktarı (Bütçe)²¹⁴ yayınlanmalı,
12. Her memur ister büyük olsun ister küçük, yaptığı işe karşı sorumluluk sahibi olmalı,
13. Din siyasetten ayrılmalı,
14. Mahkeme ve divan üyelerinin azledilmeme şartı,
15. Cinayet davalarında, davayı araştırabilecek yetkili kişinin tayini,
16. Memurlara verilen, iş, görev veya onların yaptıkları hata ve o hata karşılığında verilen ceza, resmî gazetelere yansımali,
17. İşkence ve eziyetin yasaklanması,
18. Zanaat, kesp ve ticaret serbestliği,
19. Yetim ve fakir çocuklar için mektepler açılmalıdır.”²¹⁵

Ahter, bu maddelerin sonunda bu prensiplerin İslâm kanunundan başka bir kanun olmadığına işaret ederek, bu kanunları birlikte ele alıp uygulamaya davet eder.

“Herkes kendi örf ve adetleri iktizasınca kanunlarını yaratmalıdır” diyen Ahter, birlikte yaşamak ve medeniyetlere ulaşmak için bu dünyaya geldiğimizi de hatırlatır.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, kanun, demokrasi ve medeniyet arasında karşılıklı bir bağ vardır ve hukuk medeniyeti, toplumun sosyal ve siyasî teşkiliyle ortaya çıkan bir meseledir. Ahter gazetesi, toplumu, hukuk medeniyetine ve kanunculuğa doğru sevk etmek isteyen bir gazete olarak karşımıza çıkar ve bu yönüyle nam kazanır. Ahter’i kanun hakkında söz eden ilk Farsça gazete olarak tanıtmamız bu konu açısından kayda değerdir.

²¹⁴ Ahter, burada da bütçe kelimesini parantez içerisine alarak açıklamıştır. Bu kelimenin kullanılmadığı ve ilk defa Ahter vesilesiyle tanıtıldığı görülmektedir.

²¹⁵ Yek Kelime adlı kanun risalesi, Seyyid Muhammed Sadık Feyz tarafından neşredildiği için, burada Farsça yazısını ayrıca yazmaya gerek görmedik. (Seyyid Muhammed Sadık Feyz, Yek Kelime ve Yek Name, İntişarat-i Sabah, Tahran, 1382.)

ç. Emir Kebir ve Kanun

XIX. yy. Doğu ülkelerinde fikrî ve siyasî değişmelerin devridir. Bu devirde, İran da birçok Doğu ülkesi gibi sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerden gerideydi. Bir taraftan Rusya-İran savaşları son safhasına ulaşmıştı. Diğer taraftan İngiltere Hindistan'a ulaşmak için İran üzerinden geçmeyi tercih ediyordu. Kuzey'den Rusya ve Güney'den İngiltere İran'a nüfuz etmeye çalışıyorlardı. Fransa ise, İngiltere'nin İran üzerindeki etkisinin gücünü fark edince ondan geri kalmamak için İran'a yaklaşıyordu.

İran-Rusya savaşları "Gülistan" 1813 (1218) ve "Türkmençay" 1828 (1243) antlaşmalarıyla sonuçlanınca, Fethali Şah'ın veliahdı ve Azerbaycan'ın yöneticisi olan Şehzade Abbas Mirza, harekete geçer. Abbas Mirza, bu savaşlardan sonra, köklü ve güçlü bir imparatorluk olan İran'ın gücünün yitirdiğini hisseder. Cehalet, fakirlik ve gerilik içerisinde olan İran'ın durumu, İran-Rusya savaşlarından sonra had safhaya çıkar. Abbas Mirza, her şeyden önce ordunun düzenlenmesini arzu eder. Matbaacılığın ve modern fabrikaların kurulmasını ister. Avrupa'ya yeni ilimler ve fenler öğrenmek için öğrenciler gönderir. Avrupa'dan öğretmenler ve kitaplar getirir, tercümelere önem verilir. Abbas Mirza'nın sadrazamı olan Emir Kebir, İran modernleşmesinde büyük hizmetleri olan kişidir.

Emir Kebir, 1828-1829'da (1244-1245) Husrev Mirza'nın yanında kâtip olarak Rusya'ya gittiği sırada, Rusya ıslahâtı ve medeniyetini gözlemler ve ondan etkilenir. Husrev Mirza "Sefernamesi"nde bu konuyu ayrıntılı olarak anlatır.

Biz burada siyasî müesseseler ve devlet organlarındaki "adalet" sistemine işaret etmek istediğimiz için bu seyahatnamede sözü edilen kanun anlayışına temas etmek istiyoruz.

Emir Kebir, on ay boyunca kaldığı Rusya'da, Rus hükûmetinin düzenini, özellikle meşveret konusunu şöyle anlatır:

"Meşveret ehli, dahilî ve haricî meseleler hakkında meşveret ediyorlar ve meşveretin sonucunu, o işe düzen ve intizam vermekle görevli olan kişiye gönderiyorlar. İşlerinde eksiklik olursa söyleyip onu tamamlamaya çalışırlar. Eksiklik yoksa emir icra olunur. Peterburg'da kanun düzenlemekle görevli olan bazı kişiler

mevcuttur. Bunlara “Legislateur” denilir. Bu kişiler, mülkiye kanunlarının ıslahı ve halkın örf ve âdetlerini tashih etmekle görevlilerdir.”²¹⁶

Emir Kebir bir başka yerde, Rusya devlet düzenini şöyle açıklar:

“Devlet yedi bakanlık tarafından yönetilmektedir. “Vezir-i Evvel” veya “Shansler” devletin tüm umurâtı ve “Dış İlişkilerini” Shansler yönetmektedir. Bu da birkaç şubeye ayrılır:

1. Elçilerin, vezirlerin, konsolların ve devlet casuslarının çalıştığı bölüm. Buna “Umûrat-ı Hafî” [gizli işler] denilir. Bu şubede diğer devletler hakkında düşünülen ve planlanan gizli işler, kuvveden fiile geçirilmektedir. Diğer şube “Umurât-ı Aşkâr” [açık işler] bölümüdür. Bu bölüm, teşrifât işleri ve memur tayinleriyle ilgilidir.

2. Şark ülkeleri şubesi yani İran, Osmanlı, Türkistan, Çin ve Hindistan ülkelerinin işlerini inceleyen bölüm.

3. Rusya tebaasının işleriyle ilgilenen bölüm.

4. Harici tebaa (Rusya’da yaşayan yabancılar) şubesi.

5. Avrupa, Afrika, Amerika şubesi

6. (Umûrat-ı Vüzera) vezirlerin iş bölümü...

İkincisi : Harbiye Bakanlığı’dır. Üçüncüsü: Fransa’dan taklit edilen ve General Admirel’in yönettiği “Bahriye Bakanlığı”, dördüncüsü: “Şer’î İşler Bakanlığı”, beşincisi: “İçişleri Bakanlığı”, altıncısı “Maliye Bakanlığı” ve yedincisi “Debirülmedayin” [vali] dir”²¹⁷

Emir Kebir, Rusya adliye sisteminin özelliklerini verirken, bu sistemin kusurlarını ve olumsuz taraflarını da söyler:

“Halkın davaları ‘İmparatorluk Divanhanesi’ne verilir. Hükümler, Büyük Petro’nun yasalarına dayanarak verilir; ama, bu divanhanelerde hiçbir işlem sonuçlanmaz. Bu kanun, Rusya devleti hariç, hiçbir ülkede yoktur. Halk, bu düzensizlik ve rüşvet meselesinden şikayetçidir... İlginç bu ki Rusya devleti bu meseleyi biliyor ve ıslah etmek istemiyor...”²¹⁸

Emir Kebir, 1837’de (1253) İran sadrazamı olur ve bundan sonra dört yıl boyunca İran’ın Osmanlı sefiri olarak Erzurum’da görev yapar 1843-1846 (1259-

²¹⁶Firidun Ademiyet, Emir Kebir ve İran, s. 171.

²¹⁷a. g. e., s. 171-172.

²¹⁸a. g. e., s. 172-173.

1263). O, bu süre içerisinde, Osmanlı “Tanzimat”ını yakından izler ve “Tanzimat”ın kurucusu olan Reşit Paşa’yla temas kurar. Emir Kebir’in Reşit Paşa’yla olan temasları, tercümansız ve Türk dilinde gerçekleşmiştir.²¹⁹

d. Mirza Hüseyin Han Kazvinî ve Kanun

XIX. yy. İran’da Abbas Mirza ve onun veziri Emir Kebir’den sonra “Sipehsalar-ı Azam” olarak tanınan Mirza Hüseyin Han Kazvinî Müşirüddeve²²⁰ adalet ve kanun sistemini yerleştirmek için çaba sarfeder. Mirza Hüseyin de Abbas Mirza ve Emir Kebir’in ekolünde yetişen kişilerdendi. Daha sonra Mirza Fethali Ahundzade, Mirza Melküm Han Nazımüddeve, Mirza Yusuf Han Tebrizî Müsteşarüddeve, Mirza Ağa Han Kirmanî ve Mirza Abdürrahim Talibof Tebrizî gibi şahsiyetler ortaya çıkarlar ve İran’ın sosyal, siyasî ve hukukî durumunu düzenlemek için öneriler ve tenkitler sunmuşlardır. Firidun Ademiyet’e göre, adlarını zikrettiğimiz aydınların birçoğu, Mirza Fethali Ahundzade’yle temasta olup onun fikirlerinden yararlanmışlardır.

“Çok açık bir şekilde söyleyebiliriz ki o dönemde İran’ı siyasî ve sosyal yönden eleştiren aydınlar Ahundzade’nin düşüncelerinden etkilenmişlerdir.”²²¹

Mirza Hüseyin Han, İran’ın ilk İngiltere’ye gönderilen öğrencilerinden biriydi. 1858-1870 (1275-1287) yılları arasında İstanbul’da İran konsolu ve son iki yılda İran’ın Osmanlı sefiri olarak çalışır. O dönemde, İran sosyal ve ekonomik açıdan buhran geçiriyordu. Kıtık ve hastalık bir taraftan, işsizlik ve fakirlik İran’a hakimdi. Ziraat ve ticaret çökmüştü ve emniyetsizlik mevcuttu. Devlet ise, eskiden beri hanlık sistemiyle - feodal düzen- yönetiliyordu.

Mirza Hüseyin Han, İran’ın sosyal çöküşünü Türkiye’nin Tanzimat’ı ve devletin ıslahâtıyla karşılaştırır ve raporlar halinde Nasıreddin Şah’a sunar. Mirza

²¹⁹ a. g. e., s. 158.

²²⁰ Mirza Hüseyin Han Kazvinî 1827’de (1243) Kazvin’de doğar. O, ilk Avrupa’ya gönderilen öğrencilerden biriydi. Daha sonra eğitimini tamamlamak için Fransa’ya gider. Emir Kebir’in son hizmet döneminde 1850 (1267) İran’ın Bombay konsolu olur. 1854’te (1271) Tiflis konsolu olarak seçilir ve 1858’de (1275) İstanbul’a konsol olarak gönderilir. O, 12 ay boyunca İstanbul’da hizmet etmiştir.

²²¹ Menuçehr Kemali Taha, Endişe-i Kanunhahi Der İran-i Sade-i Nuzdehum ve Hükûmet ve Kanun, Çap-ı Ziba, Tahran, ?, s. 63.

Hüseyin İngiltere ve Fransa'da tahsil gördüğü ve Bombay ve Tiflis ve son olarak Türkiye'de konsolluk ettiği sıralarda Batı düşüncesi ve ıslahâtıyla tanışmıştı ve onları İran'ın durumuyla karşılaştırabilme fırsatı bulmuştu. "Tiflis'te olduğu sırada Mirza Fethali Ahundzade'yle yakından görüşür; Türkiye'de Tanzimat dönemi aydınlarıyla arkadaşlıkları vardı. Bunların yanında Mirza Melkum Han'la da devamlı temas halinde idi."²²²

Mirza Hüseyin Han, Haziran 1867'de (1 Sefer 1284) Nasıreddin Şah'a yazdığı mektupta Osmanlı kanunu hakkında şöyle yazar: "Avrupalıların Osmanlılardan istediği tek birşey vardır. O da "meclis-i şura-yı devlet"tir. Fransızlar buna "conseil d'Etat" diyorlar."²²³

İran'ın yeni kanun sistemi ve "Adliye Bakanlığı" da 1872'de (1287-8) Mirza Hüseyin Han'la başlar.²²⁴ Mirza Hüseyin, eski arkadaşı ve "Yek Kelime"nin yazarı olan Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve'nin yardımlarıyla yeni kanun ve adalet sisteminin temellerini İran'da atar. O, 1873'de (1289) iki anayasa taslağı tertip ederek Nasıreddin Şah'a sunar.²²⁵

Biz burada, Kaçar döneminde İran'da kanun ve adalet sisteminin değiştirmeye çalışan önemli şahsiyetlerden bahsederken, amacımız, İran devlet teşkilatını kısa da olsa anlatmak ve kanunun temelini oluşturan kişilerin hangi kaynaklardan etkilendiğini belirlemektir. Burada, kısaca bahsettiğimiz kişilerin bulunduğu mekanlar veya faaliyet gösterdiği merkezlere bakılırsa, bu şahsiyetlerin bir çoğunun Ahter gazetesi etrafında toplandıkları veya bir nevi Ahter'le bağlantıları oldukları görülmektedir. Bu konu da Ahter gazetesinin bir gazete olmaktan ziyade, bir sosyal ve siyasî merkez olması açısından önemini ortaya koyar.

²²² Maksud Ferasethah, Seragaz-i Nevendişi-i Muasır, s. 112.

²²³ Menuçehr Kemali-i Taha, Endişe-i Kanunhahi, s. 178.

²²⁴ Maksud Ferasethah, Seragaz-i Nevendişi-i Muasır, s. 112.

²²⁵ a. g. y.

e. İran'da Devlet Teşkilatı

İran'da ilk defa Fethali Şah, bazı maliye, ordu, iç ve dış işlerini düzenlemek için devlet sistemini “vüzera-i arbaa”yı [dörtlü vezirler] kurar.

Nasıreddin Şah'ın emriyle, 1858'de (1275) İran'ın devlet işleri yedi bakanlığa (Dahiliye, Hariciye, Harbiye, Adliye, Maliye, Eğitim, Vazife) ayrılır ve “Meclis-i Şura-ı Vüzera” veya “Meşverethane-i Hass-ı Devletî” adlı bir meclis açılır ve Mirza Cafer Han Müşirüddeve, bu meclisin başına geçer. İran bakanlıkları, zamanla çoğalır ve Mirza Hüseyin Han'ın çabalarıyla dokuzaya yükselir; -dahiliye, hariciye, harbiye, adliye, maliye, eğitim, vazife, fevâid, ticaret, ziraat- ayrıca, vezirlerin yetkileri de ayrılır. 1859'da (1276) bu meclis, yerini “Darüşşura-ı Devletî”ye verir. Bu mecliste ise, 11 bakan vardı. 1281'de Nasıreddin Şah'ın emriyle adalet sandığı açılır ve herkes isteklerini oraya verir. 1871'de (1288) “Darüşşura-ı Kübra” veya “Darüşşura-ı Devletî” kurulur ve meclis başkanlığı da Mirza Hüseyin Han'a verilir.²²⁶

Mirza Hüseyin Han Kazvinî'nin 1870-71'de (1287-8) yazdığı anayasa taslağını İran'ın “yeni usul kanun” taslağı olarak adlandırabiliriz; ama, 13 yıl ondan önce Mirza Melküm Han'ın yazdığı “Kitapçe-i Gaybî”i de unutmamak gerekir.

Mirza Melküm Han; “Risale-i Defter-i Tanzimat” veya “Kitapçe-i Gaybî”i Tanzimatçılardan etkilenerek yazar ve Mirza Cafer Han Müşirüddeve ile Şah'a gönderir. O, bu risalesinde İran'da bir Tanzimat Meclisi'nin kurulmasını ister.²²⁷ Melküm Han'a göre, devlet ve millet arasında tek bağ kanun olmalıdır. Melküm Han, kanuna verdiği önemden dolayı 33 yıl sonra Londra'da çıkardığı gazetesine de “Kanun” adını vermiştir.

Mirza Hüseyin Han Kazvinî, Batı medeniyetinden etkilenerek İran'da yeni müesseseler yaratır. “Vakayi-i Adliye, Nizamî, Vatan ve...” gibi gazeteler onun hizmeti devrinde çıkar. Yabancı dilde gazete, ilk defa onun izniyle çıkar. Ahter gazetesinin yayımlanmasında Mirza Hüseyin'in büyük yardımları olmuştur.²²⁸ İran'ın Osmanlı sefaretinde olduğu sıralarda yazdığı yazıların konusu şunlardır: Nasyonalizm, yeni millet ve vatan, “raiye” kavramının milletinle değişmesi, meşrutiyet, kanun, kabine,

²²⁶ Aliaskar Şemim, İran Der Devre-i Saltanat-i Kaçar, İntişarat-i Zeryab, Tahran, 1379, s. 193-195.

²²⁷ Mehdi Bamdad, Şerh-i Hal-i Rical-i İran, C. I, s. 243-244.

²²⁸ Muhammed Muhit-i Tabatabai, Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran, s. 50.

parlamento, maddî ve fikrî ilerleme, Batı medeniyeti ve bu medeniyetin yararları, bireysel hak ve hukuk vs.

f. Kanun ve Ebubekir Ratip Efendi

XVIII. yy.'da Avrupa düşünürlerinin, dini bir vicdan işi saymaları siyâsî hayatta “lâik devlet” anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fransız İhtilali'yle başlayan “lâik devlet” tartışması Osmanlı devlet adamlarından bazılarını da geniş bir şekilde etkiler ve onların Avrupa ile yakından temas kurmalarına sebep olur.

III. Selim döneminde, Osmanlı-Avusturya ilişkileri çerçevesinde Viyana'ya elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratip Efendi, Avrupa'daki temasları sonucunda 400 sayfalık bir rapor hazırlar. Bu raporda, askerî müesseseler yanında, Avrupa devletlerinin hukuk düzeni, sosyal hayatları, ekonomik ve ticarî faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu raporda, Avrupa düşünürlerinin devletin istikrarını sağlayan önerileri şöyle sıralanır:

Düzenli, itaatli bir orduya sahip olmak, sağlam bir hazineye malik bulunmak, devlet adamlarının, memur ve müstahdemlerin anlayışlı, sadık ve doğru olması, halkın refahının ve güvenliğinin temin edilmesi, bazı yabancı devletlerle anlaşma yapılması.”²²⁹

Daha sonra, II. Mahmut devrinde, idarî hukuk alanında ve hükûmet teşkilâtında bazı değişmeler olur. Mutlak vekil olan padişah, “sadrazam” olarak değiştirilir. dahiliye, hariciye ve evkaf nezaretleri kurulur. Memurlar ilk defa hariciye ve dahiliye olmak üzere iki kategoriye ayrılırlar ve ilk defa olarak memurlara maaş bağlanır.²³⁰

III. Selim devrinde, devlet bünyesinde kurulan şura meclisleri, II. Mahmut döneminde gelişir ve “Dar-ı Şura-yı Babîâli”, “Dar-ı Şura-yı Askerî” ve “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye” 1836 (1253) olarak geçer. “Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı

²²⁹ Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C. IV, s. 201.

²³⁰ a. g. e., s. 204.

Adliye”nin görevi, kanun layihaları hazırlamak ve “Nazırlar Meclisi”nin kendisine havale ettiği işleri tartışmaktı.

Abdülmecit döneminde “Gülhane Hattı-ı Hümâyun”un (Tanzimat) ilânı ile Türkiye tarihinde yeni bir devir başlar. Gülhane Fermanı’nın önemi bu fermanla ilân edilen çağdaş hukuk prensipleridir. Bu prensipler, insan hakları beyannamesi prensiplerine benzer.

g. Osmanlı Anayasası’nın İlânı

V. Murat tahttan inip II. Abdülhamit Osmanlı padişahı olduğu sırada, Mithat Paşa, II. Abdülhamit’le görüşür ve meşrutiyetin ve anayasanın ilânı hakkında ondan görüşlerini alır. II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra Mithat Paşa’nın teklif ettiği ve tasarladığı anayasa ilân edilir. Anayasa ilân olunduğu sıralarda, Osmanlı ülkesi zor şartlarla karşı karşıya idi. Balkanlarda halk isyan halinde idi. Sırbistan ve Karadağ’la savaş yapıyordu. Avrupa’daki kamuoyu, Türk aydınlarını harekete geçirmişti. Genç Osmanlılar, Osmanlı ülkesinin tek kurtuluşunu meşrutiyet idaresinin kurulmasında olduğunu görüyorlardı. İstanbul gazeteleri açıkça, anayasa ve kanun tartışmalarına başlamışlardı.

Böylece, anayasanın hazırlanması konusu meydana çıkar. II. Abdülhamit’in elinde, Mithat Paşa’nın hazırladığı ve kendisine resmî olmayarak verdiği bir anayasa taslağı vardı. Padişah ayrıca, Sait Paşa’nın Fransız Anayasası’ndan tercüme ettiği taslağı da incelemek için nazırlara verir. Bundan sonra bir komisyon bu tasarıları faydalanarak Osmanlı Anayasası’nın esas maddelerini tespit etmekle görevlendirilir. Bu şekilde, Osmanlı aydınları iki guruba ayrılırlar:

Devrimci gruba göre, “1856’dan beri Avrupa devletleri topluluğuna alınmış ve bu suretle Avrupa amme hukuku ve konseyi faydalarına iştirak etmeye kabul olunduğu ilân edilmiştir.

Tanzimat'ın ilânından beri, Türkiye'deki müesseseler, batılılaştırılmaya başlanılmıştır. Dolayısıyla, bu sürecin yürütülmesi için Avrupa'da yürürlükte olan kanunlar, tercüme edilerek Türkiye'de de tatbiki gerekli görünmüştür.²³¹

Gelenekçi veya İslâm kanunlarını savunanlar ise, “Osmanlı ülkesinin coğrafyası, halkının bünyesi, geçirdiği tarihî seyir, Avrupa devletlerine benzemez. Osmanlı, Avrupa müesseselerinden ve kanunlarından faydalanabilir; fakat, bu kanunları aynen tercüme edip tatbik edemezlerdir”²³² diyorlardı.

Bu iki grup arasındaki tartışmalar, 1839'da başlar ve Kırım Savaşı zamanında şiddetlenir. Abdülaziz devrinde özellikle Nizamiye mahkemelerinin kurulması üzerine, şiddet son hadde varır. Nihayet ortaya çıkan bu görüş farkını, incelemek için bir komisyon toplanır. Fuat Paşa'nın reisliğinde toplanılan bu toplantıda, her iki tarafın tezleri dinlenir ve sonuç olarak Fransız Medenî Kanunu'ndan alınması fikri bırakılır. Böylece, Cevdet Paşa'nın teklifi üzerinde fıkıh kitaplarından faydalanarak “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye” adıyla bir kitap yazılması kararı verilir. “Mecelle” çalışmaları 10 yıl sürer. 15. cildi 1874'te ve 16. cildi 1878'de tamamlanır.

Ahter gazetesi, 3. yılın 41 ve 42. sayılarında, Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde olan müzakerelerin metnini yayımlar. Bu iki yazıda dikkatimizi çeken konu, Ahter'in bu müzakereleri tercüme etmesinin sebebidir. Nitekim Ahter, (27 Juan 1877 / 16. C.Ahir 1294; Yıl: 3, S: 41, s. 291)'de “bu müzakereleri tercüme etmemizin sebebi bazı konuları Şark ahalisine anlatmaktır” der. Ahter, aynı sayıda Simunaki Efendi'nin konuşmasını yayımlarken, yeni kanunların yazılması ve düzenlenmesinden başka, o kanunların uygulanmasının da önemine işaret etmektedir.

“... Şimdi bakalım [kanunlar konusunda] bizler ne yapmışız. Bizler [Mebuslar], bazı vilayet ve belediye nizamnamelerini düzenledik; ama, en mükemmel ve muntazam kanun ve yasa bile kendi başına bir şey yapamaz. Yani hiçbir şekilde o kanundan yararlanamıyoruz. Öyle ise, kanun ve yasa hükümlerini uygulamak için hâkim veya memura ihtiyacımız vardır. Şimdi mevcut olan kanunlar Mecelle hükümleridir. Bu

²³¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. IV, s. 171.

²³² a. g. y.

hükümler doğru bir şekilde uygulanırsa halkın hukukunu temin etmek için kâfi olur...»²³³

Burada Ahter'in işaret ettiği "Mecelle", fıkıh ilminin dünya işleri ile ilgili hükümlerinin toplanması ile meydana getirilmiş bir medenî kanundur. İçine aldığı esasların önemli bir kısmı Hanefî mezhebine dayanmaktadır. Bununla beraber tam bir medenî kanun mahiyetini haiz bulunmamaktadır. Çünkü, bu kanun, medenî münasebetleri içine almamaktadır.

Mecelle'nin bu eksiklikleri Nizamiye mahkemelerinin ihtiyacını göz önünde tutarak hazırlanmıştır. Mecelle, neşredildikten sonra Nizamiye Mahkemeleri'nde olduğu gibi, Şer'îye Mahkemeleri'nde de tatbik edilmesi emredilir.

Mecelle'nin Türkçe yazılmış olması da önemliydi. Çünkü, bu tarihe kadar hükme esas olarak kabul edilen fıkıh kaideleri daha ziyade dağınık halde idi ve Arapça yazılmıştı. Bu sebeple Mecelle'yi, Türkçe'nin hukuk dili olarak kabul etmek doğrudur.²³⁴

Ahter gazetesi yazarı, (9 Fevriye 1876 / 13 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 18, s. 1) tarihli ve "Kanun ve Şeriat" adlı yazıda, kanun ve şeriatın anlamlarını açıklar:

"Medeniyet aleminde adaletli kanun ve şeriattan başka mutlak bir hâkim yoktur. Şeriat ve kanunun asıl manalarını bilmeli ve hükümlerini yürütmeliyiz. Şeriat, Arapça'da doğru ve açık yol demektir... Ama, özel anlamda belirli hükümler demektir. Ayrıca şeriat belirli hükümlere uygun olan örf ve âdetlere de denir. Kanun ise, herşeyin kıstasıdır. Kanun kıstasıyla herşey mukayese edilir ve ölçülür."²³⁵

Görüldüğü gibi, Ahter, kanun ve şeriatın sözlük anlamlarını verirken, her iki kelimenin de yani kanun ve şeriat anlamlarının aynı olduğunu söyler. Ahter, kanun

²³³ «اکنون باید دید که ما چه کردیم. مشغول ساختن پاره ای نظامنامهها مانند نظامنامه ولایت و بلدیه و غیر آنها شدیم. آیا چنین نیست؟ واضح است هیچ یاسا و قانونی لگر چه بسیار منتظم مکمل هم باشد در اینجا که گذاشته شده است کاری نمیکند. یعنی بوجهی از آن فایده نمیتوان برداشت. پس معلوم است که ما خیلی احتیاج داریم بحاکم و مأموری که احکام آن قانون و یاسا را معمول و مجری بدارد و بدان واسطه تأمین حقوق مردم را قدرت داشته احوال خودش نیز اصلاح شده باشند قوانین و نظاماتی که حالا هست که از آنجمله مجله احکام عدلیه است. لگر بشایستگی معمول و اجرا بشود عجلاناً برای تأمین حقوق اهالی مع شئیء زاید کافی و وافی است.»

²³⁴ Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C. IV, s. 173-174.

²³⁵ «حاکم مطلق در عالم مدنیت جز شریعت و قانون عادلانه چیز دیگر نیست. شریعت و قانون دو عبارت است که معنی آنها را باید بدانیم. حکم آنها را در هر جایی بطوریکه اقتضا کند مجری بداریم. شریعت در لغت عرب راه راست و آشکار را گویند. یعنی طریق مستقیم واضح و نیز... و در اصطلاح خاص بمناسبت معنی لغوی شریعت احکام مقررہ ایست که مشتمل بر اوامر و نواهی است و مقرعات آن و شریعت بمعنی سنت و عادت است که موافق احکام مقررہ جاری شده باشد. قانون در لغت مقیاس هر چیزی را گویند که بان قیاس و اندازه هر چیزی معلوم گردد.»

mesalesinde, İslâm kanununu savunduğu için, bu iki kelimeyi özellikle aynı anlamda kullanmaktadır.

Toplu ve cemiyet halinde yaşamak zorunda olduğumuzu söyleyen Ahter, (9 Fevriye 1876 / 13 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 18, s. 1) tarihli ve “Kanun ve Şeriat” başlıklı yazıda, insanların “medenileşmeye, sosyalleşmeye ve yardımlaşmaya mecbur olduklarına” işaret ederken kanunun önemini şöyle açıklar:

“... Münasebetlerimizi kolaylaştırmak ve hedeflerimize ulaşmak için kanuna ihtiyacımız vardır. Yardımlaşma ve medenileşmemizden sonuç almak için, bir kanun ve şeriata ihtiyacımız vardır. Çünkü, bu vesileyle kutsal bir yolda olduğumuzu hissedeceğiz.”²³⁶

Ahter’in kanun anlayışı, İslâmî kuralların dışına çıkmaz. Şeriatı “kutsal hâkim tarafından uygulanan hükümler” olarak tanıtır. Ahter gazetesi yazarı, yine aynı yazıda, İslâm kanunlarının, bazıları tarafından yanlış anlatıldığını da açıklar:

“Bazı nâkıs düşünceliler, İslâm kanunlarını kendi düşünceleri doğrultusunda dünyaya tanıtmaya çalışıyorlar. Buna çok teessüf ederiz. Bu İslâm’ın gerçek ruhu ve manasına dikkat etmemektir. Bu dikkatsizlik, âlemde birçok probleme sebep olmuştur. Bu insanlar hep böyle anlamışlar ve böyle anlatmışlardır. İslâm, kendilerinin gördüğü gibidir. Halbuki, İslâm’ın özü, maneviyatı, ruhu ve anlamından hiç haberleri yoktur.

İslâm kanunları çerçevesinde bir yasa çıktığı zaman içlerinden bir cahil çıkıp itiraz eder ve İslâm kurallarıyla bağdaşmadığını ileri sürer. Ona göre, bu kanunlar şeriat kanunlarına aykırıdır. Halbuki, bu cahil insana soru sorma yetkisini kimden aldığını sormamız gerekir. Ona hangi ilim ve bilgiyle, bu sözü söylediğini sormamız lâzımdır. Kesinlikle onun cevabı, nefsânî heveslerden başka birşey olmayacaktır.”²³⁷

²³⁶ «پس از آنکه ما را مقرر شد که بمناسبات و مرادفات خود بیفزاییم و با اینای جنس خود انس بگیریم و سیر و سیاحت نماییم در روی زمین ما را لازم است قانون و شریعت داشته باشیم. که بدان واسطه هم خوددر تحت یک قاعده مقننه بوده ...»

²³⁷ «و چیزی که بعض ناقصان را در این مقامات در مقام انجماد ذهن نگاهداشته و ساری و جاری کرده اند اثرهای افکار قاصره خودشان را در جهان اسلامیت و در نظرهای بیگانهان جلوه نداده اند اطوار اسلام و شریعت اسلام را مگر بطورهای وحشتناک و مبالغه باقواعد مذنیت و انسانیت که این یکی حقیقت جای افسوس است و از کارهایی است که اسلام را مایه تحسر و تأسف تواند بود، ملاحظه نکردن معنی حقیقی و روح اسلامیت است که بدین واسطه یعنی بعلم همین بی ملاحظه گی چقدر ما هن و اختلاف در ارکان عالم ظاهر گردیده است و همچنان فهمیده اند و فهمانده اند که اسلام آنچنان است که خودشان می بینند. حال آنکه از حقایق و دقائق آن و از بطون و معنویت آن و از ارواح و معانی آن هرگز بویی نبرده و احکام را هم بجز آنچه در دست کوتاه ایشان است و موافق افهام ناقصه آنها است... و از آنطرف هم جاهلی از آنها... فوراً می گوید این قانون گذاشتن... موضوع مقایر اسلام است و منافی با شریعت اسلام است. حال آنکه اگر کسی از این خاک به سر شده سؤال کند که ترا که حاکم و حکم در این مقام قرار دادو از روی کدام علم و اطلاع این سخن را می گویی؟ جوابی که تواند گفت گویا بغیر از هواهای نفسانی چیز دیگر را سبب اصلی در این مورد نتواند آورد.»

İslâmî kanun anlayışına sahip olan Ahter'in görüşü, o dönemdeki Türkiye aydınları, özellikle Namık Kemal'in kanun anlayışına benzer. Namık Kemal de Ahter gibi, "Osmanlı devletinin geri kalmasının sebebi dindir" diyen Batılıların fikirlerini reddeder ve "işte zuhurumuzdan beri efkârımızca bize bulabildikleri kabahat budur. Evet biz din üzerinde tesis-i müddeâ ederiz. Dinin ahkâm-ı siyasiyesinde mâni-i terakki olacak bir şey görmedikten başka şuna lâıykıyla yakîn hasıl ettik ki, vatânı kurtaracak, hürriyet-i ammeyi hâsıl edecek bir çare var ise, zikrolunan ahkâma müracâattır. Bu babda her kimin şüphesi var ise, meydana koysun! Genç Osmanlılar halline mûsaraat eder."²³⁸ der.

Ahter, (8 Fevriye 1876 / 12 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 17, s. 1) tarihi ve "Kanunha ve Şeriatha" [Kanunlar ve Şeraitler] adlı makalede toplu yaşayan insanları kanuna olan ihtiyaçlarını şöyle açıklar:

"... Bilginler, hekimler, akıl sahibi olanlar, hatta manevî ve gaybî bilgilere sahip olanlar, değişik devirlerde, devrin ve insanların ihtiyaçlarına göre kanunlar yazmışlardır. Birinci sebebi; insanları bir arada toplamak ve yardımlaşmalarını sağlamaktır. Çünkü cemiyet hâlinde, yardımlaşarak yaşamak bir tür iftihardır. İkinci sebep ise; toplu hâlde yaşayan insanların medeniyete ulaşmalarına engel olan fesatlıkları ortadan kaldırmaktır. Âlim insanlar, çeşitli tedbirler kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. Bu tedbirlere ve esaslara kanun, şariat, nizam, yasa, edeb, ahlâk, vs... gibi adlar verilmiştir. Tüm insanların hayatına hükmeden kanunlar, insanların emniyeti, şerefi ve mutluluğuna kefildir..."²³⁹

Ahter gazetesi yazarı, (10 Fevriye 1876 / 14 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 19, s. 1)'de "Rastî ve Azadî" [Doğruluk ve Özgürlük] adlı makalede kanunu şöyle tarif eder:

²³⁸ Nevin Yazıcı, Osmanlılık Fikri ve Osmanlılar Cemiyeti, s. 113.

²³⁹ «خرنمدان، حکیمان، دانشمندان، آلهاییکه مظهر تأییدات معنویه و غیبیه بوده اند و همچنین کسانی که در حق ایشان گفته شده است: اولیای دول ملهم هستند آمده اند و در هر قرن و زمانی باقتضای آن زمان و موافق حال آن اهل و آن ملک و آن مناسبات گوناگون که داشته اند، برای توفیق این دو حال متناقض که یکی جمع شدن بیک جای و کار کردن بتعاون و تناصر و زیست و تعیش بجمعیّت و افتخار است و دیگر بر داشتن مواعیتی است که بجهات چند از حصول آن مقصد بزرگ متصور گردیده و باعث حدوث هر گونه مفاسد و معایب در عالم تمدن خواهد بود. تدابیر لازمه و مقتضیه را بکار برده و اساسهای چند در این کار نهاده اند که این تدابیر و اساسها را بقوانین و شرایع و نوامیس و نظامات و یاسا ها و آداب و اخلاق و غیر اینها بهر لغت و زبانی که باشد تعبیر ها آورده شده است و این قوانین و شریعتها و یا خود آداب و اخلاق را حاکم بر اقوام و جمعیتهای کرده اند و عموم اهالی را گفته اند که حاکم بر شما و بر زندگی شما بطور تعاون و کمال امنیت و سعادت و شرف و افتخار شما اطاعت باین قوانین عادلانه است.»

“Adalet ve doğruluk kanunların bekçisidir ... Yasa ve şeriatın sonucunda adalet doğar.”²⁴⁰

Burada, Ahter, “adalet olursa kanun veya daha doğrusu İslâm kanunu sağlanır” demektedir. Veya “Adalet ve eşitlik birbirine lâzım ve gereklidir. Adaletten eşitlik doğar. Eşitlikten hürriyet doğar. Hürriyet ve eşitlik, adalet kanunlarını korur. Eşitlik ve özgürlük olmadan adalet düşünülemez, olamaz ve devam edemez.”²⁴¹

Yine aynı makalede:

“Arzu edilen adalet, adaletli padişahlar ve sultanlarda mevcut olursa onlar zıllullah [Allah’ın gölgesi] sıfatına sahip olurlar. Çünkü, mazlumların sığınacağı yer padişahların kapısıdır. Mahkemeler adaletin uygulanacağı yerdir. Bu divanhaneler - devlet daireleri- devletin amaçları doğrultusunda açılmıştır ve adalet ve hakkaniyeti uygulamaktan başka bir amaçları yoktur” denilmektedir.²⁴²

Böylece, Ahter gazetesinin “adalet” ve “kanun” konusundaki yazılarında kanuna verdiği önem anlaşılır. Bu mesele de İran ve Türkiye’nin bugünkü problemlerinden ve tartışılan meselelerin en önde gelenlerinden biridir.

XIX. yy.’da uluslararası ticaret Avrupalıların lehine bir hâldedir. Ahter hukuk meselesinde bunlarla kalmaz ve (1 Mars [Mart] 1876 / 5 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 33)’de “beynelmilel”[uluslararası] hukuka da değinilir:

“Sosyal ve medeni işlerin düzeni, beşerî refahı ve suiistimalleri önlemek için ayrı ayrı kanunlar olması gerekir. Biri hukuk-i düvel ve milel [uluslararası hukuk], diğeri ise kavanîn-i dahiliye-i mamâlıktır [ülkelerin iç işleriyle ilgili kanunlar].”²⁴³

1867’de İngiltere, Avusturya, Fransa ve Rusya kendilerine göre Osmanlı devletinin hukuk sisteminde, bazı eksiklikler ve kusurları tespit etmişlerdir. Bu çerçevede, Hristiyan tebaanın şikâyetlerini önlemek için mahkemeler konusu yeniden

²⁴⁰ عدل و راستی نگه دارنده قانونها است... نتیجه یاساها و شریعتها عدل و راست است.»

²⁴¹ «عدل و مساوات متلازمان است. همچنانکه از عدل برابری خیزد؛ از برابری حریت زاید و این هر دو یعنی حریت و مساوات قانون عدالت را نگاه دارد. بی مساوات و آزادی عدالت متصور نشود؛ قائم نگردد؛ ثابت و دائم نباشد.»

²⁴² «چون عدالت مطلوبه در پادشاهان عادل و سلاطین با عز و تمکین ظاهر گردد بنام سایه خداوند خوانده می شوند که بنام مظلومان درگاه ایشان است و ملجا ملهوفان سایه ظل الهی ایشان بل مظهر پادشاهی خدای ایشانند... و یا خود از شعبه های دولت در دیوان و محاکم داد خواهی این عدالت باشند بر حسب نسبت آن هیات و شعبه عدالت را مظهرها و عبارتها آورده شود که از جمله آنها دواوین عدلیه و عدالت خاتهای منتظمه است و این دیوانخاتها اساساً برای اجرای مقاصد علیه دولت تشکیل شده و مقصود اصلی از تأسیس و بنای آنها بجز اجرای احکام عدل و حقانیت و داد خواهی چیز دیگر نبوده است.»

²⁴³ «پس بملاحظه این حالات و انتظام امور تمدن و اجتماعها و ترتیب اسباب آسایش نوع بشر و سد راه سوء استعمالات اسباب مدافعات این غضب و شهوت و سایر مصائدات و اختلاقات که در مقام رفع احتیاجات حاصل میشود حدود و اندازه ها قرار داده و حقوق برای هر کدام معین و حقوق برای هر کدام معین و بنام حقوق دول و ملل یک شعبه کار را معین کرده و حقوق دیگر هم بنام قوانین و یاساها در داخله ممالک و مجمعهای مردم ترتیب داده اند.»

ele alınır ve mülkî idare, yargı teşkilâtından ayrılır. 1868’de “Meclis-i Vala-yi Ahkam-ı Adliye”, “Şura-yı Devlet” ve “Divan-ı Ahkam-ı Adliye” olmak üzere iki kısma ayrılır. “Divan-ı Ahkam-ı Adliye”nin riyasetine Ahmet Cevdet Paşa seçilir ve adliyenin teşkilâtlandırılmasına çalışırken mülkî teşkilâtın kademelerinden olan şer’iye mahkemelerinin dışında bir yargı sisteminin kurulması istenir. Bu mahkemelere Nizamî Mahkemeler adı verilir. Nizamî Mahkemeler, hem Müslüman olanlar için hem de Müslüman olmayanlar için müşterek bir mahkeme idi. Şeriat mahkemeleri ile Müslüman olmayan toplulukların cemaat mahkemeleri eskiden olduğu gibi mevcudiyetlerini muhafaza edecekler ve evlenme, boşanma, miras ve daha bu gibi ihtilafları dinî kaidelere göre halledeceklerdi. Nizamiye mahkemelerinin yetkisi, şeriat mahkemeleriyle cemaat mahkemelerini salâhiyetleri dışında kalan hukuk ve cinayet davalarına ve bir de ticaret mahkemelerinin salâhiyetleri dışında kalan davalara bakmaktı.²⁴⁴

Ahter, (9 Fevral 1876 / 13 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 18, s. 2-3) tarihinde “Nizamî Mahkemelerde” dava vekillerinin [avukatlar] ıslahı için bir komisyon düzenlendiğini bildirir ve bu mahkemeler için düzenlenen nizamnamenin maddelerini (16 Fevral 1876 / 20 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 23, s. 1-2) tarihine kadar tefrika eder.

XVIII. yy.’da İran’da ve Türkiye’de ortaya çıkan kanun tartışmalarının temel prensiplerinden biri eşitlikti. Türkiye’de muhafazakâr bazı devlet adamları, Türkiye tebaasının kanun önünde eşitliğini istemezler. Hristiyan tebaanın aydın sınıfı ise, kanun önünde eşitliği yeterli görmezler ve daha geniş haklar talebinde bulunurlar. Osmanlı devletinin Batılılaşma yolunda ilk ve esaslı teşebbüsçülerinden olan Mustafa Reşit Paşa, Hristiyan tebaanın bu isteklerini devlet için zararlı bulur ve karşı çıkar; fakat kendisinin yetiştirmiş olduğu Âli Paşa bu sebepleri yeterli bulmaz ve tebaanın hak ve hukuklarının verilmesinden yana olur. Yeni bir hukuk devletinin kurulması için yapılan bu tartışmalar, toplantılarda bile sözlü olarak devam eder.

Ahter gazetesi yazarı, (13 Avril 1876 / 18 R. Evvel 1293; Yıl: 2, S: 59, s. 1-2) “Kudret-i Devlet ve Abadî-i Memleket” [Devletin Gücü ve Ülkenin Bayındırlığı] adlı makalede devlet ve tebaayı yan yana ve “lâzım - melzûm” olarak nitelendirir:

²⁴⁴ Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C. IV, s. 166-167.

“Devlete tebaa, tebaaya devlet gerekir. Devlet, tebaasından aldığı güçle ayaktaadır. Her bir devletin gücü tebaasının nüfusundan alınır. Tebaanın sayısı arttıkça, o miktarca devletin gücü artar.”²⁴⁵

Ahter, bu makalede bir de Batılı ve Doğulu devletlerin sahip oldukları güçleri ve her birinin kendi halklarını nasıl savunduklarına değinir. Örnek olarak İngiltere vatandaşı olan bir kişi, öldürülürse devletleri bu olay karşısında nasıl bir tepki gösterdiklerini şöyle anlatır:

“İngiliz uyruklu bir kişi, bilinmeyen bir nedenle öldürülürse, İngiliz devleti, bu olay açıklığa kavuşana kadar, yüzlerce kişiyi öldürmeyi veya milyonlarca parayı harcamayı göze alır ve sonunda sebebini öğrenip suçluyu cezalandırır.”²⁴⁶

Burada Ahter, devletin gücünden daha ziyade, emperyalizmin siyasetini ve Avrupa devletlerinin Doğu devletlerine ve halklarına karşı gösterdikleri güç gösterisini vurgulamak ister.

Ahter’e göre, adaletin yanında ülkede güven sağlanırsa nüfus artar ve zengin bir ülkeye sahip olunur:

“... Evet [Avrupalılar] böyle yapmazlarsa şöhretleri kaybolur. Devlet ve milletin şan ve makamını koruyamaz. Vatandaşının ümidi kalmaz. Vatan, hak ve hukukunu yitirir. Bu vesileyle, raiyet arasında adalet ve emniyet gittikçe artar ve zenginlik doğar.”²⁴⁷

İslâmî prensiplere dayalı bir kanun tasarısını ve uygulanmasını savunan Ahter, Avrupa emperyalizminin, dünya karşısında göstermek istediği gücünü, adaletten ve doğruluktan uzak bulur. Böylece, Ahter Doğu’ya örnek olan Batı’yı, bu şekilde tanıtır. Ahter, adaletin ve yasaların tam uygulanması gerektiğini hatırlatarak, adalet eşit olmalı ve yasalar herkese aynı ölçüde ve seviyede uygulanmalıdır, fikrini savubur. Bir ülke, ancak bu şekilde ilerler ve zenginleşir.

²⁴⁵ دولت و رعیت متلازمان هستند. دولت را رعیت لازم است و رعیت را دولت. دولت بقوت و قدرت بر پا شود و قوت بکثرت نفوس و توانگری رعیت حاصل گردد.

²⁴⁶ «اگر یکی از آنها در اقصا بلاد دنیا بکشند هر گاه ابردار بشود باینکه صد هزار کسی را در سر تلافی آن یک نفر بکشتن بدهد و کرورها در آن راه خرج کند بوجهی خودداری نکرده و مقصود را حاصل می نماید.»

²⁴⁷ «آری اگر چنان نکتند نام و ننگ خودشانرا بپاد خواهند داد و شان دولت و ملت خودشان را حفظ نتوانند کرد و رعیت را اسباب امیدواری باقی نخواهند بود و حقوق وطن را بزرگ و محترم نتوانند داشت. باین ملاحظات و تدبیر عدل و داد و امنیت است که رعیت روز بروز عدا بیشتر می شود و هم بر ثروت و سامان و توانگری ایشان می افزاید.»

ğ. Osmanlı Ceza Kanunları ve Ahter

Tanzimat'ın çeşitli cepheleri arasında en mühim olanı, hukukî cephesidir. Tanzimat, Osmanlı devletinde o zamana kadar hüküm sürmüş olan keyfilikten hukuka, kanunsuzluktan meşrutiyete, emniyetsizlikten emniyete geçişi ifade eder.²⁴⁸

1876'da Osmanlı devletindeki gelişmeleri yansıtan Ahter de bu meseleyi (16 Mart 1876 / 20 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 44, s. 1) tarihli ve "Emn ve Eman" adlı makalede belirtir:

"... İnsan yaşamında, en çok ihtiyaç olan şey "emn ve eman" [güvence] dir. İnsan nevinin medeni ve sosyal hayatının ilk esası güven üzerine kurulmuştur. Dünya mamurluğu, emniyet kanunları üzerine kurulduğunda sağlam olur. İyi ve kötü ilişkiler, emniyet üzerine kuruludur. Emniyet olmazsa hayatın şirazesi dağılır; samimiyet ve güvenden doğan medeniyetin yerini vahşilik ve barbarlık alır.

Medenî dünyada emniyet üç bölüme ayrılır: Can, mal ve namus emniyeti. Bu üç tür emniyet olmazsa, toplum rahata ve mutluluğa ulaşamaz. Aslında emniyet sayesinde toplu ve medenî yaşam doğmuştur. Devletler ve hükûmetler de bunun sayesinde ortaya çıkmıştır...²⁴⁹

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Osmanlı ülkesinde kanunlaştırma hareketi "Gülhane Hattı-ı Hümayun" 1838 (1255) ve "İslahât Fermanı" ile 1856 (1272) başlar. Böylece, Avrupa kanunlarından faydalanarak, ceza, ticaret ve arazi kanunnameleri ortaya çıkar.

"Gülhane Hattı-ı Hümayun"un ilânından sonra 1839 (1256) ve 1850'de (1267) bir "Ceza Kanunnamesi" hazırlanır. Bu kanunnamede Tanzimat prensiplerini ihlâl edeceklerine karşı yapılacak cezalar belirlenir. 1839 tarihli (1256) Ceza Kanunnamesi'nde bir mukaddime, 13 fasıl ve bir de hatime vardır. Mukaddimede

²⁴⁸ Hıfzı Veldet, Tanzimat I, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1999, s.139.

²⁴⁹ «امن و امان اول چیزی است که زندگانی و تعیش انسانها را لازم است و نخستین اساسی است که تمدن و اجتماعات نوع بشر بر روی آن مؤسس گردیده است. بنیاد آبادی جهان بقواعد امن و امان محکم است. روابط حسنات و نیکیها بواسطه امن و امان بهمديگر بسته است. لکن امن و امان نباشد شیرازه زندگانی انسانی بشر از هم پاشد و کار از تمدن و انص و استیفاءس بوحشیگری و بیابان گردی و هرج و مرج گشت.

امن و امان را در جهان تمدن سه گونه جهات تعلق هست و سه طور امنیت ما را لازم است. جانی، مالی، ناموسی در میان هر جمعیت و گروهی که این سه گونه امنیت نباشد آسایش و سعادت از آن جمعیت محال و ممتنع است و اصل این تمدن و زندگانی بجمعیت بجهت حاصل کردن این سه گونه امنیت است و بدین جهت است این همه حکومتها و دولتها ترتیب داده شده است و اسباب محافظت جان و مال و ناموس مردم را بطوریکه لازم دیده اند فراهم داشته و می دارند. «

“Kaffe-i tebaa-i devlet-i âliyenin bilâ-istisna emniyet-i can ve mal ve mahfuziyet-i ırz ve namus hukuku mefruzāsından” bahsolunur.²⁵⁰

Ahter ise, kanunun, özellikle ceza kanununun, gereğini (23 Fevriye 1876 / 20 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 28, s. 1) tarihli ve “İştirak-ı Hukuk” adlı makalede şöyle açıklar:

“... İnsanlar ihtiyaçlarını gidermek için toplu yaşamak zorundalar. Nitekim ailenin fertleri, aile kurumunun düzenini kurmak için birbirlerine ihtiyaçları vardır. Cemiyetler arttıkça ihtiyaçlar da artar ve buna nispet mutlulukları ve güçleri de çoğalır. Dünyanın her bir köşesinde yaşayan milletlerin ve devletlerin ihtiyaçları da bu şekildedir.

Şerhedilen ihtiyaçları, iki bölüme ayırabiliriz: Birincisi iç münasebetler ve ihtiyaçlardır. Bunlar alışveriş ve ticaret vs. dir. İkincisi ise, dış münasebetler ve dış ihtiyaçlardır. Bu kısım ise, eksiklikleri tamamlamak veya namus, şan, makam veya yaşandığı toprakları korumak için ortaya çıkan kanunlardır...”²⁵¹

Bu bölüme dikkat edersek, Ahter basit bir ifadeyle de olsa kanunlara olan ihtiyacı dile getirir ve Ceza Kanunu’nun gereğini ifade eder.

Ahter, (16 Mart 1876 / 20 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 44, s. 1) tarihli ve “Emn ve Eman” adlı makalede kısastan söz ederken, İslâm’da uygulanan cezaya işaret eder ve Osmanlı devletindeki Ceza Kanunnamesi’nden söz eder:

“Kanun ve şeriata, her ne kadar kavimler farklı anlamlar verseler de yine aynı anlamdadır. Kanun adaletin kıstasıdır. Şariat ise, adaletli hükümlerin giriş ve çıkış yeridir. En büyük namusumuz [Kuran] “kısasta size hayat vardır” diyor. Öyle ise, can emniyetini sağlamak için kısas bir vasıtaadır. Kısas, medeniyetin ve rahatlığın koruyucusudur. Emniyetin temeli, adaletli ve doğru olan kanunlardır...”²⁵²

²⁵⁰ Hıfzı Veldet, Tanzimat I, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, s. 177.

²⁵¹ «زیست جمعیت و اجتماع متقابلہ احتیاجات را مستلزم است و چنانکه اهل یک خانه و خانواده در انتظام امر آن خانه محتاج بهمدیگر هستند و هر مقداری که بر جمعیت آنها افزوده میشود، احتیاجات بیشتر گردد و بهمان مقدار نیز بر قوت و استغنا و سعادت و شرف آنها می افزاید. جمعیت‌های دیگر که در مملکتها و سمت سمت قطعات خاک مسکن دارند و ملیتها و دولتها تشکیل کرده اند نیز بهمان نسبت احتیاجات پیدا کرده و در محافظت حال و شان خودشان بمعاونات همدیگر نیازمند می باشند. احتیاجات مشروطه باختلاف حالت و اطوار بر دو گونه است یکی احتیاجات و مناسبات داخلی خودشان است. مانند داد و ستد و مبادله سعيها و کوششها و نفوذ و رنجهای دیگرگونه معاونات که تصور تواند شد. دوم احتیاجات خارجی آنها است و مناسباتی که بهمین جهت پیدا می شود. این یکی هم یا بجهت اكمال تمام کردن نقصانها و کم و کسر احتیاجات خودشان است و یا خود بجهت حفظ ناموس و شان و امنیت جمعیت و خاک مسکون خودشان ...»

²⁵² «قانون و شریعت یک معنی دارد اگر چه در اصطلاحات اقوام باطوار مختلفه آنرا مصداقها قرار دهند، قانون مقیاس عدالت است. شریعت محل ورود و صدور احکام عادلانه است. ناموس اعظم می فرماید «شما را در قصاص حیات هست» پس قانون قصاص یک

Osmanlı devletindeki, gerek 1839 (1256) tarihli Ceza Kanunnamesi ve gerek 1850 (1267) tarihli Kanun-ı Cedid, bütün eksikliklerine rağmen kendi devrinde hatta Ahter gazetesinin çıktığı yıllarda da önemli ve tartışılan bir mesele olmuştur. Çünkü, yeni yapılan kanunlar arasında birlik oluşmamıştı. Bir taraftan İslâm'ın örf, âdet ve kanunlarını kullanmak isteyenler vardı, diğer taraftan Avrupa -özellikle Fransa- kanunlarından yararlanarak yasalar çıkarmak isteyenler bulunuyordu. Hatta, bu ikilik mahkemelere bile yansımıştı.

Bu şartlar içerisinde, Ahter gazetesine baktığımızda onu yenilikçi, inkılapçı ve İslâm kanunları yanlısı bir gazete olduğunu söyleyebiliriz.

Ahter, ceza kanunları ve kısastan bahsederken (10 Avril 1876 / 15 R. Evvel 1293; Yıl:2, S: 56, s. 1-2)'de "Padaş ve Ümit" [Ödül ve Umut] adlı makalede "ödül"den de bahseder. Yazara göre, dünya maişeti, ceza ve ödül karşılığında döner. "Tüm dinlerde ve mezheplerde ceza ve ödül vaat edilmiştir" diyen Ahter, bir ülkenin mamurluğu için de ödüller ve ümitler verilmesini ister. Memurlar, askerler, tacirler vs. ümitle hizmet etmek isterler.

h. Ahter ve Osmanlı Anayasası'nın Tercümesi

Ahter yayımlandığı günlerden itibaren sık sık kanun ve adalet konusu üzerinde durur ve bu hususta sıkça yazılar verir; fakat, Ahter'in bu konu hakkındaki en önemli yazısı, Osmanlı Anayasası'nın Farsça'ya tercüme edilmesidir. Ahter birinci kapanmasından sonra, yayın hayatına başladığında kanun ve Osmanlı Anayasası'nı ele alır ve uzun bir süre bu konu etrafında yazılar yazar ve yorumlarda bulunur.

Ahter'de (17 Janviye 1877 / 2 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 1, s. 2-3)'de Mithat Paşa'nın Aralık 1876'da (7 Zilhicce 1293) Anayasa'nın tasdik ve imzası konusunda yazdığı yazıya yer verilir. Bundan sonra Ahter, (7 Fevriye 1877 / 23 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 4, s. 2-8) tarihinde Osmanlı Anayasası'nın 119 maddesini Farsça'ya tercüme ederek Doğu halkına hitaben şöyle yazar:

واسطه بزرگ برای امتیث جاتی است و از اینجا معلوم است که مدنیت و آسایش و اساس امن و امان قوانین عادلانه و قوانین مستقیم است.»

“Geçen nüshamızda, Osmanlı Anayasası’nı Farsça’ya tercüme edeceğimizi bildirmiştik. Bu kanun, Şark milletlerinin mutluluğunun esasıdır; vatan evlatlarının yabanklık ve vahşetten kurtuluşu ve birliklerinin vasıtasıdır. Dünya tarihi için gurur kaynağıdır. Osmanlı evlatlarının şeref ve itibardır. Evet, bu kanun parçalanmış vatanın şirazesidir. Mülk ve millete yeni bir revnak ve süstür. Adalet ve doğruluğun temelleridir. Emniyet ve refah bu vasıta ile devam eder. Din ve devlet buna dayanarak güçlenir. Mülk ve millet bu vesileyle canlanır...”²⁵³

Osmanlı Anayasası’nın hazırlığı, 1876 Mayıs’ta Mithat Paşa’nın hükûmete girmesiyle başlar. Osmanlı devlet adamları ve ulemeden kurulu bir komisyona metin yazma görevi verilir. “XIX. yy. anayasalarının pek çoğu gibi, doğrudan doğruya 1850 tarihli daha otoriter Prusya Anayasa fermanı ve 1831 tarihli Belçika Anayasası’ndan büyük ölçüde etkilenir. Prusya Anayasa fermanı gibi, o da bir kurucu meclisten çıkmaz, hükûmran iktidar tarafından ilân edilir.”²⁵⁴

Osmanlı Anayasası, Mithat Paşa’nın Sultan Abdülhamit tarafından tekrar sadarete atanmasından birkaç gün sonra 23 Aralık 1876 tarihinde ilân olunur. Ahter gazetesi, ilk kapanmasından sonra yeniden yayım hayatına 11 Ocak 1877 günü başlar. Bu gazetenin 3. yılındaki en önemli yazılarından biri, Osmanlı Anayasası’nın ilân edildiğini duyurması ve hemen ardından gelen sayıda (7 Fevriye 1877 / 23 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 4, s. 2-8) Osmanlı Kanunuesası’nın tam metnini Farsça’ya çevirerek yayımlanmasıdır.

Osmanlı Anayasası, ilân edildiği günlerde, Balkan vilâyetlerinde ayaklanmalar ortaya çıkmıştı ve onları bastırılmaya çalışılıyordu. Sırlar, Osmanlı devletine isyan etmişlerdi. Rusya, savaş hazırlığı içindeydi. Bu olaylar uluslararası bir bunalım yaratmıştı. “İngiltere’nin teklifiyle”²⁵⁵ Aralık 1877’de savaşı önlemek için büyük devletlerin gözetimi altında İstanbul’da bir konferans toplanır. Bu konferansta, Türkiye ile Sırbistan arasında barış şartları ve Balkan vilâyetlerinin yeniden düzenlenmesi

«در نسخه پیش وعده کرده بودیم ترجمه قانون اساسی را در ضمن یک ضمیمه این روزنامه بنویسیم. چون این قانون همه نیک بختی مشرق زمین را اساس است و اقوام وطن را پس حشت. بیگانگی واسطه یگانگی و استیلا؛ تاریخ جهان را سرمایه افتخار است. دولت آل عثمان را برترین پایه شرف و اعتبار. آری این قانون اجزای پراکنده وطن را شیرازه است و جمال ملک و ملت را رونق و آرایش تازه. بنیان عدالت و راستکاری بوی استوار است و امنیت و رفاه عمومی بدین واسطه برقرار. پشت دین و دولت بدین اساس قوی است و مزرع ملک و ملت بدین وسیله شاداب روی.»

²⁵⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 163.

²⁵⁵ Ahter, 11 Janvye 1877 / 25 Zilhicce 1293; Yıl: 2, S: 61, s. 1-5.

görüşülecekti. Konferans açılmadan bir gün önce, Mithat Paşa sadrazam olur. Az geçmeden 20 Ocak 1877'de konferans sona erer.²⁵⁶

Ahter gazetesi, bu iki haberi yani Mithat Paşa'nın sadrazam olunması ve konferansın açılmasını, 3. yıla başlarken verir. Aslında bu gazetenin amacı, Türkiye'deki olayları, ve haberlerin ayrıntılarını ve sonuçlarını, Farsça bilen ve Şark ülkelerinde yaşayan halklara duyurmaktır. Bu yüzden uzun bir süre Anayasa ve bu konuyla ilgili olaylar ve bu mesele etrafında dönen tartışmalar, Ahter gazetesine konu olmuştur.

Ahter gazetesi yazarı, (31 Janviye 1877 / 16 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 3, s. 2) "Kanunuesası"nın sonucunu şöyle açıklar:

"Medar-ı terakkiyat-ı mülk, millet ve vatan olan Kanunuesası'nın sonuçlarından biri budur ki Kanunuesası'nın yedinci maddesine göre, tüm Osmanlı tebaası mezhep meseleleri hariç tüm hukuk ve görevlerde eşit olacaklardır. Bu tasarı, uygulanırsa daha da iyi olacaktır."²⁵⁷

O devre kadar, feodal bir yapıya sahip olan Osmanlı devletinde en üst makam sultandı ve onun izni olmadan halka hiçbir hak ve hukuk verilmiyordu. Halk ise, sultanın bir kulu olarak yaşamakta idi. Sultan, tebaasının emniyet ve güvenini sağlamak görevine sahipti; ama, bu ne kadar sağlanabilirdi. İşte böyle bir şartta, Osmanlı münevverlerinin çabalarıyla anayasa ilan edilir ve halkın can, namus ve malını güvence altına alır. Halk, kanun çerçevesi içerisinde kendi hak ve hukukunu iddia edebilir ve diğer insanlara karşı eşit sayılır. Bu, devlet yönetimi içerisinde olan bir reform hareketiydi ve Ahter gazetesi bunun habercisiydi.

Ahter gazetesi, (4 Avril 1877 / 19 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 17, s. 99) tarihinde Fransa'nın Liyon şehrinde "Victor Hugo"nun, 1878'de Fransa'da düzenlenecek olan "Pazar-ı Umumi" [Fuar] hakkındaki nutkunun özetini yayımlar. Ahter'in bahsettiği konulardan biri olan eşitlik meselesi, bu kısa yazıda göze çarpmaktadır:

²⁵⁶ Ahter gazetesi (14 Fevriye 1877 / 30 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 5) tarihinde Mithat Paşa'nın Anayasanın 113. maddesine dayanarak azledilmesi haberi verir.

²⁵⁷ «از جمله نتایج قانون اساسی که مدار ترقیات ملک . ملت و وطن است این است که بموجب ماده هفتم قانون اساسی می گوید همه تبعه عثمانیه بجز در احوال مذهبییه در حقوق و وظایف مساوی می باشند و از جمله جمیله این اساس است که این ماده بموقع اجرا گذاشته شود.»

“Dünyanın her tarafında, insanların barış ve sulha muhtaç oldukları görünüyor. Paris’te düzenlenecek olan 1878 yılı fuarı geleceğin fetihlerinden biridir. Bu “ahitname” tüm dünya kavimleri arasında imzalanan bir barış antlaşmasıdır ve XX. yy.’ın ilk eseridir. Geleceğin medeniyeti üç kelimeden oluşacaktır: Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik. Özgürlük milletlere, eşitlik insanlığa ve kardeşlik gönüllere, aittir.”²⁵⁸

Görüldüğü gibi, modernleşme süreci içinde ortaya bir zaruret olarak çıkan Osmanlı Anayasası’nın temeli, Avrupa ülkelerindeki anayasalar gibi eşitlik ve özgürlük kavramlarına dayanmaktadır. 1839 Tanzimat fermanıyla başlayan hukukî düzenlemeler, 1876 anayasasıyla sonuçlanır. “Şeklen Avrupaî izler taşıyan Osmanlı Anayasası, 12 fasıl ve 119 maddeden oluşmuştur. Bu anayasayla, Osmanlı devleti gittikçe bir hukuk devleti olmaya başlar ve padişahın yetkileri sınırlandırılır; ama, halife olma özelliği ortadan kalkmaz. Yasama Heyeti, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan adlı iki kuruldanda oluşan ve yeni kanunlar yapma veya eskilerini yenileme yetkisine sahip bir umumî meclisti. İcra yetkisi Meclis-i Vükelaya aitti.”²⁵⁹

Ahter gazetesinde (7 Fevriye 1877 / 23 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 4) tarihinde 119 maddelik Osmanlı Anayasası, ayrıntılı bir şekilde ve aslına sadık kalınarak Farsça’ya tercüme edilir. Muhit-i Tabatabaî, “Tarih-i Tahlil-i Matbuat-ı İran” adlı eserinde, Ahter ve bu gazetenin İran gazetecilik tarihindeki öneminden bahsederken Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve (Sipehsalar) ve Mithat Paşa’nın yakın arkadaşlıklarından söz eder. Muhit-i Tabatabaî’ye göre, Mithat Paşa, arkadaşından hızlı davranarak Türkiye’de ıslahât yaptı ve anayasa taslağını hazırladı.”²⁶⁰ Ayrıca, Muhit-i Tabatabaî’ye göre, Osmanlı Anayasası Ahter’in önemli yazarlarından biri olan “Mirza Necefali Tebrizî tarafından Farsça’ya tercüme edilmiştir. Necefali²⁶¹ Han, Türkçe,

²⁵⁸ «فقره محتاج بودن مردم بصلح و صلاح در اطراف جهان محسوس می شود و بنابر این طرف صلح و صلاح غالب خواهد شد. بازار عمومی سال 1878 که در پاریس خواهد شد از فتوحات زمان آینده است. قرار نامه صلح و صلاح است. تصدیق و امضای مقوله نامه برادری در میان تمامی اقوام مختلفه است. صلح و صلاح فعل زمان آینده است. نخستین اثر قرن بیستم میلادی است. مدنیّت زمان آینده از سه کلمه مرکب است: آزادی، برابری، برادری. آزادی راجع به ملت‌هاست. برابری راجع به انسانیت است. برادری راجع به دلهاست.»

²⁵⁹ Halil Cin, Osmanlı Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, VII. Dizini, S: 142, s. 11-32.

²⁶⁰ Muhit-i Tabatabaî, Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran, s. 39.

²⁶¹ Muhit-i Tabatabaî Mirza Necefali Han’ın ismini yanlışlıkla Mirza Necefğlu yazmıştır.

Farsça ve Arapça'ya hâkimdi ve o dönemde Ahter gazetesinin birçok yazısı onun kaleminden çıkıyordu.”²⁶²

Muhit-i Tabatabaî, Ahter gazetesinde, Farsça'ya tercüme edilerek yayımlanan Osmanlı Anayasası'nın öneminden bahsederken, tercümenin açık ve yeterli olmadığını da ileri sürer. Ayrıca “bazı yerlerde sorun yaratmaması için tercümede değişiklik yapılmıştır.” kanaatindedir.

Muhit-i Tabatabaî'nin bu iddiasından yola çıkarak “Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)” adlı eserde yayımlanan anayasa metnini Ahter'de yayımlanan Farsça tercümeyle karşılaştırdık ve söylendiği şekilde bir farklılık tespit edemedik. Tespit ettiğimiz fark, yalnız iki konudadır:

1. “Devlet-i âliye” yerine “devleti Osmanî” yazılmıştır
2. 10 bin Kuruş karşılığından İran para birimi olan “Tümen” kullanılarak “10 bin Kuruş (iki yüz Tümen)” ifadesi kullanılmıştır.

Bu iki açıklamanın da İranlı okuyucular için gerekli olan bir açıklama olduğu düşüncesindeyiz. Tabatabaî'nin iddia ettiği, “sorun yaratmama” veya “değişiklik” olarak değerlendirmek doğru değildir.

Biz araştırmamız sırasında, Mirza Necefali Han Daniş'in Ahter'de bu derecede etkili olduğuna dair bir bilgi ve belgeye de tesadüf etmedik. Tabatabaî, bu bilgiyi nereden aldığını açıklamıyor.

Ayrıca, Muhit-i Tabatabaî, yine aynı eserinde, Osmanlı Anayasası'nın açık ve sâde bir Farsça'yla tercüme edilmediğini de söylemekte ve sebebini de İstanbul'da yaşayan İranlıların alışkanlıklarıyla otaya çıkan bir mesele olarak açıklamaktadır. Halbuki, Ahter gazetesi, (7 Fevriye 1877 / 23 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 4) tarihli nüshasında, Osmanlı Anayasa metninin hemen ardındaki “Yadâvari ve İhtar-i Mahsus” [Hatırlatma ve Özel İhtar] başlıklı yazıda tercüme hakkında şu açıklamayı yapar:

“Kanunuesası'nın tercümesinde, Türkçe'de yaygın olan bazı ibâreler ve terimler kullanılmıştır ve bunlar şimdi İran'da konuşulan dile uygun olmayabilir. Bazıları bu tercümeyi okurken bu meseleye dikkat etmezlerse itiraz edebilirler. Buna göre, söylemeliyiz ki diğer devletler ve milletlere ait olan ve İran'da bilinmeyen bu tür kanunların ibareleri ve üslupları değiştirilemez. Bilmemiz gereken konu şu ki kanuna

²⁶² Muhit-i Tabatabayi, Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran, s. 39.

mahsus olan bazı kelimelerde tasarruf edersek, birçok önemli konuları atlayabiliriz. Bu kanunlara ait olan terimler, onları bir alt birimi olan kanunlar ve nizamların yanında tekrar olur ve onları anlamak da kelimelerin bu ilişkisinden ve sözün üslubundan mümkün olur. Farsça, Arapça ve gayri kelimeleri, kanun konusu içerisinde, özel anlamda kullanmak ise, devletin resmî meclisinin kararına bağlıdır. Bunlar mecliste herkes tarafından anlaşılamaz. Bu kelimelerin şimdiki Farsça'da veya eski Farsça'da karşılığı olduğu doğrudur. Resmî meclisin onayı olmadan bunların sözlük anlamını söylemenin faydası yoktur... Buna göre, Osmanlı Anayasası'nda kullanılan ve şimdiki Fars dilinde olmayan bazı kelimeleri kullandıysak, bu yanlışlıkla değildir; belki özellikle yapılmıştır.. Bu kelimeler İran'da mevcut değildir ve daha karşılıkları bulunmamıştır. Dolayısıyla tercümede bu ifadeleri aynen kullanmaktan başka çaremiz yoktur.»²⁶³

Ahter'in bahsettiği bu kelimeler “heyet-i ayan” ve “heyet-i mebusan” gibi kelimelerdir. Tabii ki, bu kelimelerin sözlük anlamları Farsça'da mevcuttur. Ama, o dönemde Osmanlı Anayasa Meclis'i açıldığında, bu kelimeler, bir özel terim olarak kullanılmıştır. Ahter, burada Osmanlı Anayasası'nda kullanılan bu tip özel terimlerden bahsederken özellikle İran'daki bazı eksikliklere de değinmek ister ve “bu kelimeler, ancak bir devletin resmî meclisi tarafından belirlenir ve kullanılır” düşüncesini ortaya koyar. Bu yüzden, Ahter'de de açıklandığı gibi, kanun terimlerinin kullanılması, Ahter yazarları tarafından özellikle yazıldığını düşünüyoruz.

Ahter, (24 Mars 1877 / 9 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 14) tarihli sayısında “Dahilî Haberler” bölümünde “İftitah-i Meclis-i Umumî” [Umumî Meclisin Açılışı] adlı

«ترجمه قانون اساسی پاره عبارتھا . و اصطلاحات دارد که در زبان ترکی مصطلح است و مغایر وضع استعمالات زبان حالایی ایران و دور نیست در وقت مطالعه کردن آن ابتدا بعضیها بدون مطالعه در این باب تصور عیب جوئی و اعتراضی را نمایند. بنابر این عرض می شود که اسلوب عبارت این گونه قانونها که برای دولت دیگر و ملت دیگر است و زبان و اصطلاحات ایشان غالباً موافق استعمالات ایران نیست. نباید تغییر داده شود و با اینکه تغییر دادن کمال اشکال را دارد باید دانست که تصرف کردن در الفاظ مخصوصه قانونی باعث فوٹ شدن بسیاری از نکات و دقائق مطلوبه شده و مطلب را گنگ و کم عیار خواهد ساخت و اصطلاحات مخصوصه این قانون نیز در ضمن قانونها و نظامنامه‌های جزو که فروغ و شعبه های این اساس هستند می مکرر خواهد گردید و فهمیده شدن آنها بارتباط یکدیگر و بمساق کلام و اسلوب سخن ممکن تواند بود . انهم واضح است که الفاظ لغتهای فارسی و عربی و غیر آنها را در ضمن فصول قانونی آوردن و در معانی مخصوصه استعمال کردن تنها بتصدیق یک مجلس رسمی دولت جایز تواند بود و بمس. راست است لغتهای منکوره در فارسی حالایی و یا پارسی قدیم ترجمه دارد ولی معنی لغوی بدون تصدیق مجلس رسمی بکار مقصود اصطلاحی نخواهد آمد... بکار قانون نیز بدین منوال است. بالجمله لگر در اصطلاحات و عبارتتهی این قانون عبارات و الفاظ چندی بر خلاف اصطلاح زبان فارسی آورده شده است از روی عمد و اختیار است نه از سهو و عدم آگاهی... لگر این عبارتھا را کسی در ایران بگوید و مقصود از آن را حالی نکند، ابتدا کسی نتواند فهمید ... و علتش این است که این معنی هنوز در ایران نیست و لغتی هم بر آن وضع و تخصیص نشده است...»

yazıda, Türkiye Millet Meclisi'nin açılışını haber verir ve altında "Tercüme-i Nutk-i Hümayun"a yer verir.

"Hepiniz devletin ve milletin şevketi ve gücünün adalet vasıtasıyla sağlandığını biliyorsunuz. Hatta, Devlet-i Âliye de ilk zuhurundaki gücü ve kuvvetini bundan [adaletten] almıştır..."²⁶⁴

II. Abdülhamit söylediği nutukta²⁶⁵, "600 yıllık geçmişi olan Osmanlı halifeliği" için şöyle der:

"Altı yüz seneden beri sunûf-i tebaamızın milliyetlerini, lisan ve mezheplerini, muhafaza eylemeleri dahî bu kaziye-i âdilenin netice-i tabiiyesi olduğu kabil-i inkâr değildir."²⁶⁶

II. Abdülhamit, babası Abdülmecit'in hizmetlerini sayarak kanun ve Tanzimat meselesini de şöyle anlatır:

"... ve Avrupa medeniyet-i hazırasının en evvel mülkümüze idhali için bir kapı açmış, valid-i macidim Abdülmecid Han merhum dahi o isre giderek, ahalimizin muhafaza-i can, mal, ırz ve namusunu mütekeffil olan Tanzimat-ı Hayriye esasını ilân etmişti. İşte o vakitten... muhtaç olduğumuz ıslahâta medar olacak kanun ve nizamlar yapıp tahsil-i fûnun ü maarif dahi oldukça tevessü eyledi... Kanunuesasi'yi tesisten maksadımız ahaliyi rüyet-i mesalih-i umumîyede hazır olmağa davet etmekten ibaret olmayıp belki memalikimizin ıslah-ı idaresine ve sû-i istimalât ile kaide-i istibdadın imhasına bu usulün vesile-i müstakille olacağı cezm-i yakînindeyim..."²⁶⁷

Ahter, Osmanlı Anayasası'nı tercüme ettiği gibi, II. Abdülhamit'in nutkunu da Farsça'ya çevirerek yayımlar. Ahter'in amacı, sanayi, eğitim, kanun vs. gibi hususlarda birçok eksikliği olan İran devletini, komşusu olan Türkiye'de gerçekleşen

«همه شما می دانید که ترقی شوکت و مکتد در هر دولت و ملتى تنها بواسطه عدالت حاصل شود. حتى در اوایل ظهور دولت عليه ما را که قدرت و قوت خود را در همه عالم منتشر کرد به جهت این بود که قاعده عدالت را در حکومت مرعى داشته...»

²⁶⁵ Bu nutuk, 19 Mars 1877 (5 R. Evvel 1294) tarihinde yapılmıştır.

²⁶⁶ «از ششصد سال باینطرف صنوف تبعه ما ملت و زبان خودشان را نگاهداری کردند و جای انکار نیست که این یک از نتایج طبیعیه قضیه عادلله ی مذکور بوده است.»

²⁶⁷ «...و برای دخیل کردن مدنیت حاضره اروپا بر ملک ما یک دری مفتوح ساخت و پدر بزرگوارم عبدالمجید خان مرحوم نیز بان اثر پیروی کرده اساس تنظیمات خیریه را که متکفل محافظت جان و مال و عرض و ناموس اهالی ما بود اعلان داشت. اینک از آن روز ببعد تجارت و زراعت ما وسعت یافته و بر واردات دولت ما در اندک وقتی...و قانونها و نظامها که مدار اصلاحات محتاج الیها توانستی بشود ترتیب داده شده تحصیل فنون و معارف نیز بقدر امکان توسع پذیرفت...و مقصود از تاسیس قانون اساسی این نبود که اهالی را دعوت کنیم که برای رسیده گی به مصالح عمومیه آماده بشوند بلکه جزم یقین داشتیم بر اینکه این قاعده وسیله مستغله بر اصلاح اداره ممالک شده و سوء استعمالات قواعد استبداد محو و ناپدید گردد.»

reformlardan haberdar etmekte. Ahter'in bu husustaki çabaları, devrinin ilk örneklerindendir.

Görüldüğü gibi, Ahter gazetesi etrafında toplanan İranlı aydınlar, XVIII. yy.'dan itibaren istibdat yönetimlerinden şikayetçi oldukları için, Osmanlı'ya sempati duymuşlardır. Avrupa, İran'a uzak olduğu ve daha yakınında olan ve Avrupa ıslâhatını yakından takip eden Osmanlı ülkesi, İranlı aydınlarının faaliyet merkezi olmuştur. Ahter'in Osmanlı Anayasası ve bu konu etrafında gerçekleşen tüm olayları detaylı bir şekilde gazetede yansıtmaktan amacı, İran devletine ve halkına yanı başındaki komşusunda gerçekleşen ıslahâtı tanıtmaktan başka bir sebep olmamalıdır düşüncesindeyiz.

i. İstanbul Konferansı - Adalet, Hürriyet ve Eşitlik

Ahter, (24 Mars 1877 / 9 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 14, s. 73-74) tarihli ve "Esas-ı Müselmanî – Kanunuesasî" [Müslümanlığın Esasları ve Anayasa] başlıklı yazısında bir toplumu ve onların hak ve hukuklarını koruyan devletin iki temel esasla yani "adalet" ve "hürriyet" ile sebat kazandığından bahseder. Devletin ülke içerisinde sağladığı adalet, bu iki temel esasa bağlı olmalıdır söyleyen Ahter, adalet ve hürriyeti anayasanın gerekli iki şartı olarak tanıtır.

"... Bir ülkede yaşayan insanlar [Bir vatanın üyeleri] hak ve hukukta eşittirler ve tek tek o hukuku yerine getirmeye ve onları korumaya mükelleftirler... Adaleti umumîleştirmenin birkaç şubesi vardır ve bu bir ülkede yaşayan tüm insanlara şamildir. Adaletin kurallarını bilip onları yerine getirmek vatanseverliğin ilk şartıdır. Buradan yola çıkarak kanunların ve mahkemelerin ıslahı, mülkî dairelere ait olan kurallar, vergi işlemleri ve ülkenin mamurluğuna hizmet eden tüm ilimlerin bir tek kavrama yani adalet sistemine bağlı olduğunu görüyoruz. Ayrıca şahsî ve dinî işler hariç, tüm meseleler istisnasız, adaletle matlup dereceye ulaşır. Adaleti ortaya çıkaran ve

sonuçlarını yayan varlık hürriyettir. Böylece, Anayasa bu iki hüküm üzerine kurulmalıdır...»²⁶⁸

Bu yazıda, Ahter gazetesinin kanun ve anayasaya olan bakışı görülmektedir. Bir ülkenin ilerlemesindeki birinci şartın, adaletin sağlanması olarak takdim edildiğini görüyoruz. Ayrıca, adaletten söz edilirken “şeriatın” uyguladığı kanunlara karşı olmayan bir adalet sistemiyle karşı karşıya geliyoruz. Çünkü, şariat veya diyanet, bir yaşamın mutlak ruhu olarak görülmektedir. Bu yüzden, anayasa tertip edilirken Müslümanlığın esaslarının temel prensiplerinin kabul edilmesinin gerektiği ileri sürülür.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Osmanlı devleti ve İran devleti kuruluşundan beri, İslâm hukuku ve şer’î hükümleri esas almışlardır. Yerleşmiş olan eski usulün ıslahının zarurî görüldüğü bu devirde, tamamen Avrupa kanunları ve kurallarına uyarak radikal bir değişim yapmak imkânsız görünüyordu. Bu yüzden, devrin şartlarına uyarak şariat hükümlerine önem verilir. Diğer taraftan ise, Avrupa usulleri de kabul görülür ve zamanla bunlar artar.

Ahter gazetesi, (24 Mars 1877 / 9 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 14, s. 74) tarihli ve “İftitah-i Meclis-i Umumî” [Umumî Meclisin Açılışı] başlıklı yazıda 19 Mart 1877 (5 R. Evvel 1294) tarihinde meclisin açılışını bildirerek Sultan Abdülhamit’in bu mecliste kanun ve adalet hakkındaki nutkunu Farsça’ya tercüme eder. Bu Türkiye’de açılan ilk meclistir.

19 Mart 1877’de toplanan ilk Osmanlı Meclisi’nin tayine gelmiş yirmi beş üyeden kurulu bir Âyan Meclisi ve 120 milletvekilinden oluşan bir meclisi vardır. Ahter aynı sayıda, Mebuslar Meclisi’nde olan üyeleri ve onların görevlerini bildirir.

Ahter gazetesi, Osmanlı Anayasası ilân olunduğu dönemde, anayasanın esas temeli olan eşitlik ve özgürlük kavramları üzerinde sıkça durur. Adalet ve kanun, Ahter gazetesinin uğrunda en çok mücadele verdiği sosyal ve siyasî değerlerdir. (28 Mars

«...همگی لجزای وطن در حقوق و شرایط مذکوره مساوی و برابر هستند و یکان یکان و باتفاق همدیگر مکلف بحفظ آن حقوق و شرایط میباشد ... امر تعمیم عدالت شعبهای چند دارد که شامل حال عموم اهل وطن است و حفظ شرایط این عدالت اولین شرط وطن پرستی است و از این یک اصل کار اصلاح قوانین و محاکمات و نظملات متعلقه بداره ملکیه و امر مالیاتی و تمامی فنون و علوم که بکار اعمار ملک و مملکت میاید و سرمایه سعادت و نیکبختی افراد و لجزای وطن گردند همچنین تمامی آنچه غیر از امور شخصیه و دینییه است بدون استثنا بحکم عدالت بدرجه مطلوبه تواند رسید و بس و آنچه این عدالت را آشکار کند و ثمرات و نتایج آن را در اطراف وطن منتشر و بر قرار می نماید همانا حریت و آزادی است. این است که اساس قانون اساسی باین دو پایه محکم استوار شده و مدار تمامی احکام و مندرجات و فصول و ابواب آن بر عدالت و حریت میباشد...»

1877 / 12 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 15, s. 81-82) tarihinde “Müsavat - Beraberî” [Eşitlik] adlı yazıda bu konuya ayrıntılı olarak yer verilir ve eşitlik medenî halklar arasında en yüksek seviyede olan insanların kullandığı bir kavram olarak anlatılır. Ahter’e göre, “Cumhuriyet üzerine kurulan bir devlet bu kavramı esas olarak alır” ve “cumhuri olmayan devletler eşitlik kavramını ikinci plana alırlar.”

Ahter gazetesi, eşitlik kavramından bahsederken onun kelime anlamına değil, devrinin o kelimeye yüklediği anlama işaret etmek ister. XIX. yy. başlarına kadar İran ve Türkiye’de halk bir hak iddiasında bulunduğu zaman padişah veya sultana gidip isteklerini ona bildirirlerdi. Padişah veya sultan ise hiçbir madde ve kanuna dayanmadan adaleti sağlamaya çalışırlardı.

Burada Ahter’in de işaret ettiği gibi hukuk ve eşitlik her millet için farklıdır. Adliye mahkemeleri her ülke için kaçınılmaz ve gereken bir kurumdur ve büyük devletlerin ona ihtiyacı vardır. Mahkemelerde, devlet ve milletin her bir meselsi, artı ve eksikleriyle tartılır; verilen hükümler ve kararlar “denk” hâle getirilir. Mesela, ırz, mal, can ve namus meselelerinde, eşitlik konusunda büyük, küçük, yerli ve yabancı hakkında uygulanması gereken konudur.

Ahter gazetesi, (7 Avril 1877 / 22 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 18, s. 106-107) tarihinde ve “Mazbata-i Islahât” [Islahat Notları] adlı yazıda Avrupa devletleri tarafından tasdik ve imza olunan kanun ıslahâtına işaret ederek, “Beyoğlu gazetelerinde” yayımlanan 4 sonuç maddesine işaret eder:

- “1. Protokol hususunda devletlerin ittifakına sebep olur.
2. Dışişleri Bakan’ı olan Safvet Paşa bir “notayla” [resmî bir belgeyle] bu devletlere, ıslahâtın icra edileceğini bildirir.
3. Islahat konusunda diğer devletlerin sefirleri ve memurlarının icraata nezaret etme yetkileri olsun.
4. Islahât, belirli bir süre içerisinde icra olunmazsa, devletler kendi aralarında toplanıp Hristiyanları koruma yetkisine sahip olsunlar.”²⁶⁹

«1. متضمن حصول اتفاق دولتها است در خصوص پروتوکول و مندرجات آن .
2 اینکه جناب صفوت پاشا وزیر امور خارجه دولت علیه بموجب یک نوت یعنی کاغذ رسمی بدولتها اظهار نماید که اصلاحات موعوده و معینه از جانب بابعالی مجری خواهد گردید
3. در خصوص اجرای اصلاحات سفرا و مامورین سایر دولتها حق اینرا داشته باشند که نظارت و دقت بامور اجراییه نمایند.

Bilindiği gibi, Paris antlaşmasını imzalamış olan devletler, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya, Almanya ve Osmanlı devleti 23 Aralık 1876'da İstanbul'da bir araya geldiler. Konferansta, devletlerin İstanbul elçileri ve Osmanlı devletini Hariciye nâzırı Saffet Paşa ve Berlin elçisi Ethem Paşa temsil ederler.

Konferansın gündemi görüşülürken, duyulan top sesleri üzerine, Saffet Paşa ayağa kalkarak toplantının gereksiz olduğunu bildirir ve Ethem Paşa'yla birlikte meclisi terk eder. Ertesi günkü toplantıda Osmanlı devletine kabul ettirilmek istenen ıslahât maddeleri görüşülür. Söz konusu maddeler arasında, Bosna Hersek ve Bulgaristan valilerinin, altı devletin oyu ile seçilmesi, Bulgaristan valisinin, Hristiyanların arasından seçilmesi gibi maddeler vardı. Osmanlı Meclisi'nde görüşülen teklifler, şeref meselesi yapılarak reddedilir. Bunu üzerine konferans sona erer ve elçiler İstanbul'u terk ederler.

Ahter bu makalede, yabancı devletlerin ıslahât melesine olan müdahalelerini doğru bulmaz ve eleştirir:

“Osmanlı devleti 600 yıllık bir devlettir ve dışardan müdahale olmaksızın Rumeli ve Anadolu'da hüküm sürmeyi başarmıştır. Devlet aynı devlet ve millet aynı millettir; fakat, şimdi komşu devletlerle olan münasebetlerini değiştirmiş ve yeni medenî kanunları kabul etmiştir... Bugün, Osmanlı devleti fiilen ıslahât yapmak istiyor ve bu ıslahât Osmanlı devletinin iç meselesidir... Osmanlı devleti altı yüz yıllık hükûmet usulünü değiştirerek devletin esasını mutlakiyetten meşrutiyetedeğiştirmiştir. Anayasa düzenleyip, mebuslar ve Âyan Meclisi tertip etmiştir; tebaanın haklarını verip eşitlik ve hürriyet sağlamıştır... Şimdi Babıâli'ye ıslahât konusunda mazbata [nota] yazmak ve resmen bu isteklerin uygulanmasını talep etmenin amacı nedir?”²⁷⁰ denilerek bu nota verme teşebbüsü tenkit edilir ve Osmanlı devletinin tavrı desteklenir.

4. در صورتیکه اصلاحات در ظرف مدت معینه مجری نگردد دولتها در میان خودشان مذاکره کرده و تدبیری در این باب بکار ببرند که عیسویان را نگاهداری نمایند و باقتضای آن معمول دارند.

«دولت عثمانی ششصد سال است که باستقلال پادشاهی میکند. دولت در مدت این ششصد سال بی آنکه لحدی از خارج مداخله 270 بکارهای داخلی او نماید در قطعات روم ایللی و و اناطولی بلا شرط حکمرانی نمود. امروز دولت همان دولت و ملک همان ملک است و آنچه در این آخرها بر آن افزوده است حسن آمیزش و نیکی مناسبات با دولتهای همجوار است و قبول قوانین مدنیّت و بعضی نظامات مفیده بحال ملک و مملکت... حال که بابعالی قولا و عملا می خواهد اصلاحات را اجرا نماید و این اصلاحات کار داخلی دولت عثمانیه است و دولت هم رعیت خود را بیش از دیگران می خواهد... دولت علیه عثمانیه امروز وضع ششصد ساله پادشاهی خود را از مطلقیتی بمقتدی و از بلاشرطی بمشروطی مبدل کرد. قانون اساسی گذاشت؛ مجلس مبعوثان و اعیان ترتیب داد؛ رعیت را آزادی و برابری و برادری بخشید... لکن دیگر مظبطه اصلاحات نوشتن رسماً ببابعالی اظهار کردن یاخود در غیاب یک دولتی قرارها در امور داخلیه او دادن و اجرای آنرا خواستن و وعد رسمی هم در خصوص آن اجراءات طلبیدن و مداخله بسفرا و مأمورین خارجه در نظارت بلجراءات دادن برای چیست؟»

Böylece, yabancı devletlerin huzuruyla toplanan konferansta Osmanlı devleti istediği inisiyatifi elde edemez ve bu devletlerin isteklerini reddeder. Londra Protokolü'nün Osmanlı devleti tarafından reddedilmesi, Rusya'nın Balkanlardaki sömürü faaliyetlerine hız verir ve sonuçta Osmanlı-Rus harbi 1877'de ilân edilir. Ahter gazetesi ise bu olayları ayrıntılı bir şekilde yansıtmıştır.

1. Kanun Yönünden İran ve Türkiye Karşılaştırılması

Ahter gazetesi, (18 Juan 1877 / 7 Recep 1294; Yıl: 3, S: 45, s. 321)'de "Dikkat Der Vaz'-ı Frengistan" [Avrupa Durumuna Bir Bakış] adlı yazıda, Avrupa devletlerinin durumunu ve dünya ilerlemesini ele alırken İran'da kanun meselesini ileri sürer:

"... Bu şekilde kıyaslırsak, bu nispetle değişen konu, milletin hukukî meselesi ve mahkemelerdir. Mesela, şimdi İran'da ve diğer Orta Asya ülkelerindeki her bir şehirde divanhaneler ve mahkemeler açılmıştır; ama, bu mahkemelerde kullanılacak kanun kitabı yoktur ve hiçbir kanun da düzenlenmemiştir..."²⁷¹

Burada, bu yazıdan yola çıkarak, Ahter'in Osmanlı Anayasası'na neden bu kadar önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Ahter, Osmanlı ülkesinde olan reformları Asya ülkeleri ve özellikle İran'la, karşılaştırmak ister. Ahter ilk sayılarından itibaren kanun ve hukuk meselesine önem verir ve bu meseleyi sık sık ele alır. Ahter'in bu makaleleri ve haber tipi yazıları İran devletini bir adâlet devleti olması yoluna götürmenin bir mücadelesidir. Çünkü, Kaçar dönemi İran'da da, İslâm'dan sonraki dönemler gibi padişah en üst makam olarak sayılıyordu ve tüm tebaa onun kulu sayılıyordu. Mahkemeler ise, şeriat kanunlarıyla yönetilmekteydi. Evlenme, boşanma, ticaret ve diğer hukukî meseleler şer'î mahkemelerde, İslâm âlimleri tarafından uygulanmakta idi. Bu yüzden, Ahter gazetesi çevresinde toplanan aydınlar, İran şartlarını Türkiye ve Avrupa'yla karşılaştırıp İran'ın ilerlemesi için makaleler yazıp, önerilerde bulunup ve eleştirilerde bulunmuşlardır. Ahter gazetesi taraftarlarının, çağdaş ve modern insanlar olması da bu gazeteyi her gün eskisinden daha da fazla bu yolda başarılı kılmıştır.

²⁷¹ «و از این قرار قیاس باید کرد و سایر اوضاع و حرکات را که بهمین نسبت ترقی کرده است که از جمله اینها محاکمات و امر حقوق مردم است. فرضاً حالا در ممالک ایران و دیگر قطعات آسیای وسطی محکمه های دیوانی و دیوانخانها که در هر شهری هست کتاب قانونی ندارد و نظامات و هم ترتیباتی هم در میان نیست.»

Ahter, ilk sayılarında kanun meselesine kapalı bir şekilde işaret etse de zaman geçtikçe, ifadelerine açıklık katar. Bunu 3. yılın 45. sayısında açıkça görebiliriz. Ahter gazetesi, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, adalet, kanun, hürriyet gibi kavramları sık sık kullanırken bazı olayların olmasına ve fikirlerin yerleşmesine sebep olmuştur. Ahter, bazı kavramlar üzerinde durup, onları tekrarladığı zaman, İran halkına ve devletine mesajlar veriyordu. Bu da dünyanın ilerlemekte olduğu sırada, İran'ın hâlen kanunsuz ve hukuksuz bir ülke olmasından kaynaklanıyordu.

Bir diğer mesele de, Ahter yayınlandığı dönemde, Osmanlı ülkesinde ıslahât hareketleri başlamıştı ve Avrupa ülkeleri de bu ıslahâtın taraftarıydı. Hatta, bu konuda Türkiye'ye baskılar da yapıyordu; ama, İran ve Afganistan üzerinde büyük nüfuzları ve etkileri olan Rusya ve İngiltere, bu iki ülkenin olumlu yönde değişmesini istemiyorlardı.²⁷²

Ahter gazetesinin yazarları, Tiflis, Tebriz ve İstanbul üçgeni olan muhitlerin aydınlarıyla yakından temas kurmuşlardır. Diğer bir taraftan Avrupa ülkelerinde olan yenilikleri de takip ediyorlardı. Bu yüzden, Ahter gazetesinin kanun konusundaki görüşü ve tutumunu ele almak istersek, onun objektif bir görüşe sahip olduğunu söylemek mümkün olur. Ahter gazetesi yazarları, Avrupa ve Rusya ülkelerindeki yenilikleri takip edip, Şark topluluklarına bildirmeyi amaçlamışlardı. Verdikleri haberler ise, her zaman objektif ve mübalağadan uzaktı. Ayrıca, Avrupa ve Rusya yenilikleri her ne kadar olumlu ve gerekli görülse de Ahter yazarları, orada olan adaletsizlik ve eşitsizliği de yansıtmışlardır. Mesela, (28 Fevriye 1876 / 28 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 29, s. 1) "Muterize" başlıklı yazıda bunu açıkça görebiliriz:

"Batı ve Şimal [Avrupa ve Rusya] mahkemelerini bu kadar tafsil etmelerine rağmen, yine mükemmel bir mahkeme sayılmazlar. Onlar, sahip oldukları bunca kanun, nizamlar, mahkemeler ve avukatlara rağmen yine suiistimaller ve hilelerden uzak durmuyorlar. Hatta, bazen kanun başlığı altında haksızlık da yapıyorlar. Genel olarak karşılaştırsak bu mahkemelerde hukuk anlayışının Şark ülkelerinden farklı olmadığını görebiliriz."²⁷³

²⁷² Nasıreddin Pervin, Tarih-i Ruzamenegari-i İraniyan ve Diğer Parsinevisan, C. 1, s. 105.

²⁷³ در محکمه های غربیه و شمالیه با همه تفصیلی که دارند و قانونها و نظامات و ترتیبهای که در اصول محاکمه و انتظام امر حقوق گذاشته اند و در این ضمن برای اكمال مقصود اوکاتها یعنی وکلای دعوا که قانونها را خوب می دانند . همچنانکه تطبیق حقوق را بقوانین در یاد دارند طریق حبله ها و سوء استعمالات را و لباس شرع و قانون پوشانیدن بنالحق را نیز میدانند برای محکمه ها و محاکمه

Böylece, Ahter gazetesinin kanun karşısında her ne kadar ideal düşüncesi olsa da bir o kadar objektif olduğu da ortaya çıkar. İslahât meselesinde, Avrupa ve Rusya'yı hep örnek gösteren Ahter, yeri geldiğinde eleştirmekten de kaçınmaz.

Osmanlı Anayasası'nın ilanı ve Mebuslar Meclisi'nin açılması yalnız Türkiye için değil, komşu ülkeleri, özellikle Türkiye'nin siyasi ve sosyal gelişmelerini yakından takip eden İran için de önem taşımaktaydı. Osmanlı Anayasası'nın ilanı ve Mebuslar Meclisi'nin açılıp kapanması uzun sürmemesine rağmen, XVIII. yy. İslâm ülkeleri arasındaki ilk yenileşme hareketi sayılıyordu. Bu tarihî olayın aracılığını ise, Ahter gazetesi ve onun çevresinde toplanan İranlı Türk aydınları üstlenmişlerdir.

Ahter gazetesi yazarı, (31 September 1879 / 14 Şevval 1296; Yıl: 5, S: 40, s. 311-313)'de "Hariciye" bölümü altında "Efkar-i Selâse" [Üçlü Düşünce] başlığı altında, Avrupa'daki İran devlet adamlarının 1868'de (1284) yazdıkları bir kitapçıktan [mektuptan] söz eder. Yazar burada, her şeyden önce İran devletine ve milletine kanunun uygulanması gerektiğini bildirir ve kanun uygulanmadığı sürece İran devleti ve milletin ilerleme yollarının sağlanamayacağını açıklar:

"İran'da kanun, güçlü devletlerin yüzyıllardan beri tecrübeleriyle uyguladıkları gibi olmalıdır. Yalnız, fark budur ki bizim kanunumuz İslâm kanunu olmalıdır. Bu büyük işten gaflet edersek İran ve İranlıların durumu gelecekte Osmanlı devleti gibi, belki daha da kötü olacaktır. Çünkü, İstanbul'un coğrafi durumu Avrupa ülkeleri için önemli sayılır. Avrupalılar, Osmanlı ülkesini kendi çıkarları için de olsa korurlar; ama, İran, Avrupa'nın politik çerçevesinin dışındadır. İran'a komşuları tarafından bir zarar gelirse hiç kimse yardımcı olmaz; tam tersi, kendi ticarî çıkarları için bile olsa yardım etmemeye çalışırlar. Bu yüzden, kanunu uygulamak için bir an önce harekete geçmeliyiz."²⁷⁴

ها قرار داده اند... اگر روی هم رفته موازنه نماییم بطور آشکار خواهیم دید که محافظه حقوق در آن محکمه ها بوجهی بیشتر و بهتر از ممالک شرقیه نیست.

«قانون را باید همان طور گذاشت که دولتهای مقتدر بعد از چندین صد سال پس از تجربیها گذاشته اند و همان طور مجری باید کرد که آنها می کنند. تفاوتی که باید داشته باشد این خواهد بود که قانون ما مطابق شرع الهی خواهد بود. غفلت از این کار بزرگ و صدها کار ایران و ایرانیان را در آینده بحالت اضطراب مانند وضع حالیه دولت عثمانی خواهد انداخت. بلکه بیشتر زیرا که چون هنوز سایر دلتهای همجوار بواسطه وضع جغرافیایی و هیات طبیعی اسلامبول و خاک عثمانی که مخلیت تمام در پولتیک دولتهای فرنگستان دارد حفظ استقلال مملکت مذکوره را بحکم لزوم بر عهده گرفته در مقام ضرورت از شر یکنیگر نگاهداری میکنند. و کرورها پول خرج کرده برای حفظ آن از فرنگستان آمده خون خود را در اینطرف سیواسوپول میریزند. ولی ایران خارج از دایره پولتیک اوروپاست. اگر از همسایه ای دست تعدی دراز شود دیگران بی طرف نشسته بهیچوجه خاطر خود را مشغول نتیجه کار ایران نخواهند داشت. بلکه برای مصلحت و وسعت تجارت خود مضایقه از حمایت روحانی بطرف مدعی نخواهند نمود. بالجمله در وضع قانون هر چه زود حرکت بشود دیر خواهد بود. اما قانون معین و محکم و مقبول خدا و خلق خدا.»

Mektupta, bu açıklamadan sonra, kanunun yararları 18 maddede sunulur. 18 maddede zikredilen kanunun yararları, başlıca ülkede iktisadî, siyasî ve eğitimde ilerlemedir. Bu hususlar, emniyetin sağlanması için gerekli görülmektedir. Onsekiz maddeden oluşan bu mektubun bazı önemli maddelerinin özeti şöyledir:

1. Kanun uygulanırsa halkın canı ve malı güvende olacaktır.
2. İran'daki işsizlik kanunsuzluktandır.
3. İran'da kanun uygulandığı zaman, komşu ülkelerin insanları İran'a gelebilirler. Bu tür münasebetler ülkenin zenginliği ve mamurluğu için önemlidir.
4. Kanun olursa, halk padişahına daha sadık olacaktır.
5. Kanun olursa, hem devlet hem millet, diğer devletlerin tarafından saygıyla karşılanacaktır.
6. Kanun uygulanırsa, İran padişahları da refahta ve güvende olacaklardır.
7. Kanunun özelliklerinden biri, insanlara iyi bir eğitici olmasıdır.
8. Kanun sayesinde, devletin hazinesine gerek kalmaz ve bankalar açılabilir.
9. Ülkede yapılması gereken bazı ıslahât yıllardan beri gecikmektedir. Bunlardan biri yolların yapılmasıdır.
10. Eğitim ve öğretim meselesi hâlâ İran'ın problemlerinden biridir. Her şehirde Avrupa mektepleri gibi mektepler açılmaya gerek yoktur. Var olan mekteplerimizde yeni tarz ve usulde eğitim verilire, daha doğru olacaktır.

Bu yazıda konumuz olan İran ve Osmanlı devletleri ve kanunlarının karşılaştırılması dikkatimizi çeken bir meseledir; fakat, bu kanunun 1868'de (1284) yazıldığını unutmamalıyız.

Ahter gazetesinin, Osmanlı matbuatı dahilinde kontrol edildiğini biliyoruz. Bu yüzden, Ahter, kanun tasarılarını anlattığı sıralarda, matbuat maddesine de sık sık değinir. Ahter'in bu husustaki amacı, o dönemin İran matbuatına uygulanan baskılar ve ayrıca Türkiye Matbuat İdaresi'nin bazen Ahter'e uyguladığı baskılara işaret etmektir.

Ahter (3 Mars 1877 / 17 Sefer 1294; Yıl: 3, S: 9, s. 35) tarihinde daha önce Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olan Matbuat Dairesi'nin İçişleri Bakanlığı'na geçtiğini bildirirken Kanunuesası'nın 12. maddesinin "Matbuât, kanun çerçevesinde

serbestir”²⁷⁵ sözünden yola çıkılarak, yeni matbuat nizamnamesi yazılmadığına göre yeni nizamname tasdik olana kadar Aralık 1864 (2 Şaban 1281) tarihli Matbuat Kanunnamesi’nin 118. maddesinin geçerli olması gerektiğini öne sürer.

Daha sonra Ahter aynı sayıda yeni matbuat nizamnamesinin Şura-yı devlet tarafından inceleneceğini bildirir ve de bu kurumun asıl amacının ne olduğunun bilinmediğini söyler:

“Bu müdahalenin gerçek amacını bilemiyoruz, amaç matbuât sahasını genişletmek midir yoksa kısıtlamak mıdır?”²⁷⁶

k. Ahter’de Meşrutiyet Anlayışı

Ahter gazetesi, kanun ve meşrutiyet düşüncesini, İran halkına bildirmeye çalışmıştır. Bu yüzden, Ahter’in 3. yayın yılının en önemli maddelerinden birini, kanun ve anayasa meselesi kapsamıştır. Ahter, (6 Avril 1876 / 11 R. Evvel 1293; Yıl: 2, S: 55)’de meşrutiyet hükûmetine sahip olan devletle, meşrutiyet hükûmetine sahip olmayan hükûmeti karşılaştırır:

“Malum olduğu gibi gayr-ı meşruta hükûmetlerde kanunlar, nizamlar, meclisler ve encümenler olmasına rağmen, padişah, mülk ve devletin maslahatına göre emir verme hakkına sahiptir. Ama, meşrutiyet hükûmetindeki kararlar, devletin şura meclislerinde, kanunlar ve nizamlara dayanarak verilir.”²⁷⁷

Aynı makalede yazar, cumhuriyet hükûmetlerini tanıtır ve reis-i cumhuru [başbakan] şöyle tarif eder:

“Cumhuriyet hükûmetinde yalnız kanun ve yasalar hakim olur. reis, devlet adamları veya halk, bu yasaların karşısında eşittirler... Reis-i cumhur ise, reislik

²⁷⁵ «مطبوعات در دایره قانون آزاد است.»

²⁷⁶ «نظامنامه جدید مطبوعات را شورای دولت محتاج اصلاح و دستکاری دانسته است لکن معلوم نیست درین دستکاری مقصود وسعت و تقصیل دادن به دایره مطبوعات است یا کم کردن آن است.»

²⁷⁷ «حکومت‌های غیر مشروط با اینکه قوانین و نظامات و مسائل و انجمن‌ها برای کلیات و شعبه‌های امور قرار داده باشند؛ پادشاه خود با اقتضای مصالح ملکیه قدرت و اختیار هر گونه تدبیر و تصرفی را در امور داشته و جلو ارادت برای او باز است و حکومت مشروطه را حکم از روی مشاورات و تصدیق نظامات و قوانین و انجمن‌های مقرر دولت است.»

görevini yerine getirmekten başka görevi yoktur. Şahın şahsî görüşleri, devlet işlerinde etkili olamaz...»²⁷⁸

Dikkat edilirse, Ahter, meşrutiyet hükûmeti hakkında verdiği bilgilerle, okuyucularına, cumhurbaşkanı veya cumhuriyet sistemiyle yönetilen bir hükûmet sistemini tanıtmak istemektedir. Bu bilgiler, zaman olarak değerlendirilirse İran ve Osmanlı Meşrutiyeti'nden yaklaşık 30 yıl önce verilmektedir.

Ahter, bir devlet ve o devletin kanunlarının nasıl olabilmesi gerektiği hakkında görüşlerini bildirirken yanında, cumhuriyet sistemini anlatmakla da nasıl bir sistem taraftarı olduğunu açıklamaktadır.

²⁷⁸ «جمهوری تنها نظامات قوانین را حاکم و مطاع دانسته رئیس و اجزای دولت و عموم مامورین و رعیت را در نظرگاه قوانین بطور مساوات می دانند و متابعت آنها وظیفه عمومیه خودشان می شمارند.»

5. AHTER'DE EĞİTİM HAYATI

a. Türkiye'de Modern Eğitim

Türkiye'de ve İran'da diğer İslâm ülkeleri gibi eğitim sistemi, genellikle dinî hayata bağlıydı. Buna medrese²⁷⁹ eğitimi denilirdi. Medreselerde her ne kadar dinî eğitimin yanında günlük yaşayışın gerektirdiği bilgilere zaman zaman belli ölçülerde yer verildiyse de bu bilgiler, artık XIX. yy.'da dönemin ihtiyacı olan çeşitli mesleklerde ve alanlarda insan yetiştirmek için yeterli değildi.

Eğitim kurumları da diğer sosyal kurumlar gibi toplumun ihtiyaçlarına cevap verdikleri sürece yaşarlar; ama, bu fonksiyonları yerine getirmedikleri zaman ya değişirler ya da tamamen terk edilirler.

İran'da ve Türkiye'de eski mektep ve medrese sistemi XIX. yy.'a kadar hakimiyetini sürdürür ve bu tarihten sonra yavaş yavaş değişmeye başlar. Avrupa'da ise, Rönesans ile beraber yeni bir devir başlar. İlmî keşifler ve bunların sanayi tatbiki, matbaanın icadı ve dinî ıslahât, Avrupa milletlerinin yaşayışını hızla değiştirir. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra maarif meselesi, Avrupa devletlerinin umumî hizmetleri arasına girer ve eğitim metotları tamamen değişir. Bu gelişmelerden haberdar olan İran ve Osmanlı devletinin bazı aydın devlet adamları, Avrupa medeniyetini yakından izleyip, değişen dünya şartlarına ayak uydurmaya çalışmışlardır.

Mesela, Edirne muahedesi için Rusya'ya gönderilen Kaptan-ı Derya Halil Paşa, 1830'da İstanbul'a döndüğü zaman Padişah'a: "Avrupa taklit edilmediği takdirde Asya'ya dönmekten başka çare yoktur" demişti.²⁸⁰

Osmanlı ülkesinde, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ve yeni ordunun kurulmasıyla birlikte, subay ihtiyacı ortaya çıkar. 1773 ve 1793'de kara ve deniz mühendis okulları kurulur; fakat, zor günler geçirdikleri için devrin ihtiyaçlarını karşılamıyorlardı. Sultan II. Mahmut, kuvvetli muhalefetlere rağmen, öğretime önem verdiği için 1827'de Paris'e dört öğrenci gönderir ve yine aynı yılda İstanbul'da askerî tıp okulu açılır. Bu okulun amacı yeni ordu için hekim yetiştirmektir. Dersler kısmen

²⁷⁹ İran'da hâlâ çağdaş eğitim söz konusu olduğundan da "medrese" tabiri kullanılmaktadır.

²⁸⁰ Sadrettin Celâl Antel, Tanzimat I, "Tanzimat Maarifi", MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 444.

Türkçe kısmen de Fransızca idi. Öğretmenler arasında birkaçı da Avrupa'dan getirilmişti.²⁸¹ 1831-1834 yılları arasında yine askerî amaçlı “Mızıka-ı Hümayun Mektebi” ve “Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye” açılır. Bunların her ikisi de orduya yönelik okullardı ve elbette bir toplumun eğitimi ile genel bir değişim ve yenilenmeyi sağlamaktan uzaktı. Bunun için Osmanlı devleti, ekonomik ve toplumsal değişimi gerçekleştirecek Avrupa tarzında sivil okullara ihtiyaç duymuştur. Sultan Mahmut, yeni bir eğitim kurumu oluşturmak üzere “Meclis-i Umur-i Nafia”ya bir tasarı [layiha] hazırlattırır. 55 Şubat 1839’da (21 Zilkade 1254) hazırlanan tasarıda eğitimde reform yapılmasının kaçınılmaz olduğu hatta, memleketin kurtuluşunun buna bağlı olduğu vurgulanmıştır.²⁸² Nizamnamede belirtildiğine göre, açılacak bu ilk rüşdiyeye [orta dereceli okula] “Mekteb-i Maarif-i Adliye” adı verilir.²⁸³

Bu okulların ders programları, büyük ölçüde gelenekseldi; fakat, Fransızca ve modern konuların öğretimi de öngörülüyordu. Amaç, devlet memuru ve tercüman yetiştirmekti. Bunların mezunları arasında, gelecek kuşağın birçok ileri gelen simaları bulunuyordu. II. Mahmut’tan sonra Sultan Abdülmecid de eğitim ve öğretimle yakından ilgilenir ve onun isteği üzere 1851 senesinde²⁸⁴ Darülfünun açılncaya kadar orada okutulacak ilimler hakkında kitaplar hazırlanması amacıyla, “Encümen-i Daniş” adlı bir kurul oluşturulur. Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Ahmet Vefik Paşa gibi devrin meşhur kişileri, bu encümenin azaları arasındadır.²⁸⁵ Encümen-i Daniş’in faaliyeti, Türkçe’nin gelişmesi için Türkçe kitapların çoğaltılması doğrultusunda çalışmaktı. Fransa Akademisi’nden ilhâm alınarak kurulmuş olan Encümen-i Daniş, Osmanlı devletinde kurulan ilk ilim topluluğuydu. Tanzimat dönemi aydınlarından olan Ahmet Cevdet Efendi, bu kurumun programını çizmeye memur olur. Ahmet Cevdet Efendi, bu kurumun yardımı ile fikir tartışmalarını geliştirmek, bilimsel araştırmaları teşvik etmek ve cahilliği ortadan kaldırmak için gerekli önerileri belirlemeye çalışır. Yüksek eğitim

²⁸¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 84.

²⁸² Mücmem Demirel, *Türkler, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 15, s. 44-71.

²⁸³ a. g. e., s. 46.

²⁸⁴ Hasan Ali Köçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, M E B Yayınları, İstanbul, 1991, s. 49.

²⁸⁵ Sadrettin Celâl Antel, *Tanzimat I, “Tanzimat Maarifi”*, s. 448.

alanında, bir “kurum” açma fikri, -Darülfünun- Encümen-i Daniş toplantıları sırasında doğmuştur.²⁸⁶

1865’te Maarif-i Umumiye Nezareti’ne bağlı Tercüme Cemiyet’i kurulur. 1869-70’de (1286) ilk kız Sanayi Mektebi, Darülmuallimât ve Aralık 1870’de Darülfünun da Cemalettin Afganî’nin nutkuyla açılır. Darülfünun’un ömrü uzun olmaz ve ikinci kez ancak 30 yıl sonra açılır.

Osmanlı vilayetlerine Teftiş-i Matbuat [sansür] ile ilgili emirnâme gönderilir. Mekteb-i Sultanî bünyesinde bir Hukuk Mektebi açılır. Maarif Nazırı Münif Efendi tarafından “Kütüphane-i Umumî” namıyla bir kütüphane açılır. Bu yıllarda İranlı talebelerin eğitim için Avrupa yerine Osmanlı devletine gönderilmeleri konusunda Ahter’de bir yazı vardır (24 Ekim 1877)²⁸⁷.

Encümen-i Daniş, fazla yaşamaz ve arkasından oldukça farklı, başka bir kurum doğar. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adlı bu kurumun kurucusu, Ahmet Cevdet Efendi’nin karşıtı olan Tahir Münif Efendi’dir (1830-1910). Bu kurumun önemli faaliyetlerinden biri, 1862’de Mecmua-i Fünûn adlı ilk bilim dergisinin çıkarılmasıdır. Bu derginin sayfalarını dolduran konular fen, hikmet, ekonomi ve hukuk üzerine yazılmış ve baştan başa Batı düşüncesini yansıtan yazılardır.²⁸⁸

1867’de Fransa Eğitim Bakan’ı, Victor Duruny’ye, Türkiye eğitim kurumlarının oluşturulmasıyla ilgili bir proje hazırlatır. Duruny’nın, projede tavsiye ettiği hususların başında, dinler ve milliyetler arası ortaöğretim okullarının açılması; fen, tarih, hukuk ve idare konularının okutulacağı bir üniversite kurulması; genel kitaplıklarının açılması geliyordu. Kabul edilen bu projeye dayanılarak 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanır. Böylece, modern anlamda bir eğitim kuruluşunun temelleri ilk kez atılmış oluyordu.²⁸⁹

²⁸⁶ Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 235.

²⁸⁷ Bu konu hakkında ileride bahsedeceğiz.

²⁸⁸ Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s. 236.

²⁸⁹ a. g. e., s. 237.

b. İran'da Modern Eğitim

İran'da eğitim ve öğretim yenileşmesine gelince, diğer ıslahât hareketleri gibi Kaçar dönemine dayanmaktadır.

Kaçar şahlarından Fethali Şah'ın veliahdı ve Tebriz valisi olan Abbas Mirza, diğer yenileşme hareketlerinde öncü olduğu gibi, eğitim konusunda da İran'a büyük hizmetlerde bulunmuştur. Abbas Mirza, Avrupa devletlerinin ilerlemesini hissedince, İran, eğitim sisteminde yenileşmeyi başlatmak amacıyla, Avrupa'ya öğrenci göndermeye karar verir. Bu yüzden, 1811'de (1226) yeni ilim ve sanat öğrenmek amacıyla İngiltere'nin özel burslu olarak iki öğrenci Avrupa'ya gider. Bu iki kişiden biri "resim" [kartografi, haritacılık eğitimi] sanatı diğeri tıp eğitimi de alacaktı. "Resim sanatı" öğrenen kişi, döndükten sonra orduda harita ve çizim işlerinde görevlendirilmek tıp öğrenimini yapan öğrenci ise sarayın özel hekimi olmak üzere gönderilmiştir.²⁹⁰

Yeni usul eğitimi, bir zaruret olarak hisseden Abbas Mirza, Avrupa'ya öğrenci göndermekle yetinmez ve kendi de Fransız subaylarından matematik dersleri alır. Daha sonra, Şehzade Husrev Mirza –Fethali Şah'ın oğlu-, Rusya ve Kafkasya'ya gittiği sırada²⁹¹, Abbas Mirza, Taki Han Emir Kebir'i de eğitim merkezlerini ziyaret etmek amacıyla oraya gönderir.²⁹² Emir Kebir, 10 aylık seyahat sırasında birçok fabrika, "adaletthane" [adliye] ve eğitim merkezini ziyaret eder. Husrev Mirza'nın Seyahatnamesini yazan Mirza Mustafa Efser bu konu hakkında şöyle yazar:

"İran sınırını geçtikten sonra Tiflis'e varıp Müslümanlar ve Gürcülerin, Türkçe, Farsça, Rusça eğitim aldıkları bir okula gittiler. Ziyaret ettikleri bir diğer okul da körler ve sağırın eğitim aldıkları bir okuldu. Bu okulu, Fransızlar açmıştı... Moskova'da ziyaret ettikleri yer "Medrese-i Ulûm" [İlimler Akademisi] idi. Bu okulda bitkiler, insanlar ve hayvanlar hakkında olan tüm bilgiler araştırılıyordu... Bu okulda, büyük bir kütüphane vardı... Diğer bir okul da Paskeviç'in, [Çarlık ordusunda Kafkasya'nın işgalinde görev alan general] eğitim gördüğü ordu okuluydu. Bu muhteşem okulun bir

²⁹⁰ Mahbubî Erdekânî, Tarih-i Müllesesat-i Temeddüni-i Cedid Der İran, s. 122-123.

²⁹¹ Firidun Ademiyet, Emir Kebir ve İran, s. 162.

²⁹² Mirza Taki Han Emir Kebir, Husrev Mirza'nın yanında katip göreviyle gönderilmiştir. Bu grup içerisinde olan kişilerin isimleri şöyledir: Mirza Salih Şirazi, Mirza Muhammed Zengene, Emir Nizam ve Mirza Mesut Gerusi (Yahya Aryapur, Ez Saba Ta Nima, C. I, s. 253).

de “şifahanesi” [hastane] vardı... Petersburg’da iki buçuk ay kaldıkları müddetçe her gün yeni bir okul, fabrika veya devlet müessesesini ziyaret ediyorlardı...²⁹³

Yine aynı seyahatnamede, Rusya halkı ve eğitimi hakkında şöyle deniliyor:

“Rusya halkı, Hristiyan olmadan önce, ilim ve fenden haberleri yoktu. Hristiyan olunca ilim öğrenmeye başladılar. Petro döneminde ise, yeni okullar açıldı ve Fransa ve Almanya’dan öğretmenler getirildi. O dönemden şimdiye kadar çeşitli ilimler, fenler ve sanatlar öğretiliyor. Şimdi ise, tüm şehirlerde yeni okullar açılmış ve eğitim veriliyor. Bugün, Rusya’daki okul sayısı 1282’dir. Petersburg’da 185 okul, Moskova’da 166 ve diğer şehirlerde de buna yakın bir sayı mevcuttur. Öğrenciler “Medaris-i Ammede” [ilk öğretim], çeşitli ilimler hakkında bilgi edindikten sonra onlara “tezkere” [karne] veriliyor ve “Medaris-i Hasse”ye [orta öğretim] geçiyorlar. Orta öğretim 3 yıl sürüyor. Bu okulu da tamamlayınca “Bilim Bakanlığı” her birine “bilet” [diploma] veriyor ve eğitimlerini tamamlamak için istedikleri bölüme gönderiyor [üniversite]. Bu dereceye “doktora” diyorlar... “Medrese-i Hasse”nin birkaç şubesi vardır. Tıp, resim, mühendislik, mimarlık, basmacılık, heykeltıraşlık, gemi yapımı, madencilik ve ticaret bu şubelerdendir. Bu okullarda Farsça, Arapça ve Türkçe dersler de veriliyor. “Kazan”daki okulda Çağatayca dersler de veriliyor...²⁹⁴

İran’da 1839’da (1254-1255) “Perkins” bir Amerikalı adlı papaz, Urumiye’de ilk defa olarak yeni usûl eğitim vermek amacıyla okul açar.²⁹⁵ Bu okulda, Batı ilimlerinin yanında Fransızca eğitime de ağırlık verilmekteydi.²⁹⁶

Urumiye ve Tebriz’de açılan bu eğitim merkezleri, İran Darülfünun’undan önce açılan merkezlerdir. İran’da Darülfünun, 1847’de (1263) Abbas Mirza’nın veziri olan Emir Kebir’in çabalarıyla Tahran’da açılır. Emir Kebir, Rusya’da ve Türkiye’deki görevleri sırasında yeni maarifle tanışmıştı ve yabancı okulların İran’da başarılı olmayacaklarına inanmıştı. Bu yüzden, Osmanlı “Darülfünun”undan sonra ismi de aynı olmak suretiyle Tahran’da bir Darülfünun açılır. Bu devlet adamı, İngiliz, Fransız ve

²⁹³ Firidun Ademiyet, Emir Kebir ve İran, s. 166-167.

²⁹⁴ a. g. e., s. 167-168

²⁹⁵ Hüseyin Mahbubî Erdekanî, Tarih-i Müessesat-i Temeddüni-i Cedid Der İran, C. 1, s. 240.

²⁹⁶ a. g. e., s. 241.

Rusların İran eğitimi ve öğretimi sistemindeki müdahalelerine karşı olduğu için Avusturya ve Macaristan'dan öğretmen getirtti.

Tahran Darülfünunu'ndan sonra 1859'da (1275) Tebriz'de ikinci bir darülfünun açılır. Bu dönemde, İran'da yabancılar tarafından açılan birkaç eğitim merkezi daha vardır: Lazaristlerin 1860'da (1277) Tahran'da "Saint Louie" okulu, Fransızların 1865'de (1282) Urumiye, Tebriz, Salmas, İsfahan'da açtıkları kız okulları, Amerikalıların 1872'de (1289) Tahran'da açtıkları okulları bu çerçevede sayılabilir.

c. Mirza Hasan Rüşdiye ve Ahter'in Eğitimdeki Önemi

İran'da eğitim, uzun süre özel bir tabakaya aitti ve umum halk ondan yararlanamıyordu. İran aydınları, Batı'yla olan temaslarında bütün dünyada eğitim düşüncesinin hızla değiştiğini, eski okul ve eğitim sisteminin yerine çağdaş eğitim merkezlerinin açıldığını görüyorlardı. Eğitim eksikliğini önemli eksikliklerden biri olarak gören aydınlar, eğitim sorunlarına çeşitli çözümler aramaya başlamışlardı.

İleri düşünceli yöneticiler sayesinde medrese ve mekteplerin yerini modern okullar ve darülfünunlar alır; Batılı önemli eğitimcilerin fikirleri ve yöntemlerinden yararlanılır ve kitaplar tercüme edilir. Fakat, en önemli mesele toplum yapısının değiştirilmesiydi. Bu dönemde, Ahter gazetesinin en önemli amaçlarından biri, toplumu dünyadaki gelişmeler doğrultusunda değiştirmek ve okur kitlesini yönlendirmektir.

İran'ın ilk modern ve umumî okulunun kurucusu olan Azerbaycan Türklerinden Mirza Hasan Rüşdiye²⁹⁷ hatıralarında yazdığı gibi, Ahter gazetesinde neşrolunan

²⁹⁷ Rüşdiye: Mirza Hasan Rüşdiye 1851'de (1267) Tebriz'in Çerendab mahallesinde doğar. Tanınmış bir din adamı olan Molla Mehdi Tebrizi, oğlunun da dinî eğitim almasını ister. Mirza Hasan medrese eğitiminin eksikliğini yakından hisseder ve eğitimin yeni metotlarını aramaya başlar. Ahter gazetesinin yazısı hayatının akışını değiştirince 1881'de (1298) İstanbul yoluyla Beyrut'a geçer ve iki yıla yakın Fransızların açtığı "Darülmuallimin"de eğitim görür. Mirza Hasan Rüşdiye, 1883'de (1300) eğitimini tamamlar ve dönerken, İstanbul eğitim merkezlerini ziyaret eder ve İrevan'da yaşayan dayısının yardımıyla bir okul açar. Rüşdiye, burada Rus eğitim teşkilatını da yakından izler ve okulunun eksikliklerini tamamlar. Nasıreddin Şah, Avrupa seyahati dönüşü, İrevan'da Mirza Hasan'ı ve okulunu ziyaret eder. Bu tarihten sonra Mirza Hasan, okulun müdürlüğüne kardeşine bırakır ve Tebriz'e döner. Tebriz Rüşdiye okulu, 1888'de (1305) Şeşgilan mahallesinde açılır. Rüşdiye'nin okulu defalarca kapatılır, ama Mirza Hasan yılmadan yeniden okulunu açar. Nihayet, Tebriz ulemasının baskılarına karşı koyamayan Mirza Hasan 1897'de (1315) Devlet tarafından Tahran'a davet edilir ve Tahran Rüşdiye okulunu açar. Mirza Hasan'ın 27 eseri vardır. "Kifayatüttalim", "Bidayatüttalim", "Nihayatüttalim",

yazılardan etkilenmiş ve İran'ın modern eğitim sahasında büyük katkılarda bulunmuştur. Mirzâ Hasan Rüşdiye, Ahter gazetesi hakkında şöyle der:²⁹⁸

“Bir gün babamla İstanbul'da yayınlanan Ahter gazetesini okuyorduk. Eğitim hakkında şöyle yazıyordu: “Avrupa'da her bin kişiden yalnız on kişinin yazıp okuma eğitimi yoktur, ama, İran'da her bin kişiden yalnız on kişinin yazıp okuma bilgisi vardır. Bunun sebebi de eğitim-öğretim yöntemlerinin bozukluğu ve alfabe zorluğudur. İran'da Avrupa usulü okullar açılmalıdır...” Bu yazı beni çok etkiledi ve Necef'e gidip mollalık eğitimi almak yerine, İstanbul'a oradan da Beyrut'a ve sonra Mısır'a gitmeye hazırlandım. Bu çabalarım sayesinde, İran'a döndüğümde modern eğitimle öğrenim gören bir öğretmen olmuştum...”²⁹⁹

XVIII. yy. sonları ve XIX. yy. başlarında İran ve Türkiye'nin önemli problemlerinden biri olan eğitim meselesi, devrin aydınları tarafından da tartışılır.

Ahter gazetesinin kuruluşuyla beraber bu gazetenin etrafında toplanan İranlı Türk aydınlar, eğitimin önemini hissedip bu problemler hakkındaki düşüncelerini okuyucularına yansıtmaya çalışırlar. Nitekim, Ahter gazetesinin yazarı (15 Janviye 1876 / 18 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 2, s. 1) ve “İnsaniyet ve Medeniyet” başlıklı yazıda eğitimin önemine işaret eder. Yazar daha sonraki sayılarda yayımlanan birçok makalede, ideal insanı tasvir ederken insana verilen değeri açıklar. Konu eğitim olduğu zaman söz konusu makalede insan ve onun üstün değerleri ve ahlakî vasıfları ele alınır. İnsanlar toplu yaşadıkları için iletişim aracı olan konuşma ve yazmaya ihtiyaçları vardır. Ahlakî vasıfları yüksek olan iyi bir insan, ancak iyi bir eğitimle kendini yetiştirebilir.

Yazar, aynı makalede insanoğlunun özellikleri ve onun ihtiyaçlarından bahsederken, “sizi şubeler ve kavimlere ayırdık, birbirinizi tanıyın” ayetine değinir ve bu ayeti daha da açıklayan bir hadis verir:

“Hidayatü'ttâlim”, eğitim ve öğretim metotları hakkında olan bazı eserlerindedir. “Vatan Dili” 1894 (R. Evvel 1312) adlı eseri Azerbaycan Türkçesi'nde yazılan başka bir eserdir. Bu eser iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım alfabe ve ikinci kısım masallardır. “Vatan Dili” adlı eseri, Rüşdiye okulunda okutulan kitaplardan biriydi. Mirza Hasan Rüşdiye, Aralık 1945'de (1363) vefat eder (Samet Serdariniya, Tebriz Şehr-i Evvelin, s. 699-716; Rehim Reyisniya, İran ve Osmanî Der Astane-i Karn-i Bistum, s. 401-409; İkbâl Kasimî Puya, Medaris-i Cedid Der Devre-i Kaçariye Baniyan ve Pişrevan, Merkez-i Neşr-i Danişgahî, Tahran, 1377, s. 188-214).

²⁹⁸ Mirza Hasan Rüşdiye'nin söz ettiği yazıyı, araştırmamızı kapsayan yıllar arasında tespit edemedik, fakat, Ahter'in bu hususta verdiği bilgilerin sayısı fazladır.

²⁹⁹ Samet Serdariniya, Meşahir-i Azerbaycan, İntişarat-i Zevki, Tebriz, 1370, s. 280.

“...Marifet kesbedin, birbirinize ilim öğretin; böyle yaparsanız yaşamınız kolaylaşacaktır.”³⁰⁰

Yazar yine (17 Janviye 1876 / 20 Zilhicce 1293, Yıl: 1, S: 8, s. 1)’de “Suhan az Suhan” [Sözden Söz] adlı makalede, Genceli Nizâmî’den verdiği bir şiirle bu konunun önemini anlatır:

“Cünbeş-i evvel ki kalem ber-gereft
Harf-i nuhustin zi- suhan ber-gereft
Perde-i halvet ke ber-endahtand
Cilve-i evvel zi-suhan sahtand
Bi-suhan avâze-i ‘âlem nebud
În heme güftend suhan kem nebud
Nist der-in köhne-i nev-hiztr
Muy-şekafi zi-suhan tizter”

[Kalem yaptığı ilk hareketle, sözden ilk harfi aldı.

Halvet perdeleri kenara çekilince, ilk cilveyi söz yarattı.

Bu âlemde sözsüz ses olamaz. Bu kadar söz hakkında söylemişler; ama, yine de yetersiz kalmıştır.

Bu eski dünyada, sözden daha zarif inceleyen bir şey yoktur.]

Yazar burada, okuma ve yazma’nın [Söz ve Kitabetin] öneminden bahsederken, bu iki kavramdan üstün bir hizmet olmadığına işaret eder ve insanın ihtiyaçlarını karşılayacak tek varlığın “yazıp ve okumak” olduğunu belirtir:

“Gerçekten ilim ve sanatın yani okuyup yazmanın keşfiyle, insanlara eşi bulunmayan hatta tasavvur edilmeyen bir hizmet sunulmuştur. Bir insan her ne kadar sanatçı ve üstat olursa olsun eğitim görmediği sürece istidadı gelişemez ve yükselmez. Bugün dünyanın gelişmesine ve mamurluğuna sebep olan telgraf ve vapur keşfi de okuma yazma] sayesinde ortaya çıkmıştır. Öyle ise, okuyup yazmak insanın en önde gelen ihtiyaçlarından biridir. Her kavim ve milletin mutluluğu okuyup yazmaya bağlıdır. Vatan ve memleketin geleceği okuyup yazmakla elde edilir...”³⁰¹

³⁰⁰ « یعنی معارفه حاصل کنید. همدیگر را علم و معرفت بیاموزید و بدین وسیلت اسباب تعیش و زندگی شما بیشتر می شود. »

³⁰¹ « پس در حقیقت اختراع کنندگای این دو علم و صنعت یعنی سخن و کتابت، خدمتی که اینای جنس خودشان کرده اند خدمتی است که ما فوق آنرا تا کنون نتوانسته ایم تصور بکنیم. استاد هنرمندی در جهان آورده اند که هر چه در جهان از هنر بیاید تا مکتب تعلم از آن استاد نرود. حلیه استعداد نتواند پوشید و جلوة شرف نتواند نمود. اختراع واپور و تلگراف که امروز آبادی و عمران جهان را اولین

Burada da görüldüğü gibi, Ahter gazetesi yayımlandığı günden itibaren eğitim meselesini ele alır ve onun insan hayatındaki yerini anlatmaya çalışır. Türkiye ve arkasından İran Darülfünunlarının açılmasıyla her iki ülkenin devlet adamları ve aydınları modern yüksek eğitimin gereğini kavramışlardır. Bu yüzden, iletişimin önemli araçlarından biri olan gazeteler de eğitim konusuna geniş yer veriyorlardı.

Ahter (18 Janviye 1876 / 21 Zilhicce 1292, Yıl: 1, S: 4, s. 1)'de "Suhan Ez-Terbiyet-i Ferzendân" [Çocukların Eğitimi Hakkında Bir Söz] başlıklı yazıda eğitim ve öğretimin bir sanat olduğuna işaret ederken, insan hayatındaki önemini de vurgular:

"... Eğitim ve öğretim iki kutsal sanattır. İnsan tüm mahlûklar arasında bu fazilete sahip olma imtiyazına lâyık görülmüş ve bununla şereflendirilmiştir. Şimdi bizim görevimiz bu istidadı ve fazileti yaymaktır. Çünkü eğitim ve öğretim tüm mutluluklarımızın temelidir. İnsanlar bu üstünlüğe sahip oldukları zaman, bir an bile durmadan onu yaymaya ve diğerlerine öğretmeye başlamalıdır..."³⁰²

Burada "Talim ve Taallüm"ün [öğrenmek ve öğretmek] kutsallığına işaret eden Ahter, insanların toplu yaşamak için yardımlaşmaya, eğitim ve öğretime ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir. Eğitim her insanın temel ihtiyaçlarından biridir. İnsanların elde ettikleri bilgileri yalnız kendi ihtiyaçları çerçevesinde değil toplumun ihtiyaçlarını da dikkate alarak öğrenmeli ve bu bilgileri gelecek nesillere aktarmalıdır.

Ahter (26 Janviye 1876 / 29 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 10, s. 1)'de "Danış ve Agahî" [İlim ve Bilgi] adlı yazıda insanların ilime olan ihtiyaçları hakkında şöyle der:

"Bugün, mutluluk ve mesutluğumuzu korumak ve geleceğe olan güvenimizi yitirmemek için kendi vaziyetimizi idrâk edip ihtiyaçlarımızı anlamalıyız. Daha sonra bu ihtiyaçlarımızın eksik yönlerini tespit edip onları giderme yollarını aramalıyız.

Bize göre, ihtiyaçları anlamak ve onları gidermenin yollarını bulmak için, ilk aşamada ilim ve bilgiye ihtiyaç vardır. Çünkü, ilim ve bilgi tüm mutlulukların kefilidir.

اسباب است یکی از تربیت یافتگان دیستان سخن و کتابت است. پس سخن و کتابت است که در مرتبه نخستین مکمل رفع تمامی احتیاجات نوع بشر است. مدار کلیه امور معاشیه و معادیه هر قوم و گروهی است. دست مایه سعادت مندی هر طایفه و ملتی است. اساس تأمین استقبال هر وطن و مملکتی سخن و کتابت است که انسانها را شرف و امتیاز داده خاندانهای انسانیت را حاکم بر اصناف مخلوقات روی زمین شود.

«ازوم تعمیم تعلم و تعلیم این دو فن مقدس را در نخستین درجه دانستیم. اکنون بشکرت اینکه از میان تمامی آفریدگان مشموده بنی³⁰² نوع ما بدین فضایل و مزایا امتیاز و اختصاص داده شده و بدین شرافت و تکریم سرافراز یافته ایم. ما را شایسته آنست که در نشر این فضل و مزیت در میان هیئت بشریه و تمهید اسباب تعمیم این کار بسیار مهم که بنیان تمام نیکیهای ما است حقیقه ای فروگذاری نکنیم و درین ضمن ما را است که این نیت مقدس را منحصر بشخصیات نکرده رفع حوائج منفرده خودمان را میزان حرکات خود ندانیم.»

Evet ilim mutlulukların esasıdır. İlimsiz kötülükler uzaklaşmaz ve iyilikler elde edilemez.”³⁰³

Ahter, burada insanlar için ilmin önemini ve onların ilime olan ihtiyaçlarını anlatırken, “devrin ihtiyaçları için nasıl bir bilgiye sahip olmak” gerektiğini de açıklar. Bunu bilmek için de önce ihtiyaçların ne olması gerektiğini bilmektir:

“İhtiyaçlarımız nelerdir? Evet bu soruya yeterli bir cevap isterseniz demeliyiz ki ihtiyaçlarımız sonsuzdur. Öyle ise, ilim ve bilgiye olan ihtiyacımız da sonsuzdur. Beşikten mezara kadar ilim öğrenin. Hayatımız boyunca ihtiyaçlarımız olacaktır. İhtiyaçlarımız arttıkça bilgiye olan ihtiyaç da artacaktır. İhtiyaç ve ilim, karşı karşıya konulan iki ayna misalidir. Bu aynaların ortasına bir nesne konulursa, aynalara yansıyan şekillerinin sayısı sınırsız olacaktır. Yansıyan bu şekilleri saymak, bir insanın basiret yeteneğine bağlıdır.”³⁰⁴

Ahter, ilim ve sanatın gereğini sık sık ifade eder. Örnek olarak, (18 Janviye 1876 / 21 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 4, s. 1) “Suhan Ez Terbiyet-i Ferzendan” [Çocukların Eğitimi Hakkında Bir Söz] adlı yazıda eğitim-öğretim ve çocuk mektepleri hususunda herkesin bir görevi olduğunu savunan Ahter:

“Ülkemizde sahip olduğumuz eğitim-öğretim metotları ve mektepler hakkında ne diyebiliriz? Bu mektepler konusunda insanlık ve ebeveynlik görevimizi yerine getirmek için yeterli ölçüde çaba gösterdik mi?”³⁰⁵

Bu ihtiyaçlar karşısında, eksiklikleri fark eden Ahter yazarı, bu soruyu sorarken cevabını da kendisi verir ve devamında şöyle der:

³⁰³ «امروز برای نگاهداشتن حال سعادت و نیک بختی اکنونی و امیدواری باطمینان از آینده خود و زاده گان و اخلاف خود باید وضع و موقع خود را ببینیم و احتیاجات حال را که داریم از روی حقیقت بفهمیم و پس از آن جهات احتیاجات را و آنچه را در رفع آن بر ما لازم است معین کرده، خدمتی که سزاوار است در حق خود و اخلاف خود و ابنای وطن خود بجای آوریم. اعتقاد میکنم در آن موقع برای فهمیدن احتیاجات و راه رفع آنها چیزی را که در نخستین درجه لازم داریم علم و اطلاع است. زیرا که علم و اطلاع کافل تمامی مساعدتها است و دانش و آگاهی ضامن هر گونه نیک بختی و نیک نامیها است. آری علم و آگاهی مبدأ جمیع خیرها و اسامس تمامی بختیاریها است. بی علم و آگاهی هیچ مکروهی دفع نتواند شد. بی دانش و اطلاع هیچ مطلوبی را دسترس نتواند بود.»

³⁰⁴ «احتیاجات ما چه چیز است؟ نیازمندیهای ما تا کجاست؟ آری این سؤال را اگر جواب کافی بخواهیم توانیم گفت احتیاجات ما بی حد و بی پایان است. پس نیازمندی بعلم و اطلاع نیز باید بی پایان باشد. (طلب کنید علم را از مهد تا لحد) از روز ولادت که در گهواره باشید تا روزی که این زندگانی را بدرود کنید. زیرا که احتیاجات شما منقطع نیست. هر قدر احتیاجات شما افزوده شود؛ علم و اطلاع شما را افزایش خواهد بود. هر قدر دانش و آگاهی را بیشتر کنید بر احتیاجات نیز افزوده خواهد شد. این دو متلازمان هستند. مانند دو آینه که مقابل هم بگذاریم. یک شخص در آن میان بگیریم. تعاكس این آینه ها اینقدر شاخصها برای ما ظاهر می نماید که درک تعداد آن بسته بقوت باصره ما است و محدود نمی تواند بشود.»

³⁰⁵ «این قسم مکتبها و طریق تعلیم و تعلم که اکنون ما را در این ملک هست میتوانیم گفت که ما در مقام انسانیت و پدری، نوعی و شخصی ایفای وظیفه خود را کردیم؟ داد غیرت و ناموس انسانیت را دادیم.»

“Bizler, geleceğimizi temin etmek, âsûde ve rahat yaşamak, milletler ve ümmetler arasında yükselmek ve çocuklarımızı hazır bir şekilde yetiştirip mekteplerde okutturabilmemiz için devletin yatırım yapmasını ve mektepler açmasını bekliyoruz. Aferinler olsun bu hayallere! İnsaflı olalım, geçmişten geleceğimiz için ders alalım. Doğru, devlet bir yere kadar adım atabilir; ama, devletin çabası tek başına yeterli değildir. Devletin merhameti ve şefkati, halkın çaba ve gayretini önlemez...”³⁰⁶

Ahter yazarına göre, her toplum için gerekli olan eğitim ve öğretim projeleri ve yatırımları, devlet ve halkın birlikte hazırlayabilecekleri projelerdir. Devlet veya millet tek başına bu görevi yerine getiremez.

Yine Yazar (25 Janviye 1876 / 30 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 11, s. 1)’de “Bünyad-ı Saadet ve Niknamî” [Mutlulukların Esası] adlı makalede bir ülkenin mamur ve zengin olma yollarını ararken, “ilim ve hikmet”in varlığını şart koşar ve “cahil insanları ölümlere ve ilim sahibi insanları dirilere” benzetir.

Ahter gazetesinin yazarı, (26 Janviye 1876 / 29 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 10, s. 1)’de “Danış ve Agahî” [İlim ve Bilgi] adlı makalede, Avrupalıların ilerleme sebeplerini aldıkları eğitimlerine bağlar ve Doğu ile Batı halklarını eğitim yönünden karşılaştırır:

“Bu durumda devrin terakkiyatını kıyaslayarak, ilim, sanat ve bilgide geri kaldığımızı görmeliyiz. Sahip olduğumuz bilgiler bize yeterlidir ve dedelerimizin izini takip etmeliyiz inancı, yanlıştır... Özellikle dış ülkelerle olan ilişkiler, bu yolda ilerlemekte olan ülkelere uyum sağlamamızı gerektirmektedir. Avrupalıların ilim, fen ve sanatta yüksek derecelere yükselmeleri, kendi toprakları dahilinde kalmayacak ve dış münasebetleri bizleri âsûde bırakmayacaktır.”³⁰⁷

Burada yazar son derece pratik davranmaktadır. Önce eğitimin yararlarını hatırlatır ve insanların eğitime olan ihtiyaçlarını yazar. Daha sonra bilginin asıl merkezinin Avrupa olduğunu bildirerek Avrupalıları örnek almak gerektiğini belirtir ve

« ما منتظریم دولت مکتبها ترتیب بدهد و پولها خرج کند و صرفها نماید و برای ما اطفال تربیت کنند. حاضر و آماده صاحبان اولاد³⁰⁶ و اخلاف ارجمند و رشید شویم و در میان ملتها و امتهای افتخار کنیم. معارف ابنای جنس را بدین مدار ترقی حصر نماییم و در کمال خرسندی آسوده به نشینیم تا که در این وقت نازک و خطرناک جهان آینده خود و اخلاف خودمان را تأمین خواهیم کرد.»
« در اینحال روشن است که بر حسب ترقیات زمان باید درست به بینیم که عقب ماندن ما از درجات علم و هنر و مقامات آگاهی و³⁰⁷ سعادت مندی و باقی بودن در اعتقاد باطل اینکه اینقدر ها که داریم ما را کافی است و احتیاجات و اداره تعیش و زندگانی ما را پس و ما حق داریم بر پیروی کردن بر پدران خودمان که پیش از ما بودند بحکم ترقیات وقت و وضع کارها و ارتباط امور به همدیگر و خصوصاً به خارجها، ما را مجبور خواهد کرد که بهمرنگی با کسانی که در مراتب ترقی و اطلاعات پیش افتاده اند. اهالی فرنگستان که آثار آنها را در مدارج ترقیات علوم و فنون و هنر ها مشاهده می کنیم چنان نیست که این ترقیات آنها در دایره خاک خودشان مانده و با خارجها کار نداشته باشد.»

hiçbir halkın veya ülkenin kendi içine kapanamayacağına inanır. Çünkü, diğer halklar ve ülkelerle ilişki kurmak mecburîdir:

“Bizler elli yıl önceye kadar, dış ülkelerle ilişki kurmaya mecbur değildik. Yabancı dil öğrenmek mecburiyetimiz de yoktu. Bu kısa zamanda sultanlar ve padişahlar bile birbiriyle mülakatlar yapıp, dostluk ilişkilerini geliştirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Diğer ilişkileri de buradan kıyaslayabiliriz. Bizler evlerimizde otursak da onlar [Avrupalılar] evlerinde oturmayacaklardır. Avrupalıların sahip oldukları maarif, ilim, sanayi ve sanatları, onları harekete geçirecektir.”³⁰⁸

Ahter gazetesi yazarı, bu makalede açık bir şekilde, Müslümanların dış ülkelere açılmaları gerektiğini ifade ederken bu açılımın, ancak eğitimle sağlanabileceğini hatırlatır. Ayrıca, eğitim meselesinde yabancı dil öğrenmenin önemini vurgulayan Ahter, “bir ülkenin en üst makamı olan “padişah veya sultan”ı bile şimdiki zamanda yabancı dile ihtiyaç duyuyorsa, normal halkın da kesin buna ihtiyacı olacaktır”, demektedir.

Yazar, yine aynı makalenin sonunda, okuyuculara hitaben şöyle der:

“Geç olmadan, utancımıza sebep olan bu noksanı kapatmalı ve yolumuzu bulmalıyız. İlim ve sanat öğrenip, dünya ve hızla ilerleyen ilişkileri hakkında bilgiler edinmeliyiz.”³⁰⁹

Ahter gazetesi yazarı, (1 Fevriye 1876 / 5 Muharrem 1293; Yıl: 1, S: 14, s. 1)’de “Esas-ı Vazife-i İnsaniyet” [İnsanlığın Esas Görevi] adlı makalede insanlığın yüce makamından bahsederken insanın manevî görevlerinin yanı sıra dünyevî görevleri olduğuna da değinir. Bu görev, ilim öğrenip diğerlerine de öğretmektir. Bu makalede yazar, Avrupa ülkelerini örnek göstererek, “Avrupa halkı geleceklerini temin etmek için görevlerini biliyorlardır” der ve somut örnekler verir:

“Avrupa halkı buhar gücüyle çalışan bir vapur keşfederek denizde ve karada uzun mesafeleri kısa zamanda seyahat ediyor... Avrupa, insanların her türlü

³⁰⁸ «ما پنجاه سال پیش از این اینطورها و به این شدت محتاج بمراودات خارجه نبودیم. هیچ زبان دیگری را هم لازم نبود یاد بگیریم. در این اندک زمان کار بجایی رسید که بایستی سلاطین و پادشاهان عظیم الشان با همدیگر ملاقاتها کنند روابط دوستی را بیفزایند. مراودات مراتب باقیه را نیز از این یکی قیاس توانیم کرد. اگر ما در خاتة خودمان بنشینیم آنها در خاتة خودشان نمی توانند بنشینند معارف و علوم و صنایع و هنرهای آنها آنها را حرکت می دهد.»

³⁰⁹ «پس تا زود است جلوی این نقصان و موجب شرمساری را گرفته راهی برای خودمان و اخلاق و وارثان حیات خودمان بکنیم. علم و ادب آموزیم. بکار هنر و دانش پردازیم. اطلاعات از وضع جهان و از انتساب و روابط خودمان در حال حاضر و زمان آینده که اکنون خیلی بسرعت می آید حاصل کرده مبنای تکلیف خودمان را بفهمیم.»

ihtiyaçlarını karşılayan fabrikaları, buhar gücüyle çalıştırmayı başardı. Telgraf vesilesiyle dünyanın her tarafıyla anında iletişim kurabildi.

Ayrıca, diğer aslî keşifleri kemale yetiştirmek hayalindedir. Mesela, o yeniliklerden biri mekteplerin tesisi ve ilmî, fennî eğitimin umumîleştirilmesidir. Diyebiliriz ki eğitim meselesi tüm yeniliklere hakim ve üstündür.”³¹⁰

Veya (11 Mars 1876 / 15 Sefer 1293; Yıl: 1, S: 40, s. 1)’de “Tevangerî Behter Est Ne Bemaal” [Zenginlik İyidir Ama Servetle Değil] adlı makalede “tevangerî” [zenginlik] kelimesini açıklarken, onu “sa’y ve kâr” [gayret ve iş] olarak açıklar.

Ahter gazetesi yazarının, eğitim ile ortaya çıkarmak istediği, ideal insan tipidir. Bu insan, İslâm inancına göre, doğduğunda kalıp ve vücuttan başka birşey değildir. Zamanla evde, anne ve baba yanında yetişip sonra okulda eğitime devam ediliyor ve sanat ve ilim öğreniliyor. Yazara göre, insanın şerefi ve kemali için bilgi ve eğitim gerekir. Çünkü, “ilim gerçekten zahirî ve içsel terakkinin merdivenidir. İlim, kemalât ve faziletleri tahsil edenlerin ışıdır.”³¹¹

Eğitim konusunda Namık Kemal’in (İbret, 28 R. Ahir 1289 / 4 Temmuz 1872; no:16)’de çıkan “Maarif”³¹² adlı yazısıyla Ahter gazetesi yazarının eğitim konulu makalelerini karşılaştırsak bu yazılar arasındaki paralellikleri çok açık bir şekilde görebiliriz. Bu tarihlerde İstanbul gazetelerinde çıkan birçok yazı eğitimin perişan halinden söz etmekte idi. Namık Kemal de günlük hayatta eğitimin yerini belirtir ve teknoloji araçlarına ulaşmak için eğitimi şart koşar³¹³.

³¹⁰ «یک واپور پیدا کرده اند. یعنی قوه بخاریه که خدمت آنرا در جهان مدنیت تجدید نمی توان کرد. در دریا ها و خشکیها راههای طولائی را در اندک زمانی برای انسانها و منافع انسانها نزدیک نموده اند... کارخانات که که برای رفع هر گونه تجملات و احتیاجات انسانها هست همه را بواسطه واپور و قوه بخاریه براه انداختند و مد راه اکثر محظورات و محذورات را نمودند و همچنین تلگراف که در اندک مدتی از همه جای دنیا بنی نوع را اسباب آگاهی و اطلاع است. و همچنین سایر اختراعات کلیه و اصلیه و فروعات آنها که بطور اتصال همیشه در خیال اكمال آنها هستند. که از جمله آنها است تأسیس مکتبها و تعمیم علوم و فنون که میتوان گفت این یکی حاکم بر تمامی اقدامات و مساعی در مدارج ترقیها است و علوم است و فنون است که تولید میکند جمله هنرها و اختراعات را.»
³¹¹ زیرا که علم مسلماً نردبان ترقیهای ظاهر و باطن است. علم روشنائی و چراغ راهروان مسالک تحصیل کمالات و فضایل است.»

³¹² Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, C. II, s. 235-238.

³¹³ İnci Enginün, “Namık Kemal’in Eğitim Konusundaki Görüşleri”, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 26.

ç. Ahter'de Alfabe Islahı ve Dilde Sadeleşme Meseleleri

Ahter gazetesinin alfabe ıslahı hususundaki görüşlerini (4 Avril 1877 / 19 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 17, s. 100-103)'de Tiflis'ten "Rüşdî" adlı bir okuyucudan gelen mektupta görebiliriz. "İslâh-ı Hatt-ı İslâm" adlı bu makalenin konusu, o dönem İstanbul gazetelerinde sıkça tartışılan konulardan biridir. Nitekim Namık Kemal'in de Tasvir-i Efkâr'da, İbret'te ve Hürriyet'te bu konu ile ilgili yazıları çıkmıştır.³¹⁴

"Rüşdî" Ahter'e yazdığı mektubunda, yazıp okumak ve yabancı dil öğrenmeği, ilimin bir ön faaliyeti olarak zikreder ve Doğu toplumlarını böyle bir hedeften uzak kaldıkları için eleştirir. Rüşdî, Şark toplumlarını, sadece Arap, Fars, Türk dillerini öğrenmekle yetindikleri için eleştirir ve bu dilleri öğrenmenin asıl amacının sanat, hendese, coğrafya, matematik vesaire gibi fenleri öğrenmek olduğunu söyler. Rüşdî, ayrıca Doğu ülkelerinde kullanılan Arap alfabesinin zorluklarından bahseder ve bunun için "علی", "کرم", "حسن" gibi kelimelerin örnek gösterir. Rüşdî, alfabe konusunda, Latin alfabesinin öğrenilmesini Arap alfabesine göre daha kolay olduğunu iddia eder. Örnek olarak da Avrupalı çocukları örnek gösterir. "Bu çocuklar, iki ay içerisinde yazıp okumayı öğrenip kısa sürede kitap okuyabilme yeteneğine sahip olabiliyorlar" der.

Bu mektubun devamında Ahter'in yorumu şöyledir:

"İlim ve maarife ulaşmak için, hat ve kitâbetin bir vasıta olduğunu bilmemiz gerekir. Amelsiz ilim, meyvesiz ağaç gibidir. Bunlar doğru, ama her şeyden önce ilmin ne olduğunu ve hangi ilmi öğrenmemiz gerektiğini bilmemiz gerekir..."³¹⁵

Ahter gazetesinin yazarı, Rüşdî'yi Arap, Fars, Türk dillerini küçümsediğini ve bu dillerin bir fazilet taşımadıklarını, iddia ettiği için eleştirir ve hiçbir dilin tek başına yeterli olmadığını savunur. Nitekim Fransızca ve Rusça'da da böyledir. Yazar, Avrupa'da çok etkili olan Fransızca'yı örnek göstererek, Fransızca'nın mükemmel bir dil olmasına rağmen, aynı zamanda birçok zorlukları olduğuna da işaret eder.

³¹⁴ a. g. e., s. 33

³¹⁵ « باید دانست که خطوط و کتابتها در واقع و نفس الامر آلات و اسباب ثبت علوم و معارف و واسطه رسیدن بمقام علم و معرفت است... علوم و معارف نیز واسطه عملیت است. یعنی علم بی عمل مثل راه رفتن در بیراهه است. علم بی عمل مانند درخت بی بار است و این مطلب در جای خود صحیح و مسلم است لکن این یکی را هم باید بدانیم که اولاً علم چیست و کدام علم را باید تحصیل کرد؟ »

Her fırsatta İran devletini eleştiren Ahter, burada da fırsat bulup İran'ı, eğitim hususunda gereken itinayı göstermediği sebebiyle eleştirir:

“Mesela, İran'da, Avrupa'da olduğu gibi devlet okulları yoktur. Yalnız son zamanlarda yabancı dil ağırlıklı birkaç okul açılmıştır. İlim ve maarifin yaygınlaşması, hiçbir zaman, İran devleti, millet reisleri ve âlimler tarafından hoş görülmemiştir. Üstelik halkın ilim ve marifet öğrenmesini saltanata ve saltanatın istiklâline zararlı görmüşlerdir. Ulemanın alt tabakası ise, halkı her zaman kendilerine muhtaç etsinler diye insanların cahil bırakmalarını istemişlerdir.”³¹⁶

Yazar'a göre, Doğu toplumlarının asıl eğitim sorunu hat ve alfabe meselesi değildir. Ona göre asıl sorun, devlet ve ulemanın halkı teşvik etmemesi ve bu konuda gereken itinayı göstermemeleridir.

“Bu geri kalmanın sebebi, yalnız alfabe eksikliğinden değildir. Tam tersi, bu alfabeyle okunacak olan ilim ve fennin eksikliğindendir. Diğer bir sebep ise, devlet ve milletin ilim ve maarif terakkisine itinasız olmalarından kaynaklanmaktadır.”³¹⁷

Latin alfabesinin, eğitim meselesinde kolaylıklar sağlayacağını savunan “Rüşdî”ye, ayrıntılı olarak cevap yazan Ahter gazetesinin yazarı, alfabe ıslahının taklitten başka bir şey olmadığını ve en son yapılacak taklidin alfabe taklidi olacağını savunur.

Ahter, diğer fikir hareketlerinde her ne kadar reformcu tutuma sahip olsa da alfabe ve hat ıslahı konusunda tutucudur. Ahter, devrin önemli problemlerinden biri olan alfabe tartışmasına değinir; ama, her şeyden önce eğitim ve öğretimin sisteminin değişmesine önem verir. Ahter, devrinin şartlarına göre, alfabe değişikliğini uygun bulmaz. Ona göre, alfabe değişikliği bir taklittir ve bu değişim Doğu ülkelerinin dertlerine derman olmayacaktır. Yazar, burada Mevlana'nın bir beytini zikreder:

Ki du sad la'net ber-in taklid bad

Halk-ra taklideşan ber-bad dad

« فی المثل در ممالک ایران مکتبهای دولتی و آن اهتماماتی که در ولایات فرنگستان در باره ترقیات علوم دارند نبوده مگر در این اواخر چند مکتبی مخصوص زبانهای خارجه بنا کرده شده است و همچنین زیاد کردن معارف و علم نه از جانب دولت و نه از طرف روسای ملت و علمای کرام هم کار معتدایی شمرده نمیشده و همچنان دانسته بودند که اگر اهالی صاحب علم و معرفت باشند ضرر به سلطنت و استقلال سلطنت دارد و طایفه پابینی علما هم بملاحظه اینکه عامه ناس را محتاج بخودشان سازند و آنها را که جاهل و نادانند اسباب عزت و اعتبار و منافع شخصیه خودشان کنند هیچ کس در خیال این نبوده است که علم و دانش و فنون و معارف در میان مردم شایع بشود.»

« پس این عقب ماندن تنها از بابت نقصان الفبای ما نیست بلکه از نقصان علوم و فنونی است که باید بان الفبا بیان کرده شود و از جهت بی اعتنایی دولت و ملت است بترقی علوم و معارف در میان ماها. »

[Taklide iki yüz defa lanet olsun; çünkü, halkı yok eden şey bu taklittir.]

“İlk merhalede, milliyet ve dilimizi koruyan şekilleri yaratmalıyız sonra terakkî etmeliyiz” diyen Ahter’in alfabe ıslahı konusundaki bu tavrı, çok daha sert ve uzlaşma kabul etmeyen bir tavır değildir. Bu, makalenin birçok yerinden de anlaşılır; fakat, Ahter, alfabe ıslahının daha zamanı gelmediğini ve ondan önce yapılacak önemli ıslahâtlar olduğunu belirtilir. Bunun için (17 Avril 1878 / 14 R. Evvel 1295; Yıl: 4, S: 15, s. 118-120)’de “Çeşmdaşt Ez Himmet-i Ulema-yi Pak-i Din-i İran” [Kutsal Din Sahibi Olan İran Ulemasından Beklenti] adlı yazıda, İran’daki eğitim sisteminin eksikliği ileri sürülür.

“... İran’da ve diğer Şark ülkelerinde eski matematik ve ilim kitaplarının yanında, Avrupa ülkelerinde geniş ölçüde ilerlemiş olan fen, tabiiyat ve coğrafya kitapları da okutulmalıdır. Yani bu konuyla ilgili özel okullar açılmalı ve o kitaplar her milletin kültür ve ahlâkına göre, tercüme edilmelidir. Böylece, hem o ülkeler hakkında bilgi edinilir hem onların karşısında neler yapabileceklerini öğrenilir.”³¹⁸

Bu yazıda, Ahter’in Doğu ülkeleri, özellikle, İran’ın eğitim konusunda nelere önem vermesi gerektiğine işaret etmesini, görebiliriz. Bu ihtiyaçlar, devrin şartlarına göre İran’ın ihtiyaçlarından biri olan yeni usul okulların açılması ve bu okullarda okutulacak kitapların tercüme edilmesidir. Böyle bir durumda ve o dönemdeki şartlar içersinde, Ahter gazetesi yazarlarının alfabe ıslahına olumlu bakmamaları, normal karşılanmalıdır.

Türkiye’ye gelince, alfabe ıslahının gerekli olduğundan bahseden en eski yazı “Tercüman-ı Ahval” 2 Zilkade 1277 / 1861; No: 34, s. 1-3 tarihli ve “Maarife Dair Bend-i Mahsusa” adlı imzasız makaledir. “Bu yazıda umumî olarak insan hayatından, medeniyetin anlamından bahsedildikten sonra, çocukların mahalle mektebine başladıklarında Arapça’ya mahsus alfabe ile altı-yedi senede sekiz-on hatim indirdikleri halde ellerine verilen harekesiz bir metni okuyamadıkları, birçok hocanın bu halde bulunduğu, Arapça’ya ait gramer kaidelerini öğrendikleri için Türkçe bir metni doğru

« همچنانکه در ایران و دیگر ممالک مشرق زمین کتب علوم متداوله و مقدمات و ریاضیات قدیمه و غیرها را می خوانند. علومى 318 را که امروز در فرنگستان از هر جهت وسعت داده شده. تمامی اوضاع جهان و فنون متنوعه رامدون و مذبوط نموده اند نیز تحصیل کنندو یعنی مکتبهای مخصوص برای این کارها قرار داده شودو از کتابهای ایشان آنچه لازم است ترجمه و موافق ملیت و مزاج و اخلاق مشرق زمین ترتیب داده شود که بدین وسیلت هم از اوضاع آنجاها آگاهی حاصل آید و هم کاری که در مقابل آن خودشانرا لازم دانند دیده شود. »

dürüst yazmadıkları ifade edilir. Biraz ileride de diğer milletlerin çocukları üç-dört ayda doğru dürüst okumayı öğreniyorlar; çünkü, alfabeleri kendi lisanları içindir” deniliyor.³¹⁹

Yavuz Akpınar, mahiyeti itibarıyla bu yazının Ahundzade’nin düşünceleriyle büyük ölçüde örtüştüğünü söylemektedir. Yine bu konuyla ilgili Türkiye’de 1861’e kadar Arap alfabesinin ıslahı meselesinden matbuatta açıkça bahsedildiği halde devrin şartları müsait olmadığı için edebî ve siyasî çevrelerde bu mesele tartışma konusu olmamıştır.

Alfabe ıslahını ileri süren Mirza Fethali Ahundzade, 12 Kasım 1857’de Tiflis’ten Babiâli’ye Rusça ve Farsça bir dilekçe göndermiştir.³²⁰

Türkiye’de alfabe ıslahı, 1863’den sonra Ahundzade’nin alfabe ıslahı tasarısını Osmanlı devleti yetkililerine sunmasıyla birlikte belirli bir şekilde Türk matbuatında yer almaya başlar. Bu hususta daha sonra Namık Kemal’le Mirza Melkum Han arasında münakaşalar olur ve Ali Suavi de bir ıslah projesi hazırlar.³²¹

Azerbaycanlı düşünür, Ahundzade, devrin birçok aydın ve düşünürü gibi halkın geri kalmışlığının sebebini arıyordu. O, önce Arap alfabesini ıslah etmek istemiş; daha sonra da yeni bir alfabe aramaya başlamıştı. Bu yüzden 1854’ten beri İstanbul’da “Encümen-i Daniş” etrafında toplanan aydınlarla ilişki kurmak istemiş³²²; onlara cevapsız kalan mektuplar yazmıştır.

Ahundzade, 5 Kasım 1857’de Tiflis’teki Kafkasya Umumî Valiliği kanalı ile İran’a da bir alfabe ıslahı layihası gönderir. Ama bu müracaatından da resmî bir cevap alamaz.³²³

Alfabe ıslahı konusunda, Mirza Fethali Ahundzade’nin İran ve Türkiye’deki faaliyetlerine bakarsak İran’ın alfabe ıslahına lâkayt kalması ve halen İran’da Arap alfabesinin kullanılması, oradaki devlet ricalinin ve din adamlarının bu meseleye bakışlarını açıkça ortaya koymaktadır.

³¹⁹ Yavuz Akpınar, Mirza Fethali Ahundzade Bütün Yönleriyle, Doktora Tezi, Erzurum, 1980, s. 113-4. (Yavuz Akpınar, Tercüman-ı Ahval’de çıkan bu yazının büyük ihtimalle Şinasî’ye ait olabileceğini söylemektedir.)

³²⁰ a. g. e, s. 115.

³²¹ a. g. e, s. 116.

³²² a. g. e, s. 118.

³²³ a. g. e, s. 123.

Ahter gazetesinin bu konudaki tavrına gelince, bu gazetenin İran dışında çıkmasına ve devrin ileri düşünceli gazetelerinden biri olmasına rağmen alfabe konusunda tutucu bir konumda olduğu görülür. Yine Ahter’de –araştırmamızı kapsayan yıllarda- Arap alfabesinin zorluklarına temas eden yazılar ve bu alfabenin gereksiz olduğu yolunda da hiçbir açıklama yapılmamaktadır.

Edebiyat ve dilde yenileşme konusu bile İran Meşrutiyet dönemine, yani 1906’dan sonraki döneme rastlamasına rağmen Türkiye edebiyat tarihinde bu mesele Tanzimat dönemiyle beraber tartışılmaya başlamıştır. Dilde sadeleşme ve alfabe ıslahı konusu, Ahter gazetesinin ilk beş yılı 1876-1880 (1292-1296) içinde gündeme getirilmemiştir. Gazetenin etrafında toplanan aydınlar, bir taraftan Türkiye’de olan edebî, siyasî ve fikrî hareketleri yakından takip ediyorlardı. Diğer bir taraftan da İran muhitini tanıyor ve eğitim sisteminin eksikliklerini hatta yoksulluğunu hissediyorlardı. Bu yüzden, eğitimin daha önemli görülen temel problemlerinin yanında, alfabe ıslahı ve dilde sadeleşme ikinci derecede önemli bir mesele olarak düşünülmüş olmalıdır. Bu yüzden, İran eğitiminin çok daha önde görülen eksiklikleri, Ahter’de tartışma konusu olmuştur.

Rüşdî’nin, Tiflis’ten alfabe ıslahıyla ilgili Ahter’e yazdığı mektuba olumsuz cevap veren Ahter gazetesi yazarının tavrını, İran’ın o dönemdeki şartlarına göre normal buluyoruz; fakat, bu cevap iki ülke yani İran ve Türkiye arasındaki eğitimin XVIII. yy. başından beri başlayan yenileşme hareketlerindeki farkını da açıkça ortaya koymaktadır. Örnek olarak Tanzimat devrinde Türk aydınları alfabeyi ıslah etmek için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Ahmet Cevdet Paşa’nın “İslah-ı Kavaid” (1854) ve “Salnamesi”ni (1854) buna örnek olarak gösterilebilir.

d. Ahter ve Yeni Okullar

Ahter gazetesi yazarları, eğitimin öneminden bahsederken eğitim vasıtalarının gereğine de ayrıntılı olarak işaret ederler. Bu tür yazılar, Ahter’de bazen haber tipi yazılar şeklindedir. Bazen de doğrudan doğruya mekteplerin (okulların) öneminden ve açılmasından söz edilen makalelere rastlanılır. Örnek olarak Ahter, (17 Fevriye 1876 /

21 Muharrem 1293; Yıl: 1, S: 24, s. 1)'deki "Vazayif-i Ferzendan-i Vatan" [Vatan Evlatlarının Görevi] adlı yazıda vatan evlatlarının görevlerinden bahsederken ziraatın ve ziraat mekteplerinin [meslek okullarının] önemine işaret edilir.

"... Öyle ise, ziraat okulları açmalıyız ve bu okullara fevkalade itina göstermeliyiz. Ayrıca diğer ilim, fen, sanayi, hukuk ve harp okullarına da ihtiyaç vardır..."³²⁴

Bunun, İran devletine ve milletine, bir mesaj verildiği düşünülebilir.

Tanzimat'ın ilk yıllarını, Osmanlı devletinin eğitime önem verdiği yıllar olarak biliyoruz. Bu yüzden birçok yeni okul açılmıştır. Bu okullardan biri de ziraat okuluydu. İlk ziraat okulu 24 Ocak 1847'de İstanbul civarında "Amelî Ziraat Okulu'nun Ziraata ait Fünun Mektebi" adıyla açılır.³²⁵

Osmanlı ülkesinde askerî okulların açılışı 1842 yılına dayanır. 1842'da "Askerî Tıp Okulu"nda kadınlar için bir "Ebe Mektebi" ve kursu açılır. 1846-1847 yılları arası askerî eğitim alanında, "Harbiye Mektebi"ne 1 yıllık "Etüt-Major" sınıfı altında dersler başlar.³²⁶

Sanayi mekteplerine gelince, Mithat Paşa Tuna Valiliğinden İstanbul'da Şura-yi Devlet Reisliği'ne atanınca bu konuyla daha geniş çapta ilgilenir. 1866 yılında Türk sanayinin çökmesini önlemek ve onu himaye etmek için İstanbul'da "İslâh-ı Sanayi Komisyon"u adı ile bir komisyon kurulur. Bu komisyon, çalışmaları sonunda 1863'de "Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi" çıkarılır. Bu nizamnameden sonra İstanbul'dan başlayarak, 1868'de İzmir, Bursa, Kastamonu, Bosna, Trabzon, İskodra'da, 1869'da Erzurum'da, 1870'de Diyarbakır'da "Sanat" okulları açılmaya başlar.

Osmanlı ülkesinde yüksek öğretim projesi içinde 1870'de "Darülfünun" açılır. Bundan sonra 1877'de "Mülkiye Mektebi" yeni baştan düzenlenir. 1880'de "Hukuk Mektebi" kurulur. 1879'da "Mülkiye Tıbbiyesi", "Askerî Tıbbiye"den ayrılarak Maarif

³²⁴ « پس مکتبهای زراعتی ترتیب کردن و اعتنای فوق العاده درباره این مکتب نمودن مثل دیگر مکتبهای علوم و فنون و صنایع و حقوق وطنیه و حربیه و غیره اهم و لازم می باشد. »

³²⁵ Hasan Ali Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 57

³²⁶ a. g. y.

Nezaretî'ne bağlanır; "Tıbbiye Mektepleri"nin çoğaltılması tasarlanır; resim, heykeltıraşlık ve mimarlık öğretimi için "Sanayi-i Nefise Mektebi" açılır.³²⁷

II. Abdülhamit devrini eğitim yönünden inceleyen tarihçiler, bu devri anlatırken, "maarifin yayılma ve ilerleme devresi"³²⁸ diye söz ederler. Tanzimat'ın reform ve modernleştirme programını benimseyenler için hükûmeti, mahkemeleri ve orduyu yönetmek için gerekli insanları yaratmak ancak laik eğitim hedefine varmakla mümkündü. Abdülhamit 1879 reform programında bunu şöyle dile getirir: "Mevcut eğitim örgütünde bozukluk ve eksiklikler varsa, bunlar sona erdirilecektir."³²⁹ Bu nedenle, Osmanlı ülkesinde tüm düzeydeki okulları geliştirmek için geniş bir program sunulur.

Bu dönemdeki zorluklardan biri yeterli öğretmenin olmaması ve maddî yetersizlikti. Çünkü, yaygın bir ilkokul düzeni olmadan yeni yüksek okullardaki teknik ve uzmanlaşmış eğitimden yararlanmak zor olur ve ilerleme çok yavaş olur.

Araştırma konumuz olan Ahter gazetesi, 1876-1880 (1292-1296) yılları arasında Türkiye'de gelişmekte olan eğitim merkezlerinin faaliyetlerini, yakından takip eder ve okuyucularını bu konular hakkında bilgilendirir. Ahter'in amacı, okuyucularının mukayese yeteneklerini geliştirmektir. Meselâ; (1 Mars 1876 / 5 Sefer 1293; Yıl: 2, S. 33, s. 1-2)'de Galatasaray Sultanî'sinin içinde "Hukuk Mektebi" ve "Turuk ve Maabir Mühendisliği Mektebi"nin yalnız açıldığının bildirilmesiyle yetinmemiş; ayrıca, bu okullarda okutulan dersler ve okulun nizamnamesinin tamamı da vermiştir. Veya (21 Fevriye 1877 / 2 Sefer 1294; Yıl: 3, S: 6, s. 12)'de Mülkiye Mektebi'nin nizamnamesinin bittiğini ve Meclis'e sunulduğunu haber verir.

Yine (18 Desamber 1878 / 23 Zilhicce 1295, Yıl: 4, S: 50, s. 405)'de "Mekteb-i Hukuk" başlıklı bir yazıda, devlet tarafından açılan Hukuk Mektebi'nin ve bu okuldan mezun olanların bir yıl kadar adliyede hizmet etmeleri gerektiği bildirilmektedir.

Bilindiği gibi, İran devletinin eğitim reformları, Osmanlı devleti gibi Avrupa'ya öğrenci göndermekle başlamıştır İran'da Avrupa'ya gönderilen öğrenciler hep saray çevresinden olmuştur. Abbas Mirza'nın eğitim için Avrupa'ya öğrenci gönderme

³²⁷ a. g. e., s.135.

³²⁸ a. g. e., s. 165.

³²⁹ Stanford J.Shaw – Ezel Kul Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E yayınları, İstanbul, 2000, s. 303.

programından sonra Darülfünun'un açılmasıyla Avrupa'dan öğretmen getirme programı başlar; fakat, 1907 (1325) tarihinde ilk defa olarak Avrupa'ya öğrenci gönderme yasası, İran Maarif Bakanlığı tarafından Meclis'e sunulur. Böylece, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler genel bir sınava tabi tutulur. Bundan sonra Avrupa'ya öğrenci gönderme umumîleşir.³³⁰

Avrupa'ya öğrenci gönderme programıyla ilgili Ahter gazetesi yazarı (24 Ekim 1877 / 16 Şevval 1294; Yıl: 3, S: 59, s. 134)'de "Tashih ve Beyan" başlıklı yazıda şöyle yazar:

"İran Sefiri [Muhsin Han] huzur-i şahane'ye [Abdülhamit Han] şöyle ifade etmişlerdir: "Daha önceden İranlı çocuklar ve gençler, maarif ve yeni ilimleri öğrenmek için Avrupa'ya gönderiliyordu. Lâkin şimdi Hazret-i Şehriyari'nin gölgesinde ve saltanat-ı sünniyenin başkentinde, yeterli miktarda muntazam mektepler vardır ve gerçekten gençlere kifayet edecektir. Bundan sonra müsaade ederseniz İranlı talebeler, Avrupa yerine Dersaadet'e gönderilsinler ve Osmanlı mekteplerinde tahsil-i ilim ve fen buyursunlar."³³¹ Sefirin bu sözleri, Padişah tarafından kabul görünmüştür.

Ahter gazetesi yazarı, ayrıca bu anlaşmanın, iki büyük devlet ve millet arasındaki dostluk ve birliğin güçlenmesine vesile olacağını da bildirir.

Bu çalışmalar sayesinde ilk öğrenci grubu yeni ilimler öğrenmek amacıyla Avrupa'ya³³², diğer gruplar ise, yeni savaş tekniklerini ve askerî bilgileri öğrenmek için Rusya'ya Fransa'ya ve Osmanlı ülkesine gönderilir. Ahter gazetesi, Osmanlı Harbiye okullarında eğitim gören İranlı öğrencileri tanıtarak bu öğrencilerin durumlarından bahsetmiştir.

³³⁰ İkbâl Kasimî Puya, Medaris-i Cedid Der Devre-i Kaçariye Baniyan ve Pişrevan, s. 103.

³³¹ « سفیر مشارالیه بحضور شاهانه عرض و افاده نموده اند که اگر چه اطفال و نو رسیدگان ایراترا پیشتر ها بفرنگستان میفرستادند که در آنجا بمعارف و علوم جدیدہ آشنایی حاصل کرده تربیت یابند لکن چون در سایه معارفیای حضرت شهریارى در پای تخت سلطنت سنیه اینهمه مکتبهای منتظم ترتیب داده شده است و مسلماً برای تعلیم ارباب شباب در سر حد کفایت میباشد بعد از این بمساعدت سنیه از فرستادن طلبه ایران بفرنگستان صرف نظر شده بدرساعت فرستاده شوند و در مکاتب عثمانیه تحصیل علوم و فنون نمایند. از جانب سنیه الجوائب همایون این اظهارات جناب سفیر مشارالیه پذیرفته شده.»

³³² İlk öğrenci grubu, 1814'de (1230) İngiltere'ye gönderilir. Azerbaycan veliahdı Abbas Mirza'nın isteği üzerine, beş kişiden oluşan bir grup, ilim öğrenmek amacıyla Londra'ya gönderilir. Beş kişiden biri olan Mirza Salih Şirazi, kısa bir süre içinde Fransızca, İngilizce ve Latince'yi öğrenir. Basım sanatı ve mürekkep yapma hakkında bilgiler elde eder ve İran'a dönüşünde kendisiyle beraber bir basım makinesi (Typography) getirir. Tebriz'de kurulan bu basımevini, Mirza Salih'in öğrencilik arkadaşı olan Mirza Cafer Tebrizi, idare eder (Müçteba Mintivî, Karvan-i Marifet, Yağma dergisi, Yıl: 6, S. 8).

“1888’de (1306) İstanbul Harbiye okuluna giren bu öğrencilerden biri Abbasgulu Han’dır. Abbasgulu Han 1891’de Atamajor Mektebi’ne girmeyi başarmış; bir sene sonra yüzbaşı unvanıyla mezun olacaktır. Mühübüddin Han ise, Rusça eğitim aldığı için Abbasgulu Han’dan sonra mezun olacaktır. Ayrıca Abidin Han ve Cafergulu Han bu okulda eğitim gören diğer iki öğrencilerdir.”³³³

Ahter gazetesi, bir kaç sene sonra İstanbul Harbiye Okulu’nda eğitim gören bu dört öğrencinin başarıyla derslerinin tamamladıklarını haber verir.³³⁴

Nasreddin Şah Kaçar, döneminde Abbas Mirza’nın ve onun yardımcısı olan Emir Kebir’in çabalarıyla birçok kitap ve risale Avrupa’dan İran’a getirtilip tercüme olunuyordu. Emir Kebir, Darülfünun’u açmakla Avrupa’ya öğrenci göndermek yerine İran içinde eğitim merkezlerinin kurulmasını istiyordu; fakat, İran Meşrutiyeti’nden önce (1906) bu konuda pek az ilerleme katedildi.

Ahter gazetesi, eğitim ve öğretimi, bilim ve hikmeti bir toplumun ilerlemesi için gerekli araçlardan biri olarak tanıtmıştır. XIX. yy.’da İran’ın eğitim sistemini Osmanlı ülkesi, hatta Avrupa’yla karşılaştırdığımızda, İran’ın bir hayli geri ve eksik olduğunu görebiliriz. Bunu, Ahter gazetesi çerçevesinde incelediğimizde ise, Ahter gazetesi yazarlarının da bu konuya ne kadar duyarlı ve bilinçli olduklarını açık bir şekilde görmemiz mümkündür.

İran eğitim-öğretim sistemine ve yeni okulların açılış tarihlerine bakıldığında, devletin Meşrutiyet’ten önce bu meseleye yeteri kadar önem vermediğini görebiliriz. Meşrutiyet’ten önce, Tahran’da ve Tebriz’de açılan Darülfünunlar devlet tarafından değil de bazı kişiler tarafından himaye olunuyordu. Ancak, Meşrutiyet’in ilanından sonra ilk defa olarak, I. Meclis’te eğitim ve öğretim problemleri devlet tarafından ele alınmıştır.

Nasreddin Şah döneminde 1855 (1272) bakanlıklardan biri “Bilim, Telgraf ve Madenler Bakanlığı”na ayrılmış; fakat, bilimle ilgili hiçbir faaliyet yapılmamıştır.

³³³ Ahter, 21 Mart 1893 / 3 Şaban 1310, Yıl: 22, S. 5, s. 70.

³³⁴ Ahter, 26 Şubat 1895 / 1 Ramazan 1312, Yıl: 21, S: 32, s. 483.

Eğitim ve öğretim için ilk düzenli program 1905 tarihinde (1323) başlamıştır. Bu tarihten sonra, İran'da eğitim ve öğretim sistemi hızla gelişir.³³⁵

e. Ahter ve Kütüphaneler

Abdülhamit döneminde artan okur yazarlık, kültürel faaliyetin büyümesine de yol açar. Pek çok halk kitaplığı kurulur, istekli bir okuyucu kitlesinin eline binlerce kitap, gazete ve dergi geçer.³³⁶

Ahter gazetesi yazarı, ilk yıllardan itibaren bu konu hakkında da bilgi verir. Yazar (1 Fevriye 1876 / 5 Muharrem 1293; Yıl: 1, S: 14, s. 2-3)'de "Mikdar-ı Kitabha-yi Ki Der Kütübhaneha-i Darüssaltana-i İstanbul Hest" [İstanbul Kütüphanelerindeki Kitapların Sayısı] başlıklı yazıda, İstanbul kütüphaneleri hakkında bilgi verir. İstanbul'daki 40 kütüphanede mevcut olan 68395 kitabın haberini veren Ahter, ayrıca, bu kütüphanelerin durumunu eleştirir ve "Gerçekten bu kadar nefis ve nadir bulunan kitapların bu şekilde kalmasından üzgünüz"³³⁷ der.

Yazar, bu haberin devamında (8 Fevriye 1876 / 12 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 17, s. 2)'de İstanbul kütüphanelerinde mevcut olan kitapların isimlerini ve her kitap hakkında ayrıntılı bilgi veren özel bir kitap çıkacağı haberini de verir:

"Bugünlerde zikrettiğimiz kitapların isminin tafsili ve hangi ilimle ilgili olduğuna dair bir kitap, Matbaa-i Âmire'de çıkacaktır. Bu haber, bizi ve tüm maarif hadimlerini sevindirdi"³³⁸

Ahter gazetesi muhbiri, (5 Mars 1879 / 12 R. Evvel 1295; Yıl: 5, S. 11, s. 83-84)'te Maarif Komisyonu nazırı olan Münif Efendi'nin, İstanbul kütüphanelerinde olan kitapları kontrol ettiğini ve yakında İstanbul kütüphanelerindeki kitapların katalogunun çıkacağını bildirir. Ayrıca yazar, İstanbul'da Avrupa ülkelerindeki gibi bir umumî kütüphanenin eksikliğini de hatırlatır.

³³⁵ İkbâl Kasımî Puya, Medaris-i Cedid Der Devre-i Kaçariye Baniyan ve Pişrevan, s. 348-349.

³³⁶ a. g. e., s. 306.

³³⁷ «حقیقتاً مانند این این کتب نفیسه و نسخه های نادره باینطور باعث تأسف است»

³³⁸ «اینروزها در خصوص تفصیل اسمی کتب منکوره و تعیین اینکه دایر یکدام یک از علوم و فنون هستند و صورت تفصیل آنها در شکل یک کتابی در مطبعة عامره نهاده دستگاه طبع و تمثیل است و استماع این خبر ما را و همه خادمان معارف را مایه مسرت و ابتهاج میباشند»

Görüldüğü gibi Ahter, Osmanlı'da gerçekleşen her türlü kültürel faaliyeti yakından takip edip, bu faaliyetlerin, eksik taraflarını görüp eleştirmekten kaçınmadan onları tamamlamak için önerilerde bulunur.

f. Ahter ve Dünyada Eğitim

XIX. yy.'ın en önemli meselelerinden biri olan eğitim ve öğretimin gereğine sıkça değinen Ahter, İran'daki eğitim problemlerini eleştirmek isterken komşusu olan Osmanlı ülkesindeki eğitimini örnek verir ve okullarından ve eğitim yasalarından bahseder; fakat, bununla da yetinmez ve İran'ın yakından takip ettiği, Rusya eğitim ve öğretimi hakkında da yazılar yazar.

Mesela, yazar, (12 Avril 1876 / 17 R. Evvel 1293; Yıl: 2, S: 58, s. 4) "Maarif-i Umumiye Der-Memalik-i Rusya" [Rusya'da Umumî Maarif] başlıklı yazıda, Rusya Eğitim Bakanlığı'nın resmî gazetesinden alınan bir haberi yayımlar. Bu yazıda, Rusya'nın 1874 ve 1875 yıllarında eğitim ve öğretimin nasıl şartlarda olduğunu istatistik bilgilerle okuyucularına sunar. Yazar, aynı yazının devamında Rusya'daki kitapçıların sayısını vererek Rusya'daki eğitim şartlarını Avrupa ülkeleriyle de karşılaştırır:

"... Rusya'nın başkenti, Moskova'da ve diğer büyük şehirlerde mağazalar (kitapçılar) ve kuraathaneler vardır. İsteyenler kitapları emanet alıp, okuyup geri veriyorlar. Bu işlemler Batı ülkelerinde de yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Bu hizmet, yalnız bilgi ve ilim tahsilini kolaylaştırmak amaçlıdır."³³⁹

Burada da görüldüğü gibi yazar, kütüphanelerin önemini zikrederek dünyanın her tarafında böyle bir sistemin uygulandığına işaret etmek ister.

Veya (15 Juliye 1879 / 21 Muharrem 1296; Yıl: 5, S: 4, s. 32)'de "Etfal-i Mektebî Der Hâk-i Fransa" [Fransa'da Mektep Öğrencileri] adlı haberi "Vakit" gazetesinden tercüme ederek yayımlar. Bu yazıda Fransa Bilimler Bakanlığı'nın,

³³⁹ «در پای تخت و مسکو و اکثر شهرهای بزرگ مکازہ های منکور شعبه ها و قراعت خانهای بسیار دارند که هر کس بخواهد بطور امانت و باجاره کتابها را گرفته و بقدر احتیاج خود نگاه داشته و پس بدهند و این کار در ممالک غربیه بسیار معمول و شایع است و محض تسهیل عمل و آسان نمودن راه تحصیل علم و آگاهی این قرار را متداول نموده اند.»

Cumhurbaşkanlığı'na verdiği raporda, Fransa'da eğitim gören öğrenciler hakkında şöyle yazar:

“... 1876 yılında 6-13 yaş arasındaki eğitim gören öğrencilerin sayısı 4,502,894 kişidir. Bu sayının 2,278,000'i erkek ve gerisi de kız öğrencidir. Bu sayı, Fransa nüfusunun sekizde biridir. 1876 ve 1877 yıllarında Fransa'da 71.547 tane sübyan mektebi mevcuttu. Ama öğrencilerin çoğu parasız okullara gidiyorlardı. Sübyan mekteplerindeki öğretmen sayısı ise, 110,709 kişidir.”³⁴⁰

Bu yazıda, her ne kadar istatistik ve kuru bilgiler veriliyor gibi görünse de Doğu ve Batı eğitimi arasında bir karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır. Ahter'in hedefi, okuyucusuna bu bilgileri vererek gelişmekte olan Batı ülkelerindeki eğitimi şartlarını sunmak ve Doğu halkına eğitimin eksikliğini anlatmaktır.

Ahter gazetesi yazarı yine (24 Juliye 1879 / 5 Şaban 1296; Yıl: 5, S: 30, s. 232-234)'de “Hariciye” başlıklı yazıyı “Vakit” gazetesinden tercüme ederek Almanya'daki mekteplerin durumunu ayrıntılı bir şekilde yazar. Yazar, bu yazıda iptidai mekteplerden bahsederken kız ve erkek öğrencilerin aynı okullarda, Almanca, matematik, tarih, coğrafya, resim ve jimnastik gibi dersler aldıklarından söz eder. 6-14 yaşları arasında eğitim verilen bu okullardan başka bir de orta mekteplere işaret eden yazar, bu mekteplerde Almanca'nın yanında bir de yabancı dil öğretiminden bahseder. (Almanya'da bu mekteplere Belediye Mektepleri denir)

Yazar, Almanya'daki mekteplerden bahsederken, 1819'da bu mektepler için yazılan nizamnameye de işaret eder ve bu programın uzun zamandan beri bu ülkede icra olduğundan söz eder. Yazar, bu okullarda verilen eğitimi ayrıntılı bir şekilde açıkladıktan sonra iletmek istediği mesajı birkaç cümlede özetler:

“Sözünü ettiğimiz Almanya'daki mekteplerde okutulan derslere rağmen, yine Almanlar mekteplerini ve orda okutulan dersleri geliştirmek için çaba gösterip çocuklarının bilgi ve yeteneklerini yükseltmek arzusundadırlar.”³⁴¹

« به سال 1876 مکتبهای اطفال در فرانسه چنان بوده است که اطفال شش ساله تا سیزده ساله که در مکتبها هستند بقدر چهار میلیون و پانصد و دو هزار و هشتصد و نود و چهار نفر بوده دو میلیون و دویست و هفتاد و هشت هزار از آنها نکور و باقی بکر دختر ها بوده اند. اینمقدار اطفال تقریباً هشت یک تمام نفوس ممالک فرانسه میشود. در سال هزار 1876 و سال 1877 در ممالک فرانسه هفتاد و یک هزار و پانصد و چهل و هفت باب مکتب صبیان بوده است. ولی شاگردهای زیاد بمکتبهای دیگر مجاناً داخل میکردند. شماره معلم و معلمه مکتب صبیان یکصد و ده هزار و هفتصد و نه نفرند. »

« با وجود این مکتبها و درس و فوئهای متعدد که نوشته شد باز در خاک آلمان کمال مواظبت را دارند که در آنها و مکتبها و تربیت اطفال و ابنای وطن خودشانرا بطورهای دیگر ترقی بدهند و بر علم و آگاهی آلمان بیفزایند. »

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi ve bu örnekte de görüldüğü üzere, Ahter gazetesi Şark toplumlarını özellikle İran'ı eleştirmek için Avrupa ülkelerindeki eğitim programlarını ve bu programların nitelik ve niceliklerini anlatır. Bir başka konu da yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, Ahter'in tartıştığı konuların çoğu İstanbul gazetelerinde de tartışılmakta idi.

Araştırmamızı kapsayan bu yıllarda İran'da kısa bir süre de olsa matbuatta nisbî bir özgürlük olduğunu biliyoruz. Bu yüzden birçok gazete, ister İran'ın içinde olsun isterse İran'ın dışında olsun, İran'ın birçok meselesini eleştirirken eğitim eksikliklerini eleştirme fırsatını da bulur.³⁴²

Ahter gazetesi de (18 Avril 1877 / 4 R.Sani 1294; Yıl: 3, S: 21, s. 129-130)'da N.A. imzası ve "Meziyet-i İlim ve Talim-i Ferzendan" [İlmin Yararları ve Çocukların Eğitimi] başlıklı yazıda, eğitimin yararlarından bahsederken İranlıları, özellikle Türkiye'de yaşayan İranlıları bu konuya duyarız kaldıkları için eleştirir.

"İranlılar özellikle burada [İstanbul'da] olanlar bu konunun anlamını daha anlamamışlardır... İnsan bir şeyin yararını bilmediğinde, diğerlerinden öğrenmeye çalışır. Özellikle bu konunun yararları çok aşikardır. İnsanlar, diğer milletlerden ibret almalılardır. Çünkü onların da terakkileri bu vasıta ile olmuştur. Avrupa'da yazıp okuması olmayan insan çok azdır... Mesela, İsviçre'deki kurallara göre yazıp okuması olmayan kişinin vatandaşlık hakları alınmıyor..."³⁴³

Burada yazar, kendi vatandaşlarını uyarmayı, kendisine bir görev bilir ve Türkiye'de yaşayan İranlılardan "mekteb-i milleti" açmalarını ister.

g. Ahter ve Anadili Meselesi

İran'da, eğitim alanında en büyük sorun, değişik soy ve kültürlerden oluşan İran halkı ve bu halkın değişik dillerde konuşmakta oldukları meselesidir.

³⁴² İkbâl Kasimî Puya, Medaris-i Cedi Der Devre-i Kaçariye Baniyan ve Pişrevan, s. 113.

³⁴³ « اهالی ایران خاصه آنان که در این صفحات هستند از این معنی کاملاً غفلت ورزیده اند... انسان منافع و فواید چیزی را که خودش نمیداند از دیگران میتواند یاد بگیرد. خصوصاً که فواید و منافع این کار آشکار است. اقلاً از سایر ملت‌ها عبرت بگیرند که چه قدر اهتمام در این کارها دارند. همه ترقی‌های ملت‌های دیگر از این ممر و بدین واسطه شده است. در فرنگستان آدم بی سواد بسیار کم است. حمال و یتیم ایشان صاحب سوادند و محاسب و از همه جای دنیا با اطلاع هستند. حتی اهالی سویس را می‌گویند قاعده‌شان برین است که اگر اتفاقاً یک آدم بی سواد در میان خودشان پیدا نمایند او را از حقوق ملیت انداخته از مملکت بیرون کنند.»

Ahter gazetesi yazarı, bu soruna (4 Mars 1876 / 8 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 35, s. 1-2)'de "Meşk ve Sermeşk" başlıklı yazıda işaret eder. Burada yazar, İran'ın eğitim programının diğer bir problemini dile getirmek ister. Yazar, Farsça bilmeyen ama Farsça yazıp Farsça okuyan İranlıların zorluklarından bahseder:

"İran'ın diğer bölgelerinde yaşayan, Farsça bilmeyen, ama tüm yazılarını Farsça yazan ve okuduklarını Farsça okuyan insanları örnek verelim. Azerbaycanlı ve Türk çocuk, bir tek kelime Farsça duymadığı halde nasıl Kuran'ı hatmetsin ve nasıl Şeyh Sadî'nin Gülistan'ını okusun. Çocuk, bu dersin ne söyleyişini ne de manasını anlamaktadır. Bu çocuk, kendini parçalayarak ancak birkaç satır ezberleyecektir. Sonra da yeteneği ve isteği yok olup, ders okumaktan nefret edecektir. Hakikaten kendimize ve bizler gibi olan halklara teessüf etmeliyiz."³⁴⁴

Yazar bu konudan bahsederken, yarısı Fars yarısı Türk [Azerbaycan Türkü] milletinden oluşan "Kazvin" şehrinin sakinlerini örnek verir ve bunların problemlerinin daha da farklı olduğunu yazar:

"İran'ın bazı bölgelerinin hali daha da gariptir. Mesela, Kazvin şehri bunlardan biridir. Kazvin'in yarısı Türk yarısı Fars'tır ve bunlar da aynı derde müpteladırlar."³⁴⁵

Ahter, Türklerin eğitim problemini anlatırken bir de evdeki eğitim ve iletişim konusuna da işaret eder:

"Eğer Kazvinli biri evine bir hizmetçi veya bakıcı alırsa onun yanında bir de tercüman alması gerekir."³⁴⁶

Görüldüğü gibi her zaman İran'da eğitimin farklı problemleri olmuştur. Bu problemlere duyarlı olan aydınlar, her zaman bunu dile getirip önerilerde bulunmuşlardır. Günümüzde bile İranlı Türklerin eğitim konusundaki büyük bir sorunu olan dil meselesini de ele alan Ahter, ahalisi itibarıyla karmaşık olan "Kazvin" şehrini örnek gösterir. Uzun zamandan beri Azerbaycan'ın çözülmez bir problemi haline gelen

«در ممالک ایران یا جاهای دیگر که ایرانی هستند و زبان فارسی را نمی دانند؛ تمام نوشتجات خود را بفارسی می نویسند و هر چه درس می خوانند هم باید بفارسی بخوانند. طفلی که آنریاجائی و ترک زبان است بچه قسم بعد از ختم قرآن یکدفه گلستان شیخ سعدی را باید بخواند در حالیکه یک کلمه آن بگوشش نرسیده است. نه لفظ آنرا میداند و نه معنی آنرا. اگر تصور بکنیم آنگونه تعلیمها را که بچه جان کنند و زحمتهای چند ورق طوطی وار از گلستان یاد گرفته می شود و در این ضمن آن طبع صاف و خالص خفه شده و منضجر از درس خواندن میگردد. حقیقتاً بر خودمان و بر عموم آلهایی که امثال ما بوده اند و هستند تأسف باید خورد.»³⁴⁵

«غریب تر از همه جا حال بعضی جاهای ایران است. مثل شهر قزوین که نصفی ترکی زبان است و نصف دیگر فارسی زبان و ³⁴⁵ اینها هم بهمان درد مبتلا هستند.»³⁴⁶

«اگر کسی از اهل سمت بالای شهر یکی از مردمان این سمت را بخدمتکاری و مهتری بخواهد یک ترجمانی هم باید در میان خود و نوکرش داشته باشد.»

eğitim konusu, çocuklar için okulda kendini hissettirdiği gibi, hatta evdeki eğitimi ve iletişimi de zorlaştırılmıştır. Ahter, “şimdi veya eskiden sahip olduğumuz eğitim yöntemlerinin doğru olmadığına inanmalıyız”³⁴⁷ dediği zaman temelde bir hata ve yanlış olduğunu söyleyerek kökten bir değişiklik yapılması gerektiğinden yana olduğunu bildirir. Ahter’in yazar grubunun İranlı Türklerden oluşması, onların bu önemli eğitim problemini bizzat hissetmeleri ve görmelerini sağlamıştır.

³⁴⁷ «کار تربیت نه ایست که ما ها اکنون در دست داریم یا آنکه پیش از ما داشته اند.»

III. BÖLÜM

AHTER'DE İSLÂM BİRLİĞİ

1. XIX. yy. Başlarında İslâm Ülkelerinin Genel Durumu ve Yakınlaşmaları

İttihad-ı İslâm, XIX. yy.'ın ikinci yarısında, Müslümanlar arasında, birliği sağlayarak sömürgeciliğe karşı koymayı amaçlayan siyaset için kullanılan bir tabirdir.³⁴⁸ İttihad-ı İslâm, siyasî bir ideolojinin kavramı olarak kullanılmaya başlamadan önce, Müslümanlar arasında kaynağı Kur'an ve hadisler olan birlik, kardeşlik ve yardımlaşma duygularının ifadesi anlamında başlangıçtan beri mevcuttu. Yeni tabirle, ittihad-ı İslâm veya başka bir deyişle İslâmcılık'ın doğuş süreci, 1867-1873 yılları arasındadır.³⁴⁹

XIX. yy.'da İslâm dünyası, Avrupa'nın belirlediği tarihî bir döneme adım atar. Dünya hızla değişmekte ve gelişmektedir. Sanayi inkılabı ve Avrupa'nın dünyaya açılmasıyla dünya hızlı bir şekilde siyasî, sosyal değişimler yaşar. Birçoğuna göre, insanlık sürekli daha iyi ve mükemmele doğru ilerlemekteydi. İlim ve teknolojinin ilerlemesiyle, Batı'da dinin sahası giderek daralır. İslâm dünyasında ise, "aydınlanma" düşüncesi, Batı'daki gibi yaşanmaz ve Batı'daki gibi kitleleri alt üst eden bir sanayileşme hamlesi de görülmez; sadece, Doğu ülkeleri Batı'dan gelen bazı saldırılara maruz kalır. Böylece, İslâm dünyası, hızla sömürgeleşir ve küçük Müslüman devletler, siyasî bağımsızlıklarını kaybederler. Hızla gelişen ve ilerleyen Avrupa karşısında, İslâm dünyası, canlılığını ve güven duygusunu kaybeder ve durağan bir medeniyet noktasına gelir.

Kısaca, "İslâmcılık XIX-XX. yy.'da İslâm'ı bir bütün olarak -ibadet, inanç, ahlâk, düşünce, siyaset, eğitim...- "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden ... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket"tir.³⁵⁰

³⁴⁸ Azmi Özcan, İslâm Ansiklopedisi, "İttihad-ı İslâm Maddesi", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, C. 23, s. 470.

³⁴⁹ Mümtaz'er Türköne, Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 32.

³⁵⁰ İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, Risale Yayınevi, İstanbul, 1986, s. xv.

2. İttihad-ı İslâm Kavramı ve Pan Hareketleri

İttihad-ı İslâm fikri, Batı'daki Panislavizm ve Pancermanizm kavramlarından ilham alarak kullanılmaya başlamıştır. “Pan hareketleri” birbirlerine dil, ırk, kültür, bazen de coğrafi yakınlık gibi bağlarla, bağlı grupların dayanışmasını kuvvetlendirmeyi amaçlayan siyasî ve kültürel hareketler olarak tanımlanmaktadır. XIX. yy.’a kadar “Pan hareketleri”, bir milletin siyasî, ekonomik ve üstünlüğü ilkesi üzerine bina edilmiştir. Uygulamada ise, din, milliyet ve kıta birliği özellikleri bilhassa belirgindi. Dünyadaki “Pan hareketlerine” gelince, Pan-Germanizm, askerî gücünü, Avusturya ve Fransa gibi iki büyük devleti, yenerek gösteren Prusya etrafında teşekkül etmiştir. Birliğe dahil edilenler, Alman ırkındandı. Aynı dili konuşuyorlardı ve aynı coğrafi bölgede yaşıyorlardı.

“Pan-Slavizm”, Slav ırkından olanları birleştirmek bahanesi ile Rusya’nın Balkanları ele geçirme politikasının aracı olmuştu. Birliğe dahil edileceği düşünülen insanlar, aynı ırkın mensubu, aynı dilin farklı diyalektikleri ile konuşan halkları idiler. “Pan-Slavizm”, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rusya’nın galip gelmesi üzerine en üst seviyeye ulaşmıştı.

Diğer bir örnek ise, İtalya’dır. Aynı coğrafya’da yaşayan, dini, dili bir olan insanların bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. İtalya’nın birliğinde asıl problem, bazı kısımların Avusturya idaresinde olması idi.³⁵¹

Bilindiği gibi “Panislâmizm” üzerinde yazan müsteşriklerin çoğu, bu kavramın kullanım tarihi olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasını verirler. İkisi de sahasının önde gelen uzmanlarından olan Hollandalı oryantalist, Hurgronje ve Alman İslâm uzmanı Becker’e göre Panislâmizm fikrinin doğuş tarihi 1878 Berlin Kongresi’nden sonrasındır. Brown’a göre, kavram Times’ın Viyana muhabiri tarafından uydurulmuştur. XIX. yy. sonunda Panislâmizm’le ilgili literatürün bir icmalini yapan Lee, kavramın en erken kullanışını Fransız Van Werner’in 1877’de yayımlanmış, 1876 Haziran’ından önce yazılmış Türkiche Skizzen isimli kitabında bulundur.³⁵²

³⁵¹ Cezmi Erarslan, II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 23-25.

³⁵² Mümtaz’er Türköne, Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, s. 39.

Bu kavram, Türkiye’de ilk defa Namık Kemal tarafından, “Hürriyet” gazetesinde, 10 Mayıs 1869 tarihli sayısında kullanılır. Ardından yeni Osmanlıların diğer yayın organlarında özellikle “Basiret” gazetesinde tartışılmıştır.³⁵³

İran’da yenileşme hareketlerinin başlangıcı, Hindistan, Pakistan, Mısır, Lübnan, Suriye ve Türkiye gibi Müslüman ülkelerle eş zamanlı olmuştur; fakat, dinî anlayış ve idarî ıslahâtta diğerlerinden geride olduğu için, ittihad-ı İslâm fikri de diğer İslâm ülkelerinden daha geç olmuştur. İttihad-ı İslâm çağrısında bulunan İranlı Cemaleddin Afganî ise, her ne kadar İranlı olduğu ispat olursa da, faaliyetleri İran’da başlamamıştır.³⁵⁴

Türkiye ve İran yaklaşması ve her iki devlet arasında canlanan ilişkiler, bu dönemin ihtiyaçlarından kaynaklanıyordu. Mezhep farklılığı, önceki yıllarda, bu iki komşu ülke arasındaki münasebetleri olumsuz etkilemişti; fakat, XIX. yy.’ın ikinci yarısından itibaren her iki ülkenin de söz konusu dış tehditlere maruz kalması, mezhep farklılığı problemini ortaya atıp yaklaşma mecburiyetini ön plana çıkarmıştı.

Araştırmamız açısından, ittihad-ı İslâm meselesinin başarılı veya başarısız olması değil, bu faaliyetlerin iki ülke yani, İran ve Türkiye’deki etkileri ve bu etkileşimin Ahter gazetesi etrafında nasıl cereyan ettiği bizi daha çok ilgilendirmektedir.

3. Ahter’in İttihad-ı İslâm Birliğindeki Mevkii

XVIII. yy.’ın ikinci yarısı, Batı kurumlarının İran ve Türkiye toplumlarına yavaş yavaş girmesi dönemidir. Bu kurumların en çarpıcı örneği, matbaanın kurulmasıydı. Matbaanın icadıyla, Doğu ülkelerinin kültür hayatı ilerlerken, Batı düşüncesi de Doğu toplumuna hızla nüfuz eder. Batılı fikirler Doğu toplumuna girmeye başlar ve Doğu toplumları buna karşılık olarak İslâmî geleneği ve düşünceyi ön plana çıkarıp, sonuçta İslâmcılık düşüncesini oluşturmak istemişlerdir.

Bu yıllarda ve bu kültür ortamında, matbaanın en önemli ürünlerinden bir olan gazetenin işlevi, önem taşımaktadır. İslâmcı ideolojinin doğuşunda, gazetenin rolü

³⁵³ Mûmtaz’er Türköne, İslâm Ansiklopedisi, “İslâmcılık Maddesi”, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 23, s. 470, İslâmcılığın Doğuşu, s. 204

³⁵⁴ Maksut Ferasethah, Serağaz-i Nevendişi-i Muasır Din ve Gayr-ı Dinî, s. 424.

belirleyici ve dönüştürücüdür. Müslümanlar, Avrupa ve Rusya nüfuzuna karşılık, Osmanlı padişahından yardım talebinde bulunmuşlardır. 1870 yılından sonra, bu yardım talepleri, bir dünya İslâm dayanışması fikrine dönüşür. Bu fikir, o dönemde ancak gazetenin fikir hayatı üzerindeki geniş etkisiydi.

Osmanlı ülkesinde 1860 yılına kadar Osmanlı devletinin resmî yayın organı olan “Takvim-i Vakayi” ve yarı resmî “Ceride-i Havadis” gazeteleri çıkmakta idi. Serbest Türk gazeteciliği, 1860’da Şinasî’nin “Tercüman-i Ahval”i ile başlar. İran’da ise serbest gazetecilik, ancak İstanbul’da çıkan Ahter gazetesiyle başlamıştır. Ahter gazetesi, İslâmcılık düşüncesinin zirvede olduğu bir dönemde yayın hayatına başlar. Belki de Ahter’in neşredilme sebeplerinden biri de İslâmcılık düşüncesini yaymak ve Ahter’in okunduğu ülkelerde –İran, Türkiye, Kafkasya, Türkistan, Hindistan ve Irak- yaşayan insanları olup bitenlerden haberdar etmek ve bu birliğe davet etmektir, diyebiliriz. Nitekim Ahter gazetesi yazarı, (17 Janviye 1876 / 16 Zilhicce 1292, Yıl: 1, S: 1, s.1)’de “Esas-i Meslek”ten bahsettiği zaman “şahsî ve dinî farklılıkları gözetmeksizin hakikî düşünce birliğini”³⁵⁵ sağlamak amacıyla gazetenin yayına başladığını yazmıştır. Veya Ahter, (22 Janviye 1876 / 25 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 7, s. 1)’de “Rastkarî ve Nikbahtî” [Doğruluk ve Mutluluk] adlı yazıda, okuyucuları birliğe davet ederken, “bu mevkide ve zamanda hepimiz birlik olup, tek gönül ve tek dille birleşmeliyiz”³⁵⁶ der.

1876’da (1292) İstanbul’da çıkan Ahter gazetesi, iki ülkenin arasında yakınlaşmayı sağlayan araçlardan biri sayılıyordu. Ahter gazetesi yazarları ittihad-ı İslâm ile İran-Türkiye yakınlaşmasını sık sık dile getirmişlerdir. Bunun için Ahter gazetesinin (13 Novamber 1877 / 7 Zilkade 1294; Yıl: 3, S: 62, s. 460-461)’de “Tamim-i Suhan” [Sözün Özü] başlıklı yazısı açık bir örnek olabilir. Makalenin yazarı, Ahter’in yayımlanma sebebini şöyle açıklar:

“Böyle bir zamanda, bu başkentte [İstanbul] ve bu dilde yayımlanan Ahter, Şark ülkeleri ve Orta Asya milletlerini bağlayan ve aralarındaki münasebetleri arttırmaktan başka bir vasıta değildir. Ahter’de ne yazılıyorsa, bu amaç için yazılıyor. Nitekim, Ahter

³⁵⁵ «بی آنکه روی تعرض در جهت اختلافات شخصیه و امور دینیہ آنها نموده شود.»

³⁵⁶ «که در این حال و موقع و ووکه داریم همه ما باید دامن همت را بمیان زده یکنل و یک زبان در اتفاق و اتحاد خیالات و ثبات صادقانه شریک باشیم.»

bu yüce devlete ve başkente müntesip olmaktan da gurur duyar ve onun şartlarına uymayı da kendine ~~bir~~ görev bilir.³⁵⁷

Ahter gazetesi yazarı, aynı yazıda İran ve Türkiye arasındaki münasebetleri de şu cümlelerle ifade eder:

“Amacımız, İslâm milletleri ve kavimleri arasında dostluk bağlarını güçlendirmektir. Bugün ise, İslâm devletleri ve hükûmetleri arasında Osmanlı ve İran devletinden başka büyük devlet olmadığı için, ilk şart bu iki devlet arasında ittifak ve birliği sağlamak olacaktır.”³⁵⁸

İncelediğimiz dönemde, Batı milliyetçi hareketleri altında “Pan” hareketleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu olan ittifak-ı İslâm fikri de Batı milliyetçiliğinin ve emperyalizminin karşısında ortaya çıkan bir hareketti. Bu dönem, modern bir fikir yapısının ortaya çıkma dönemidir. XIX. yy.’da İslâm, yeniden yorumlanarak, Müslümanlara sunulur. C. H. Becker gibi oryantalist araştırmacı, Panislâmizm’in yeni bir hareket olduğunu ve geleneksel İslâm dayanışmasıyla karşılaştırılmasından bahsetmektedir. Becker’e göre, Panislâmizm kavramını ikiye ayırmak gerekir. Birincisi Panislâmcı düşünce, ikincisi Panislâmcı hareket. Panislâmcı düşünce, zaten bütün İslâm tarihi boyunca mevcuttu. Söz konusu olan Panislâmcı hareket ise, Avrupa faktörünün ve Batı milliyetçiliğinin devreye girmesiyle ortaya çıkan bütün Müslümanların birlik ve dayanışmasıdır.³⁵⁹

Becker’in bu görüşünü ele alarak Ahter gazetesinin İslâm âlemindeki yerini tespit edebiliriz. Ahter gazetesi, 1876’da (1292) Türkiye muhitinde ortaya çıktığında, İstanbul gazetelerinde bu konuyla ilgili yazılar yazılıyordu. Ahter gazetesi, her ne kadar Farsça yayımlanan bir gazete olsa da İstanbul’da çıkan bir gazete olarak bu konulardan uzak kalmamaya ve bilgileri İran, Kafkasya ve Türkistan’a iletmeye çalışmıştır.

Ahter gazetesinin ilk beş yılına baktığımızda, “ittifak-ı İslâm” kavramına pek doğrudan doğruya rastlamıyoruz. Bu gazetede, “ittifak-ı İslâm” yerine “ittifak” ve bunun zıttı olan “nifak” kelimeleri sıkça kullanılmaktadır. Ahter, “ittifak” ve “nifak”

³⁵⁷ «همانا اخبار نامه اختر در این زمان بدین زبان بنا نهاده نشده است مگر برای اینکه واسطه بشود بر افزونی روابط و مناسبات در این پای تخت اعظم . ممالک شرقیه اسلامیة و ملل سیای وسطا و آنچه دا آن آورده می شود همه مبتنی بر این اساس است و همچنانکه انتساب خود را باین دولت عظمای و پای تخت اعظم در داخل تکلیف خود مایه افتخار دانسته قیام بشرایط آن را نیز لازم می شمارد.»

³⁵⁸ «چون مقصود تحصیل تمام ارتباط در میان ملل و طوایف اسلام است و امروز بزرگتر دولتی در میان دولتها و حکومتهای اسلام جز دولت علیه عثمانیه و دولت علیه ایران نیست و اتحاد و یگانگی این دو دولت اولین شرط حصول مقصود است.»

³⁵⁹ Mümtaz’er Türköne, Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, s. 246-247.

kelimelerini, ilk yıllarda vatan ve milliyet kavramlarını açıklarken kullanır; fakat, 4 ve 5. yıllarda bu kavramın açıkça ifade edildiğini görüyoruz. Bu tutumu, Ahter'in birinci kapanmasından sonra İran'ın İstanbul sefirliğinde baş tercümanlık yapan Necefşulu Han Hoyî'nin Ahter'den ayrılmasına bağlayabiliriz.

Ahter gazetesi yazarı³⁶⁰, (25 Janviye 1876 / 28 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 9, s. 1)'de "İttifak Der Karha Be Ferahur-i Ehemmiyet" [Öneminden Dolayı İşlerde Birlik] adlı yazıda, bir ülkede yaşayan insanların din ve mezhep farklılıkları olabildiğini; fakat, bu farkın birlik ve dayanışmaya engel olamayacağı gerektiğinden söz eder. Bu makalede, yazar, bir vatan etrafında toplanan insanların birlik oluşturması için asıl terakkî ve medeniyet aracı olarak gördüğü dini, ileri sürer ve "şimdi bilinçli olarak ittihad ve ittifak yolunu seçmemiz gerek; çünkü, ittifak ve ittihadın son noktası mutluluktur."³⁶¹ der. Yazara göre, "değişik mezhep ve inanca sahip olmak, hedeflerimize ulaşmamıza engel olamaz."³⁶²

Veya yazar, (2 Fevriye 1876 / 9 Muharrem 1293; Yıl: 1, S: 15, s.1)'de "Nifak ve Bedbahtî" [Ayrılık ve Mutsuzluk] başlıklı yazıda ittihadın karşıtı olan nifakın zararlarından söz ederken, okuyucularını birliğe davet eder ve nifakın zararlarını anlatır. Yazar, bu yazıda tarihi örnek göstererek ancak birlikten güç doğduğunu anlatır. İran devleti de varlığını tarihteki bir ittihada borçludur.

4. Şii - Sünnî Tartışması

Bilindiği gibi, Safevî devleti, adını Safevî tarikatının kurucusu, Şeyh Safiaddin'den almıştır. Şeyh Safiaddin Erdebilî ve Uzun Hasan Akkoyunlu'nun torunu olan Şah İsmail, babası Şeyh Haydar'ın öldürülmesinden sonra (1488) Ustaçlu, Şamlu, Tekkelu, Rumlu, Varsak, Zülkadir, Afşar, Kaçar gibi boyları ve özellikle Karabağ bölgelerindeki Türk oymaklarını etrafında toplayarak Azerbaycan'da ve İran'da bir siyasî birlik kurmaya muvaffak olmuştur. 1500 ile 1513 yılları arasında Şah İsmail,

³⁶⁰ Bu yazı, ilk yılda yazıldığı için büyük ihtimalle Necefşali Han Hoyî tarafından yazılmıştır.

³⁶¹ «اکنون میزان کار و رتار خودمان را بطور آگاهی باید بدست گرفته و حصول یک اتفاق و اتحادی را پیش نهاد خاطر خود سازیم که

این اتفاق و اتحاد باعث تمام نیک بختی ما گردد.»

³⁶² «و اطوار مذاهب را هیچ مانع و مخل این مقصود ندانیم.»

Azerbaycan'dan başlayıp Bağdat'a kadar olan yerleri fethedip, Horasan'ı da Özbeklerin elinden almıştır.³⁶³

Bu tarihten sonra, İran'ın tarihinde yeni bir siyasî sayfa açılır. Şîî mezhebi, giderek İran'ın yeni kimliği haline gelir ve ilk defa olarak İran'da merkezî bir devlet kurulur. Üç taraftan Sünnî mezhepli –Hindistan Müslümanları, Özbekler ve Osmanlı-devletlerle komşu olan Şîî İran'ın tarihinde, bundan sonra yeni bir dönem başlayacaktır.

Şah İsmail'in Şîîlerin hâmisî sıfatıyla ortaya çıkıp, bütün siyasî faaliyetini bu temel üzerine kurmasına karşılık, Orta Asya'da Şîîliğe karşı mücadeleleri yürüten, Hâcegân diye adlandırılan Nakşî tarikatının mensubu Şeybak Han da Sünnîliğin hamiliğini üstlenir. İşte bu sebeple, temeldeki bu siyasî hakimiyet mücadelesi, görünüşte bir mefkure mücadelesi şeklini alır.³⁶⁴

Şîî İran ve Sünnî Osmanlı rekabeti, Sultan Selim ve Şah İsmail arasında Çaldıran savaşıyla 1514 ve Tebriz'in Osmanlı ordusunun eline geçmesiyle sonuçlanır. Mümtez'er Türköne'nin de "İslâmcılığın Doğuşu" adlı eserinde söylediği gibi: "Mezheplerin ortaya çıkmasıyla ortaya çıkan tartışmalar, siyasetin din kaynaklı olmasını gösterir. İslâmiyet'te mezhepleri Hristiyanlıkta olduğu gibi, itikadî meselelerde ortaya çıkan ihtilaflardan değil, daha çok siyasî iktidarın nasıl ele geçirileceği, meşrutiyetini nasıl sürdüreceği, kimin yönetmeye hakkı olduğu gibi siyasî ihtilaflardan doğmuştur. Sünnî ve Şîî mezhepler arasındaki temel farkları, büyük ölçüde siyasî iktidarla ilgili tartışmalar oluşturur."³⁶⁵

İran-Osmanlı arasındaki mezhep farkına bakılırsa, uzun zamandan beri iki ülke arasında düşmanlık ve rekabet vardı. XIX. yy.'ın getirdiği yeniliklerden ve gelişmelerden biri de, tarih boyunca boşu boşuna yaratılan düşmanlıkların ortadan kaldırılması çabasıydı. Daha önce verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, Ahter gazetesi, üstlendiği görevinden dolayı iki ülke arasındaki yakınlaşma ve dostluk bağlarını oluşturmak ve tarih boyunca var olan düşmanlığı ortadan kaldırmak için çaba

³⁶³ Abdürrıza Huşeng Mehdevî, Tarih-i Revabit-i Harici-i İran, İntişarat-i Emir Kebir, Tahran, 1377, s.12-14.

³⁶⁴ Abdullah Gündoğdu, "Türkiye ile Türk Dünyası Arasındaki Münasebetleri Tarihi Arkapları", Yeni Türkiye Dergisi, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Mayıs-Haziran, 1977, No: 15, s.296.

³⁶⁵ Mümtez'er Türköne, Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, s. 20.

sarfeder. Ahter, tarihi örnek alarak, okuyucularını ittihad ve ittifaka davet eder ve geçmişteki Osmanlı-Safevî mücadelelerinden ders alınması temennisinde bulunur.

İslâm, Tanrı ile kul arasında var olan bir vicdan meselesidir. İslâm'ı bir siyasal sistem olarak kabul ettiğimiz zaman mesele karışır. Maksut Ferasethah, "Serağaz-i Nevendişi-i Muasır" adlı eserinde, XIX. yy. İran'daki yenileşme hareketlerini diğer Müslüman ülkelerle karşılaştırır ve İran'ın neden diğer ülkelerden geri olduğunu araştırır. O, İran'ın ilerlemesine mani olan meselelerin en önemli olanlarını anlatır:

"1. Sünnî mezhepli olan diğer Müslüman ülkelerin karşısında, tek Şîî mezhepli olan ülke İran'dır ve İran tarih boyunca dünyadaki fikrî cereyanlardan uzak kalmıştır. Ayrıca Fars dili de bu ayrılığın nedenlerinden biri olmalıdır.

2. Batınî temel üzerine kurulan İran Şîîliği, dünyadaki değişikliklerden uzak kalmış ve hiçbir zaman bu değişikliklere hazır olmamıştır.

3. İran'da ulemanın gücü ve nüfuzu diğer ülkelerden hep fazla olmuştur. Dinî bahisler hep ulemanın, inhisarında olmuş ve bu grubun dışında yapılan tartışmalara resmîyet tanınmamış bu tip tartışmalar hep dışlanmış veya reddedilmiştir.

4. Eğitim, öğretim metotları diğer ülkelerde olduğu gibi yeniliğe hazır olmamış ve klasik tarzını korumuştur..."³⁶⁶

Batı ülkelerinin bir sömürge olma tehlikesi, İslâm toplumlarının XVIII-XIX. yy.'larda karşılaştığı en büyük problemlerinden biri idi. Rusya, Osmanlı'dan Karadeniz civarını ele geçirmeye başlamış; Fransa, Cezayir'e uzanmış; İngiltere ise Hindistan'a siyasi hakimiyetini kurmuştu. Hollanda, Asya'nın güney doğusunda yayılmaya başlamış; Rusya, doğuda 1850'li yılların başında Orta Asya'ya yönelmişti. Rusya, Kırım savaşı ile tasarılarına bir süre ara verdikten sonra Ortadoğu ve Avrupa'ya giden yolların kapandığını görerek, bütün enerjisini tekrar Orta Asya'ya çevirir. 1859 ve 1860'da Kafkasya'da Şeyh Şamil'in direnişini kırdıktan sonra Orta Asya'da Çimkent'i işgal eder.

Rusya 1865'te Hokant Hanlığı'na bağlı olan Taşkent'i eline geçirir ve 1867'de Buhara'ya taraf hareket eder. Ağır şartlarla Rusya ile anlaşma yapan Buhara, 1873'te

³⁶⁶Maksut Ferasethah, Serağaz-i Nevendişi-i Muasır, s. 426.

tamamen bağımsızlığını kaybeder. Aynı yıllarda, Hive de Buhara gibi Rusya'nın eline geçer.

Böyle bir devirde, Şif olan İran hariç, diğer Müslümanlar Osmanlı devletinden yardım isterler ve bu müracaatlar kendiliğinden şer'i bir kurum olan "hilafeti" ön plâna çıkarır.³⁶⁷ Çünkü Orta Asya hanlıkları, bu müracaatlarından İslâm'ın halifesi olarak kabul ettikleri bir devletten yardım istemişlerdi.

Rusya'nın Batı Türkistan'daki ve Çin'in Doğu Türkistan'daki istilaları, bu bölgelerdeki Türk-İslâm hükûmetlerini, aydınlarını halife ülkesi olan Osmanlı devleti ve yönettiği Afrika ve Doğu Asya halkları da farklı şekillerde Osmanlı devletinden yardım beklemeye başlamışlardı.

Bu beklentiyle, Osmanlı aydınları arasında eskiden beri belli ölçüde var olan İslâm ittihadı fikrinin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır.

İttihad-ı İslâm fikri, Sultan Abdülaziz döneminde ortaya çıkar ve II. Abdülhamit'in padişahlığı devrinde yeni bir döneme girer. XIX. yy.'da Avrupa emperyalizminin Batı'ya yayılmasıyla tehdit edilen Müslümanlar, Osmanlı devletinin yardımını istemeye başlar ve Müslüman ülkeleri temsilcilerinin müracaatları, Osmanlı devletinin dikkatini, Osmanlı ülkesi dışındaki İslâm halklarına çevirir.

II. Abdülhamit'in tahta çıktığı sıralarda Osmanlı devletinin iç ve dış siyaseti pek karıştı. Bosna Hersek ve Bulgaristan'da ayaklanmalar olur ve Sırbistan ve Karadağ savaşları sürer. Osmanlı ordusu, Sırbistan'da önemli başarılar kazanmasına rağmen Sırlarla hemen anlaşma yapılması hususunda, Ruslar, ısrar ederler. Bu arada, Şark Meselesi için İstanbul'da bir konferans toplanması yolundaki İngiliz teklifi kabul olunur. II. Abdülhamit, İstanbul konferansı devam ederken, Kanunuesasî'yi ilân eder (23 Aralık 1876). Bu arada İstanbul konferansına iştirak eden yabancı devletlerin hazırladıkları teklifler mecliste kabul edilmeyince konferans dağılır.

II. Abdülhamit, Kanunuesasî'yi birden bire ortadan kaldırmaz, seçimi yaparak 20 Mart 1877'de Mebuslar Meclisi'ni açtırır. Rusya'nın savaş ilanını önlemek için İngiltere'nin davetiyle Londra'da toplanan konferansın kararları ve Rus teklifleri Mebuslar Meclisi tarafından reddedilince Ruslar savaş ilan ederler. Romanyalılar, Bulgarlar ve Sırların da karıştıkları bu savaşta, Osmanlı ordusu Balkanlar ve

³⁶⁷ Mümtez'er Türküne, Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, s. 170.

Anadolu'nun batısında yenilir ve Rus ordusu Tuna'yı geçip İstanbul önlerine kadar gelir. II. Abdülhamit, bu durum karşısında bir taraftan Rus Çarı'na barış için müracaatta bulunur; bir taraftan da Meclis'i kapatır (13 Şubat 1878).

Rusların, sürdürdükleri şartlarla yapılan mütarekeden sonra İngiliz donanmasının, Marmara'ya girmesine rağmen Rus karargâhı, Ayastefanos'a gelir (3 Mart 1878) ve antlaşma yapılır. Bu antlaşmaya, İngiltere'nin itirazı, Avusturya'nın katılması ve Almanya'nın da aracılığı ile Berlin'de Alman başvekili Bismarck'ın reisliğinde Osmanlı ve Rus murahhaslarından bir kongre toplanarak Ayastefanos Antlaşması'nı değiştiren Berlin Antlaşması imzalanır (12 Temmuz 1878).

Kuzeyden gelen Rus ve Batı'dan gelen Avrupa emperyalizmi tehlikesi karşısında, uzun yıllardan beri birbirleriyle rekabet halinde olan ve mezhep mücadelesi yapmış olan Türkiye ve İran devletleri, yakınlaşma ve işbirliği yapma zorunluluğunu hissederler.

Ahter gazetesinde, İran-Türkiye arsında, eskiden beri var olan ve problemlere sebep olan mezhep farklılığına, sıkça rastlamaktayız. Örnek olarak, (28 Novamner 1877 / 22 Zilhicce 1294; Yıl: 3, S: 64, s. 477)'de "Der İnca Faslı Be-kemal-i Efsus Bayad Neveşt" [Burada Tessüfle Bir Bölüm Yazmak İstiyoruz] başlıklı yazı bu konu için açık bir örnektir. Bu yazıda, İstanbul'da yayımlanan "Behçetülfetavi" adlı kitaptan bahsediliyor. Bu kitapta, verilen bir fetvaya göre, Acem şapkası takan kişinin, eşiyle olan nikâhını iptal olunacağı yazılmıştır. Ahter gazetesi yazarı, bu fetvayı kınayarak "Osmanlıların fesi gibi İranlıların da kendilerine özel bir şapkaları olabildiğini ve bunun da nikâhla alakası olmayacağını" açıklar. Gazete yazarı, bunun devamında Kızılbaş ve Acem kelimelerini aynı anlamda kullanan ve bu insanları "gavurdan beter" olarak gören kişiler için şöyle bir açıklama getirir:

"İki İslâm devleti arasında savaş olduğu sıralarda, devlet erkânı, güya memleketin maslahatı için mezhep farklılığının yaratmayı da düşünmüşlerdi. Yaptıkları bu iş, birbirlerinin yok etmeye ve düşmanlara karşı gülünç duruma düşürülmelerine sebep olmuştur. Evet, o zamanlar, İran ordusunun adını da Kızılbaş koymuşlardır. Biz burada [İstanbul'da] okuduğumuz bazı risalelerde Kızılbaş'ın ne anlama geldiğini öğrendik! Sanki Kızılbaşlar, İslâm dininin dışında kalan ve kâfirden beter insanlardır. Bunun karşısında İran'da da Sünnîler hakkında söylenilen sözler de çok çirkindir. Bu

şekilde yüz yıllardan beri İslâm milletleri arasında yaratılan bu fitne ve fesat, İslâm âlemini kötü hale getirmiştir.”³⁶⁸

Ahter gazetesi yazarı, bu yazıda, açıkça Çaldıran Savaşı’na işaret eder. Yazar, tarihi örnek göstererek, yayımlandığı devirde verilen bu tür fetvaları düşmanca bir hareket olarak bulur ve bu tür kitapların yayımlanmasını halifelğin merkezi olan İstanbul’a hoş olmayan bir hareket olarak bildirir.

“Şimdi bilmemiz gereken konu şu ki bu tür fetvalar İslâm milletleri arasında kötü sonuçlara yol açabilirler... Tüm dünya Müslümanlarının merkezi ve başkenti olmasına lâyık olan bu başkentte, yayımlanan bu tür fetva kitapları Müslümanların teessüfüne sebep olabilir.”³⁶⁹

Ahter gazetesi yazarı, bu yazının devamında Osmanlı devletini, dünya Müslümanları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla suçlar ve Afganistan, Buhara, Semerkant, Hokant, Kafkasya, Dağıstan, Gürcistan, ve Kırım’da yaşayan on beş milyondan fazla Müslüman’ın Rusya esiri ve Hindistan’da yaşayan seksen milyon Müslüman’ın da İngiliz sömürgesi altında yaşadıklarını söyler.

Yazar, dünya Müslümanları hakkındaki tedirginliğini bildirdikten sonra, İran ve Türkiye ilişkilerini sağlamlaştırmak için yapılması gerekenleri şu cümlelerle ifade eder:

“ Şimdi bakalım bu durumda İran ve İranlıların işi ne olacaktır. İran devletinin en eski devletlerden biri olduğunu unutmamamız gerekir. İran’ın gücünü de tarih bize göstermiştir. İran, Devlet-i Âliye ve Orta Asya Müslümanları arasında olan bir ülkedir. Rusya, Osmanlı ülkesine zarar verirse, yanı başında olan İran, bu zarardan uzak kalacak mı? Yabancı devletlerin İran’a da tamah etmediklerinden nasıl emin olabiliriz? Böyle bir büyük devletin, milliyet ve devletin şan ve makamını korumak için ittihad-ı

« اکنون مأخذ این سخن چیست؟ وقتی که در میان دولتین اسلام اختلاف و زاع و جنگ در میان بوده؛ طایفه ای از عساکر کلاه ها 368
بسر داشته اند و مباشرین امور دولت صلاح وقت را گویا چنان دیده بوده اند که یک تعصب مذهبی هم در میان دو طایفه اسلامیة بیفتد
که همدیگر را خوب مضحمل و پایمال کنند و نسل اسلام را کمتر نمایند و دشمنان را بر خود هم چیره کنند و هم بخندانند! برای آنوقتها
نام هشون ایران را قزلباش گذاشتند. منی قزلباش را نیز بطوریکه ماها در این صفحات فهمیدیم و رساله های مخصوصه را که در آفتاب
نوشته بودند خواندیم. گویا خیال کرده بوده اند که قزلباشیک دینی است خارج از مذهب اسلام سهل است چیزهایی بآنها نسبت داده اند که
باید از کفار هم بدتر باشند. آنچه از عملهای شنیع و نامشروع توانسته اند باین طایفه بسته و گفته اند اینها قزلباش هستند و واجب القتل تا
آنکه عساکر اسلامیة را شجاعت بیاموزند. از آنطرف هم در مقابل این مقتریات اطوار و عقایدی در بعضی ممالک ایران در حق
مسلمانان شایع کرده اند که ذکر آنها قبیح و ناروا است و بدین منوال قرنهای دراز در میان ملت های اسلام آتش فتنه و جدال افروخته شده

«... 369
« اکنون باید فهمید که اینگونه فتواها چه قدر اثرهای بد و نتیجه های ناگوار در میان ملل اسلامیة خواهد داشت... در خود این پای
تخت بزرگ اسلام که لایق این است که مدار همه کارهای مسلمانی و مرجع اتفاق و اتحاد عموم مسلمانان روی زمین باشد نیز موجود
و بر قرار است عموم اسلام را باعث تمام القوس تواند بود.»

İslâm'dan başka bir seçeneği yoktur.... İran ve İranlılar bu birliğin dışında kalırlarsa, ittihad ve ittifak-ı İslâm sağlanabilir mi?³⁷⁰

Burada görüldüğü gibi, Ahter, İstanbul'da çıkan gazeteler ve kitaplarda İran milletine ve devletine saldıranların veya onlara karşı düşman tavır takınanların hareketlerini doğru bulmaz ve ittihad-ı İslâm hakkındaki tutumunu açıkça ortaya koyar. Ahter, tüm dünya Müslümanlarının emperyalizme karşı birlik olmalarını arzularken değişik mezheplerde olan dünya Müslümanlarının da birbirlerine hoş görülmesi olmalarını ister.

Veya Ahter gazetesi yazarı, (24 Janviye 1877 / 9 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 2, s. 5-6) tarihli bir yazısında İstanbul'da çıkan "Vakit" gazetesinde birkaç gün önce yazılan bir yazıya işaret ederek, bu gazeteyi, Şiîlere ve Safevî hanedanına hakaret etmekle suçlar. Ahter, Vakit gazetesinin, ittihad-ı İslâm adına yazdığı bu yazısına anlam veremediğini bildirerek "gazete ne mezhep hakkında vazedebilir ne de din hakkında hüküm verme görevine sahiptir. Onlar, birliği sağlamak için aracılık yaptıklarını düşünürken nifak ve ayrılık yaratırlar. Bizler padişahlarımızın yanlışlıklarını hatırlatmak istersek utanç verici sözler ortaya çıkacaktır."³⁷¹ der.

Ahter gazetesi yazarı, Vakit gazetesini, yazdığı bu yazı için suçlar ve sözlerini bir Azerbaycan Türkçe'si darb-ı masalıyla bitirir: "O verdiğiniz and bu buyurduğunuz kulluk"

Sözü edilen Vakit gazetesinin sayılarını, İzmir Millî Kütüphanesi ve İstanbul'da Beyazıt Kütüphanesi'nde bulamadık; fakat, Ahter'in bu yazısından yola çıkarak Vakit'teki yazıdan da İslâm birliği düşüncesinin savunulduğu anlaşılmaktadır. Yalnız nedense Şiîlerin aşağılandığını da anlıyoruz.

³⁷⁰ « اکنون باید ملاحظه کرد که با این حال کار ایران و ایرانیان چه خواهد شد. جای انکار نیست که قدیمیترین دولتهای روی زمین دولت ایران است و وسعت خاک و قدرت و قوت سابقه این دولت رت نیز تاریخ بما نشان میدهد. پس از آنکه این دولت بر حسب موقعیت جغرافی در میان دولت علیه و قطعات مسکونه مسلمانان آسیا وسطا ایستاده است. هر گاه خدای نکند دولت علیه عثمانیه را آسیب و رهنی اتفاق بیفتد و همسایه قوی و توانایی مانند روس با وجود داعیه جهاتگیری اودر پهلو داشته باشد آیا می توان تصور کرد که با همین بقیه ملک و قدرت باقی خواهد ماند؟ آیا می توان خاطر جمع شد حرص و تعرض بیگانه از اطراف مسلط بر وی نخواهد شد؟ و از اینطرف هر گاه همچنان دولت قدیمه و ملت واحده بخواد خود را باقتضای شان ملیت و دولتی نگاهداری نماید می تواند بجز از طریق اتحاد اسلام راهی ندارد پیدا کند؟.... آیا ممکن است که با وجود مخالف و بیرون ماندن ایران و ایرانیان این اتحاد و اتفاق را حاصل کنند؟ نی هرگز این کارها ممکن نخواهد شد. »

³⁷¹ « حال آنکه روزنامه و گزرت نه واعظ مذهب است نه حاکم و ممیزی مسئله های دیانتی. در جایی که می خواهد باعتقاد خود واسطهء اتفاق شود سخنهاى تفرقه و نفاق را مقدمه می سازد. بی خبر از این است که از مقدمه تفرقه و بیگانگی نتیجه اتحاد و یگانگی حاصل تواند شد. لکن غلط کاریهای گشتگان را بخواهیم یاد آوریم سخنانی بمیان تواند آمد که هشیاران خردمند از شنیدن آن عار کنند! و پل آن طرف آب می ماند. »

Ahter gazetesinin (11 Janviye 1877 / 25 Zilhicce 1293; Yıl: 2, S: 61)'den sonraki yazılarına baktığımızda ittihad-ı İslâm meselesinde, özellikle İran ve Türkiye arasındaki yakınlaşmayı sağlamakta büyük rol oynadığını görebiliriz. Bu tavır sebebiyle dünya gazetelerinde İran'ın Rusya'yla işbirliği yaptığı hakkındaki bilgiler, yazılar ve propagandalar Ahter gazetesi yazarlarının devamlı eleştirdiği bir konu olmuştur.

Örnek olarak Ahter, (17 Mars 1877 / 2 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 13, s. 68-69) tarihli bir yazıda bu konuya açıkça değinir. Ahter'de yazılanlara göre, (23 Sefer 1294) tarihli bir Arap gazetesi olan "Elcevaib" gazetesi, ve "İstidadât-i Rus ve İran" [Rusya ve İran'ın İstidatları] başlıklı yazısından Rusya ve İran'ın Türkiye aleyhinde işbirliği yaptıklarını iddia etmektedir. Ahter gazetesi yazarı Elcevaib'in yazdığı yazıyı Farsça'ya tercüme ettikten sonra hemen kendi yorumunu da ona ilave eder. Biz bu konuyu açıklamak için önce Elcevaib'in yazısını özetlemek istiyoruz:

"Rusya'nın Asya'daki politikası, Avrupa'daki politikasına benzer. Yani aldatmak ve hilebazlıktır. Nitekim birçok gazetenin de yazdığına göre, Rusya ordusunu Bağdat'a yerleştirmek için İran'ı ikna etmeye çalışıyor. Tabii, bu hareket, Rusya'ya yakışmayan bir hareket değildir. Rusya'nın politikasının esası buna dayanmaktadır. Rusya, hep Müslümanları yok etmeyi düşünmüştür; fakat, garip olan mesele şu ki İran şahı, Rusya'nın sözlerine aldanarak Müslüman kardeşlerine savaş açmayı düşünüyor. Özellikle Devlet-i Aliye'nin [Osmanlı], İran devleti ve sefirine gösterdiği yakınlıktan sonra, İran nasıl böyle bir karar verebilir... Times, Standard ve diğer muteber gazeteler de İran'ın Rusya'ya yaklaşmak istediğini yazıyorlar..."³⁷²

Ahter ise, "Elcevaib" in bu yazısına böyle bir yorum ekler:

"Daha önce de yazdığımız gibi, Avrupa gazetelerinin ve diğer gazetelerin bu yoldaki iddialarını reddediyor ve makul bulmuyoruz. Bu saçmalıkların kaynağı ne olabilir? İran hükûmeti ordusunun Kirmanşah sınırlarına geldiğini, telgrafla Bab-ı Âli'ye haber vermiş ve hakkında çıkan iddiaları tekzip etmiştir. Böylece, İran-Osmanlı

³⁷² « اما پولتیک روس در آسیا پس مانند پولتیک او است که در اروپا دارد یعنی مخاطله و ملارات یعنی حيله کاری و گول زدن است. چنانکه بسیاری از روزنامه‌های مشهور نوشته اند که دولت روس امروز مساعی خود را مصروف میدارد بر اینکه دولت ایران را وادارد بر اینکه فرصتی را مغتنم شمرده و در نواحی بغداد فتنه و فساد ایجاد شود و این کار از دولت و س تازگی ندارد و غریب نیست بعلم اینکه مبنای پولتیک و قاعده او بر اینست که شمال و جمعیت مسلمانان را پراکنده کند و کلمه ی اسلامی را متفرق سازد. و لکن تازگی و غرابت اینجا است که اعلیحضرت شاه معظم ایران فریب و تغیر روسیه را بپذیرد و آماده جنگ برادران مسلمان خود بشود. خصوصاً پس از علاقه و دادیه که دولت علیه در باره دولت ایران و جناب سفیر ایران ایراز کرد... و آنچه در روزنامه تایمس و ستاندارد و دیگر گازتها معتبر لندن در این فقرات نوشته شده است تاکید می کند مطلبی را که پیشتر شایع شد که دولت ایران می خواهد در میان این اوضاع با دولت روس اتفاق کند.»

arasında olan dinî ilişkiler ve menfaatleri göz önünde bulundurursak bu iddiaların söylentiden başka birşey olmadığını anlayacağız.”³⁷³

Ahter gazetesi, Sultan Abdülaziz dönemindeki İran-Osmanlı ilişkilerinden şöyle bahseder:

“Elcevaib’in de yazdığı gibi İran-Osmanlı siyasî ilişkilerindeki bazı problemler, merhum Sultan Abdülaziz döneminde ortaya çıktı. Fuat Paşa ve Âli Paşa hayatta olduğu sırada, nifak ve ayrılıkmeydana gelmedi; belki bu kişiler ve İran’ın eski Osmanlı sefiri olan Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve’nin yardımlarıyla daha da güçlendi. Ne yazık ki bu son günlerde heyet-i devletin politikası değişmiş ve bunca çaba boşa gitmiştir.”³⁷⁴

Görüldüğü gibi, “Elcevaib” gazetesi de o dönemdeki İran-Türkiye yakınlığını hatırlatarak, Rusya’nın İran’a yaklaşmak ve onun Türkiye aleyhinde kullanmak istediğini yazar. Ayrıca, bu yazıda dikkatimizi çeken başka konu da 1858 (1275) yılında İran’ın Türkiye sefiri olan Hüseyin Han Müşirüddeve’nin, görevi sırasında İran-Türkiye yakınlığı için fazlasıyla çaba göstermiş olmasıdır. İran’ın ıslahât ve terakkisini isteyen Hüseyin Han Müşirüddeve, İstanbul’dan Nasıreddin Şah’a yazdığı mektuplarda, İran’ın durumunu tenkit etmiş ve İran’ın dünya gelişmelerinden fazlasıyla uzak olduğunu yazmıştır. Hüseyin Han Müşirüddeve, 1287’de Nasıreddin Şah’ın Irak ziyaretini sağlamıştır.³⁷⁵

Safevî döneminden beri İran ve Türkiye arasındaki problemler ebebiyle hiçbir İran şahı, Şiîler için kutsal sayılan mekanlara gidememiştir. Bu dönemde, İran-Türkiye münasebetlerinin yakın olması dolayısıyla Kerbela, Necef ve Hac ziyaretleri kolaylaşır. Nitekim Nasıreddin Şah Kaçar, Hac ziyaretine giden ilk İran şahı olur.

Diplomatik ilişkileri olan Ahter, özellikle diğer gazetelerin “İran Rusya’yla yakın temaslar yapmaktadır” şeklindeki iddialarını reddeder ve verdiği bilgileri resmî

« آنچه در روزنامه‌های فرنگستان و دیگران در این مطالب و بیان معتقدات خودشان نموده اند چنانکه پیشتر هم نوشتیم سخنانی است که وجهی محل اعتماد نیست و آنها را بیک اساس معقولی استناد نتواند بود. مأخذ شیوع این ارجیف را باتذکر تأملی بخوبی توان فهمید و تنها پس کشیدن دولت ایران اردوی مقرری خود را از سر حد زهاب با آنکه هر سال در آنجا اردوی کرمانشاهان قشلاق می کرد و خاطر جمعی دادن رسمی دولت ایران بیابعلی در تکیب این توهمات که پیشتر بواسطه تلگرافنامه ی رسمی بعمل آورده شد برای دانستن حقیقت حال کافی است بنابر این باقتضای اساس مناسبات دینی و رابطه های صوری و معنوی و ملاحظه منافع حالیه و استقبالیه که دولت ایران را با دولت عثمانی هست بوجهی تصدیق این گونه شایعه های مجعولی را نمی توانیم کرد.»

« الجواب اگر چه مختصر نوشت اینگونه اشکالات و دواهی سیاسیه در اواخر ایام مرحوم سلطان عبدالعزیز بمیان آمد و تا مرحوم فؤاد پاشا و عالی پاشا حیات داشتند هیچ اسباب تفرقه و معادلت عمده در میان دولتین اسلام نبود و بهمت آن دو کار آگاه بزرگ و اهتمامات جناب میرزا حسین خان مشیر الدوله ایچی اسبق دولت ایران روز بروز بر اتحاد و یگانگی دولتین می افزود و بیگانگان بر اینحال رشک می بردند. چه فایده که در این اواخر وضع و پولتیک هیأت دولت برگشت و آنهمه زحمات سابقه بهدر رفت.»

³⁷⁵ Mehdi Bamdad, Şerh-i Hal-i Rical-i İran, C. I, s. 411-412.

kaynaklara bağlar. Ahter'in verdiği bu bilgilerin doğruluk payı daha yüksektir; çünkü eskiden beri düşmanlık besleyen iki yakın komşu olan İran ve Osmanlı bu yıllarda, alınan kararlara göre iyi ilişkiler kurmayı hedefliyorlardı. Böyle bir durumda İran'ın gizli bir şekilde Rusya'ya yakınlaşması doğru olamazdı.

Araştırmamızda, Ahter gazetesinin, ittihad-ı İslâm hareketindeki rolüne işaret ederek, İstanbul'da çıkan bir başka gazeteye de değinmek istiyoruz. Nasıreddin Pervin, "Tarih-i Ruznamenigari-i İraniyan ve Diğer Parsîguyan" adlı eserinde "İbrahim Sefayi'nin "Rehberan-i Meşrutiyet" adlı eserinden alıntı alarak, Ahter gazetesinden önce "Hayret" imzasıyla tanınan Şeyhürreis'in "İttihad-ı İslâm" adlı Farsça-Arapça bir gazete çıkardığına işaret eder.³⁷⁶

Bu yüzden, Ahter gazetesinin de asıl yayınlanma sebebinin "ittihad-ı İslâm" hareketi olması gerçeğe yakın olmalıdır. İttihad-ı İslâm çağrısını, Ahter gazetesinin tüm yazılarında görmek mümkündür; fakat, ilk iki yılındaki (61. sayıya kadar) yazarlar, bu meseleye biraz kapalı değinmeyi tercih etmişlerdir. Bunun da sebebi, gazetenin yazarlarından bir olan Mirza Necefşulu Han Hoyî'nin, o dönemde, İstanbul Sefirliği'nde baş tercüman olarak çalışması olmalıdır, diye tahminde bulunabiliriz.

İbrahim Sefayi'nin bu iddiası doğru olabilir. Çünkü 1870'li yıllar, ittihad-ı İslâm fikrinin zirveye çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde, İran- Türkiye devletleri de bu fikri yerleştirmek ve gerçekleştirmek için her türlü girişimde bulunmuşlardır. İki ülke sefirliklerinin faaliyetleri ve devamlı dostça mektuplaşmaları bu yakınlaşmanın belirtilerindendir. Bu yüzden böyle bir gazetenin çıkmasına izin verilebilir; fakat, Ahter gazetesini yazarı, 1. yılının ilk sayısında, gazetenin yararlarından bahsederken, Osmanlı ülkesinde şimdiye kadar böyle bir gazete çıkmadığını bildirir. Yalnız, söz konusu olan "İttihad-ı İslâm" gazetesinin Farsça-Arapça olduğunu hatırlatarak, Ahter gazetesini yazarının kastettiğinin tamamen Farsça bir gazete olduğunu söyleyebiliriz.

Ahter gazetesini yazarları, birlik çağrısında bulundukları yazılarda -isterse açık isterse imalı ve dolaylı yollardan olsun- nadiren "İttihad-ı İslâm" kavramını kullanmışlardır. Genelde "ittihad", "nifak", "yegâneî" [birlik] gibi kelimeleri bu anlamda kullanılır. Söz konusu olan bu sayıda, dikkati çeken bir husus da yazarın birlik çağrısında, kullandığı "ittifak ve ittihad-ı kelime-i pak-i İslâm" kavramıdır:

³⁷⁶ Araştırmamızda bu iddiayı doğrulayarak bir bilgiye rastlamadık.

“...Bundan sonra Şark’ta yaşayan tüm Müslüman devletler ve milletler, kelime-i pâk-i ittifak ve ittihad-ı İslâm bayrağı altında toplanmalı ve birlikte dinin ve milletin şan ve şevketini korumalıdır; fakat, bu kutsal görev yalnız sözle olamaz...”³⁷⁷

Daha önce, II. Abdülhamit’in İslâm halifesi olarak birçok İslâm ülkesine resmî çağrıda bulunduğu söz etmiştik. Cezmî Erarslan, “II. Abdülhamit ve İslâm birliği”³⁷⁸ adlı eserinde, Osmanlı devletinin daha Balkan ayaklanmaları sırasında ve 1877-1878 savaşında, İran’a resmî birlik çağrısı yaptığını belgeleyemediklerini bildiriyor; fakat, Ahter gazetesinin 3, 4 ve 5. yıllarını (1877-1878) araştırdığımızda İran’ın Osmanlı Sefiri olan Muhsin Han Münülmülk ve Osmanlı’nın İran Sefiri olan Tahir Bey’in Abdülhamit ve Nasıreddin Şah’la görüştüklerini anlıyoruz. Her iki sefirin, iki ülke arasında dostluk ve birlik mesajlarını iletmekle görevlendirildiklerini, Ahter gazetesinin bu konuyla ilgili verdiği haberlerde açıkça görülmektedir. Meselâ Ahter’deki bir yazıda, (24 Janviye 1877 /9 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 2, s. 5)’de Muhsin Han’ın Abdülhamit’in huzuruna çıktığını, Abdülhamit’in kendi elyazısıyla Muhsin Han’a verdiği bir mektupta “ittihad ve ittifak-i devleteyn-i İslâm’ın gerekli olduğunu bildirdiğini haber verir.

T.C. Başbakanlık Arşivi’nde yaptığımız araştırmada, İran Dışişleri Bakanlığı’nın Osmanlı Sefirliği’ne gönderdiği bu mektubu, tercümesini ve Muhsin Han’ın Abdülhamit’e sunduğu nutku tespit ettik

Burada Nasıreddin Şah’ın, Padişah Abdülhamit’e dostluk ve İslâm birliğini pekiştirmek için iyi niyetlerde bulunduğu dilekleri ve bu sebep için Muhsin Han Münülmülk’ü yeni sefir olarak atandığına ilişkin bir mektubu ve İran sefirinin, mektubu takdim ettiği zaman irâd ettiği nutuk vardır.

³⁷⁷ «طوری بشود که تمامی ملل و دول اسلامی که در مشرق زمین هستند در زیر بیرق اتفاق و اتحاد کلمه پاک اسلام را اعلام و متفقاً شأن و شوکت دین و ملت را بر پا دارند... ولی این مقصد مقدس بسخن تنها بمقام فعلیت نرسد.»

³⁷⁸ Cezmî Erarslan, II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995, s.130.

[4] Sevad-i Name-i Hümayun

Medar-ı mecd ü devlet, merkez-i sad u fahamet sultan-ı azimüşşan

“Çendanki maķamat-i mihr u mualefet u meratib-i ittihad ve muvafaķat der nazar-ı muķaleşet şemer-i ma mehell-i itina ve ihtiram ve şayeste-i tekml ve istihkam est; revabiķ-i hüşn-i müravedât ve vesail-i teşyid-i in maķamât ra der miyan-i in do devlet-i İslâm murid-i itibarât ve müstucib-i mezid-i kemâlât hastim ve bilzaruret münasebât-ı maddî ve manevî ve irtibatât-ı şuverî ve haķikî ve cihad-ı camia-i in do devlet der her nokta ve dakika derhur-ı tecelliyât ve müstahaķķ-ı imtiyazât est. Ez in cümle sefaret-i seniye-i in devlet ra ki tercüman u dâd u ayet-i yekcihetî ve ittihad est der derbâr-i an alahazret be maķam-ı sefaret-i kübra irtika ve ihtisas dade; ehemmiyet-i hüşn-i müravedât-i zâtülbeyan ra müstelzem-i in mana şumurdım ve çün cenab-i celalet ve fehametnesab Hacı Muhsin Han Münülmülk dâme ecellehu der memuriyet-i sabıķ-ı hud be celb-i teveccühât ve vüsûķ ve itimad-ı an alâhazret muvaffaķ ve maķâsid-i dostane-i devleteyn-i âliyeteyn ra niamülvesile bud; u ra be neyl-i in mertebet intihab nümude be mucib-i in name-i muķaleşet alame cenab-i moazzaaleyh ra be semet-i sefir-i kebir-i maķsus ve muķtar be derbar-ı an âlahazret memuriyet dadım ve ümidvarım ki beteklif-i lâzım, in maķam çenan ki maķsud-ı hatır-ı meveddet-i mazahir-i mast be tekid-i teşyid-i esas-ı ittihad ki beynüddevleteyn-i âliyeteyn berķarar est perdahte, bişter ez pişter murid-i itimad ve hüşn-i teveccüh-i hatır-ı feyz-i maasirân-i alahazret gerded.

Fi Şehr-i C. Sani 1295”

[5] Babıâli Nezaret-i Celile-i Hariciye Tercüme Odası

Ṭaraf-ı müstecmeülşeref-i hazret-i padişahî'ye şahametli İran şahı hazretleri tarafından irsâl olunan namenin tercümesidir

“Nazar-ı muvafaķat semer-i ḫalisanemizde derece-i mualefet ve dâd ve mertebe-i muvafaķat ve ittihad-ı şayân-i itina ve ihtiram ve şayeste-i tekml ve istihkâm bulunduķu cihetle bu iki devlet-i İslâmiye miyanında daima revabit-i hüşn-i müravedet ve vesail-i teşbible safvet ve mevalâtın teraķķî ve tezayüdüne talip ve ḫahişger

bulunmaktayım. Binaenaleyh beynüddevleteyn maddî ve manevî münasebât ve şüverî ve hakikî irtibat ve çihât-ı camia-ı İslâmiye her an ve dakika mütahakkik ve tezayüd olmaktadır. İşte bu cümleden olarak nezd-i mumailayhlerinde tercüman-i mihr u dad ve ayet-i yekcihetî u ittiḥad olan İran sefaret-i seniyesi beynüddevleteyn bir kat dahî müstelzim-i tezayüd-i hüsn-i müravedât olmak üzere bu defa büyük elçiliğe terfi ve tahvil kılınarak cenab-i celalet ve feḥamet nisab Hacı Muhsin Han Münülmülk memuriyet-i sabıkasında celb-i teveccühât ve istihsâl-i vüsûḳ ve itimad-ı şahanelerine muvaffak olmuş bulunduğundan sefaret-i mezkûre-i müşaraleyh bilintihab tevcih ve ihale ve sefir-i kebir-i maḥsus ve muḥtar olarak nezd-i Devlet-i Âliyelerine memur kılınmıştır. Devlet-i Âliyeteyn miyanında berkarar olan esas-i ittiḥad ve mevalatın tekid ve teşyidiyle müşaraleynin evvelkinden ziyade mazhar-i itimad ve nail-i hüsn-i teveccühât-i padişahaneleri olması arzu ve ümid olunmaktadır.”³⁷⁹

**[6] Tahran Hariciye Vezaret-i Celilesi’nden Dersaadet Sefaret-i Kübrasına
Murid ve Telgrafnamenin Tercümesidir**

“Taraf-ı Eşref-i cenab-ı şevketmab-i Padişahî’den metbu-ı meḥamer-i Şah hazretleriyle münasebât-i İslâmiye ve muḥaleşet-i maneviyeden naşi-i inbiaspezir-i mevalât-i muḳaddese-i şahaneleri buyurulan ittiḥad-ı ḳalbî hakkında tevdi-i ḥafıza-i devletleri buyurulan beyanât-i mülûkane ile saadetencam-i padişahanelerinin Şah hazretlerine tebliğ-i evâmîr-i seniyesini ḥavî-i telgrafnameniz ḥâk-ı pâ-yi hûmayuni’ye arz ve taḳdim olunduğu üzerine, şuret-i maḥşuşada ḥâk-ı pâ-yi mekarim-i ihtiva-i cenab-i Padişahî’ye mesul-ı şerefini istida ve istidrâk birle, Şah hazretlerinin selam-i maḥşuşalarını ḥuzûr-ı maali neşur-ı mülûkaneye arz ile maddî ve manevî ittiḥadın nokta-i İslâmiyet nazarında ve gerek birçok esbab ve müṭalaat iktizasıyla bilvücuḥ şayan-i itina olduğunun defeatla canibinden teyidyâb-i tezkâr ve beyan olduğu gibi bu kere dahî tarafının saadet halini mütekeffil olan, işbu niyyat-ı mukaddese zımnında dürerpaş-i elfâz-ı hûmayunileri buyurulan teveccühât-i seniye-i padişahane aşurî mertebede Şah hazretlerinin inbisat ve mesruriyetlerini mucib olmakla öteden beri işbu maḳsad-i celilin

³⁷⁹ T. C. Başbakanlık Arşivleri, Tarih: 1295. C. 29, Dosya. No: 63, Gömlek. No: 1, Tasnif kodu: Y.EE,

tamamı hıuşulu ümmiyesiyle ikmâl-i filiyâtı esbabının istihsalı zımnında mülakât-ı seniye-i cenab-ı Pağışahî şerefine nailiyet-i vesailini aramakda oldukları ve bu arzu-ı şahanelerinin be vakt ve be vech ile müyesser kerde-i hazret-i kâdir-i mennan-i taâli-i şahâne olacağı intizarında bulunduklarını huzûr-i mekârim neşur-i cenâb-i Pağışahî'ye arz ve tebliğ taraf-ı şahanelerinden memur buyurulmuş olduğunuz babda evamir-i âliyeleri şeref şâdir buyurulmuştur.”

[7] Muhsin Han'ın Nutku

İki devlet-i muazzam-ı İslâmiye beyninde mevcut ve berkarar olan münasebât-i hasenenin tahkimi ve hıuşuıyla şu zamane-i nâzikte revabî-i maddiye ve maneviyenin tezyid ve teyidine medâr olan vesaitin nazar-ı itibâr ve imtiyâza alınması nezd-i dağayık ve firağ-ı niamiye-i hümayûn-ı acizin nasbûlayn-i dide-i muhaleşet-i şamimeleri bulunduğundan Dersaadet'te bulunan sefaret-i seniyyelerinin sefaret-i kübraya tahvil ve terfi'ini bittensib-i memuriyet-i sabıka-i çakiri zamanında pişgah-i teveccühât-i seniye-i şahanelerine biliftihâr mazhariyetine nail olmuş olduğum hıusn-i itimad ve vüsûk-i âliye ibtida çakirlerini şu hizmet-i müftahireye intihab birle ehemmiyete hıusn-i müravedât-i aḥkâma muvafık-ı talimât-ı ḥalisâne ile sefir-i kebir-i fevkalade ve muraḥḥaslık unvanıyla derbar-i şevkete karar-i pağışahanelerine tayin buyurmuşlar.

Bu babda ḥaşıl bulunduğum name-i meveddet ḥıtame-i huzûr-ı cenab-i Pağışahî'ye iblağ ile kesb-i iftiâr ederim.

İki pağışah-i muazzamın eser-i teveccühât-i muḥaddesleriyle vükelâ-i faḥam-i devleteynin tecarüb-i dağayıkbinleri iktizasınca beynüddevleteyn mevcut ve berkarar olan ve dâd u ittihad-ı haḳîkinin tekid-i fiiliyatıyla münasebât-i maṭlubenin tezayüdü hıuşuıyla mevfûr olmaklığım dergah-i cenab-i Bari'den mütemenadır.”³⁸⁰

³⁸⁰ T. C. Başbakanlık Arşivleri, , Tarih: 1296 .Z. 29, Dosya No: 1, Gömlek No: 86, Tasnif Kodu: Y. PRK. ESA

[8] Ya Hu

Muħin Ħan kullarına irade-i isabet'ade-i ĥilafetpenahilerini tebliğ ettim. Kemal-i ĥuzu ile ĥāk-i pay-i muala-yi tacdārilerine yüz sürdü ve ĥuluş-i ĥalb ile daavat-i ĥayriye-i şahanenizde bulundu ve ubudiyet-i ĥalisesini beyan eyledikten sonra dedi ki:

Bugünlerde cenab-ı ĥilafetpenahî efendimiz ĥazretlerinin efkâr-i muĥaddese-i şahaneleri, İngiliz donanması için meşguldür. Ancak, efkâr-i ĥaşiraneme göre, efendimiz bu ĥuşuşda müsterihülķap olsun; zira İngilizlerin bu yolda ĥareketleri beynüldüvel nażar-ı itiraz ile görünüyor ve saye-i ĥazret-i İmamülmüslimin'de cüzi bir ile icrası olunursa enzâr-i umumîye-i düveliyede fevķalade ĥüsn-i teşir eder ve bugünlerde beraber işbu ıslâhat-ı maţlubenin icrası zamanında ĥayetülĥaye efendimiz tarafından aĥyârın men-i desasis ve tedaĥülû için ĥafiyen şarf-i mesai iķtiza eder.

Başka bir devletin sefiri ile ihtiyaten ziyadesiyle gizli şuretle aķt ve ittifak icra olunursa muvafık-ı hikmet olur; ancak, esrâr-i maĥşuşaya zat-ı Ħilafetpenahî'den başka kimse muţtali olmasın ve İngilizlerin taraflarından mektum olsun ve zahirce İngilizlerin bütün bütün politikalarını redd olunmasın. Ħayrüddin Paşa'nın işaasına göre, tekraren maķamât-i âliyye efendimiz tarafından teklif olunmuş ve bu ise gerek Babîâlice ve gerek efendimizin huķuk-ı maĥşuşa-ı muĥaddisesine ĥilel verir. Şimdiki ĥalde teşebbüşde bulunan icra-i ıslâhatın ĥaziyesi fevķalade ĥüsn-i teşir edecektir. Gerek bilĥaşşa efendimizin taraf-ı âli-i Şahanelerinden bu ĥuşuşta ihtimam olunsun. Aşahb-ı iĥraż için mevcib-i itiraz bir şey kalmaz... işte müţala'at-ı maĥşuşaları bu kaç faķaradan ibaret olup ve mamafih kema-i dikkat ve itina ile gizlice umur-ı politikaya göz edecektir. Gün bugün, vasıta-i abd-i dailerile lazım olan mevaddı ĥak-i pay-i muĥaddese-i şahanelerine arzedecektir. Ol babda ve ĥatiba-i aĥvalde emr ve ferman ve ĥudret-i iĥsan, veliniamülmüslimîn efendimizdir.³⁸¹

Aħter, (21 August 1878 / 22 Şaban 1295; Yıl: 4, S: 33, s. 293-295) tarihli ve "Resm-i Pezirayi-i Cenab-i Sefir-i Kebir" [Büyükelçinin Ağırılama Töreni] başlıklı yazıda, Nasıreddin Şah'a Avrupa seyahatinde eşlik eden, İran'ın Osmanlı sefiri Muhsin

³⁸¹ T. C. Başbakanlık Arşivleri, Tarih: 1296 , Dosya No: 1, Gömlek No: 60, Tasnif kodu: Y. PRK. ESA.

Han'ın bu ziyaret dönüşü, özel olarak Abdülhamit Han'ın huzuruna çıktığı bildirilir. Bu ziyareti, ayrıntılı bir şekilde veren, Ahter gazetesi, Muhsin Han'ın Abdülhamit Han'la güzel bir Türkçe'yle konuştuğunu belirtirken, Sefir'in İran Şah'ı tarafından, Osmanlı Padişahı'na ittifad ve birlik çağrısı iletmekle görevli olduğu, Osmanlı Padişahı'nın da bu teklifi memnuniyetle karşıladığı haberi verilmiştir.

Ahter'deki (16 Oktaber 1878 / 19 Şevval 1295; Yıl: 4, S: 41, s. 329-330) tarihli yazıda, İran'ın Osmanlı Sefiri'nin, Ramazan Bayram'ı dolayısıyla, Padişah'ın huzuruna çıktığı, böyle bir imtiyazın başka devletlerin sefirlerine verilmediğini bildirir.

İran'ın Osmanlı Sefiri'nin, II. Abdülhamit'le ayrıcalıklı olarak görüşmesi, kişisel bir ziyaret olmadığı, diplomatik seviyede olduğu açıktır. Bu da o dönem İran-Türkiye ilişkilerinin güçlü olduğunu göstermektedir.

Türkiye, 1876-1882 yılları arasında, uzun yıllar siyasî ve dinî açıdan mücadele ve rekabet içinde bulunduğu komşusu İran'la, iyi ilişkiler geliştirme çabası içinde bulunmuştur. İran ise, aynı şekilde bir yaklaşım göstermiştir. Hatta, iki devletin sefirleri karşılıklı olarak ittifad-ı İslâm fikrini gerçekleştirmenin en büyük emelleri olduğunu açıklamışlardır.

Biz bu şekildeki yaklaşımları, Ahter gazetesinin hemen her sayısında görebiliriz. Gerek Nasreddin Şah, gerekse II. Abdülhamit Han, birbirlerine olan iyi dileklerini ifade etmek için hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır.

Cezmi Erarslan, "II. Abdülhamit ve İslâm Birliği" adlı eserinde, Tahran'daki Osmanlı sefiri olan Fahri Bey'in raporlarından yola çıkarak, bu yıllarda "iki İslâm ülkesi arasındaki ittifad ve kardeşliğin en son raddeye"³⁸² geldiğini ifade eder.

Ahter gazetesinin yayımlanmasında büyük teşviklerde bulunan ve o devirde, İran'ın Osmanlı Sefiri olan Muhsin Han'ın, Abdülhamit'i ziyaret ettiği ve aralarındaki yakınlaşma da bunun için başka bir örnektir.

Ahter bu yıllarda, İran ve Türkiye devletlerinin samimî bir ilişki sürdürdüklerini, çeşitli kaynaklarla bildirilmektedir. Bunun sebebi, Rusya ve İngiltere'nin Asya ülkelerini sömürmek için büyük bir rekabet içinde olmaları, Türkiye ve İran devletlerinin birbirine yaklaşma ihtiyacı duymalarıdır. Araştırmamız sonucunda, İran ve Türkiye ilişkilerinin en iyi olduğu bir dönemde çıkan Ahter'in de bu yıllarda çıkması

³⁸² Cezmi Erarslan, II. Abdülhamit ve İslâm Birliği, s. 304.

tesadüfi olmamalıdır, kanaatindeyiz. Bunu, Ahter gazetesinin (13 Juan 1877 / 1 C. Ahir 1294; Yıl: 3, S: 37, s. 257) tarihli ve “Arz-i Agahî Be Ahbarnevisan-i Hindistan” [Hindistan Gazetelerinin Bilgisine] başlıklı yazısından da görmemiz mümkündür:

“... ve bizim, bu gazeteyi yayımlamaktan amacımız, yalnız Şark milletlerinin ilişki çerçevelerini genişletmek, insanlığa ve İslâmiyete hizmet etmektir.”³⁸³

Böylece, bu yakınlaşmanın her iki devlet tarafından istenildiği görülmektedir ve Ahter gazetesi, bu yakınlaşmaya bir araç olmuştur. Tabii burada, Ahter gazetesinin iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amaçlı çıktığını söylediğimizde, yalnız, ilk yıllardaki yazıları ve devrin şartlarını göz önünde bulundurarak, böyle bir tespitte bulunuyoruz. İran matbuat tarihçileri özellikler Nasreddin Pervin, Ahter’i hiçbir devlete bağlı olmayan bir gazete olarak tanıtır. Biz de bunun doğruluyoruz; fakat, şartlar ve olaylar bazen bunun tam tersini de göstermektedir.

Türkiye-İran ilişkileri 1876-1882 döneminde ve sonrasında 1886’ya kadar iyi ve yakın olmuştur.³⁸⁴ İran-Türkiye münasebeti, Meşrutiyet’in ilânı ve arkasından II. Abdülhamit’in hal’inden sonra yeniden yumuşama dönemine girmiş, İran basını ittihad-ı İslâm lehinde yayın yapmaya başlamıştır. Ancak, bu tarihten sonra da Osmanlı devleti bu olaya pek sıcak bakmadığı için, bu mesele kapanmıştır.³⁸⁵

5. Ahter’de İslâm Birliği Çağrısı

Ahter gazetesi yazarları, gazetenin yayımlandığı ilk sayılarından itibaren, İslâm birliği çağrısını yapmaya çalışmışlardır; fakat, yukarıda da söylediğimiz gibi 1876-1882 yılları arasında İran ve Osmanlı arasındaki münasebetler, zirvede olduğu için, İslâm birliği hareketi, Ahter gazetesi açısından da parlak bir dönem arz eder. Tarihçiler de İran ve Türkiye devletleri arasındaki münasebetleri incelerken, zaman zaman bu devrin önemine işaret etmişlerdir. Biz bu bölümde, Ahter gazetesi yazarlarının, İslâm birliği konusundaki yazılarının önemli bir bölümüne işaret etmek istiyoruz.

³⁸³ « و مقصود اصلی ما از وضع و تاسیس این کاغذ اخبار محض توسیع دایره مناسبات ملل شرقیه است و خدمتی بعالم انسانیّت و اسلامیت »

³⁸⁴ Cezmi Erarslan, II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, s. 307.

³⁸⁵ a. g. e., s. 314.

Ahter gazetesi, (11 Juan 1877 / 30 C. Ahir 1294; Yıl: 3, S: 44, s. 316-317) tarihli ve “Asya-i Vüsta ve Gaflet-i İşan” [Orta Asya ve Gafletleri] başlıklı yazıda, Müslüman devletler arasında, doğru ve sağlıklı ilişkilerin bulunması için, devletlerin kendileri çaba göstermeleri gerektiği, söylendikten sonra İran ve Türkiye devletleri kastedilerek:

“Neden iki İslâm devletinin özel münasebetlerine, Rusya ve İngiltere vasıta oluyor. Bizler iki yakın komşuyuz ve İngiltere’nin müdahalesine gerek yoktur. Lord Dorbi, İngiltere Parlamentosu’nda, “Biz Osmanlı ve İran arasında sorun yaşanmasına izin vermeyiz” şeklinde nasıl konuşabilir?” sözlerini kullanır.³⁸⁶

Yine Ahter aynı makalede, “bütün İslâm ülkeleri arasında, İslâm birliği fikrini gerçekleştirmek için, ilk olarak iki büyük İslâm devleti olan İran ve Osmanlı devletleri arasındaki birliğin sağlanmasının şart olduğunu” bildirir.³⁸⁷

Ahter’deki, (12 Mars 1879 / 19 R. Evvel 1296; Yıl: 5, S: 12, s. 92-93)’de “İftihar Ber İslâmiyan” [Müslümanların İftiharı] adlı yazıda, İran ve Osmanlı devletleri arasındaki münasebetin neden bu kadar önemli olduğu şu cümlelerle açıklanır:

“Zat-ı hümayun alâhazret akdes-ı padişahî [II. Abdülhamit] tahta çıktığı günden beri, bu kadar meşgalesi olmasına rağmen İslâm ülkelerinin hepsine teveccüh etmiş ve hiçbirini unutmamıştır. Doğal olarak, İran, Asya’nın kalbindedir ve dikkate değerdir. Her ne kadar daha önce bazı olaylardan doğan bir ihtilaf ve ayrılık meydana gelmiş ise de şimdi iki büyük İslâm devleti [İran ve Osmanlı] arasında özel bir birlik oluşması gerekir”³⁸⁸

Ahter gazetesi, (12 Juan 1879 / 13 C. Ahir 1296; Yıl: 5, S: 24, s. 183-185) tarihli ve “İttihad-ı İslâm ve Menafi-i An” [İslâm birliği ve Onun Yararları] başlıklı yazısında Tahran’dan gönderilen bir mektubu yayımlar ve ittihad-ı İslâm çağrısına karşı ne yapılması gerektiğini bildirir.

³⁸⁶ «چرا باید در کارهای مخصوص دولتن اسلام دولت انگلیس و روس واسطه باشند. ما دو همسایه نزدیک باشیم و انگلستان در کارهای داخلی ما مداخله نماید لرد دربی در دایره لردهای پارلمنت بگوید دولت انگلیس نخواهد گذاشت در میان دولت عثمانی و ایران اختلافی حاصل شود.»

³⁸⁷ «چون مقصود تحصیل تمام ارتباط در میان ملل و طوایف اسلام است و امروز بزرگتر دولتی در میان دولتها و حکمتهای اسلام جز دولت علیه عثمانیه و دولت علیه ایران نیست و اتحاد و یگانگی این دو دولت اولین شوط حصول مقصود است.»
³⁸⁸ «از روزیکه ذات همایون اعلاحضرت قدس شوکت‌ماب پادشاهی اریکه آرای سلطنت سنیّه عثمانی شده اند در میان این همه غوایل و مشاغل فوق العاده که بنفس نفیس همایون هموات متوالیه و متجدده در راست کردن کارها و پر داشتن هر گونه اشکال و گرفتاری مصروف میفرماید جای افتخار تمامی اسلامیان است که اینهمه غوایل و مشاغل خاطر خطیر همایون را از توجه بنقطه ی حقیقیه سلامت اسلامیت باز نداشته در فزایش مناسبات دول و مال اسلامی و ترتیب اسباب جمع و تالیف قلوب مسلمانان روی زمین دقیقه را فرو گذاری نفرموده اند و بدیهی است با وجود بودن دولت ایران در قلب آسیا و بعد از همه مناکرات و تعصبات که غالباً از اقتضات زمانهای پیش و عدم آگاهی از رموز و حقایق امور و نیاندیشیدن مال اختلاف در این زمان بسیار لازم بود که در میان دولتن علین اسلام یک اتحاد و یگانگی مخصوص حاصل شود.»

Yazar, Rusya ve İngiltere'nin, Türkistan ve Hindistan'da yaptıklarını anlattıktan sonra Müslümanları bu tehlikelere karşı ne yapmaları gerektiğini şöyle açıklar:

“Bana göre ilk çare, Müslümanlar arasında gerçek ittifak ve ittifakı sağlamaktır. Osmanlı, İran, Afganistan, Türkistan devletleri ve İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'ın büyük bir kısmı da Müslüman oldukları için bu ittifak çerçevesi içinde olmaları gerekir. Bu devletler arasında birlik sağlanırsa, Hazar Denizi'nin doğusundaki Türkmenler de buna katılırlar. Daha sonra Hive Han'ı ve Buhara Emiri de istekle buna dahil olurlar. Hatta, Kafkasya ve Rusya Müslümanları, Culfa sınırlarından Kazan'a kadar ve Kırım, Çerkezistan ve Lezgistan [Gürcistan] Müslümanları da gönülden bu birliğin çatısı altında toplanabilirler.

Tabii, bu ittifak için, iki şey gereklidir. Biri padişahların himmeti, diğeri ulemanın gayretidir. Padişahlarımız demir yollarını yaptırarak, Müslüman ülkeler arasındaki bağları ve ünsiyeti güçlendirebilirler. Ulema ise, Sünnîler ve Şîîler arasındaki bu boş taassubun yok olması için çaba göstermeleri ve kitaplar ve risaleler yazmaları gerekir.”³⁸⁹

Mektubun yazarı, bu sözün devamında Ahter'in de görevini unutmaz ve “Ahter müdürünün de görevi bu tür haberleri yayımlamaktır” der.

Böylece, Ahter gazetesinin, birçok makalesinde de görüldüğü gibi, bu gazetenin, ilk etapta, vermek istediği mesaj, İslâm birliği fikrine davettir.

Örnek olarak verdiğimiz alıntılarda da görüldüğü gibi, Ahter gazetesi, Türkiye ve İran arasında yakın dostluk ilişkilerinin gelişmesine büyük bir önem vermiş; her uygun fırsatta, bu konuda yazılar yayımlamış; bu yakınlaşmayla ilgili çeşitli haberlere özel olarak yer verilmiştir.

Ahter gazetesinin İslâm birliğine bu kadar önem vermesi, gazete etrafında toplanan aydınların XIX. yy.'ındaki dünyada olup bitenleri yakından takip etmeleriyle

«بعقیده بنده چاره اول و عمده فراهم آمدن اسباب اتحاد و اتفاق حقیقی است ما بین دولتین عثمانی و ایران و حکمرانان افغانستان و ترکستان و چونکه هندوستان متصرفی انگلیس بواسطه داشتن صد کرور مسلمانان رهین این اتفاق است.... وقتی که این اتفاق معنی بهم رساند ترکمانان صحرا نشین شرقی بحر خزر نیز بآنها متفق خواهد شد. خان خیوه و امیر بخارا هم با میل و افتخار تمام خود را داخل دایره این اتفاق خواهند کرد؛ حتی مسلمانان قفقازیه و روسیه از سر حد جلفا گرفته الی شهر قازان و مسلمانان مملکت قریم و چرکستان و لکستان در باطن روی دلشان با دول اسلام خواهد بود. در تحصیل این اتفاق دو چیز لازم است. یکی از آن دو چیز منوط و مربوط بهمت پادشاهان اسلام است. ساختن راههای آهن است و اتصال دادن آنها را بهم دیگر در عثمانیه و ایران و افغانستان و هندوستان که بواسطه راههای مزبور مرلوده و آمد و شد فیما بین ملل اسلام زیانتر شده و انس و الفت از دیاد پذیرفته. رشته اتحاد و اتفاق محکم تر گردد. آنچه قرض علمای عظام میباشد. اینست که تعصب بی جهت را از میان فریقین سنی و شیعه که جز خسران طرفین حاصلی ندارد با مواظ و بندهای حکیمانه مؤثرانه و تالیف و تصنیف کتابها که این مقصود بزرگ از آنها حاصل می تواند شد پردازند.»

de ilgilidir. 1840'dan itibaren çok hızlı artan nüfusun ve gelişen sanayinin, ihtiyaçlarını karşılamak için hem hammadde kaynakları hem de üretilen mallara para bulmak gerekiyordu. Avrupa devletleri hammadde ve pazar ihtiyaçlarını eski sömürgelerinden ve XIX. yy.'da ele geçirdikleri veya ekonomik ve siyasî bakımdan, kontrol altına almaya uğraştıkları, İslâm ülkelerinden karşılamaya çalışıyorlardı.

Müslüman ülkelerin, bu yeni tehlike ve tehdit karşısında bir güç ve cephe oluşturabilmek için ellerinde sadece aynı dine mensup olma kozları vardı. İslâm aydınları ve devlet adamları, XIX. yy.'ın ikinci yarısında aynı dine mensup olma bilincini geliştirecek bu bağ sayesinde, Müslüman toplulukları, Avrupa karşısında bir güç ve bir cephe hâlinde bir araya getirmek istiyorlardı.

Ahter gazetesi yazarları da Müslümanlar arasında sevgi ve bağlılık mesajlarını bu gazete vasıtasıyla okuyucularına duyurmaya çalışmışlardır.

Ahter gazetesi yazarları, ilk iki yılda, özellikle Avrupa medeniyeti ve teknolojisinin üstünlüğünü ön plana çıkarmaya çalışıp, İslâm ülkelerinin bunu örnek almalarını arzu etmişlerdir. Ahter'in üçüncü. yıldan itibaren ise, Avrupa hakkındaki düşünceleri daha çok emperyalizme karşı odaklandığı görülmektedir. Bu nedenle, gazete yazarları, birçok makalelerinde Avrupa devletlerinin medenî görünmelerine rağmen ne kadar medeniyetsiz olduklarını ifade ederler. Örnek olarak, Ahter'de (12 Desamber 1877 / 6 Zilhicce 1294; Yıl: 3, S: 66, s. 493-495) tarihli ve "Nebayad Ferib Ez Suhan-i Hakşinasî ve Adl ü Medeniyet Hurd" [Medeniyet ve Adalet Sözüne Aldanmamak Gerekir] başlıklı makalede, Avrupa kanunlarından söz edilirken, bu hükûmetlerin kendi çıkarları için silah ürettikleri ve savaşlar yarattıklarını anlatılır.

Batı teknolojisi ve askerî üstünlüğünün karşısında, İslâm dünyası, fikrî bakımdan da zayıf hale gelir. Renan gibi aydınlar, dinleri devre dışı bırakma anlayışıyla İslâm dünyasına karşı tenkitler yazmaya başlarlar. Sömürgeleşmiş Müslüman ülkelerindeki misyoner faaliyetler İslâm dünyasını bir başka taraftan tehdit etmeye başlar.

Bu durum karşısında Müslüman ülkelerinin iki seçeneği vardı:

1. Müslüman kalarak Batı'yı üstün kılan unsurları, almak ve değerlendirmek.
2. Bir bütün olarak Batı medeniyetini benimsemek.

1872 tarihinde Basiret gazetesi, bu iki alternatifi şu cümlelerle ifade etmiştir: Osmanlı ilerlemeli ve mutlaka Avrupa seviyesine çıkmalıdır. Bu yazıda Osmanlıların mutlaka ilerlemesi ve Avrupa seviyesine çıkması için iki yol şart koşulur:

“Birinci yol, bir Avrupa devleti olmak, ikincisi ise, Avrupa’da bir Osmanlı devleti” olmaktadır.³⁹⁰

İki kültür karşı karşıya geldiği zaman alıcı kültürün mensupları, yabancı kültürün unsurlarını seçer ve o unsurlar, yerli kültür sistemini yok etmeyi düşünmeden alır. Askerî, siyasî, kültürel, iktisadî kanallarla, Batı’nın geniş etkisine maruz kalan İslâm toplumları, hep Batı’nın bilim ve teknolojisini almak gerektiğini düşünmüşlerdir. Müslümanlar, Batı’nın üstünlüğünü tanıyıp, bu gücün arkasında yatan unsurları benimsemek ihtiyacını hissettikleri zaman, İslâm tarihinde görülmemiş yeni bir döneme girilmiştir.

Nitekim Ahter gazetesinde “Nun-Ayn” [ن.ع] imzasıyla (18 Janviye 1876 / 21 Zilhicce 1292; Yıl:1, S: 4, s. 3) tarihli ve “Vasayit-i Nakliye” adlı yazıda, İran’ın terakkîsi ve yükselmesi için, Avrupa ülkelerindeki gelişmeleri takip etmesi gerektiği söylenirken, ayrıca, “Doğu milletinin” “Batı milletinden” dinî, ahlâkî ve millî bakımlardan farklı olduğu, bu iki milletin bir araya gelmesinin kolay olmayacağı da bildirilir.

Burada görüldüğü gibi, Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında Doğu’nun lakayt kalamayacağı ve dolayısıyla etkilenmesinin doğal bir mesele olduğu belirtilir.

6. Cemaleddin Afganî ve İttihad-ı İslâm

Avrupa devletlerinin, siyasî sebeplerle ve Hristiyanlık adıyla, İslâm dünyasına karşı yönelttikleri taarruzlar, İslâm ülkelerinde geniş yankılar uyandırır. Bu hareket Mısır’da Cemaleddin Afganî (1839-1897), Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan’da Seyyid Ahmend Han (1817-1898), Seyyid Emir Ali (1849-1928),

³⁹⁰ Basiret gazetesi, 11 Haziran 1872 (3 R. Ahir 1289) tarihinde “Muvazene-i Efkâr-i Atika ve Cedide” adlı yazıda bu konudan bahseder. (Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, Mümtaz’er Türköne, s. 50).

Türkiye’de daha sonraki tarihlerde Sırat-ı Müstakim – Sebilürreşad gibi derginin etrafında toplanan kişilerin öncülüğünde gelişir.

XIX. yy.’da Batı devletlerinin ağır baskısı altında kalan İslâm ülkeleri aydınları, Hıristiyan devletlere karşı İslâm dayanışması fikrini geliştirmişlerdir. İslâm dayanışması fikri, ilk olarak Osmanlı ülkesinde, Genç Osmanlılar tarafından gündeme getirilen bir fikirdir. Daha sonra bu fikir, II. Abdülhamit döneminde bir ideoloji olarak değerlendirilir.³⁹¹

İslâmcılık fikrini incelediğimiz zaman, bu konuyla ilgili farklı yaklaşımlarla karşılaşırız. Araştırmacıların İslâmcılık fikrinin kurucusunun kim olduğu, bu düşüncenin nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı görüşleri vardır.

Mümtaz’er Türköne “Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu” adlı eserinde Cemaleddin Afganî’yi İslâmcılık düşüncesinin kurucusu olduğu fikrine, karşı çıkar ve Cemaleddin Afganî’nin fikirlerinin Yeni Osmanlılardan almış olduğunu ileri sürer. Mümtaz’er Türköne bu eserinde şöyle açıklar:

“Birçok araştırmacı, özellikle, Batılılar tarafından paylaşılan bu hata, âdeta bir Cemaleddin Afganî efsanesini ortaya çıkarmıştır. Bu efsaneye göre, Cemaleddin Afganî İslâmcılığın ilk kurucusu, fikir babası olarak kabul edilmekte ve onun yazdıklarından yola çıkılarak İslâmcı ideolojinin ilk teşekkülü incelenmektedir. Aslında bu hataların üzerinde durulmasını gereksiz kılan çok daha köklü bir hata bulunmaktadır. Cemaleddin Afganî, yenilikler esas alındığı zaman bile, orijinal bir fikir adamı değildir. Cemaleddin Afganî, kendisine takaddüm eden Yeni Osmanlılarla mukayese edildiği zaman, ortaya attığı fikirlerde hiçbir orijinallik bulunmayacağı gibi, Yeni Osmanlılar’ın ondan önce daha kapsamlı ve daha tutarlı görüşler geliştirdikleri de görülebilir.”³⁹²

Bir başka görüş ise, Cemaleddin Afganî’nin İslâmcılık fikrinin kurucusu olduğudur. İran ve Azerbaycan kaynaklarının birçoğunda bu görüşe, rastlamak mümkündür. Şamil Qurbanov, “Cemaleddin Afganî ve Türk Dünyası” adlı eserinde “Şeyh Cemaleddin Afganî, Genç Türklerin inkişafına ve formalaşmasına büyük tesir göstermiştir. Yukarıda déyildiği kimi, o Paris’de olanda orada yaşayan Türk muhacirleri

³⁹¹ Mümtaz’er Türköne, İslâm Ansiklopedisi, “İslâmcılık Maddesi”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, C. 23, s. 60.

³⁹² Mümtaz’er Türköne, Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, s. 35.

ile hususen Genç Türklerin liderleri ile görüşmüş, onların programaları ile tanış olmuş ve beyenmiştir.”³⁹³ diyor.

Muhammed Muhit-i Tabatabaî, “Nakş-ı Seyyid Cemaleddin Esedabadî Der Bidarî-i Maşrikzemin”³⁹⁴ [Seyyid Cemaleddin Esedabadî’nin Doğu Ülkelerinin Uyanışındaki Rolü] adlı eserinde, İslâm birliği düşüncesinin, tarihini Nadir Şah Afşar döneminde başladığını; ama, bu idealin o dönemde başarısız kaldığını yazmaktadır. Yazara göre, Safevî devletinin dağılma sebebi başta savaşlar olmak üzere, Safevîlerin İran’daki mezhep farkını ortaya çıkarmaları idi. Nadir Şah Afşar, İran’ın komşuları olan Hindistan, Afganistan ve Osmanlı ülkeleriyle olan sorunlarını, Şîî mezhepli olan İran’ın Şîî mezhebinde, komşularının ise, Sünnî mezhebinde olmasından kaynaklandığı fark edilmiş, bunu halletmeye çalışmıştır. Bu sebeple Nadir Şah Afşar, bu meseleyi “Muğan” kongresinde ileri sürer ve komşularıyla olan problemin ortadan kaldırılması için Osmanlı padişahına mektuplar yazıp ve elçiler göndermiştir.

Nadir Şah Afşar, Ocak 1736’da “Mugan” ovasında düzenlediği mecliste İran büyüklerinin yanında Rusya sefiri “Kalouchkine” ve Osmanlı sefiri olan Genc Ali Paşa’da davet edilir. Nadir Şah, İran padişahı olmak için üç şartı olduğunu ileri sürer:

1. Kimse Safevî hanedanına bağlı kalmayacak.
2. Sünnî mezhepli olanlara saygısızlık edilmeyecek.
3. Afşar hanedanına bağlı olunacaktır.

Bu antlaşma, 17 Şubat 1737’de imzalanınca Nadir Şah da Abdülbaki Zengene adlı elçisini, Osmanlı devletine gönderir ve I. Mahmut’a isteklerini bildirir. Nadir Şah’ın istekleri:

1. İran devleti’nin Sünnîleri ve Osmanlı devletinin Caferî İsnâ Aşere mezhepli Şîî vatandaşlarını resmiyete tanınması,
2. Her yıl İran tarafından belirlenecek bir hac emirinin tanınması ve Osmanlı devletinin hac emirini Şam ve Mısır’da resmen tanınması,
3. Caferî ve Şafîî mezhepli İranlılar, Mekke’de rahatlıkla ibadet edebilmeli,
4. Barış antlaşmasının imzalanması,

³⁹³ Şamil Qurbanov, Cemaleddin Efganî ve Türk Dünyası, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı, 1997, s. 69.

³⁹⁴ Muhammed Muhit-i Tabatabaî, Nakş-ı Seyyid Cemaleddin Esedabadî Der Bidarî-i Maşrik-Zemin, Matbuat-ı Darüttablîg-i İslâmî, Kum, ?, s. 85.

5. Her iki ülkede sefirliklerin kurulması idi.³⁹⁵

Nadir Şah'ın tüm isteklerine rağmen Sünnî olan Osmanlı ve Şîî olan İran devletleri arasında, bir türlü barış sağlanamamış ve savaşlar daha uzun yıllar devam etmiştir. İki büyük Müslüman devlet olan İran ve Osmanlı'da eskiden beri devam eden bu görüş farkı XVIII. yy.'a kadar devam eder. Hatta, günümüzde bile mezhep farklılıkları bazı tartışmalara sebep olabilmektedir.

Nadir Şah'ın bu görüşleri, zamanı için ileri atılmış adımlar olsa da, konu Batı emperyalizmi karşısında İslâm ülkelerinin ve toplumlarının korunması ve bu konuda işbirliği yapması olduğundan pek fazla değer taşımamaktadır. Yine de o dönemde Şîî ve Sünnî toplumlarının birbirlerine düşman gözle bakmamaları ileri sürüldüğü için ittihad-ı İslâm konusunda gözden kaçırılmaması gereken bir husus olarak karşımıza çıkar. Nadir Şah'ın karşılıksız kalan bu teşebbüsünün Şîî-Sünnî gerginliğini bir hayli yumuşattığı da inkâr edilemez.

Bu görüşleri incelediğimizde, Osmanlı ülkesinde ortaya çıkan "Genç Osmanlılar" cemiyetinin fikir ve düşünceleri ve Cemaleddin Afganî ve etrafında toplanan şahsiyetlerin faaliyetlerini ayrı ayrı hareketler olarak değerlendirmek doğru bir sonuç olmamalıdır. Cemaleddin Afganî'nin, Afganistan, Hindistan ve Mısır matbuatındaki faaliyetleri, Meşrutiyet öncesi İran millî harekâtındaki öncülüğü ve Osmanlı ülkesinde olduğu müddetçe Genç Osmanlılar ve Encümen-i Daniş'le olan bağlantılarını unutmamamız gerekir.

Cemaleddin Afganî, 1870 yılında Sultan Abdülaziz'den aldığı bir davet üzerine İstanbul'a geldiğinde, âlimler, yazarlar ve gençler onun sohbetlerine katılırlardı. Sadrazam Âli Paşa da kendisini ziyaret etmiştir. Ayrıca Fuat Paşa, Saffet Paşa, Münif Efendi ve Hoca Tahsin Efendi ile münasebetleri vardı.³⁹⁶

Seyyid Cemaleddin Afganî'nin İstanbul'da düzenlediği toplantılardaki arkadaşlarını sıralarsak, başta Ahter gazetesinin yazarları Mirza Rıza Kirmanî, Şeyh Ahmed Ruhî ve Ahter gazetesinin sahibi Muhammed Tahir Tebrizî ve Hac Hasan Han Habirülmülk, Ebülhasan Mirza (Şeyhürreis), Muallim Feyzi Efendi, Türkiye'deki

³⁹⁵ Abdülrazza Hüseyin Mehdevî, Tarih-i Ravabit-i Harici-i İran (1500-1945) İntişarat-i Emirkebir, Tahran, 1377, s. 162-164.

³⁹⁶ Mümtaz'er Türköne, Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, s. 54.

muhacirlerin komisyon başkanı Hüseyin Rıza Paşa, Şair Mehmet Emin [Yurdakul] Bey, Seyyid Burhaneddin Belhî'dir.³⁹⁷

Ayrıca Nevin Yazıcı, "Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti" adlı eserinde Genç Osmanlılar'ın kuruluşunda İran'ın da etkisi olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda Mirza Melküm Han'ın Genç Osmanlılarla olan temaslarından bahseder. Ayrıca 1850'lerde İran'da ortaya çıkan Babilerin Türkiye'ye sığınmaları ve Sultan Abdülaziz tarafından kabul görmeleri de bunun bir parçasıdır.³⁹⁸

İsmail Kara, "Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncelerinin Meseleleri"³⁹⁹ adlı eserinde Cemaleddin Afganî'yle ilgili iki önemli kaynağa rastladığından söz eder.⁴⁰⁰ Bunlardan biri Sefîne-i Evliyâ'daki Şeyh Cemaleddin Afganî maddesinde rastladığı bir meseledir.

İsmail Kara, bu belgeye göre, "Cemaleddin Afganî'nin Eyüp Nişantaşı'ndaki Murad Buharî Dergahı Şeyhi Müceddidî-Nakşî tarikatından Şeyh Süleyman Belhî'ye (öl.1877) müntesip" olduğuna işaret eder.

"Aslında Afganî'nin Süleyman Efendi'ye intisabı ve onunlar sohbetlerde bulunması, birçok bakımdan anlamlıdır. Her şeyden önce Şeyh Süleyman Belhî, 1855 yılında Belh'ten kalabalık ailesi ve müritleriyle birlikte göçerek Konya'ya (1859), oradan Bursa'ya, nihayet İstanbul'a (1867) gelmiş Türkistanlı bir Nakşi-Müceddidî, aynı zamanda Melâmî şeyhidir ve Meclis-i Meşayih'in ısrarlı teklifleriyle İstanbul'daki Özbek Buhara tekkelerinin birinin, Eyüp Murad Buharî Dergahı'nın başına getirilmiştir. Bu tekkelerin Afganistan, Hindistan, Türkistan hatta İran'daki medrese ve dergah çevreleriyle zaman zaman tarikat boyutlarını da aşan münasebetler kurup geliştirdikleri, Osmanlı devletinin bu bölgelerdeki dinî ve siyasî yönelişlerini de etkiledikleri biliniyor. Hususen Sultan Abdülhamit döneminde ittihad-ı İslâm politikaları çerçevesinde bu tekkeler önemli fonksiyonlar icra etmiştir."⁴⁰¹

³⁹⁷ Murtaza Müderris Çardehî, Seyyid Cemaleddin ve Endişeha-i Ū, İntişarat-i Emirkebir, Tahran, 1381, s. 162.

³⁹⁸ Nevin Yazıcı, Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, s. 54.

³⁹⁹ İsmail Kara, "Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncelerinin Meseleleri, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003, s. 408.

⁴⁰⁰ Bu kaynağın Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, II. 234-235'te olduğu verilmektedir.

⁴⁰¹ İsmail Kara, Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncelerinin Meseleleri, s.408.

İsmail Kara bu senede göre, Cemaleddin Afganî'nin Şeyh Süleyman Efendi'yle hemşehri olabileceğini ileri sürmektedir; fakat, bizim araştırmamız Cemaleddin'in nereli olduğu konusundan değil de yaptığı faaliyetler, bu faaliyetlerin önemi ve Ahter gazetesine olan etkisi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Böylece İran, Osmanlı, Mısır ve Kafkasya'da yaşayan aydınların, o dönemdeki ilişkileri ve bu şahsiyetlerin İttihad-ı İslâm programı dahilindeki faaliyetleri öne çıkmaktadır. Bunlar birbirlerinden kopuk ve ayrı faaliyetler değildir. Bütün bu faaliyetleri bir gruba veya bir ülkeye bağlamak doğru olmayacaktır, kanaatindeyiz.

Ancak Türkiye'nin, diğer İslâm toplumlarıyla karşılaştırılırsa, Batı'ya en yakın İslâm devleti olduğu ve kuruluşundan beri yüzünü Batı'ya çevirdiği için, Batı ülkeleriyle büyük ölçüde bir kültür alışverişi içerisinde bulunduğu dikkati çeker. Batı'nın dayattığı problemlerle ilk defa, Türkiye yüz yüze gelmiştir. Böylece, Batı'nın sömürge siyasetine karşılık, en azından bir tedbir olarak, Türkiye, bir İslâm topluluğu dayanışması oluşturmak teşebbüsünde bulunmuştur. Türkiye aydınları, aynı zamanda çağa uygun yeni kurumları oluşturmak ve devrin problemleri karşısında yeni fikirler yaratmaya çalışıyorlardı. İlk bakışta ittihad-ı İslâm düşüncesiyle sözünü ettiğimiz modernleşme zaruretleri arasında bir bağlantı göstermiyorsa da aslında her iki temayül arasında kuvvetli bağlar vardır. Batı emperyalizmi tehlikeli olmasa bile, İslâm toplumlarının hepsi çağının kültürel, bilimsel ve teknik gelişmelerin çok gerisinde kaldıklarını artık iyice anlamış ve en azından "İslâm"ı bile yeniden yorumlamak zaruretinin hissetmişler idi. İslâm'ın yeniden sorgulanması ise, İslâm ülkelerinin birbirlerinin kültürel vaziyetine daha ciddi ve eleştirel bir gözle bakmalarını sağlamıştır. Bütün İslâm ülkelerinde aydınlar, din adamları, devlet yönetenleri "eski"yi eleştirmeye başlamışlardır.

İslâm'ın mevcut durumundan memnun olmamak da İslâm ülkelerinin ortak noktasıdır. En azından Kuran'ın ve hadislerin yanlış anlatıldığı, İslâmî eğitimin çok yetersiz olduğu, bütün İslâm ülkelerinde aydın kişiler tarafından kabul edilmekte idi. Bütün bunlar da ittihad-ı İslâm dayanışmasını bir başka deyişle hep birlikte yeni bir İslâm anlayışının ortaya konulmasını zarurî kılıyordu.

Batı emperyalizminin zulmü ve sömürgeciliği bu İttihadı, dayanışmayı destekliyor, hatta kaçınılmaz, mecburî bir hâle getiriyordu.

7. Türkistan ve Orta Asya Müslümanları ve İslâm Birliği

Antik Çağ'ın sonu ile Orta Çağ'ın başlarında Orta Asya'daki yerleşim yerleri Amu Derya ve Sır Derya nehirleri boyunca üç bölgede toplanmıştı. Aral Deniz'inin güneyi ile Hazar Denizi'nin doğu kıyıları arasında uzanan Harezm bölgesinin tarihi, Antik Yunan dönemine kadar gitmektedir. Harezm Amu Derya deltasında bulunuyordu, Sır Derya deltasına da sınırı vardı. Güneydoğuda Harezm'e bitişik olarak iki nehrin ortasında antik Sogd yer alıyor ve nehirle aynı adı taşıyordu (Zerevşan). Sogd, Semerkand bölgesiydi. Orta Asya'da başka önemli bir yerleşik uygarlık bölgesi de Sır Derya nehrinin üst tarafında yer alan Fergana vadisiydi. Orta Asya'nın doğusunda ise, Hokant, Kaşgar ve Turfan bulunuyordu.

Amu Derya'nın güneyi olan Horasan bölgesi uzun zaman Sasanîlerin iktidarı altında olmuştur. XIII. yy.'da Moğolların bu bölgelere girişiyle Orta Asya'nın toprak ve kimlik haritasını büyük ölçüde değiştirmiştir. Cengiz Han döneminde, Moğol İmparatorluğu, Han'ın oğulları adıyla anılan uluslardan oluşur ve eski bölgecilik anlayışı üzerine yeni bir düzen kurulur. Bu sistemde Harezm, Cuci Ulusu'nun bir parçasıydı; İran Azerbaycan'ında İlhanlılar ve Fergana ve Orta Asya'da Çağataylar vardı. Uzun süre Orta Asya'nın batısında yer alan üç büyük bölge, Harezm (Hive), Semerkand (Buhara) ve Fergana (Hokand) hanlıkları eski usul hanlık sistemine göre yönetilmiştir. XV. yy.'dan sonra Rusya'nın bölgeyi ele geçirme politikası başlar ve XVIII. yy.'da zirveye ulaşır.⁴⁰²

Batı dünyası ve Rusya, asırlarca halkları küçük küçük parçalara bölerek kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilmek için çeşitli yolları denemişlerdir. Yunanlılar, dünyayı, Romalılar ve barbarlar olarak iki ayrı gruba ayırmışlardı. Yahudiler ise, insan ya Yahudi'dir ya da Yahudi değildir; Yahudi olmayanlar da Yahudilere düşmandır, düşüncesine sahiplerdi. Avrupalılara göre, Ortaçağ dünyası, her şeyden önce Hristiyanların ve sonra her hangi bir dine bağlı olanların yaşadığı bir dünyaydı ve saltanatla yönetiliyordu.

⁴⁰² Willem Van Scendel, Erik J. Zürcher, Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları, (Bert G. Frangner, Sovyet Milliyetçiliği – Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Mirası) İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 40-44.

Müslümanların İslâm'ı yaymak amacıyla hızla Batı'ya ilerlemeleri sebebiyle, Hristiyan Batılı idareciler, Müslümanları ya ülkeleri dışına çıkarmak ya da onları Hristiyanlaştırmak amacıyla ciddî teşebbüslerde bulundurmışlardı.

XV. yy.'dan itibaren İslâm topraklarının Hristiyanların eline geçmesiyle birlikte, Müslüman ve Hristiyan dünyası karşı karşıya gelir. Karadeniz'in kuzeyindeki ve doğusundaki Türk İslâm toprakları kaybedilir; aynı zamanla Balkanlar bölgesindeki bir takım eyaletler de Osmanlıların elinden çıkar. Böylece bu bölgelerde yaşayan Müslümanların bir kısmı, bulundukları bölgeleri terk edip hicrete mecbur olurken diğer bir kısım da yaşadıkları Hristiyan yönetimlerinin hakimiyeti altında hayatlarını sürdürmeye gayret ederler.

Diğer taraftan Rusya, İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerin de ortaya çıkmasıyla Hristiyan hakimiyeti, İslâm coğrafyasının merkezine kadar uzanır. O bölgelerde yaşamakta olan Müslüman topluluklar, bulundukları mekânların dışında tercih edebilecekleri başka bir alternatifleri olmadığı için yerlerinde kalırlar ve çaresiz olarak Hristiyan güçlerin egemenlikleri altında yaşamaya devam ederler.

XIX. yy.'ın ikinci yarısında, Rusya ve İngiltere'nin siyasetleri sonucunda, Ruslar siyasî kültürel, stratejik ve ekonomik sebeplerle Türkistan'ı işgal ettirler. Bu gelişmenin sonunda bölgenin siyasî haritası yeniden çizilir. Türkmen topraklarının bir kısmı, Taşkent, Semerkand ve Hokand Hanlığı'nı içine alan Türkistan Genel Valiliği kurulur. Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı da Rusya'ya bağlı yarı bağımsız ülke hâline gelir.

Türkistan, içinde bulunduğu siyasî, kültürel, ekonomik ve toplumsal kriz nedeniyle bu istilaya karşı koyamaz. İstila arifesinde bölge, mahallî feodal beylikler tarafından parçalanır; dünyadaki ilmî ve teknolojik gelişmelerden uzak kalır; siyasî ve askerî birliği sağlayıp istilaya karşı koyacak merkezî idare kurulamaz.

Hristiyan Rusya ve Batı tarafından İslâm dünyasına karşı başlatılan bu saldırı plânı, Müslüman ülkelerde ve toplumlarda yaşayan halkı sömürüden kurtarma düşüncesine sevkeder. Bu sebeple ulema ve aydınlar ekonomik, siyasî ve kültürel bakımlardan parçalanmış olan toplumu birleştirecek ve daha aktif hâle getirecek fikirler ve yollar aramaya başlar. Mesela, Kırım Tatarları arasında ıslahât düşüncesi olarak ortaya çıkan uyanış hareketi 1880'li yıllarda Kırımlı İsmail Gaspralı ile (1851-1914)

başlar. Gaspralı aynı zamanda, Bahçesaray'da Usûl-i Cedid adını verdiği eğitim sistemini hayata geçirmekle de yeni bir yol açar.

Islahatçıların amacı, ülkelerini, çağdaş değerlere kavuşturmak, ahlak, inanç, hukuk, sağlık, sosyal ve kültürel alanları yenilemek ve Türkistan'a tekrar İslâm medeniyetini ve yerlilerin siyasî hakimiyetlerini kazandırmaktı. Bunun da yolu herşeyden önce değişmeden geçiyordu.

Ahter gazetesi ve bu gazetenin etrafında toplanan Azerbaycanlı Türk aydınlar da çeşitli Müslüman toplumlarda yetişen diğer aydınlar gibi ilerleme yolunun değişimden geçtiğine inandıklarını ve Müslümanların, Hristiyan hakimiyeti altında olmalarından büyük sıkıntı duyduklarını ifade etmek için, ilk sayıdan itibaren Türkistan hakkında haberlere yer verir. Ahter, (13 Janviye 1876 / 16 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 1, s. 4)'te bu konu hakkında şöyle der:

“Times gazetesinden aldığımız habere göre, Hokant valisi Hudayar Han, uzun süreden beri halkına zulmetmektedir. Hokant halkı, Hudayar'ı hükûmetten azlederek, Razî Han'ı yerine getirmiştir. Halkın amacı, bu azille, Rusya'yı kendi topraklarından uzaklaştırmaktan başka bir şey değildi... Hokant halkı Rusya'ya karşı çıkmak için Türkistan'a elçi göndermişlerdir; fakat bu çabaları başarısız kalmıştır. Türkistan halkı, General Kofman başkanlığı altında yönetilen Türkistan'ın rahat, emniyet, hürriyet ve refahı için memnuniyetlerini bildirerek elçiye olumsuz cevap vermişlerdir.”⁴⁰³

Ahter gazetesi yazarı, bu haberin hemen arkasında şöyle bir yorum yapar:

“Türkistanlılar, Rusya hükûmetinin tasallutu altında yaşamayı ganimet sayıyorlar. Böyle giderse, Rusya bu toprakları tamamen ele geçirecektir.”⁴⁰⁴

Türkistan'ın en eski şehirlerinden biri olan Buhara, VIII. yy. başlarında İslâm'la tanışır. Daha sonra bir İslâm beldesi hâline gelen Buhara, Samanîler (847-999)

« خدایار خان والی خوقند چندی بود که رعیت خود را ظلم و تعدی می کرد. حدی که رعیت از او نا خوشنود شده و او را از حکومت باز داشتند و خان راضی بجای او بنشست و مقصود آنها از این عزل و نصب نبود مگر بیرون کردن روسیه از مملکت خودشان؛ ولی خدایار خان از این مطلب آگاه نبود و بان خان مومی آلیه جنگ کرد و اهل خوقند اتفاق کردند در مخالفت به روسیه و بترکستان ایچی فرستادند که اهالی آن سامان را بر انگیزانند بچنگ روسیه و آنها را بیرون کنند از ممالک خودشان. فقط این اقدام و سعی آنها مفید نشد زیرا که با وجود آن اقدامات آنها و تشویقاتی که در تحریک عروق اتفاق ترکستانها بعمل آوردند تأثیری در احوال اهل ترکستان نبرد و تکلیف خوقندیان را قبول و گفتند ننمودند. براحت و آسوده گی و امنییت و حریت زیست و تعیش می کنیم ما را لازم نیست در این بلاد هنگامه بر پا نماییم و مناسب نیست از اطاعت جنرال کوفمان بیرون برویم. بعلت اینکه آسودگی امروزی را در سابق ندیده بودیم.»

« باین روش سکنه این اطراف نمی خواهند حرکتی کنند و فتنه بر پا نمایند چه آنها در تحت حکومت روسیه بخوشی زندگی می نمایند بل غنیمت می شمارند تسلط روسیه را بممالک خودشان و روسها بطور حسن سلوک بر آنها رفتار میکنند در اینصورت بناچار روسیه این صفحات را طلب و تسخیر خواهد کرد.»

zamanında da bir İslâm devletinin başkenti olur. VIII. yy.'dan XIV. yy. sonlarına kadar, İslâm dünyasının en önemli bilim ve kültür merkezlerinden bir olarak tanınır. Ancak XVI. yy.'dan sonra Rusya'nın Karadeniz ve Hazar denizinin kuzeyini ele geçirmek siyasetine maruz kalan Türkistan, yavaş yavaş eski ihtişamını kaybeder. Coğrafi keşifler sonunda, dünya ticaret yollarının güney denizlerine kayması ve Türkistan'ı bir baştan bir başa geçen eski ipek yolunun kapanmasına ve değerini kaybetmesine sebep olur.

Çarlık Rusya tarafından sömürge yönetiminin başlatılmasından (1552) Sovyet rejiminin kurulmasına (1917 Rus Devrimi) kadar, Karadeniz'in kuzeyi ile Türkistan'ın ele geçirilme süresidir. Bu süre içinde, Müslüman Türkler ve Hristiyan Ruslar arasında devamlı kültürel ve siyasî çatışma olmuştur. XIX. yy. sonlarında, İslâm dünyasında meydana gelen olaylar, özellikle Türkiye, İran, Mısır, Afganistan ve Hindistan'dan gelen fikirler, Türkistan aydınlarını da etkilemiştir. Özbek düşünce tarihçisi, İbrahim Muminov "Özbekistan'da XIV. Asır Ahiri ve XX. Asır Başlarında İçtimâî-Felsefî Tefekkurnıng Rivaclanış Tarihinden" adlı eserinde, Türkistan ceditçiliğini üç döneme ayırır:

"1. 1880-1890: Buhara ve Hive'nin Rusya'ya bağlı devletler haline getirilmesi; Hokant Hanlığı'nın ortadan kaldırılması; bölgenin demir yollarıyla Rusya'ya bağlanması; Basımevlerinin kurulması, Rus Bilim adamları tarafından Türkistan'da eğitim ve ilim cemiyetleri kurma ile şekillenen bu merhalenin düşüncesi marifetperverlik olarak adlandırılabilir. Bu dönemde, geri kalmışlıktan kurtulmanın yolu daha çok Rusya'ya yakınlaşmakta görülmüştür.

2. 1890-1905: Orta Asya'nın dünya kapitalizmine açıldığı bu merhalede, bölge ile Rusya arasında ekonomik ilişkiler gelişmiş, kapitalizmin yüzünü göstermeye başlamasıyla sosyal tabakalaşma güçlenmiş, sömürge ve zulüm yaygınlaşmış, buna tepki olarak isyanlar çıkmıştı. Bu merhalede sosyal düşünce gelişmiştir.

3. 1905-1917: Terakkici sosyal düşünce liberal bir renk kazanmış yeni demokratik unsurlar ortaya çıkmış, sadece ortaçağ değil burjuva ideolojisine karşı da mücadele başlamıştır."⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ Seyfedin Erarslan, Buhara Cedidçilik Eğitim Reformları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 7-8.

Ahter gazetesi, İslâm dayanışma fikrine verdiği önemden dolayı bu tür haberleri okuyucularına iletme ve onları bilgilendirmek amacıyla, gazetenin ilk sayılarından itibaren, Türkistan haberlerine yer vererek Rusya'nın bu bölgede olan politikası hakkında yorumlar yapar.

Ahter gazetesi, (23 Fevriye 1876 / 27 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 28, s. 3)'de "Asâkir-i Rusya Der-Hokand" [Rusya Askerleri Hokant'ta] başlıklı yazısında Hokant ordusunun komutanı olan Abdürrahman Odabaşı'nın General Skoblef'le yaptığı savaşın ayrıntılı haberini verir. Bu haberin ardından yazar, (24 Fevriye 1876 / 28 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 29, s. 2)'de Hokand-Rusya savaşı ve Hokand valisinin Rusya'ya teslim olması hakkında şöyle bir yorum yapar:

"Tüm dünya güzelliklerinin bu topraklarda olduğunu ve bir zamanlar, Şark ülkelerinin yönetim merkezi olan Türkistan'ı tarih bize haber veriyor. Cengiz Han'ın başkenti olan Hokant, şimdi 3 milyon nüfusu ve 400 camisi ile savaş alanı olmuştur.

Rusya'nın bu durumda o toprakları almakta, hiçbir menfaati olmayacaktır. Bu topraklar 600x200 Km genişliğindedir. Bu bölge, cesur ve korkmayan insanları kendinde barındırmaktadır. Rusya, bu bölgeyi ele geçirmek için fazlasıyla zarara girecektir. Bazı siyasetçiler, "Rusya, Hindistan'a ulaşmayı arzuladığı için Türkistan'a giriyor" diyorlar; ama, şaşırtıcı konu şu ki, politikasıyla tanınan İngiltere, bu konuyla ilgili bir şey söylemiyor..."⁴⁰⁶

Ahter, yine bir başka yerde (28 Fevriye 1876 / 3 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 31, s. 3)'de Rusya'nın Taşkent'i Yekaterin, Çeliyab[insk], Troysk'e bağlayan demiryolunun plânı hakkında bilgi verir. Ardından 36. sayıda Hokant'ın tamamen Rusya'nın eline geçtiğini, Buhara ve Semerkant'ta da olayların başladığını ve bu savaşların sonunun olmayacağını bildirir. Yazar, bu haberi şu deyimle bitirir: "Bu hamur daha çok su ister"⁴⁰⁷

«تاریخ بما خبر میدهد یقوتی تمام آبادانی دنیا در آن قطعه های زمین بوده است. بطوری که اداره تمامی ممالک شرقیه را سلطنت آن مرکز می کرد. خود خوقند نیز پای تخت جنگیز خان مشهور بوده تا آنکه اوضاع آنجا منقلب و اهالی آن سامان بعد از همه ترقیها رو بتزلزل گذاشته و بجهات و اسباب معلومه رسیدند. بحالتی که آنچنان ملک را که سه میلیون نفوس را و در شهر خوقند بقدر چهار صد جامع مسجد را داراست بدست انقلابات سپردند. دولت با حالت حالیه منفعتی بنقد در قشون کشی و تصرف آنجاها ندارد. خلک این ملک طولا پانصد . ششصد کیلومتر است اهالی بی پاک، وحشی و جسورند. هرگز در یک حالتی آرام نتوانند گرفت. در هر چند وقتی یک اوضاعی فراهم توانند آورد. قشون روسیه خیلی مصرف لازم دارد که آن ملک وسیع را و آن اهل و سکنه را نگاه داد. اعتقاد بعضی ها اینست که دولت مشارالیها میخواد بهندوستان راه باز کند ولی تعجب اینست که دولت انگلیس با همه آگاهی و پولتیک مخصوصه که دارد سخنی در این مواد نمی گوید. «

⁴⁰⁷ «این خمیر خیلی آب میبرد»

Gazetede verilen bu haberler ve haber yazmaları Ahter gazetesi yazarlarının dünya Müslümanlarına, özellikle Türklere duyarlı olduklarını gösterir. İranlı Türk aydınları, Ahter gazetesi etrafında toplanarak, İslâm dayanışmasının problemlerini ve bu topraklarda olan gelişmeleri, her yönüyle takip etmeye çalışmışlardır.

Türkistan'da yaşayan Türklerin durumunu, 1 ve 2. yıllarda haber halinde ve kısa yorumlarla veren Ahter gazetesi, 3. yılda yani Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, bu konulara daha ayrıntılı yer vermeye başlar. Gazete (11 Juan 1877 / 30 C. Ahir 1294; Yıl: 3, S: 44, s. 316)'deki "Asya-i Vusta ve Gaflet-i İşan" [Orta Asya ve Onların Gafletleri] adlı yazıda şöyle denilir:

"Şark toplumlarına üzülüyoruz; bizler bu kadar acı tecrübelerle rağmen yine cahilliğimize devam ediyoruz ve hâlâ gaflet uykusundayız. Bizler hâlâ Batı ve Kuzey devletlerini tanımayarak, onların oyuncağı olmaya devam ediyoruz.

Türkistan, Hokant, Hindistan ve diğer diğer ülkelerin durumunu görüyoruz; ama hâlâ bu devletlerin bir dost ve kardeş olduğunu sanıyoruz...

Daha önce de işaret ettik, Şark ülkeleri ve milletleri tehlike altındadırlar. Çünkü, Şark milletleri dindar bir millettir ve böyle devam ederse Şark milleti dinini bırakıp yabancıların dinini kabul etmek zorunda olacaktır. Yabancılar aldanmadan uyanın.

Şüphesiz Avrupa devletleri, cinsen, dinen ve milleten garezsiz, Şark milletlerinin iyiliklerini istemezler. On kuruş harcarsa kesinlikle yüz kuruş kâr isteyeceklerdir. Her an yeni bir örneklerle karşılaşyoruz. Bunu düşünmeli ve kendimize yeni bir yol seçmeliyiz..."⁴⁰⁸

İngiltere ve Rusya'nın bölgedeki rekabetini gören Ahter gazetesi yazarları, Türkistan'ın akıbetini örnek göstererek dünya Müslümanlarını uyarmak isterler. Ahter'e göre, İslâm sadece bir ortak inanç ve kültür temeli olarak değil, somut bir mücadele hareketi olarak Güney Asya, Orta Asya, İran ve Osmanlı ülkelerinde yaşayan aydınları

« چیزی که باعث افسوس عموم اهل مشرق زمین تواند شد این است که ماها پس از تجربتهای بسیار باز بهمان غفلت نشسته و تماشا می کنیم. سهل است چیزی را که از آن تجربتها بدمست میاریم افزایش بر غفلت و نادانی خودمان است که بدین واسطه خود را بازچه خیالات مردم بیگانه و دولتهای مغرب و شمال کردیم. وضع ترکستان و خوقند و هندوستان و دیگر و دیگر را می بینیم باز می گوئیم فلان دولت با ما خیر خواهی می کند؛ فلان ملت با ما برادر و دوست می باشد ... همه اوضاع ملوک و ملل مشرق زمین را در محل خطر توان دید و چون طوایف و ملل شرقیه غالباً مردمان متدین هستند دیگر ملاحظات را یک سو گذاشته و نخست از جهت دیانت بآنها سخن باید گفت که قدری آگاه شوند و پایان کار خود را تصور نمایند و گول بیگانگان را نخورند. هیچ شکی نیست که جنساً و ملتا و دیانتاً دولتهای فرنگستان در خیال نیک خواهی بی غرضانه در باره دولتها و ملت های مشرق زمین نخواهد بود اگر ده دینار در راه مشرقیان خرج کنند یقیناً صد دینار منفعت از آن جهت را منظور کرده و اقدام نموده اند. چنانکه در هر ساعتی نمونه های بسیار از این کارها می بینیم و مع ذلک بعالم خود رجوع نکرده تکلیفی برای خودمان معین نمی نماییم.»

birleştirebilir ve bu ülkeler arasındaki bağlar ancak İslâm köprüstiyle kurulabilir. Bu bağlamda İslâm birliği hareketine odaklanarak Batı ve Rusya emperyalizmine karşı durmak ve mücadele etmek gerektiğini savunurlar.

8. Hindistan ve Afganistan'da İslâm Birliği

Güney Asya'ya ilk ayak basan Müslümanlar, Hindu Prenslerin himayesinde Malabar kıyısında bir koloni kuran Arap gemiciler ve tüccarlardı. Kıtadaki Arap-İslâm varlığı Abbasîler dönemine kadar sadece kıyılarda ve Sind yöresinde sınırlı ölçüdedir. Müslüman Türklerin Hindistan'a girmesi ve Gazneli devletinin güneye doğru büyümesi ile başlar. Böylece, İslâm'ın kıtaya girişi ile ülkede birbiriyle bağdaşmayacak iki ayrı millet ortaya çıkar. Hindû ve Müslüman.⁴⁰⁹

İslâm, ilk başta Güney Asya'da bölücü bir etken olarak görülsne de XVIII. yy. sonlarında ve XIX. yy.'ın başlarında İslâm birliği hareketinde birleştirici unsur olmuştur.

İngiltere bu bölgeye, XVII. yy.'dan itibaren tüccarlarını, ardından misyonerlerini ve askerlerini göndererek onun ele geçirmeye çalışmıştır. İngilizler 1757'de Plassey savaşıyla Bengal'e hakim oldular; 1764'te Basker Savaşı ile Bihar'a girdiler ve 1803'te Delhi'yi işgal ettiler. 1857'de sipahî ayaklanmasından sonra Hindistan'ın hakimiyeti Şirket'ten devlete devredilir ve Hindistan bir müstemleke hâline gelir. Hindûlar yüzyıllar boyunca yabancı bir idare altında yaşamaya alışkın oldukları için, işgal Müslümanları daha çok etkiler. İngilizler, 1857 ayaklanmasının ardından Müslümanlara şüpheyile bakmış ve onları baskı altında tutmuşlardı. Müslümanlar, derhal ülke bürokrasisinden uzaklaştırılırlar. İngilizler bununla yetinmeyerek, askerî tedbirlerini kültürel asimilasyon politikasıyla takviye ederler. Güney Asya, Müslümanlarının kullandıkları Farsça ve Urduca eğitim ve yönetim yasaklanır. Yerine İngilizce konulur. Şeriat hukuk sistemi olmaktan çıkarılır, İngiliz kanunları geçerli olur. Hristiyan misyonerlere geniş özgürlükler tanınır.

⁴⁰⁹ Mim Kemal Öke, Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Millî Mücadelesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 1-3.

İngiliz hâkimiyetinin baskısı ve Hindûların değişime kendilerini adapte etmeleri, Müslümanlara varlıklarını koruma zamanının geldiğini hatırlatır. İşte bugünlerde, Güney Asya'da İslâm uyanışı tohumları atılır.

Güney Asya Müslümanları, dikkatlerini Hindistan'dan dünyaya çevirdiklerinde İslâm dünyasını en az kendileri kadar hazin görmüşlerdir. Tabii, bu sayede İslâmcılığın da bu şartlar içersinde sadece bu kıtada değil global düzeyde de yegâne kurtuluş ümidi taşıdığı kanaatine varmışlardır.

Ahter gazetesi, özellikler 1 ve 2.yıllarında (1876-1877) tüm İslâm ülkeleri hakkında bilgiler verdiği gibi, Hindistan ve Afganistan ülkeleri hakkında da bilgiler verir. İslâm birliği hakkındaki yazılar ise 3. yıldan itibaren açıkça görülür. Gazete (16 Me [Mayıs] 1877 / 3 C. Evvel 1294; Yıl: 3, S. 29, s. 198) 'de "İslâm birliği ve Yardımlaşma" konusundaki yazıda Bombay, Kalküta, Delhi ve Ranfor gibi şehirlerde yaşayan halkın kardeşlik ve insanlık namına Osmanlı devletine yapılan yardımın haberini verirken, Hindistan'da yaşayan müftüler, ulema ve büyüklerin yazdığı "teşekkürnameyi" de Farsça'ya tercüme eder ve Arapça aslıyla beraber yayımlar. Ahter gazetesinin, bu mektubu tercüme etmekten amacı: "İslâm ehlinin gönüllerinde yapacağı tesirdir"⁴¹⁰.

"Elmüslemune kelcesedül-vahidi vel-Müslemûne kelbünyan

Müslümanlar bir vücut gibidirler ve Müslümanlar bir kökendendirler"⁴¹¹

Mektubun başı bu cümlelerle başlar ve Hindistan Müslümanlarının yardımlaşmak ve düşman karşısında güçlenmek amacıyla "Devlet-i Âliye-i Osmanî'ye maddî yardımda bulunduklarını bildirir ve onlara teşekkür edilir:

"Gerçekten bu hayır iş, bizleri gayet sevindirdi... Mevlana Sultan Abdülmecid oğlu Sultan Abdülhamit Han, İslâm ve Müslümanların sultanı ve din havzasının koruyucusudur..."⁴¹²

Bilindiği gibi, II. Abdülhamit hilafet kurumuna işlerlik kazandırmak için çeşitli İslâm ülkelerine tebliğciler göndermiş ve İslâmcılığın artık milletlerarası siyaset

⁴¹⁰ « چون مضامین تشکرنامه مذکور نوع تأثیری در دلهای اهل اسلام تواند کرد »

⁴¹¹ Hz. Muhammed'den bir Hadistir. « المسلمون كالجسد الواحد و المسلمون كالبنيان. مسلماتان مانند یک تن هستند. »

⁴¹² « راستی این کار نیک ما را بغایت خوشنود ساخت و بسیار مبتهج و مسرور شدیم ... و پوشیده نمائد که مولانا السلطان ابن السلطان السلطان عبد الحمید خان ابن المبرور السلطان ابن السلطان السلطان عبد المجید خان سلطان اسلام و مسلمین است و حامی حوزه دین... »

sahasına çıktığını göstermeye çalışmıştı. Mektubun devamında İslâm birliği için verilen mesaj şöyledir:

“Bu devirde [II. Abdülhamit'den] başka Müslümanların imdadına yetişecek başka kimse yoktur. Onun yardımları tüm Müslümanlara aşikârdır. Öyle ise, ey Müslümanlar her hangi mezhepte olursanız olun; Şîî veya Sünnî, hayır işinde bulunmuşsunuz... Yaptığınız bu hayır işinde devamlı olun.”⁴¹³

Burada asıl önemli olan nokta, bu gibi yardımların, mezhep farklılığı gözetmeksizin yapılmasının önerilmesidir.

Ahter gazetesi, Hindistan'daki İngiliz nüfusunun yanında, Rusya'nın da Hindistan'a yapmak istediği müdahaleyi Türkistan'daki gelişmeleri örnekleyerek haber verir. Ayrıca, (25 Juan 1877 / 14 Recep 1294; Yıl: 3, S: 46, s. 332-334) “Rus ve Hindistan” adlı yazıda Rusya'nın Hindistan'a karşı olan siyasetini “Biken” gazetesinden yapılan bir tercüme bir “münazara”yla anlatılır:

“Soru: Hindistan nedir?”

Cevap: Hindistan, İngiltere'nin uzun zamandan beri hükmettiği Asya Kıtasındaki bir ülkesidir.

Soru: İngiltere, Hindistan'dan nasıl yararlanıyor?

Cevap: İngiltere Hindistan'dan çok yararlanıyor. Avrupa'nın en büyük güçlerinden biri sayılan İngiltere, Hindistan'ı kaybederse, Batı'daki ihtişamını kaybetmiş olur ve üçüncü sınıf bir ülke sınıfına girer.

Soru: İngiltere'nin Hindistan'dan başka ne çıkarları vardır?

Cevap: Maddî çıkarlar.

Soru: Hindistan'ı, İngiltere'nin tasarrufundan çıkarıp kendi tasarrufuna geçirmeye çalışan ülke hangi ülkedir?

Cevap: Şüphesiz o, Rusya'dır.

Soru: Bunu nerden biliyorsun?

Cevap: Rusların kendi ifadelerine dayanarak bunu söyleyebilirim, hem de Rusların, Rusya, Hindistan arasında bulunan ülkeleri aldıklarından bellidir.

Soru: Belki Ruslar, yalnız o toprakları ele geçirmek istemişlerdir.

⁴¹³ « عزت مسلمانان و شرف تام ایشان است و خادم حرمین شریفین و جمیع معبدہای اہل ایمانند. امور مسلمانان را بر پا دارنده ای جز ایشان در این زمان نیست. همانا اعانت ایشان بر کافہ مسلمانان فرض است. بہ علت اینکه در حقیقت اعانت بر این است. پس ای مسلمانان از جمیع مذاہب چارگاہ و شیعہ بہ تحقیق نیکوکاری گردید ... در این کار بطوریکہ شما را آسان باشد دایمی باشید. »

Cevap: Bu imkânsızdır; çünkü, o topraklardan hiçbir yararları olamaz. Bu ülkeler yalnız Hindistan'ın kapısıdır.

Soru: Bu ülkelerin adları nedir?

Cevap: Rusya'nın 1800 yılında ele geçirdiği Corciya [Gürcistan], 1803'de ele geçirdiği Mengreli, 1829'da aldığı Erivan, İran'ın Kuzeyi, Karakum ve Kızılkum çölleri, Hive, Hokant ve Buhara.

(...)⁴¹⁴

Aynı yazının devamında "Biken" gazetesinin getirdiği yorum şöyledir:

"Bu ispata karşı, Hindistan, Osmanlı devletine yaptığı yardımlarını esirgememelidir. Çünkü, birlikte Ruslara karşı gelebilirler. Rusya, kalabalık bir orduyla Osmanlı'ya hamle ettiyse, cihangirlik ve saltanat sevgisi olan İngiltere de sakin durmayacaktır. Böylece tezlikle rahat ve gaflet uykusundan uyanmalı ve düşmana karşı gelmeliyiz. Evet olayları önceden önlemek her akıllıya yakışan şeydir."⁴¹⁵

Ahter, bu sözünü bir şiirle devam eder:

Derehti ki, eknun gereft'est pay
Be-nirûye merdî berayad zi-cay
Ve ger hemçenan rûzgarî helî
Be gerduneş ez-bih ber-negseli
Ser-i çeşme şayed gereften be-bil
Çü pür şud neşayed gûzeştan be-pil"

[Bugün yeşeren bir ağaç, bir adamın gücüyle yerinden çıkarılabilir

Şimdi bu ağacı çıkarmazsan zaman geçtikten sonra, dünya da toplansa onu çıkaramazsınız.

« س: هندوستان کجاست؟ ج: هندوستان در اقلیم آسیا ملکی است بسیار وسیع که از بسیار سالها سر کار انگلستان آنرا در قبضه تسخیر خود در آورده و بر آنجا حکمرانی میکند. س: انگلستان را از هندوستان چه فایده حاصل است؟ ج: انگلستان را از هندوستان بسیار فایده و ناموری حاصل است. اگر هندوستان از قبضه تصرفش برود انگلستان که اکنون با بزرگ سلاطین ممالک اروپا دعوی برابری دارد یکبار در چرگ پادشاهان و دولتهای درجه سوم محسوب خواهد شد. س: انگلستان را از هندوستان سوای آن دیگر چه فایده حاصل است؟ ج: هندوستان بهر سال اشیاء ساخته شده انگلستان را معادل بیست کرور و پنجاه روپیه میخرد و اشیاء معادل سی کرور روپیه را بنرخ ارزان بدست او و بواسطه هندوستان بخارج میفروشد. »
« هر گاه ثابت شد که سلامت هندوستان و حکومت سر کار انگلستان را ازم و ولجب است که بهر طور که بتواند اعانت و حمایت خود را از دولت عثمانیه دریغ نداشته؛ باتفاق یکدیگر دمار از روزگار روسیان بر آرند و نگذارند که آن دشمن غدار و خصم نابکار بر اراده خود کامیاب شود و در اینوقت که روس با جمعیت بسیار بر ملک عثمانی حمله آورده ساکن و خاموش ماندن انگلستان از آیین سلطنت و جهانداری بسی بعید است و دلالت بر جبن و کم طاقتی او می کند. لهذا باید که زود از فرش راحت و آرام بر خاسته در استیضال آن عدوی بد خصال سعی نماید و وقت فرصت را غنیمت شمارد. »

Suyun önünü belki kürekle kesebilirsin; ama, su dolunca fil bile getirsen o nehirden geçemeyebilirsin.]”

Ahter gazetesinin birçok yazısında da görüldüğü gibi, II. Abdülhamit hem içte hem dışta, İslâm etkenine dayanarak, tüm dünya Müslümanlarını Hilafet’in yörüngesine almak istemiştir. Diğer yandan da İslâm gücüyle İslâm ülkelerini büyük güçlere karşı bir nevi tehdit mekanizması olarak kullanmak ister. II. Abdülhamit’in bu tavrı İslâm birliği fikrinin yayılmasında ve güçlenmesine bir vesile olmuştur.

Ahter gazetesi yine (30 Janviye 1295 / 26 Muharrem 1295; Yıl: 4, S: 4, s. 29)’da “Ez Ahbarnameha-i Hindistan” [Hindistan Gazetelerinden] başlıklı yazıda Güney Asya ve Orta Asya Müslümanlarının geleceklerinden endişe duyduğunu belirtir:

“Şark ülkelerinin devletleri, kazandıkları tecrübelerle rağmen Avrupalıları tanımadılar mı? Hindistan’a ne oldu? İngiltere’nin eline geçmedi mi? Diğer Müslüman ülkelere ne oldu? Buhara, Türkistan, Hokant, Dağıstan, Kafkasya vs. nasıl da yabancıların tasarrufuna geçtiler. Hepsi Şark devletleri ve kavimlerinin duyarsızlığından kaynaklanıyor. Onlar dünya gelişmelerinden habersiz yaşayıp, yetersizliklerine rağmen kendilerini güçlü zannedip, din kardeşleri ve millettaşlarıyla savaşa giriyorlar. Bir yabancıdan güler yüz gördükleri zaman da sanki öz kardeşymiş gibi ona güveniyorlar...”⁴¹⁶

Aynı makalede yine örnek olarak, Afganistan ve Hindistan arasındaki savaş örnek gösteriliyor:

“Velhasıl söz Afganistan’a gelince, Kabil emiri, Hindistan hükûmetiyle savaşa girmek istiyordu. Bu boş bir hayaldir. En iyisi o, Hindistan hükûmetiyle savaşa girmemeli, savaş için yapacağı masrafları, Afganistan’ın ilerlemesi, ilim, sanat, ziraat ve ticaret alanlarında ilerlemek ve yükselmek yolunda harcamalıdır.”⁴¹⁷

«آیا دولتهای مشرق زمین بتجربتها رفتار و عادات اروپاییان را نسیجیدند و میزان کارهای آنها را بدست نیاوردند. هندوستان چه 416 شد چگونه بدست انگلیس افتاد. دیگر حکومتهای اسلامی از بخارا و ترکستان و خوقند بگیریم تا داغستان و قفقاز و غیره بچه طورها بتصرف بیگانگان افتاد. آشکار است که همه این بی ملاحظه گی و عاقبت نیاندیشی حکومت و اقوام و ملل مشرق زمین شده است. که هر کدامی در خانه خود بکمال بی خبری و بی اطلاعی را همه جای دنیا نشسته و خودشان را با همه نا توانی که دارند مرد مستقل توانایی تصور کرده با برادران دینی و ملتی خودشان نیز بنفاق و انکار و دشمنی راه رفته در محو کردن همدیگر کوشیدند و می کوشند. و هر گاه از این بیگانه روی مهریانی ببینند تصور میکنند که این بابا که از آخر مغرب زمین آمده است بادر خوانگی با وی دارد و همه فسون و افسانه او را گوش کرده چنان می پندارند که بدین وسیلت بر همسایگان جخود که باز اقوام هستند تقوق خواهیم جست.»

«والحاصل سخن در فقره افغانستان بود که امیر کابل گویا میخواست است با حکومت هند جنگ نماید و لشکر هند را از کلات 417 بیرون کشد. لکن این خیال بیهوده بنظر می آید مهمتر این است که باز با حکومت هند بسازد و مشغول کار خود و آباد کردن ملک خود گردد. افکار و مساعی که در لشکرکشی صرف می کنند هماترا در امر زراعت و تجارت و علم و هنر افغانستان بکار ببرد.»

Burada da Ahter'in, İslâm ülkelerinin emirlerini, birliğe davet ettiğini, büyük güçlere karşı güçlü bir devlet oluşturmak gerektiğini söylediğini, bunun da ancak teknoloji ve ilimde ilerlemek sayesinde mümkün olacağına inandığını görüyoruz.

Ahter gazetesi, İngiltere'nin Afganistan'a girdiğini ve Afganistan emirinin [Emir Sir Ali Han] Hindistan'la savaşmak istediği haberlerini yayımlar. (19 Fevriye 1879 / 27 Sefer 1296; Yıl: 5, S: 9, s. 69-70) tarihinde "Afganistan" adlı yazıda yine Afganistan olayları hakkında haber veren Ahter'den rencide olan Emir Sir Ali Han'ın, Osmanlı hükûmetinin Kabil sefiri olan Ahmed Hülûsî Efendi'den bu gazetenin bazı sayılarını, şahsen ona getirilmesini ister ve gazeteyi okuduktan sonra şöyle der:

"...İslâm halifeliğinin başkentinde çıkan bu gazete, bize bu kadar taarruz edemez!"⁴¹⁸

Makalenin devamında, yazar, Afganistan emirinin İran'la olan münasebetlerine de bir eleştiri yöneltir:

"Afganistan emiri, şimdiye kadar İran devleti ve komşu hükûmetlerle de uygun bir münasebet kuramamış, canının istediği gibi davranmıştır."⁴¹⁹

Ahter gazetesi, Afganistan, Hindistan, İran, Osmanlı ve birçok İslâm ülkeleri arasında yakınlaşmak aracı olmak istemiştir. Hatta, Ahter, kendine yöneltilen bazı eleştirileri de yayımlayarak, bu konuda ne kadar istekli olduğunu belirtir. Ahter gazetesi, sömürgeleşmiş Müslüman ülkelerde, dar bir alanda da olsa Müslümanları yeniden teşkilatlandırmayı hedeflemiştir. Bu organizasyon fikrinin, İslâm dünyasının canlı merkezi olan, aynı zamanda Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden İstanbul gibi bir şehirde ortaya çıkması da kayda değer bir konudur.

Batı'da gazete, sanayileşen toplumların ifade vasıtasıydı. Doğu ülkelerinde ise, henüz Batı'daki sosyal şartları bulunmayan, geniş sosyal bir tabana oturmayan, değişme arzularının tek ifade aracı durumundadır. Ahter gazetesinin, İslâm ülkeleri arasında fikrî, hissî ve maddî yakınlaşma için, çaba gösteren bir tavır içinde olduğu görülmektedir.

⁴¹⁸ «که یک روزنامه پایتخت خلافت اسلامیہ اینگونه طعن تعرض پر ما کرده است.»

⁴¹⁹ «همچنانکه تا حال با دولت ایران و حکومتهای همسایه نیز مناسبات و روابط خودشان را بطور لایق محکم نداشته؛ باستقلال خیالی رفتار میکردند.»

IV. BÖLÜM

AHTER GAZETESİNDE EDEBİYAT, DİL VE TARİH

Edebiyat - Modern Nesir

Ahter gazetesi her şeyden önce siyasî ve sosyal bir gazete olarak karşımıza çıkar ve daha çok fikrî konularla ilgili yazılar verir. Ama bunun yanında edebiyat ve tarih konularından da uzak kalmaz ve bazen bu konularda yazılara da sayfalarında yer verir. Bu konulardan biri roman tercümesidir.

Tercüme

Télémaque Romanı

XIX. yy.'da hikâye türünde, İran'da ilk değişiklikler tıpkı Türkiye'de olduğu gibi tercüme ile başlar. Her iki edebiyatta, çeviriler genelde sırasıyla Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça ve Arapça eserlerden yapılıyordu. Farsça'ya bu dillerin yanında Türkçe'den de çeviriler yapılmakta idi.

İran'da ilk tercüme eserler daha çok askerî konularda ve İran veliahtı olan Abbas Mirza'nın isteğiyle gerçekleştirilir. Matbaanın icadı ve eğitim ve öğretimin ilerlemesinin ardından, usul-i cedit mekteplerinin açılmasıyla tercüme eserlerinin sayısı çoğalır.

Fars ve Türk edebiyatında, Batı edebiyatından çevirilen ilk tercüme roman, Fénelon'un Télémaque adlı eseridir. Fransa'da 1699'da yayımlanan Télémaque, Türkiye'de 1859 yılında Yusuf Kâmil Paşa⁴²⁰, tarafından Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilir. Bu yıl, Avrupai Türk edebiyatı için en yalın bir basamak olmuştur.⁴²¹ Daha sonra Ziya Paşa, 1863'te Télémaque'ı yeniden tercüme eder. Ahmet Vefik Paşa

⁴²⁰ Osmanlı sadrazamı ve şair olan Yusuf Kâmil Paşa (Arapkir 1808 - İstanbul 1876) tahsilini tamamladıktan sonra Divan-i Hümayun Kalemî'nde memuriyete başlar. 1883'te Mısır'a gider. Mehmed Ali Paşa'nın yanında çalışır, kaymakamlık ve mirlivalığa yükselir daha sonra Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım ile evlenir. İstanbul'a döndükten sonra Meclis-i Vâlâ, Maarif-i Umumiye, Encümen-i Danış azâlıklarında bulunur. Yusuf Kamil Paşa'nın tercüme ettiği Télémaque, uzun yıllar mekteplerde okutulmuştur. Mütercimim de başında zikrettiği gibi bu kitap özetlenerek aktarılmıştır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Yusuf Kâmil Paşa" maddesi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998, C. 8, s. 621).

⁴²¹ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB Basımevi, İstanbul, 1998, C.II, s. 867

sonralar 1890'da bu eseri bir kere daha tercüme etmiştir.⁴²² Ebüzziya Tefvik'e göre, Ziya Paşa'nın tercümesi, Yusuf Kâmil Paşa ve Ahmet Vefik Paşa tercümelerinden daha başarılı ve Türkçe'nin şivesine daha uygundur.

Yahya Aryenpur, "Ez Saba Ta Nima" adlı eserinde, Fransızca'dan Farsça'ya tercüme edilen ilk romanı, Télémaque olarak belirtir; fakat, bu eserin 1886'da (1304) Ali Han Nazımül-ulum⁴²³ tarafından tercüme edildiğini yazar.⁴²⁴ Daha sonra, Mirza Ağa Han Kirmanî 1896'da Télémaque romanını yeniden tercüme eder. Tahran Millî Kütüphane'de elyazma eserler kısmında "379 F"⁴²⁵ numarada kayıtlı bulunan bu tamamlanmamış eser, Mirza Ağa Han'ın sürgünde bulunduğu Trabzon'da tercüme ettiği Télémaque adlı romandır.⁴²⁶

İran edebiyat tarihçilerinin verdikleri bu bilgilerle, araştırmamızın konusu olan Ahter gazetesini karşılaştırsak, onların, ilk roman tercümesini yapan kişi hakkında verdikleri bilgilerin yanlış olduğunu tespit edebiliriz. Télémaque romanını, Mirza Ağa Kirmanî ve Ali Han Nazımüddevle'den önce, İstanbul'da 18 yıl sefirlik görevini üstlenen ve Ahter gazetesinin yayımlanmasında büyük bir rolü olan Mirza Muhsin Han Münülmülk⁴²⁷ Fransızca'dan Farsça'ya tercüme etmiştir. Bu tercüme Ahter gazetesinde (1 Juliye 1879 / 12 Recep 1296; Yıl: 5, S: 27, s. 111) tarihimden başlar ve (11 Oktaber 1880 / 8 Zilhicce 1297; Yıl: 6, S: 45, s. 341) tarihine kadar tefrikalar halinde yayımlanır.

⁴²² Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Tercüme-i Telemak" maddesi, Dergah yayınları, İstanbul, 1998, C. 8, s. 321.

⁴²³ Aligulu Han'ın oğlu olan Ali Han, Nasıreddin Şah, 1874 (1290) yılında ilk defa olarak Avrupa'ya giderken babasıyla birlikte Avrupa'ya gider ve tahsil için orda kalır. Fransa'da Sen Pier Askeri okulunda eğitim gören Nazımülulûm, bu eseri Nasıreddin Şah'ın isteği üzere tercüme etmiştir (Mehdi Bamdad, Şerh-i Hal-i Rical-i İran, İntişârât-i Züvvar, Tahran, 1378, C. 2, s. 384-385.)

⁴²⁴ Yahya Aryenpur, Ez-Saba Ta-Nima, C. II, s. 237.

⁴²⁵ Kristof Balayî, Peydayiş-i Roman-i Farsî, İntişarat-i Mün, Tahran, 1377, s. 59.

⁴²⁶ Rehim Reyisniya, İran ve Osmanî, C. II, s. 544.

⁴²⁷ Muhsin Han Münülmülk: Tacir Kazım Han'ın oğlu olan Muhsin Han 1819 (1234) yılında Tebriz'de doğar. Muhsin Han, Muhammed Şah döneminde babasının işinden dolayı İstanbul'da tahsile meşgul olur. Hizmetinin ilk yıllarında İran'ın Petersburg Konsoloslugu'nda memur olarak işe başlar. 1859'da (1275) Hasanali Han Gerusi [Emir-i Nizam] ile birlikte sefir yardımcısı olarak [nayıb-i sefir] Avrupa'ya gider. 1864'de (1280) İran'ın Paris Konsoloslugu müsteşarı ve 1867'de (1283) İran'ın Londra sefiri olarak görev yapar. Muhsin Han 1873 (1290) yılında Münülmülk lakabını alarak İran'ın İstanbul sefiri olarak tayin olunur ve 18 yıl bu görevde kalır. Muhsin Han, 1891'de (1309) İran'da Adliye Bakan'ı ve 1896'da (1314) İran'ın Dışişleri Bakan'ı olur. Muhsin Han 1899'da (1317) Paris'te vefat etmiştir (Mehdi Bamdad, Şerh-i Hal-i Rical-i İran, C. III, s. 204-212; Rehim Reyisniya, İran ve Osmanî, C. II, s. 243-257.)

a. Télémaque Romanının Tercüme Sebebi

Dilin sadeleşmesi ve roman türünün yaygınlaşmasında, gazetelerin hem Türkiye’de hem İran’da önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir.

İstanbul’da ilk olarak çıkarılan gazete, Tanzimat’tan sekiz yıl önce yayımlanan Takvim-i Vakayi’dir. Tanzimat’ın ilk yılında ikinci gazete olarak Ceride-i Havadis çıkar. Ceride-i Havadis gazetesinde, yabancı ülkelerle ait bir takım yazılar çevrilerek yeni nesir dili işlenmeye başlamıştır. İngilizce ve Fransızca’dan bazı fıkralar tercüme edilir Victor Hugo’nun “Les Misérables” adlı eseri, Ceride-i Havadis gazetesinde tefrika edilmeye başlar (19 Ekim 1862 / 15 R. Ahir 1279). Ahter gazetesinde de İstanbul gazeteleri gibi Télémaque romanının tercümesini, gazetede tefrika halinde yayımlayan ilk Farsça gazete olabilir.⁴²⁸

Télémaque’ın yazılmasının sebebi, Fransa veliahdının hocası olan, Fénélon’un veliahta hükûmet idaresi hakkında hikâye kılığında sokulmuş fikirler vermek istemesiydi.

Télémaque, ilk Farsça tercüme roman olarak, Ahter gazetesinde (1 Juliye 1879 / 12 Recep 1296; Yıl: 5, S: 27, s. 111) “Tercüme-i Hikâyeti-i Télémaque” başlığıyla yayımlanmaya başlar. Gazete, bu romanın tercüme sebebiyle ilgili (1 Juliye 1879 / 12 Recep 1296; Yıl: 5, S: 27, s. 111) şöyle bir açıklama yapar:

“Bu gazete için, maruf olan Télémaque romanının tercümesini uygun gördük. Çünkü, bu hikâyenin mütalaası her sınıf ve tabaka için yararlıdır ve Batı’da ve Kuzey’de değişik dillere tercüme edilmiştir. Bu tercümenin bir başka özelliği de bugün İran’ın Osmanlı Sefiri olan Muhsin Han Münülmülk’ün kaleminden çıkması olmasıdır. Muhsin Han Münülmülk, bu tercümeyi yakında nastalîk yazısıyla yayımlamayı düşünüyor. Muhsin Han Münülmülk’ün izni ile Télémaque tercümesinin bir örneği, başka bir sayfaya [kitap halinde] basılarak, Ahter’in abonelerine ilave olarak gönderilecektir. Bu hikâyeye dikkat edilirse, medeniyet ilmi ve beşerî münasebetlerden dolayı önemli bir eserdir. Bu yüzden, ne kadar fazla sayıda olursa bir o kadar okuyucular behre ve nasiplerini alacaklardır.”⁴²⁹

⁴²⁸ Bu yıllarda, İran’da çıkan gazeteleri inceleme imkânımız olamadığı için, bu konuda kesin bir hüküm veremiyoruz.

⁴²⁹ «برای تفرقه این جریده گرامی ترجمه حکایت معروف تلماک را انتخاب کردیم که مطالعه این حکایت برای هر صنف و طبقه از اینای جنس سودمند است و بهر زبانی در ممالک مغرب و شمال ترجمه شده است. خاصه که این ترجمه از خامه بدیع جناب معالی آداب

Görüldüğü gibi, Ahter gazetesinde tefrika hâlinde yayımlanan bu eser, ayrıca kitap hâlinde de yayımlanarak, Ahter abonelerine gönderilmiştir. M. Seyfettin Özege, “Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katoloğu” adlı eserinde “Tercüme-i Telemak”ın Ahter matbaasında yayımlandığını doğrular ve şöyle bilgi verilir:⁴³⁰

Tercüme-i Telemak, Ahter Matbaası, İstanbul, 1299 / 1882, 16+318 s., 18x12, 13.5 x 7.5.

Seyfeddin Özege’nin verdiği bilgiye göre, Ahter matbaasında basılan bu tercüme, Yusuf Kâmil Paşa’nın tercümesi olarak belirtilmiştir; fakat, Ahter’in haberine dayanarak aynı yıllarda basılan bu kitabın, Muhsin Han’ın Farsça tercümesi olma ihtimali de oldukça fazladır. Ayrıca, söz konusu olan bu tercüme, diğer Türkçe tercümeler gibi 318 sayfadan oluşmuştur. Bu yüzden bu konu ayrıca araştırması gereken bir meseledir.

Télémaque tercümesi, Ahter gazetesinin (1 Juliye 1879 / 12 Recep 1296; Yıl: 5, S: 27, s. 111) tarihinde bildirildiği gibi, mütercimnin eklediği bir “Önsöz” ve “Sebeb-i Telif” başlıkları ile başlar. Daha sonra (8 Juliye 1879 / 19 Recep 1296; Yıl: 5, S: 28, s. 220)’ tarihinde asıl hikâye gazetede yer alır.

Ayrıca T. C. başbakanlık Arşivinde yaptığımız araştırmaya dayanarak Ahter gazetesinin sahibi Muhammed Tahir’in gazetesini namına açtığı matbaasında nizama aykırı olarak kitap ve risale ve sair evrak basmakta olduğuna ve bunun önlenmesine dair bir başka senedi de sunmak istiyoruz.

جلالت و فخامت نصاب آقای معین الملک حاجی محسن خان است که امروز سفارت کبرای دولت علیه ایران در دربار دولت علیه عثمانی را آرایش افزا هستند. اگر چه مقرر داشته اند که این ترجمه گرامی را بطور کتابی بخط نستعلیق بسیار خوب در این نزدیکیها طبع نمایند و نمونه آن هم حسب الاشعار آنحضرت در یک صفحه جدلگانه طبع شده در تلو همین نسخه برای اشاعه و اعلان این عزم بلند برای مشترکین اختر فرستاده خواهد شد. ولی چون حکایت بعد از قدری انس و دقت خیلی مهم است و بکار علم تمدن و مراودات بشریه میاید و همگنانرا از مطالعه او بهره و نصیب تواند بود و هر قدر بیشتر باشد از قدرش نخواهد کاست. لهذا بامر و اجازت حضرت سفیر کبیر معظم علاوه بر آنچه طبع خواهد شد ما نیز بطور تفرقه در ذیل این جریده خواهیم نگاشت.»

⁴³⁰ M. Seyfettin Özege, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu, İstanbul, 1975, C. 3, s. 1825, Katalog No: 20687.

[9] Babıâli

Nezaret-i Celiliye-i Dahiliye

İdare-i Matbuat

Aded: 160

Teba'a-i İraniye'den Tahir nam şahsın Valide Hanı'nda matbaa ittihaz ettiği mahalli şeriki Rusyalı Abbas'a devrederek kendisi şahib-i imtiyaz olduğu Ahter gazetesine mahşuş matbaayı idare etmekte ve gazetesini namına bila-ruhsat güşâd ettiği mezkûr matbaada mugayir-i nizam kütüp ve resail ve evrak-i saire tab eylemekte olduğundan ve bu muamele sayir gazetelere münhasır ve mahşuş matbaalarda da carî olmak muhtemel bulunduğundan mevcut gazete matbaalarından gazetelere münhasır ve kangılarında kütüp ve resail ve evrak-ı saire tabı cayiz olduğunu bin bir kıta defterin irsali zaptiye nezaret-i âliyesinden varid olup idare-i çakiriye muhavvel tezkire mütalaasından anlaşılmış ve matbaalardan yalnız gazete tabına mahşuş olanlar ile kütüp ve resail ve evrak-ı saire tabına mezun bulunan gazete matbaalarına tanzım olunan bir kıta defteri lütfen takdim-i pişgah-ı âli cenab-i nezaretpenahîleri kılınmış olmakla olbabda ve her halde emr ve ferman hazret-i ululemrindir.

29 Zilhicce 309 / 14 Temmuz 308

Matbuat-ı Dahiliye Müdürü imzası⁴³¹

b. Télémaque Çevirisi Hakkında

Télémaque'in çevirisine bakılırsa, bu tercümede sözü edilen hikmetin ne olduğu şöyle açıklanmaktadır:

“-Télémaque'in Sulular eline esir düşerek Mısır'a gitmesi ve Mısır'ın adalet yüzünden olan son derece zenginlik ve mamurluk.

- Bir yurdun imarı yolları.
- Yalan söylemenin fena olduğuna dair Télémaque ve Narbal'ın konuşması.
- Hükümdarın vazifesini tarif.

⁴³¹ T. C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Tarih:1308, Dosya No: 17, Gömlek No: 93, Fon Kodu: ZB.

- Memleket idaresine dair üç sual ve karşılıkları.
- Parlak akıllı bir ihtiyarın üç şartla hükümetin ağır yükünü kabul etmesi.
- Muharebe kabul etmek için gereken doğru sebepler.
- Bir muharebe esnasında nasıl davranılacağı.
- İnsanlık iktizası olarak hükümdarların almayacaklarından bazı hallerde böyle hareketlerin hoş görülmesi.

- İki hâlin memleketi batırılabileceği.
- Hükümdarların, işlerin ufak tefeğiyle uğraşmalarının caiz olmadığı.⁴³²

Şinasî, Télémaque tercümesi için “Tasvir-i Efkâr” gazetesinde şöyle yazmıştır:

“Fénelon nam Fransız münşi-i meşhurunun Sergüzeşt-i Télémaque unvanıyla mevsuk olan telif-i hâkimanesi surette efsane-i aşkı nâkil gibi ise de mânada adl ü dad ile efrad-i nası bermurad etmekten ibaret bulunan tedbir-i mülk kavaid-i külliyesini şamil bir kanun-ı hikmettir.”⁴³³

Batı kültürünün başlıca kaynaklarından biri olan Yunan mitolojisini Türk edebiyatına getiren Télémaque hakkında Ahmet Hamdi Tanpınar da şöyle der:

“... bununla beraber Yunan mitolojisine ve o kaynaktan gelen bazı hayallere bu piyesle açıldığımızı da unutmamak icap eder. Memlekette hikâye (fiction) ile realite arasında alâka hakkındaki mevcut fikri değiştirmiş, üstelik bize Yunan mitolojisinin bir tarafını açmıştır.”⁴³⁴

Ahter gazetesinde, tefrika halinde neşrolunan Télémaque tercümesinin yazarı olan Muhsin Han Münülmülk, uzun yıllar Paris ve Londra’da sefirlik yaptığından, büyük bir ihtimalle bu eseri asıl kaynağından tercüme ettiğini düşünüyoruz. Ayrıca, Yusuf Kâmil Paşa’nın “Tercüme-i Telemak”⁴³⁵ adlı eseriyle, Ahter’de yayımlanan Muhsin Han’ın tercümesi olan “Tercüme-i Hikâyet-i Télémaque” adlı tefrikayı karşılaştırdığımızda Farsça tercümenin, tekellüflü olan Türkçe tercümeyle karşılık daha sâde ve açık bir dille çevrildiğini gördük.

⁴³² Mustafa Nihat Özön, Türkçe’de Roman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 116-117.

⁴³³ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “Yusuf Kamil Paşa” maddesi, Dergah yayınları, İstanbul, 1998, C. 8, s. 621.

⁴³⁴ Ahmed Hamdi Tanpınar, 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 287.

⁴³⁵ Yusuf Kamil Paşa, Tercüme-i Telemak, Tasvir-i Efkâr Matbaası, 4. Baskı, İstanbul, 1869 (1286), 16+318 s.

İstanbul'da bu yıllarda Fénelon'un üç ayrı tercümesi çıktığını biliyoruz. Böyle bir muhitte Muhsin Han'ın bu tercümesi İstanbul'daki edebî hareketlerden bağımsız olması düşünülemez. Bu da Ahter gazetesinin, edebiyat sahasında modernleşmeyi de İran'a ulaştırmak istediğinin bir başka göstergesidir.

Araştırmamızda, edebiyat konusuyla ilgili, klasik edebiyatla alakalı bazı örneklerle de rastladık. Bu örnekler her ne kadar az olsa da bizim bu araştırmada amacımız daha çok yenileşme hareketleri ve modern edebiyatla ilgili olduğu için bu konulara değinmedik.

Nesir

Modern Tarih

İran'da tarihçiliğin oldukça eski bir geçmişi vardır. Sâ mâniler devrinde (864-1005) Arap geleneklerine karşı, İran gelenek ve göreneklerini belirlenmesi ve İran tarihinin yazılması çalışmaları başlamıştır. Nitekim daha sonra Firdevsî'nin Şahnamesi'nin asıl kaynağını teşkil eden ve Sâsânî devri valilerinin Ebu Nasr Muhammed Bin Abdürrazak'ın dört ibadet eden vasıtasıyla 957 toplattığı mensur Şahname İran hükümdarları tarihidir. Yine, bu hanedan zamanında, 867 yılında Ebu Salih Mansur Bin Samanî'nin veziri Bel'ami tarafından sâde bir Farsça ile Tarih-i Taberi tercümesi yapılmıştır.⁴³⁶

Tarihçilik Gazneliler (977-1191), Selçuklular (1038-1158) ve Safevîler (1501-1736) devrinde de büyük gelişmeler göstermiş, önemli eserler meydana gelmiştir.

Kaçarlar (1779-1925) döneminin en önemli tarihçilerinden biri Nasıreddin Şah'ın yayım işleri bakanı (vezir-i intibaat) olan Muhammed Hasan Han Saniüddeve'dir. Muhammed Hasan Han, "Tarih-i Muntazam-i Nasırî" adlı eserini 1881-1883 (1298-1300) yılları arasında yazar. Üç ciltten oluşan bu eserin ikinci ve üçüncü ciltleri "Mıratülbüldan-ı Nasırî" ve "Elmuasir velâsar"dır. Bu eser, genel bir

⁴³⁶ Zebihullah Sefa, Tarih-i Edebiyat-i İran, İntişarat-i Koknus, Tahran, 1368, C. I, s. 137.

tarîh mahiyetinde olup, tarihî olayları İslâm'ın başlangıcından 1883 yılına kadar getirir.⁴³⁷

XIX. yy.'da Avrupa'yı taklit ederek sâde nesir yazan İranlı yazarları, iki kısma ayırabiliriz. Bir kısım, Rızakulu Han Hidayet, Muhammed Tahir Mirza, Nasıreddin Şah ve Muhammed Hasan Han Saniüddevle gibi yazarlar İran içinde faaliyet ederek, yeni nesirler ortaya koymuşlardır. İkinci kısım ise İran'ın hürriyet özlemi çeken halkını uyarmak, meşrutiyet özlemini açıklamak ve Avrupa uygarlığından haberdar etmek maksadıyla İran'da yazılan yazıları, yeterli görmeyip İran dışında faaliyet göstermişlerdir. Talibof (1834-1911), Hacı Zeynelabidin Maragayî (1839-1910), Mirza Melküm Han (1833-1908) ve Mirza Ağa Han Kirmanî (1854-1896) İran dışında faaliyet gösteren bazı şahsiyetlerdendirler.

Türkiye'de ise, Tanzimat edebiyatının diğer zengin bir kültür ve sanat kaynağı da tarihtir. Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmed Cevdet Paşa, Ali Suavî ve Abdülhak Hâmid gibi yazarlar tarihle yakından meşgul olan şahsiyetlerdirler. Tanzimat tarihçiliğinin en mühim siması Ahmed Cevdet Paşa'dır. Onun, Avrupa eser ve usullerinden de faydalanan tarihçiliğinde tarihi yapan detaylara ciddî bir bakışla dikkat eden mühim bir yenilik vardır. Tarih-i Âlem isimli eserinde, ilk defa eski tarihe yer ayıran ve bu eserini Avrupalı Türkologların araştırmalarından faydalanarak hazırlayan Süleyman Paşa da Türkiye'de yeni ve millî bir tarih anlayışını ortaya çıkaranlardandır.⁴³⁸

Kısaca, bu devir, İran'da ve Türkiye'de yeni tarih anlayışının ortaya çıkma devridir.

Ahter'de Modern İran Tarihi

Nesirde sadeleşme taraftarı olan Ahter, nesir türünde roman tercümesinin yanında bir de tarih konusunu ele alır. Muhammed Hasan Han Saniüddevle'nin⁴³⁹ eseri

⁴³⁷ Said Nefisî, Tarih-i İctimaî ve Siyasî-i İran Der Devre-i Muasır, İntişarat-i Bünyad, 1376, C. 1, s. 9.

⁴³⁸ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. II, s. 1007-1009.

⁴³⁹ Annesi Kaçarlar sülalesinden ve babası Hac Ali Han Mukaddem Marağayî olan Muhammed Hasan Han 1843 (1259) tarihinde Tahran'da doğar. Veliht Muhammed Mirza'nın Muhammed Hasan Han İran

olan İran Tarihi, Ahter gazetesinin (31 Janviye 1877 / 16 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 3, s. 7) tarihinden itibaren (17 Juan 1987 / 17 C. Ahir 1296; Yıl: 5, S : 25, s. 196) tarihine kadar tefrika hâlinde yayımlanır.

Ahter'de (31 Janviye 1877 / 16 Muharrem 1294; Yıl: 3, S: 3, s. 7) "İran Tarihi" bölümünün yayımlanma amacı şöyle açıklanır:

"Bu gazete, her gün yayımlanmadığı için ve ayrıca memâlik-i mahrusa-i Osmanî ve diğer vilayetlerinde okunmadığı için, bazı arkadaşların isteği üzere İran tarihi ve dünyada olan gelişmeleri, bilgi tâlipleri için tefrika halinde yayımlamayı düşündük."⁴⁴⁰

"İran Tarihi" adlı bölüm iki kısımdan oluşmuştur.

Birinci bölüm, "Keyhusrev İbn-i Keykavus" ismiyle meşhur olan "Sirus" devrinden başlar ve İslâm'a kadar devam eder. İkinci bölüm ise "İslâm"dan sonraki tarihten başlar ve Kaçar şahlarından olan "Muhammed Şah"a kadarki dönemi içine alır.

Muhammed Hasan Han Sanîüddeve, "Tarih-i İran"ın Birinci bölümünü, Yunanlı ve Avrupalı tarihçilerinden olan "Heredot" "Xenefon" ve "Xeryas"⁴⁴¹'in tarihlerini kullanarak yazmıştır. Ahter, aynı yazıda bu tarihçiler hakkında kısa bir bilgi verir:

Bu üç tarihçi şöyle tanıtılır:

"Heredot: M.Ö. 484 tarihinde Halikarnas veya Bodrum'da doğar. Afrika, Yunanistan ve Asya ülkelerinin birçoğuna seyahat eder ve o ülkelerin, tarihleri ve

Darülfünunu'nun ilk mezunlarından dır. Muhammed Hasan, Darülfünun ilk açıldığı yıl 1850 (1267) dokuz yaşında askerî eğitim almak için eğitime başlar ve 1863'te mezun olur. 1863'de Hasan Ali Han Gerusî Paris elçiliği yaptığı sırada İran'ın Paris elçiliği ikinci katipliğine atanır ve 1866 yılına kadar görevinin yanında eğitimini de tamamlar. O, Tahrân'a dönünce Nasîreddin Şah'ın özel tercümanı olur ve ona her üç seyahatinde eşlik eder. 1871'de (1288) Darü'ttibaa ve Darü'ttercüme-i Memalik-i Mahruse-i İran'ın [Tercüme Kalemî ve Basın Dairesi] başkanlığına seçilir. 1873'te Adliye Nazırlığı müdürü olur ve gittikçe yükselir. 1878'de (1295) Paris Coğrafyacılar Encümeni'ne 1885'de (1303) Fransa ve Londra'nın Asya Encümeni'ni üyesi olur. Muhammed Hasan Han, resmî görevlerinin yanında bazı edebî çalışmalarda da bulunmuştur. "Ruzname-i İran-i Sultanî" gazetesini çıkarır. 1882 (1300) yılında Şeref gazetesinin müdürü olur. 1880-1895 (1298-1313) yılları arasında yazdığı "Vakayi-i Yevmiye" Muhammed Hasan Snîüddeve'nin önemli eserlerindendir. Avrupa'da bulunduğu sıralarda Fransız edebiyatını yakından takip etme fırsatını bulan Muhammed Hasan Han, Avrupa edebiyatının etkisinde kalarak eserlerini daha sâde bir dille yazmaya çalışmıştır. Muhammed Hasan, bu arada Avrupa edebiyatından çeviriler de yapmıştır. Çevirilerin arasında Şerh-i Hatırat-ı Matmazel de Mont Pansiye, Şerh-i Hal-i Kristof Kolomb, Jules Vern'den Captain Hatteras Seyahatnamesi, Moliere'den Tabib-i İcbarî yer almaktadır (Mehdi Bamdad, Şerh-i Hal-i Rical-i İran; C. 3, s. 330-347; Ahmed Han Melik-i Sâsânî, Siyasetgeran-i Devre-i Kaçar, s. 189-203).

⁴⁴⁰ «چون این گزت هر روز طبع و نشر نمی شود.... برای ممالک محروسه ی عثمانیه و دیگر ولایات پر بکار نمیاید. لهذا بخواهش بعضی دوستان ... و در این ذیل شرحی از تاریخ ایران را بطور تفرقه نگاشتیم که از اوضاع تاریخ و وضعهای گوناگون جهان طالبان لگاهی را مزید بصیرت و عبرت حاصل گردد.»

⁴⁴¹ «هردوت»، «لگزنوفون»، «اکثریاس»

kültürleri hakkında bilgiler toplar. Heredot ülkesine döndüğünde dokuz ciltten oluşan eserini, Yunanistan padişahına takdim eder. Heredot'un tarihi birkaç dile tercüme edilmiştir.

Egznofon: "Esseyf Vel-kalem adlı eserin sahibi olan Egznofon, M.Ö. 445'de Atina civarında doğar. İran padişahı olan "Sirus" zamanında İran'da bulunmuştur.

Ekseryas: M. Ö. 416 tarihinde İran'da bulunan Ekseryas, 17 yıl boyunca İran padişahının özel hekimi olmuştur. Ekseryas, İran ve Hindistan tarihlerini yazmıştır."

Bu tarih dizisinin ikinci bölümü ise (27 Fevriye 1878 / 24 Sefer 1295; Yıl: 4, S: 8, s. 63) tarihinde başlar ve İslâm'dan sonraki İran tarihini açıklar.

Ahter bu tarihçilerin eserlerini kullanma sebebini de "bu tarihçilerin yazdıkları tarihler, tahrif olunmadığı için tercih edilmiştir"⁴⁴² der.

Ahter'de "İran Tarihi" yazı dizisinin birinci ve ikinci bölümleri arasında (4. yılın 4, 5, 6 ve 7. sayılarında) "Tarih-i Vakayi-i Umumiye" başlıklı bir yazı da yayımlanmıştır. Söz konusu olan bu sayılarda, kronolojik olarak Hazret-i Adem'den başlayarak 1817 yılına kadar dünyadaki gelişmeler hakkında bilgiler verilir. Bu bilgiler dünyada vuku bulan, yeni keşifler ve hareketleri de içermektedir. Örnek olarak Barudun keşfi, matbaanın icadı, Avrupa darülfünununun açılışı, Avrupa'da gazeteciliğin başlangıcı, telgrafın icadı ve... gibi hususların tarihleri de verilmektedir.

XIX. yy. başlarına kadar İran tarihçiliğinin klasik kaynaklara dayanmakta olduğunu biliyoruz. Araştırma yaptığımız bu dönemde, Ahter, eski Yunan tarihçilerinin yazdığı tarihlere ve büyük bir ihtimalle Fransızca'ya çevrilmiş eserlere dayanan İran tarihini yayımlayarak, modern İran tarihçiliğine önemli bir katkıda bulunmuştur. Tefrika halinde yayımlanan bu tarih, İran'da modern tarih anlayışının öncüsü olabilir düşüncesindeyiz.

Tüm bu meseleleri bir araya getirdiğimizde Ahter'in ilk roman tercümesini yayımlaması veya Yunanlı tarihçilerin eserlerini ele alarak modern tarih anlayışıyla, İran tarihini yayımlaması, bu gazetenin modernleşmedeki vizyonunu ortaya koymaktadır.

«اعتبار و امتیاز تواریخ یونانی و فرنگی بر سایر تواریخ آن است که سنین تاریخ عوض نشده و السنه و خطوط نیز همان است که 442 سه هزار سال قبل بوده است.»

Ahter'de Dil Meselesi

a. Ahter'de Kullanılan Bazı Kelimeler:

Ahter, Kanun ve Hikmet gazeteleri gibi İran dışında çıkan bir Farsça gazete olarak Farsça'yı sadeleştirmeyi amaçlamıştır. Söz konusu olan gazeteler, yayımlandıkları ülkelerdeki gazetelerin genel tavrından, bu arada dil anlayışından etkilenerek İran'daki gazetelere de tesir etmişlerdir.⁴⁴³

O dönemde İran'da çıkan birçok gazetenin aksine, Ahter gazetesinin yazarları, makalelerini sâde Farsça'yla yazarak, halkı siyasî ve kültürel meselelerin yanında daha basit ve sâde bir ifadeyle yazı yazmaya teşvik etmişlerdir. Ahter'in yazıları, birinci yılın ilk sayılarında her ne kadar eski nesir diline yakın gibi görünse de zamanla sadeliğe doğru bir eğilim göstermiştir. Ahter gazetesi (14 Janviye 1876 / 17 Zilhicce 1292; Yıl: 1, S: 1, s. 2) tarihli ve "Lügat-i Parsî" başlıklı yazıda, dili hakkında şöyle der:

"Bu gazete, bugün konuşulan Farsça'yla yazılmaktadır. İmkânlarımız izin verdiği kadar eski kâtiplerin tekellüflü yazıları gibi yazmaktan uzak durmaya ve gayet sâde bir şekilde yazı yazmaya çalışacağız..."⁴⁴⁴

Dilde sadeliğe ulaşmayı hedefleyen Ahter'e dikkat ettiğimizde, Farsça'da kullanılmayan bazı Türkçe ve Fransızca kelimelerin de bu gazetenin dilinde kullanıldığını görebiliriz. Nasıreddin Pervin "Tarih-i Ruznamenegari-i İraniyan ve Diğer Parsinevisan" adlı eserinde, Ahter'de kullanılan bazı yabancı kelimelerin kullanılmasını, tercümenin tabîî bir sonucu olduğunu yazmıştır.⁴⁴⁵

Örnek olarak, araştırmamızı kapsayan ilk 5 yılındaki bazı yabancı kelimeleri üç gruba ayırabiliriz. Türkçe, Türkçe'de kullanılan Arapça kelimeler veya Avrupa dillerinden alınan kelimeler.

Birinci grup: Türkçe kelimeler: bu kelimeler Türk sosyal hayatı veya merasimlerle alakalı tabirlerdir. Ahter, İstanbul'da çıkan bir gazete olması sebebiyle, Osmanlı ülkesindeki sosyal ve siyasî olaylarla ilgili yazılar yazmıştır. Bu yüzden

⁴⁴³ Nasıreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenegari-i İraniyan ve Diğer Parsinevisan, C. 1, s. 469.

⁴⁴⁴ «این گزیت بسبب و اصطلاح معمول حالایی زبان فارسی نوشته شده و بقدر امکان در سادگی و عاری از تکلفات منشیانه متقدمین اهل اشا خواهد بود.»

⁴⁴⁵ Nasıreddin Pervin, Tarih-i Ruznamenegari-i İraniyan ve Diğer Parsinevisan, C. 1, s. 345.

Osmanlı merasimleriyle ilgili haberler verdiği zaman bazen orijinal kelimeler kullanmıştır. Örnek olarak

Donanma (Yıl: 2, S : 54, s. 3), donanma-yı Osmanî (Yıl: 3, S : 26, s. 175), yerli enfiye (Yıl: 2, S : 21), ağız tütünü (Yıl: 2, S: 21, s. 2), geçit (Yıl: 3, S : 22, s. 138), resm-i âli-i selamlık (Yıl: 3, S: 36, s. 249), şenlik (Yıl: 3, S: 48, s. 345), sergi (Yıl: 1, S: 5, s. 1), baş katip (Yıl: 3, S: 28, s. 187), baş tercüman (Yıl: 4, S: 19, s. 148), baş şehbender (Yıl: 4, S: 15, s. 118).

Ahter'de kullanılan ikinci grup kelimeler ise doğrudan doğruya Türkçe'den alınan kelimelerdir. Bu kelimelerin karşılığı Farsça'da mevcut olduğu halde, Ahter'de neden bunların Türkçesi'ni kullanmak ihtiyacı duyulduğu açıklanmamıştır.

Yahut (Yıl: 1, S: 13), kıstas (Yıl: 2, S: 19, s.1), örnek (Yıl: 2, S: 19, s. 3), tokmak (Yıl: 1, S: 7, s. 3), orman (Yıl: 1, S: 11, s. 1), fiyat, (Yıl: 2, S: 20, s. 1) bohça [بَقْچَه] (Yıl: 2, S: 28, s. 4), bütçe (Yıl: 2, S: 30, s. 1), yelken (Yıl: 3, S: 48, s. 345), vergi (Yıl: 2, S: 22, s. 2), kural (Yıl: 2, S: 22, s. 2), müsvedde (Yıl: 3, S: 16, s. 106), tülke (Yıl: 4, S: 32, s. 255), faiz (Yıl: 4, S:42, s. 337), hastane (Yıl: 3, S: 17, s. 97).

Ahter, Türkçe kelimelerin yanında bazen de doğrudan doğruya Azerbaycan Türkçe'sinden deyimler alarak onları harfen Farsça'ya tercüme eder. Bu kullanımın sebebi Ahter yazarlarının Azerbaycan Türkü olmasındandır.

Pol an su-yi ab mi-manad. [Köprü suyun öteki tarafında kalır] (Yıl: 2, S: 19, s. 1)

În hamir hayli ab mi-barad. [Bu hamur çok su ister] (Yıl: 2, S: 36, s. 3)

Ba do dast sare hod ra negah darim hayli merd hestim. [Çok becerikli olursam iki elimle kendi başımı tutarım] (Yıl: 3, S: 39, s. 277)

Üçüncü grup kelimeler ise, Ahter'in direk olarak Avrupa dillerinden aldığı kelimelerdir.

Bazen Ahter'de Batı dillerinden alınan kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimelerin Fars dilinde olmadığı binmektedir ve karşılıkları da mevcut değildir. Ahter bu kelimelerin karşılığını Farsça'da bulamadığı için direk Batı dillerindeki anlamlarını almıştır.

Diyalog, protesto(Yıl: 2, S: 34, s. 1) (Yıl: 1, S: 15), istatistik (Yıl: 2, S: 22), şivilizasion (Yıl: 1, Ş: 8, s. 1), piyango (Yıl: 2, S: 23, s. 2), ekspozision (Yıl: 3, S: 2, s. 7), protokol (Yıl: 3, S: 14, s. 78), antrika (Yıl: 3, S: 41, s. 293), sivilize (Yıl: 3, S: 45, s. 321), plan (Yıl: 3, S: 50, s. 363), not (Yıl: 3, S: 18, s. 106), kontrat (Yıl: 4, S: 35, s. 279), manifesto (Yıl: 5, S: 3, s. 53), kapitolasion (Yıl: 5, S: 8, s. 62), program(Yıl: 5, S: 21, s. 160), patent (Yıl: 5, S: 29, s. 224) banknot(Yıl: 5, S: 33, s. 260), pantolon (Yıl: 1, S: 9, s. 2) bu kelimelerdendirler.

Bu kelimeler, aynı zamanda Ahter'in modernleşme sürecinde Farsça'ya hangi kelimeleri kazandırdığını da göstermektedir.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Ahter gazetesi modern devlet yönetimiyle alakalı haberler ve yazılar verdiği zaman Şark dünyasında olmayan özellikle İran'da olmayan bazı kavramlardan söz etmekte idi. Bu kavramlar bazen hukuk, bazen eğitim bazen de Osmanlı merasimlerine ve devlet yönetimiyle alakalı kelimelerdi. Tabii ki bu durumlarda kelimelerin orijinallerini kullanmak zorunda kalıyordu.

Ahter kullandığı bu kelimelerin niçin kullanması gerektiği konusunda da açıklama yapmaktan çekinmiştir. Çünkü, açıklama yaptığı zaman modern devlet yönetimi hakkında bilgi vermek zorunda kalacaktı. Bu da Ahter'in yayımlanması açısından tehlikeli olabilirdi. Ahter'in bu konulardan daha açık bir şekilde söz etmesi, İran ve Osmanlı devletlerinin bozuk yönetimini eleştirmek anlamına gelecekti ki bu da mümkün değildi. Böylece, kapalı ifadelerle de olsa Ahter'in kendi dönemine ait, siyasî ve hukuk terimlerini kullanmak istemesi ve dolaylı da olsa modern devlet yönetiminden bahsetmesi, o dönem için, büyük bir gelişme olarak kabul edilmelidir.

b. Ahter'in Yabancı Kelimeler Hakkındaki Yorumları

Ahter'deki (29 Fevriye 1876 / 4 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 32, s. 1) "İhtar" başlıklı bir yazıda, gazetenin dilini yadırgayan okuyucularına hitap edilerek şöyle denilir:

“Bazı politika ve devletçiliğe ait olan terimler hakkında bilgileri olmayan okuyuculara göre bu gazete biraz garip görünebilir. Lâkin biraz dikkat ederseniz bu yazılara alışıp onların yararlarını anlayacaksınız.”⁴⁴⁶

Ahter gazetesi (21 Fevriye 1876 / 25 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 26) tarihinden itibaren makalelerinde kullandığı bazı kelimelere dipnot ilave eder. Örnek olarak aynı sayıda, “kalem” kelimesini “daire-i tahrirât ve dârülinşa” ve “halifegî” [halifelik] kelimelerini “münşigerî” [katiplik] olarak açıklar. Bu açıklamalar sonuna kadar devam etmemektedir.

Ahter, bazı kelimeleri, o güne kadar kullanılan anlamları dışında mana taşıdıkları için, açıklama lüzumunu hisseder. Mesela, yukarıda da görüldüğü gibi, “kalem” o güne kadar sadece bir yazı aleti olarak kullanılmakta idi. Ama, o günlerde Osmanlı yönetiminde resmî devlet yazılarının yazıldığı sekreteryaya anlamına da kullanılır.

Ahter gazetesi, bu hususta (12 Fevriye 1876 / 26 Muharrem 1293; Yıl: 2, S: 27, s. 1) tarihli ve “İhtar-i Mahsus” başlıklı yazıda Kafkasya’dan gönderilen bir mektuba karşılık bir de yazı yazar:

“Ruzname ve gazete konuyu beyan etmek için yazılır... Bazı yazılarda tanınmayan kelimeleri kullanmaktan amaç, sözün özü ve etkisini azaltmamak içindir. Bunu da eklemeliyiz ki bazı okuyucuların bu kelimelerin anlamını bilmedikleri bizim bu kelimelerin kullanmamamızı gerektirmez. Çünkü, biraz düşünmek veya bilen birine sormak veya bir sözlüğe bakmakla kelimelerin anlamı, kolay bir şekilde anlaşılabilir.... Bu kelimeleri kullanmamamızın diğer bir yararı da okuyucularımızın Farsça’da kullanılmayan yeni kelimelerle tanışmalarıdır.”⁴⁴⁷

Ahter, bu yazıda, bir önceki sayıdan itibaren başlattığı açıklamalı dipnotları, okuyucularının bilgisi için verdiğini yazmaktadır. Ahter burada, gazetenin amacının

«و گشتنه از این از بعض اصطلاحات دولتی و پولیتیکی و حکمتی هم که مطلع نیستند وضع این روزنامه بطور غریبی بنظر آنها می آید. لکن امیدواریم اگر یک قدری تأمل نمایند و خواه ناخواه بر مطالعه آن همت گمارند بتدریج هم انس خواهند گرفت هم منافع آنرا خواهند فهمید»

«روزنامه و گزرت برای بیان مطلب است نه فضیلت فروشی ... آنچه در بعضی موارد پاره ای لغتها آورده میشود که در بعضیها⁴⁴⁷ انس ندارند آنهم خالی از فصلحت نیست. بلکه به ملاحظه اینست که قوت مطلب و سخن قوت نشود و وزن و قوت الفاظ و عبارات با قوت مقصود گردد و اینرا هم می توانیم بگوییم که ندانستن بعضی لغتها را مانع و حایل از این نتواند بود که قوت مطلب با قوت الفاظ موافق شده اصل مقصود از میان نرود. حال آنکه معانی لغتها بجزیی ممارست و در وقت حاجت برجوع کردن بکتاب لغت یا سؤال کردن از اهل آن آشکار گردند... خصوصاً که برای اهالی این صفحات نیز غالباً یک نوع فایده از آن متصور تواند بود که از بعض اصطلاحات زبان فارسی که در کتب لغت و قواعد فارسیه پیدا نمی توان کرد آگاهی حاصل نمایند.»

tekellüflü ve süslü yazılarla süslemek değil, belki halkı bilgilendirmek istediği ve Farsça'da olmayan bazı kelimeleri kullanarak Farsça'ya yeni kelimeler kazandırmak istediği bildirilmiştir.

Birkaç örnek sayıdan verdiğimiz bölümlere bakılırsa, Ahter fırsat bulduğu zaman bu hususta açıklama yapmıştır. Böylece, Ahter gazetesinde kullanılan bazı kelimeler ve terimlerin tercüme hatası olduğunu reddederek, bu kelimelerin özellikle kullanıldığı kanaatindeyiz.

Ahter, yine aynı yazıda, o dönemde kullanılan Farsça'nın sâde ve öz Farsça olmadığına; Türkçe ve Arapça kelimelerle karıştığına; gazetede kullanılan bazı yabancı kelimelerin kullanılmasını normal ve gereken bir mesele olarak kabul eder. Farsça'nın zamanla diğer dillerden etkilendiğini ifade eden Ahter, hiçbir dilin saf bir dil olmadığını ileri sürerek bir de öneride bulunur:

“İnsanlar, kendi dillerinde, yeni kelimeler üretmek istiyorlarsa bu iş için özel meclisler kurmaları ve bu makam için özel bir meslek yaratmaları gerekir. Şark milletleri ise kendilerini bu işlerden muaf tuttukları için şimdilik yabancı kelimelerle iktifa etmeleri gerekir. Mesela, Farslar ve Araplar, “گازت” yazıyorlar ve Türkler “غزته”, Farslar, “politik” diyorlar, Türkler ise “politika”. Özel bir meclis olursa birlikte karar verilir ve “kongre” yerine “Encümen-i suhan” denilir. Bunun için şimdilik bu tür meclisler olmadığı için görev gazetelere düşer.

Ahter gazetesi, bu ihtiyaca işaret ederken daha sonra İran'da kurulan “Ferhengistan” veya Türkiye’de kurulan “Türk Dil Kurumu” gibi müesseselerin eksikliğinden bahsetmektedir ve zaman bu ihtiyacın kaçınılmaz olduğunu göstererek Ahter’i haklı çıkarmıştır.

Ahter'deki (4 Avril 1877 / 19 R. Evvel 1294; Yıl: 3, S: 17, s. 102) tarihli ve “İslâh-ı Hatt-ı İslâm” başlıklı yazıda Doğu ülkelerinin eğitim ve öğretim hususundaki eksilikleri açıklanırken de yine bu meseleye değinir:

“Avrupa'nın ilmine ulaşmak için Avrupa dillerinden bazı kitapları tercüme etmek istiyorsak, bir “lûgat meclisi”nin varlığına ihtiyacımız vardır. Söz konusu meclis, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kendi dilimizde eksik olan fen terimlerini üretebilir. Biz

de daha “telgraf”, “şimendifer”, “ekspozisyon” veya “konstisyon” kelimelerini kullanmayız.”⁴⁴⁸

Ahter, İran’ın durumundan tedirgin olan aydınların fikirlerini 22 yıl boyunca yansıtmaya çalışır. İran gazeteleri, olup bitenleri yazmadığı bir çağda, Ahter bu haberleri okuyucularına ulaştırıp, kültürel ve siyasî değişiklere sebep olmuştur. Kanun gazetesinin atası olarak tanınan Ahter, ilk defa kanun ve adaletin gerekliliğinden bahseder ve perde arkasındaki olayları ortaya çıkararak, gerçekleri anlatmaya çalışır. İnsan hayatının bir zarureti olduğunu söyleyen Ahter, Meşrutiyet öncesi gazeteleri arasında öncü olmayı başarmıştır.

Ahter (29 Fevriye 1876 / 4 Sefer 1293; Yıl: 2, S: 32, s. 1) tarihli ve “İhtar” başlıklı yazısında okuyucularından bir istekte bulunmaktadır:

“Sizlerden dileğim şu ki gazetenin görünüşü ve önemsiz konularına dikkat etmek yerine, burada hedeflenen nokteler ve sözlere dikkat edin ve tüm milleti gazetenin okunmasına ve içeriklerinin anlaşılmasına sevkedin.”⁴⁴⁹

Ahter’in bu tavrı ile modernleşmenin bir zarureti olarak Türk ve Fars dillerinde o zamana kadar mevcut olmayan yeni kavramlara bir karşılık bulmak gerektiğini çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu yeni kavramlar her iki ülkede modernleşme ilerledikçe daha da çoğalmıştır. Burada dikkatimizi çeken konu, İran araştırmacılarının Ahter’i Fars dilinin de modernleşmeye doğru götürdüğünü görmemeleri çok şaşırtıcıdır.

«و اکنون را برای تحصیل علوم معموله فرنگستان کتابهای آنها را بزبان خودمان ترجمه نماییم. در این حال از جمله کارهایی که
برای ما لازم است بودن یک مجلس لغتی است که بزای هر کلمه ای از کلمات و اصطلاحات علمیه و فنیّه از زبان خودمان لغتی وضع
نماییم و بزبان خودمان علم تکمیل کنیم. چنانکه در فرنگستان هست. دیگر تلگراف نگوییم، شمندوفر نگوییم، کنستیتسیون لکسپوزسیون
نگوییم و همچنین سایر لغتها. بلکه از جنس لغت خودمان در آن مجلس وضع شده و بواسطه روزنامهها اعلان نماییم...»
«خ. ایش داریم بجای افاده کردن در این چیزها قدری دقت در نکات سخنها و الفاظ و قوت الفاظ و مقاصد مهمه و مقدسه این گزرت
بکار برده احاد ملت را وادارند بمطالعه آن و فهمیدن معنی گزرت و مال آن.»⁴⁴⁸

SONUÇ

İran'ın basın tarihine genel olarak bakılırsa, ilk matbaa Abbas Mirza tarafından 1811'de Tebriz'de kurulur ve ilk kitap aynı yılda orada basılır. İlk gazete de bir kaç sene (Mısır, Hindistan ve Türkiye'nin ardından) sonra, Mirza Salih Şirazi, tarafından 1836'da Tahran'da ancak birkaç sayısı yayımlanabilen "Kâğaz-ı Ahbar" adıyla çıkarılır. Abbas Mirza'nın isteğiyle, sadrazam Emir Kebir, 1851'de Tahran'da "Ruzname-i Ahbâr-i Darülhilafe-i Tahran" adlı bir gazete çıkarır. Bu gazete, İran'ın ilk resmî gazetesidir. İkinci sayısından itibaren "Vakayi-i İttifakiye" adını alır. Emir Kebir, 1846'da Darülfünun'u açar ve bunun da adını Vakayi-i İttifakiye de olduğu gibi Türkiye'den alır.

İran'daki modernleşmenin sürecinin genişlemesine bağlı olarak aydınlar fikirlerini halka ulaştırabilmek ve böylece ülke çapında büyük bir dönüşüm sağlayabilmek amacıyla çeşitli konularda eğitici-öğretici eserler yayımlamaya veya birçok alanda çeviriler yapmaya başlarlar. Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi İran'da da bu gelişme, hükûmeti rahatsız eder ve basına sıkı bir sansür getirilir. İran halkını uyarmak ve demokratik fikirleri yayabilmek için ülkelerinde yeterli imkânı bulamayan hürriyetçi aydın ve ileri düşünceli yazarlarından bir kısmı, ülke dışına çıkmaya ve faaliyetlerini dışarıda sürdürmeğe karar verirler. Böylece, bazı aydınların Rusya (Kafkasya), Türkiye ve Avrupa'da çeşitli eserler yayımladığını görürüz. Bu ülkeler, aydın kesimin sığınma yerleri olur.

Türkiye, özellikle İstanbul, eski zamanlardan beri Azerbaycanlıların (ve tabii olarak İranlıların) tercih ettiği ve bildiği bir yer olmuştur. Böylece, Ahter, bir grup Azerbaycanlı genç tarafından 1876'da İstanbul'da yayımlanmaya başlar ve 20 yıl boyunca basın dünyasında parlar ve bir çok gelişmeye ışık saçar. Ahter gazetesinin sayesinde İran basını, dar ve sınırlı gazetecilik anlayışından uzaklaştırıp, halka açılan bir siyasî gazetecilik çizgisinde ilerlemeğe başlar.

XIX. yy.'ın başlarında yayımlanan Ahter, halkın aydınlanma ve ilerlemesinde büyük rol oynar. İran şahları ise, kendi mevkilerini tehlikede hissedince, bu gazetenin İran'a girmesine zaman zaman karşı çıkmışlardır; fakat, tüm yasaklara rağmen Ahter, tüccarlar, yolcular, vs... vasıtasıyla İran'a gönderilmiş, okunmuş ve etkili olmuştur.

Ahter'in ilk sayısı 13 Janviye [Ocak] 1876'da İran'ın İstanbul sefiri olan Muhsin Han Münülmülk'ün yardımları, İran'ın İstanbul sefirliği tercümanı olan Necefali Han'ın yazarlığı ve Muhammed Tahir Tebrizî'nin müdürlüğüyle yayımlanır. Daha sonra Mirza Habib Destan, Mirza Mehdi Tebrizî ve Mirza Yusuf Han Müşirtüddeve gibi tanınmış şahsiyetler de Ahter'de imzalı veya imzasız olarak makaleler yazarak İran'daki fikir ve siyaset hayatının gelişmesinde önemli rol oynarlar.

Ahter, İran dışında ve içindeki aydın gruplarının buluşma noktası olduğu için her gün daha fazla Kaçar hükûmetini korkutmuştur. Bu nedenle Nasıreddin Şah, şahsen bu gazetenin okunmasını yasaklar ve bu gazete defalarca kapatılır. Ahter, Nasıreddin Şah, Cemalleddin Afgani'nin müritlerinden olan Mirza Rıza Kirmanî, tarafından öldürüldükten sonra 1896 yılında Osmanlı devleti tarafından tamamen kapatılır.

Kanun konusunda, o güne kadar kanundan ve kanunun yararlarından söz eden tek gazete Ahter olmuştur. Osmanlı Anayasası'nı 1877'de tamamen Farsça'ya tercüme eden Ahter, Osmanlı'da uygulanan kanunu, Doğu ülkelerinin mutluluğunun esası olarak tanıtır ve Osmanlı Anayasası'nın dünyada büyük bir etki yaratacağına inanır. Osmanlı Anayasası'nın, İran Meşrutiyeti'nden 30 sene önce yayımlanması İran halkı için büyük önem taşımaktadır.

Haberlerinde Avrupa ülkelerinin gelişmelerine sık sık yer veren Ahter, Doğu ve Batı'yı her yönüyle karşılaştırıp, ilerlemek için ilmin, ticaretin ve sanatın önemli olduğunu bildirir. Dolayısıyla, İran yönetimini, bu hususta eleştirir ve dünyanın her tarafının medeniyet güneşiyle ışılandığı bir çağda yaşandığını hatırlatır.

Medeniyete ulaşmakta en kısa yolun, cehaletten kurtulmak olduğuna inanan Ahter, Türkiye, Rusya, Avrupa ve Amerika'da açılan yeni okullar ve kütüphanelerin haberini verir. Ahter, dünyanın bir çok gazetelerinden haberler alarak, Farsça'ya tercüme etmiştir. Böylece, dünyanın dört bir yanında olan olaylara ve gelişmelere yer vererek, Doğu ülkelerini ortaçağ cehaletinden uyandırmaya çalışır ve İran halkını Meşrutiyet hareketine hazırlar. Hep vatan ve vatan sevgisinden bahsederek, vatan uğruna mücadele etmeye davet eder.

Ahter, İran'ın durumundan tedirgin olan aydınların fikirlerini, 20 yıl boyunca yansıtmaya çalışır; İran gazeteleri, resmî haberler haricinde hiçbir olaydan haber vermediği bir dönemde çıkan Ahter, birçok gelişme hakkında yazılar yayımlar ve bu

sayede, kültürel ve siyasî değişiklere sebep olur. Böylece, gazetenin insan hayatının bir zarureti olduğunu söyleyen Ahter, meşrutiyet öncesi gazetelerin arasında öncü olur.

Kısaca,” Ahter’in temel çizgisinin toplum problemleri, devlet yönetimi ve siyasî ve sosyal meseleler üzerinde durduğunu görmekteyiz. Ahter gazetesinin amacı Türkiye ve dünyada kullanılan modern kavramların üzerinde durmak ve bu kavramları diğer Doğu ülkelerine özellikle İran’a ulaştırmaktı. Böylece, bu gazete ışığında Türkiye ve İran aydın muhitinin temasları incelenmektedir.

İran ve Osmanlı devletleri arasındaki mezhep farkına bakılırsa, uzun zamandan beri iki ülke arasında düşmanlık ve rekabet vardı. XIX. yy.’ın getirdiğı yeniliklerden ve gelişmelerden biri de tarih boyunca boşu boşuna yaratılan düşmanlıkların ortadan kaldırılması çabasıydı. Ahter gazetesi, üstlendiğı görevinden dolayı iki ülke arasındaki yakınlaşma ve dostluk bağlarını pekiştirmek ve tarih boyunca var olan düşmanlığı ortadan kaldırmak için çaba göstermektedir.

Ahter bu yıllarda, İran ve Türkiye devletlerinin samimi bir ilişki sürdürdüklerini, çeşitli kaynaklarla bildirilmektedir. Bunun sebebi, Rusya ve İngiltere’nin Asya ülkelerini sömürmek için büyük bir rekabet içinde olmaları, Türkiye ve İran devletlerinin emperyalizmden çekinerek birbirine yaklaşma ihtiyacı duymalarıdır. Araştırmamız sonucunda, İran ve Türkiye ilişkilerinin en iyi olduğu bir dönemde çıkan Ahter’in de bu yıllarda çıkmasının tesadüfi olmadığını belirtmekteyiz.

XIX. yy. başlarına kadar İran edebiyatı ve hatta tarihçiliğinin klasik kaynaklara dayanmakta olduğunu biliyoruz. Araştırma yaptığımız bu dönemde, Ahter, eski Yunan tarihçilerinin yazdığı tarihlere ve büyük bir ihtimalle Fransızca’ya çevrilmiş eserlere dayanan İran tarihini yayımlayarak, modern İran tarihçiliğine önemli bir katkıda bulunmuştur. Tefrika halinde yayımlanan bu tarih, İran’da modern tarih anlayışının öncüsüdür. Ayrıca tercümeyle başlayan roman türü de ilk defa Ahter gazetesi yazarları tarafından ortaya çıkmaktadır.

Bu dönemde İran dışında yaşayan yazarlar sayesinde, Farsça, sadeleşme devrine girmiştir. Ahter gazetesinin yazarları da makalelerini sâde Farsça’yla ifade ederek Fars nesrinin sadeleşmesinde de büyük katkıları olmuştur.

Ahter’de yayımlanan ilk roman tercümesi veya Yunanlı tarihçilerin eserlerine dayanarak yazılan “İran Tarihi”, bu gazetenin, modernleşmedeki vizyonunu ortaya koymaktadır. Bu da Ahter gazetesinin, edebiyat sahasında modernleşmeyi de İran’a ulaştırmak istediğinin bir başka göstergesidir.

Genel olarak İranlı Türk aydınlarının, XIX. yy.’ın sonlarındaki Osmanlı Türk siyaset, fikir ve edebiyat hayatından büyük ölçüde etkilendiği bu gazeteden de anlaşılmaktadır.

Araştırmamızda Ahter’in Türkiye-İran fikir ve kültür ilişkilerinde önemli bir rol oynadığı, Türk yenileşme hareketlerini İran’a taşımakta bir köprü olduğu ortaya çıkarılmıştır. Şimdiye kadar İran’da veya Avrupa’da Ahter hakkında yapılan küçük çaplı araştırmalarda sözü edilen etkinin boyutları görülememiş ve açıkça dile getirilmemiştir. Bu araştırma sayesinde İstanbul’da yaşayan İran aydınlarının Ahter gazetesi etrafında toplanarak Türk aydınlarıyla temasta olmaları ve bu temaslar neticesinde doğan yenilikleri İran’a taşımak istedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu konu da Ahter gazetesinin bir gazete olmaktan ziyade, bir sosyal ve siyasî merkez olması açısından önemini ortaya koyar.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülhamid, Muhsin: Cemaleddin Afganî Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler, Fecr Yayınevi, Ankara, 1991.

Ademiyet, Firidun: Emir Kebir ve İran, İntişarat-i Harezmi, Tahran, 1378.

Ademiyet, Firidun: Endşe-i Terakki ve Hükûmet-i Kanun Der Asr-ı Sipehsalar, İntişarat- Harezmi, Tahran, 1351.

Ademiyet, Firidun: Fikr-i Demokrasî-i İçtimâî Der Nehzet-i Meşrutiyet-i İran, İntişarat-i Peyam, Tahran, 1363.

Ağaoğlu, Ahmet: İran ve İnkılabı, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941.

Akçura, Yusuf: Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Akpınar, Yavuz: Mirza Fethali Ahundzade Bütün Yönleriyle, Doktora Tezi, Erzurum, 1980

Alpdemir, Turan: "Profesör Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Namık Kemal Üzerine Görüşleri ve Bazı Dikkatler", Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. 1-10.

Andrew Boyle, John: "İran'ın Millî Bir Devlet Olarak Gelişmesi", Belleten Dergisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim 1975, S: 156, s. 645-657

Ariyenpur, Yahya: Ez Saba Ta Nima, İntişarat-i Zavvar, Tahran, II Cilt, 1375.

Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Şerqşünaslıq İnstitutu - İran ve Türkiye Tarih Meseleleri - İran i Turtsiya: Voprosı İstorii, Bakû, 1986.

Balayî, Kristof: Peydayiş-i Roman-i Farsî, İntişarat-i Müin, Tahran, 1377.

Bamdad, Mehdi: Şerh-i Hal-i Rical-i İran, İntişarat-i Zavvar, Tahran, 1378, 6 Cilt.

Banarlı, Nihat Sami: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1998.

Baykal, Hülya: Türk Basın Tarihi (1831-1923), Afa Matbaası, İstanbul, 1990.

Baykara, Tüncer: Osmanlı'da Medeniyet Kavramı, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.

Behnam, Cemşid: İraniyan ve Endişe-i Teceddüd, Neşr ve Pejuheş-i Ferzan, Tahran, 1375.

Berkes, Niyazi: Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Berkes, Niyazi: Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Bocnurdî, Kâzım: “Ahter” Dayiretülmaarif-i Büzürg-i İslâmî, Tahran, 1375, C. 7, s. 165-166.

Brown, Edward: Tercüme-i Muhammed Abbâsî, Tarih-i Matbuat ve Edebiyat-i İran Der 15. Devre-i Meşrutiyet, İntişarat-i Kanun-ı Marifet, Tahran, 1340, C. 2.

Cevdet, Mahmud: Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, ?.

Cin, Halil: “Osmanlı Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, VII. Dizini, S:142, s. 11-32.

Duman, Hasan: Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928), Özkan Matbaacılık, Ankara, 2000, C. 1.

Dursun Yıldız, Hakkı: 150. Yılında Tanzimat, Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Emil, Birol: “Namık Kemal’in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet, İrade, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. 11-24.

Enginün İnci: “Namık Kemal’in Eğitim Konusundaki Görüşleri”, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. 25-38.

Erarslan, Cezmi: II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1992.

Ersoy, Osman: Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fak. Yayınları, Ankara, 1959.

Erşahin, Seyfeddin: Buhara’da Ceditçilik Eğitim Reformları, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Ertuğ, Hasan Refik: Türk Basını Nasıl Doğdu ve Gelişti, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1957.

Feyz, Muhammed Sadık: Yek Kelime ve Yek Name, İntişarat-i Sabah, Tahran, 1382.

Filizok, Rıza: "Namık Kemal'in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı", *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. 39-50.

Gündoğdu, Abdullah: "Türkiye ile Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerini Tarihi Arkapları", *Yeni Türkiye Dergisi*, *Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları*, Mayıs-Haziran 1977, No: 15, s. 296.

Han Melik-i Sasanî, Ahmed: Siyasetgeran-i Devre-i Kaçar, İntişarat-i Mogestan, Tahran, 1379.

Huyugüzel, Ömer Faruk: "Namık Kemal'in Edebiyat ve Tenkide Dair Genel Fikirleri", *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. 51-65.

Hüseyin, M. Muhammed: Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.

İbnüşseyh Nafi, Mahmud Cevdet: XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi (Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

İbrahimov, T. A: İran'da Siyasî Cemiyetler ve Teşkilâtların Yaranması ve Onların Fealiyetleri (1858-1906), Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakı, 1967.

İmbert, Paul: Çev.: Adnan Cemil, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, Havvas Yayınları, İstanbul, 1981.

İnalcık, Halil: "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayun", *Bellekten, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ekim 1964, S: 112, s. 603-622.

İnalcık, Halil: "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Bellekten, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ekim 1964, S: 112, s. 623-649.

İşcan, Mehmet Zeki: Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.

Kâmil Paşa, Yusuf: Tercüme-i Telemak, Tasvir-i Efkâr Matbaası, 4. Baskı, İstanbul, 1869 (1286), 16+318 s.

Kaplan, Mehmet - Enginün, İnci - Emil, Birol: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, C. I.

Kara, İsmail: Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncelerinin Meseleleri, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

Kara, İsmail: Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi, Risale Yayınevi, İstanbul, 1986.

Karal, Enver Ziya: “Gülhane Hatt-ı Hümayun’da Batı’nın Etkisi, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim 1964, S.: 112, s. 581-601.

Karal, Enver Ziya: Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Kasimî Puya, İkbâl: Medaris-i Cedid Der Devre-i Kaçariye Baniyan ve Pişrevan, Merkez-i Neşr-i Danişgahî, Tahran, 1377.

Kaynar, Reşat: Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

Kemali Taha, Menuçehr: Endişe-i Kanunhahi Der İran-i Sade-i Nuzdehum ve Hükûmet ve Kanun, Çap-i Zib, Tahran, ?.

Kohen, Goel: Tarih-i Sansür Der Matbuat-i İran, İntişarat-i Agah, Tahran, 1360.

Koloğlu, Orhan: Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Koçer, Hasan Ali: Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

Köprülü, Fuat: “Marağa Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar”, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim 1942, S.: 6, s. 207-226.

Kuran, Ercüment: Türk Çağdaşlaşması, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

Lewis, Bernard: Modern Türkiye’nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Lewis, Bernard: Müslümanların Avrupa’yı Keşfi, Birey Yayıncılık, Erzurum, 1997.

Mahbubî Erdekanî, Hüseyin: Tarih-i Müessesâti Temeddüni-i Cedid Der İran, İntişarat-i Danişgah-i Tahran, Tahran, 1377.

Maksudoğlu, Mehmed: Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Tarihi (1299-1822), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.

Mantran, Robert: (Çev.: Server Tanilli), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Adam Yayınları, İstanbul, 1995, C. II,

Mardin, Şerif: Türk Modernleşmesi Makaleleri 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Menafi, Mireli: Mirza Ebdürrehim Talibof, Azerbaycan Elmler Akademiyası, Bakı, 1977.

Merzban, Rıza: "Ahter Evvelin Ruzname-i İranî Der Haric Ez Keşver", *Times Gazetesi*, 23 April 2004 / 4 Ordibeheşt 1383; S: 1693, s. 8.

Mehdevî, Abdürrıza Hüseyin: Tarih-i Ravabit-i Harici-i İran (1500-1945) İntişarat-i Emirkebir, Tahran, 1377.

Müderriş Çardehî, Murtaza: Seyyid Cemaleddin ve Endişeha-i Ū, İntişarat-i Emirkebir, Tahran, 1381.

Mühit-i Tabatabaî, Muhammed: Nakş-ı Seyyid Cemaleddin Esedabadî Der Bidarî-i Maşrik-Zemin, Matbuat-i Darü'ttâblig-i İslâmî, Kum, ?.

Mühit-i Tabatabayî, Muhammed: Tarih-i Tahlîli-i Matbuat-ı İran, İntişarat-i Bisat, Tahran, 1375.

Nefîsî, Said: Tarih-i İctimaî ve Siyasî-i İran Der Devre-i Muasır, İntişarat-i Bünyad, 1376.

Niknam Lale, Eyyub: - Feriborz Zevki, Tebriz Der Güzer-i Tarih (Nigahî Be Tarih-i Azerbaycan) İntişarat-i Yaran, Tebriz, 1374.

Nüzhat, Selim: Türk Matbaacılığı, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1928.

Öke, Mim Kemal: Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Millî Mücadelesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Özege, M. Seyfettin: Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katoloğu, İstanbul, 1975, C. 3.

Özön, Mustafa Nihat: Türkçe'de Roman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Parsînejad, İrec: Ruşengaran-i İranî ve Nakd-i Edebî, İntişarat-i Suhan, Tahran, 1380

Pervin, Nasıreddin: Tarih-i Ruznamenigari-i İran ve Diğer Parsinevisan, Merkez-i Neşr-i Danişgahî, Tahran, 1377, II C.

Qurbanov, Şamil: Cemaleddin Afganî ve Türk Dünyası, Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı, 1997.

R. İskit, Server: Türkiye’de Matbuat Rejimleri, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1939.

Reisniya, Rehim: “*Ahter ve Mukaddeme-i An*”, *Cihan-i Kitap Dergisi, Tahran, 1380-1381, S: 21-26, s. 22-25.*

Reisniya, Rehim: İran ve Osmanî Der Astane-i Karn-i Bistum, İntişarat-i Sütude, Tebriz, 1374.

Riyahî, Muhammed Emin: Sefaretnameha-i İran, ?, Tahran, 1368.

Rüstemova, Azade – Nebiyev, Bekir – Qarayev, Yaşar: Azerbaycan Edebiyatı, Elm Neşriyatı, Bakı, 2003.

Saray, Mehmet: Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü; Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.

Sadr-i Haşimî, Muhammed: Tarih-i Cerayid ve Mecellat-i İran, Tahran, 1363, 4 Cilt.

Sefa, Zebihüllah: Tarih-i Edebiyat-i İran, İntişarat-i Koknus, Tahran, 1368.

Serdariniya, Samed: “*Ahter*”, *Varlık Dergisi, Tahran, Ordibehiş 1361 / Mayıs 1982, s. 82-87.*

Serdariniya, Samed: Meşahir-i Azerbaycan, İntişarat-i Zevki, Tebriz, 1370.

Serdariniya, Samed: Tebriz Şehr-i Evvelinha, Kanun-ı Ferheng ve Hüner-i Azebaycan, Tebriz, 1381.

Shaw, S. – Hourani, A. - Karpat, K: Ortadoğu’da Modernleşme, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Shaw, Stanford J.– Shaw, Ezel Kul: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yayınları, İstanbul, 2000.

Siddikî, Mazharüddin: İslâm Dünyasında Modernist Düşünce, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

Sülhcu, Cihangir: Tarih-i Tahlili-i Matbuat-ı İran ve Cihan, Tahran, 1348.

Süreyya Oral, Fuat: Türk Basın Tarihi (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi), Oral Yayınları, Ankara, 1968.

Şapolyo Behnan, Enver: Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1979.

Şemim, İran Der Devre-i Saltanat-i Kaçar, İntişarat-i Zeryab, Tahran, 1379.

Şerif, Ergürebüz: Matbaacılığın Tarihi, ?, İzmit, 1947.

Şirin, Veli: Anahtarlarıyla Siyasî Kültürel Osmanlı Tarihi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.

Tağryeva, Şövkət – **Sumbatzade**, E: - Cenubî Azerbaycan Tarihinin Oçerki (1828-1917), Elm Neşriyatı, Bakı, 1985.

Tağryeva, Şövkət: XIX. Asrın Sonu ve XX. Asrın Evvellerinde İran Kentlilerinin Veziiyeti, Elm Neşriyatı, Bakı, 1969.

Takizade, Seyyid Hasan: Ahz-i Temeddün-i Haricî, Azadî, Vatan, Millet ve Tesahül, İntişarat-i Başgah-i Mihriğan, ?, 1339.

Tanpınar, Ahmed Hamdi: 19'uncu Asır Türk Edebiyat Tarihi, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 2001.

Terbiyet, Muahammed Ali: Danişmendan-i Azerbaycan, İntişarat-i Fahr-i Azer, Tebriz, 1373.

Topdemir, Hüseyin Gazi: İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Topuz, Hıfzı: Türk Basın Tarihi, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1973.

Turhan, Mümtaz: Kültür Değişmeleri, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.

Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 15.

Türköne, Mümtaz'er: Cemaleddin Afganî, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Türköne, Mümtaz'er: Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Uzun, Enver: Güney Azerbaycan Basın Tarihi (1816-2002), Türk Ocağı Yayınları, Trabzon, 2002.

Van Scendel, Willem - Zürcher, Erik J: Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları, (Bert G. Frangner, Sovyet Milliyetçiliği – Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Mirası) İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 40-44.

Yazıcı, Nevin: Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Zürcher, Erik Jan: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZGEÇMİŞ

İran uyruklu Marand doğumluyum. 1969 yılında Marand şehrinde doğdum. İlkokul ve liseyi Tebriz şehrinde bitirdikten sonra 1991 yılında Hoy Özel Üniversitesi'nin Fars Dili ve Edebiyatı bölümünü kazandım ve 1995 yılında mezun oldum.

Ocak 1997'de İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda mastır programına başladım. Ders aşamasını tamamladıktan sonra "Hamit Nutki'nin Hayatı ve Şiirleri Üzerinde Bir İnceleme" adlı çalışmamı 2000 yılında tamamladım.

Şubat 2000'de katıldığım doktora sınavını kazanarak İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora programına başladım ve "Ahter Gazetesi Çerçevesinde İran ve Türkiye- Edebi-Fikri İlişkileri" adlı doktora çalışmamı hazırladım.

Farzaneh Doulatadi

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı: Doulatabadi

Adı:Farzaneh

Merkezimizde Doldurulacaktır

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Ahter Gazetesi Çerçevesinde İran-Türkiye Fikrî ve Edebî İlişkileri

Yabancı Dil : The Role Of Ahter İn Think And Literary Relationships Of İran And Turkey

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

Doktora

Doçentlik

Tıpta Uzmanlık

Sanatta
Yeterlilik

[]

[X]

[]

[]

[]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite : Ege Üniversitesi

Fakülte : Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlayan :

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Akpınar Yavuz

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI : 216

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

İstanbul Gazetesi Çerçevesinde İran-Türkiye Fikrî ve Edebî İlişkileri

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER :

İstanbul'da çıkan Farsça gazete

İran-Türkiye ilişkileri

XIX. yy'da modernleşme hareketleri

Müesseseleri modernleştirme

İslâm birliği fikri

Aşağıya vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

- Medeniyet

- Kanun

- Eğitim

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:(Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.)

- A newspaper in Persian in İstanbul

-Iran-Turkish relationship

-Modernising of 19 th century

-Modernising the establishments

-Pan-İslam

Aşağıya vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

- Civilization

- Law

- Education

-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum

[]

-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

[X]

-Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

[]

Yazarın İmzası

Tarih : 07.03. 2005

ÖZET

Ahter gazetesi 1876-1896 yılları arasında İstanbul'da çıkan Farsça bir gazetedir.

Ahter gazetesinin ilk beş yılına dayanılarak Türkiye-İran fikrî ve edebî ilişkilerinde gazetenin rolünü ortaya çıkardık. Kaçar dönemindeki İran ve Tanzimat dönemindeki Türkiye, Ahter gazetesindeki bilgiler dahilinde ele alınarak her iki ülkede yaşayan aydın kesimin karşılıklı etkileşimini inceledik.

Ahter gazetesi yazılarının mücadeleleri, müesseseleri yenileştirmek ve cemiyeti değiştirmektir. Onlar, sadece bir gazeteci değil, fikir adamı ve politikacı, hatta devrimcidirler. Yaratıkları eserler, sâde edebiyattan ziyade sosyal ve politik bir edebiyattır. Bu insanlar, başta meşrutiyet olmak üzere, okunduğu ülkelere –özellikle İran'a- yeni bir şekil vermek için ıslahât yapılması ve bu ıslahâtın, öz ve millî değerler korunarak Avrupa medeniyetine uygun olması fikrini savunmuşlardır

Araştırmamız beş bölümden oluşmaktadır. Giriş: modernleşme ve basın tarihi, I. bölüm: Ahter'in şeklen tanıtımı ve gazetenin yayımlanma amacını ortaya koymaktadır. II. bölüm: Ahter gazetesinde medeniyet, vatan, millet, devlet, eşitlik, özgürlük, kanun ve eğitim gibi modern kavramların açıklanmak ve tanıtılmaktadır. III. bölüm, Ahter'in İslâm birliği ve İran ve Türkiye arasındaki yakınlaşmayı açıklamaktadır. IV. bölüm ise, Ahter'de edebiyat ve dil konusunu incelenmektedir.

Son olarak bibliyografya bölümünde faydaladığımız kaynaklar verilmektedir.

ABSTRACT

Ahter, is a Persian newspaper which was published in Istanbul between 1876-1896. This study reviews the role of Ahter in thinking and literary relationships of Iran and Turkey considering the first five years of the newspaper. We studied the interaction of intellectual people living in both countries in the lights of information on Ahter about Iran and Turkey in the 19 th Century. The writers of Ahter struggled for developing the institutions and changing the social body. They were not only journalists but also thinkers politicians and even revolutionists Their works are more than simple literature hey are social and politic literature. Those people defended the idea of making reform in order to give a new shape to the countries particularly to Iran in which Ahter had been read. They also wanted these reforms to be done preserving self and national values and to be suitable for the civilization of Europe.

This research is composed of five sections introduction includes modernizing and the history of publishing. Chapter I reviews the description of Ahter and its objectives. Chapter II explains and describes some modern concepts such as civilization territory nation state liberty law and education. Chapter II explains Pan-Islam and becoming close of Iran and Turkey. Chapter IV examine the issue of language and literature on Ahter.

Finally in bibliography the sources that we benefited from were given.